

Редакційна колегія

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, член Спілки ректорів Європи, перший віце-президент Спілки будівельників України, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України
Андрощук Геннадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бандур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Бендасюк Олег Олександрович, головний спеціаліст департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації МОН України, д-р екон. наук

Бондаренко Ольга Олександрівна, професор кафедри фінансів, директор Інституту післядипломної освіти Київського національного університету технологій та дизайну, к.т.н., доцент

Воротін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем УКР СІБ банка, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Гнебіденко Іван Федорович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заслужений працівник освіти України

Гудинський Олексій Дмитрович, професор кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Даций Олександр Іванович, в.о. ректора Академії муніципального управління, д-р екон. наук, професор

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Завієсна Наталія Станіславівна, провідний науковий співробітник відділу стратегії сталого розвитку та інвестиційно-інноваційної політики Науково-дослідного економічного Інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, д-р екон. наук, доцент

Киричук Олександр Васильович, завідувач кафедри психології ІПК ДСЗУ, доктор педагогічних наук, професор

Криклай Артур Станіславович, завідувач кафедри фінансів Хмельницького економічного університету, доктор економічних наук, професор, дійсний член АЕН України

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Куліков Петро Мусійович, ректор КНУБА, д-р екон. наук, професор, лауреат 2х державних премій в галузі науки та техніки, заслужений працівник освіти України

Кучменко Еліонора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, доктор історичних наук, професор

Маршавін Юрій Миколайович, перший проректор ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор, заслужений працівник освіти України

Мищенко Катерина Семенівна, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, кандидат наук з державного управління, доцент

Могильний Олексій Миколайович, ректор ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Момір Джурович, президент Академії наук та мистецтв Чорногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Патика Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Поважний Олександр Станіславович, ректор Донецького державного університету управління, д-р екон. наук, професор

Раднш Ярослав Федорович, професор кафедри управління охороною здоров'я НАДУ при Президенті України, д-р наук з державного управління, професор

Розпутенко Іван Васильович, завідувач кафедри економічної політики НАДУ при Президенті України, д-р наук з державного управління, професор

Саблук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УАН, заслужений діяч науки і техніки України

Сорока Микола Петрович, д-р наук з державного управління, професор, народний депутат України

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Федоренко Станіслав Валентинович, доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Чорна Людмила Олександрівна, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, д-р екон. наук, професор

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президенті України, д-р наук з державного управління, професор

№ 7

липень 2015

Журнал засновано у січні 2003 року.
Виходить щомісяця.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.), ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2)

Свідоцтво КВ № 9144,
від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька,
18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Відділ інформації

Стаднік С. Б.

Відділ реклами

Чурсіна А. М.

Коректор

Строганова Г. М.

Ком'ютерна верстка

Полулященко А. В.

Технічне забезпечення

Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ІПК ДСЗУ 23.07.15 р.

Підписано до друку 23.07.15 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 26,2.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2307/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© Економіка та держава, 2015

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 7/2015

Економічна
наука

<u>Яненко І. Г.</u> Роль освіти і науки для економічного росту і розвитку суспільства	6
<u>Бавико О. Є.</u> Регіональний менеджмент в умовах постіндустріальної трансформації територій	10
<u>Гоблик В. В.</u> Роль євро регіонів у розвитку економічного співробітництва прикордонних регіонів України та країн-членів ЄС	14
<u>Чорний Р. С.</u> Структурна трансформація трудового потенціалу в умовах інформаційного суспільства	18
<u>Чорна Н. П.</u> Стратегічні вектори інноваційного розвитку сільського господарства України	22
<u>Резнікова Н. В., Іващенко О. А.</u> Досвід аргентинських стабілізаційних програм для Греції в контексті мінімізації ризиків потенційного виходу з Єврозони	26
<u>Головіна Я. С.</u> Відповідальність акціонерів та заходи регулювання неплатоспроможності банків України в умовах сучасної кризи	31
<u>Кугінова А. В.</u> Проблема державного регулювання споживчих відносин: екологічний аспект	37
<u>Шумська С. С.</u> Глобальні виклики та внутрішні ризики економічного розвитку України	40
<u>Тернавська І. Б.</u> Дефініція категорії продовольча безпека та її еволюція	44
<u>Попело О. В.</u> Прикладні дослідження та їх вплив на задіяння інноваційної домінанти модернізації продуктивних сил регіону	49
<u>Мульська О. П.</u> До формування системи соціального захисту трудових мігрантів	54
<u>Белозерцев В. С.</u> Товарний кредит: економічна сутність та особливості надання	58
<u>Шарова С. В.</u> Фінансово-кредитні аспекти розвитку малого підприємництва в Україні (регіональний аспект)	63
<u>Каламбет С. В., Галаганов В. О.</u> Стан підприємств в умовах війни	67
<u>Паливода О. М., Лапшина К. Д.</u> Стратегічна кооперація банків на ринку споживчого кредитування	74
<u>Петренко І. П., Урванцева С. В.</u> Державний інвестиційний кредит: вітчизняні реалії	78
<u>Мізякіна Н. О.</u> Аналіз Міжнародних стандартів аудиту фінансової звітності щодо виявлення помилок	82
<u>Руденко Я. П., Козирев В. А.</u> Пенсійна реформа як базис становлення обов'язкового державного накопичувального страхування	87
<u>Сігляр О. І.</u> Елементи концепції сталого розвитку в ХХ—ХХІ століттях	91
<u>Байрактар Ю. П.</u> Інструментарій стимулювання соціально відповідальної діяльності підприємств транспортної галузі	95
<u>Гончар В. Г.</u> Практика надання незабезпечених комерційних позик як передумова утворення деструктивних процесів державної економіки	100

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 7/2015

Економічна
наука

<u>Ходакевич Б. О.</u>	
Ефективність управління сучасними підприємствами	104
<u>Пасажко Т. С.</u>	
Фінанси домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів економіки України	108
<u>Точиліна І. В.</u>	
Аналіз основних тенденцій щодо надання податкових пільг в Україні в контексті стимулювання інноваційного розвитку	112
<u>Гусейнов Илькин Адыль оглы</u>	
Прогнозная оценка внешнеторгового оборота между Азербайджаном и Германией	118
<u>Стрекаль О. О.</u>	
Теоретичні засади та базові підходи до організації державного фінансового контролю підприємств нафтогазового сектору України	124
<u>Загерей В. Ю.</u>	
Особливості інвестиційної діяльності компаній зі страхування життя в Україні	128

Нові
видання

<u>Федоренко В. Г., Гнибіденко І. Ф.</u>	
Рецензія на книжку "Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні" (автор — П. І. Гайдучкий)	132

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (реєстр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
- Назва статті (реєстр – «Как в предложениях») мовою статті та англійською мовою.
- Анотація мовою статті та англійською мовою.
- Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
- Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (**References**) в романському алфавіті (**harvard reference system**), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

- Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням .doc або .rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі .doc або .rtf.
- Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

— Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 7/2015

Economy

<u>Ianenkova I.</u> ROLE OF EDUCATION AND SCIENCE FOR ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT OF SOCIETY	6
<u>Bavyko O.</u> REGIONAL MANAGEMENT IN TERMS OF POST-INDUSTRIAL TRANSFORMATION OF THE TERRITORIES	10
<u>Hoblyk V.</u> ROLE OF EUROREGIONS IN DEVELOPMENT OF ECONOMIC COOPERATION BETWEEN THE BORDER REGIONS OF UKRAINE AND EU MEMBER STATES	14
<u>Chorny R.</u> THE STRUCTURAL TRANSFORMATION OF THE LABOR POTENTIAL IN THE INFORMATION SOCIETY	18
<u>Chorna N.</u> STRATEGIC VECTORS OF INNOVATION DEVELOPMENT OF AGRICULTURE OF UKRAINE	22
<u>Reznikova N., Ivashchenko O.</u> STABILIZATION PROGRAMS: THE EXPERIENCE OF ARGENTINA IN THE CONTEXT OF MINIMIZING THE RISK OF GREXIT	26
<u>Golovina Ya.</u> SHAREHOLDERS' LIABILITY AND REGULATORY MEASURES OF INSOLVENCY OF BANKS IN UKRAINE IN THE CURRENT CRISIS	31
<u>Kudinova A.</u> THE PROBLEM OF STATE REGULATION OF CONSUMER RELATIONS: ENVIRONMENTAL ASPECT	37
<u>Shumska S.</u> GLOBAL CHALLENGES AND RISKS INTERNAL ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE	40
<u>Ternavska I.</u> THE DEFINITION OF CATEGORY OF FOOD SAFETY AND ITS EVOLUTION	44
<u>Popelo O.</u> APPLIED RESEARCH AND THEIR IMPACT ON INNOVATION INVOLVEMENT DOMINANT MODERNIZATION OF PRODUCTIVE FORCES OF REGION	49
<u>Mul'ska O.</u> TO THE FORMATION OF SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION OF LABOUR MIGRANTS	54
<u>Belozertsev V.</u> COMMODITY LOAN: ECONOMIC NATURE AND CHARACTERISTICS OF PROVISION	58
<u>Sharova S.</u> FINANCIAL ASPECTS OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT IN UKRAINE (REGIONAL ASPECT)	63
<u>Kalambet S., Galaganov V.</u> STATE OF ENTERPRISES IN CONDITIONS OF WAR	67
<u>Palyvoda O., Lapshyna K.</u> STRATEGIC COOPERATION OF BANKS ON THE CONSUMER CREDIT MARKET	74
<u>Petrenko I., Urvantseva S.</u> STATE INVESTMENT LOAN: DOMESTIC REALITIES	78
<u>Miziakina N.</u> ANALYSIS OF INTERNATIONAL STANDARDS ON AUDITING OF FINANCIAL STATEMENTS IN ASPECTS OF ERROR DETECTION	82
<u>Rudenko Ya., Kozyriev V.</u> PENSION REFORM AS THE BASIS OF COMPULSORY STATE FUNDED INSURANCE FORMATION	87
<u>Sidliar O.</u> ELEMENTS FOR CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE XX—XXI CENTURIES	91
<u>Bayraktar Y.</u> THE INSTRUMENTS OF STIMULATING SOCIALLY RESPONSIBLE ACTIVITIES OF COMPANIES IN THE TRANSPORT INDUSTRY	95
<u>Gonchar V.</u> PRACTICE OF GRANTING OF UNSECURED COMMERCIAL LOANS AS A PREREQUISITE OF DESTRUCTIVE PROCESSES IN THE STATE ECONOMY	100

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 7/2015

Economy

Khodakevych B. EFFECTIVE MANAGEMENT OF MODERN ENTERPRISES	104
Pasazhko T. HOUSEHOLD FINANCES AS A SOURCE OF INVESTMENT RESOURCES OF UKRAINIAN ECONOMY	108
Tochylina I. ANALYSIS OF THE MAIN TRENDS IN PROVIDING TAX INCENTIVES IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF STIMULATION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT	112
Huseynov I. PREDICTIVE ESTIMATE OF THE FOREIGN TRADE TURNOVER BETWEEN AZERBAIJAN AND GERMANY	118
Strekal O. THEORETICAL BACKGROUND AND BASIC APPROACHES TO THE ORGANIZATION OF THE STATE FINANCIAL CONTROL OF THE OIL AND GAS SECTOR OF UKRAINE	124
Zaderey V. FEATURES OF INVESTMENT ACTIVITY OF LIFE INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE	128

New Books

Fedorenko V., Gnybidenko I. REVIEW OF THE BOOK "L.D. KUCHMA'S AGRICULTURAL REFORM IN UKRAINE" (AUTHOR — P. I. GAIDUTSKIY)	132
---	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (реєстр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
- Назва статті (реєстр – «Как в предложениях») мовою статті та англійською мовою.
- Анотація мовою статті та англійською мовою.
- Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
- Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (**References**) в романському алфавіті (**harvard reference system**), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

- Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням .doc або .rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі .doc або .rtf.
- Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

І. Г. Яненко,

*д. е. н., доцент, професор кафедри економіки підприємства та землеустрою,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв*

РОЛЬ ОСВІТИ І НАУКИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОСТУ І РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

I. Ianenkova,

*Doctor of Economics, Assistant professor, Professor of enterprise economy
and land management department, Black Sea State University named Petro Mohyla, Mykolaiv*

ROLE OF EDUCATION AND SCIENCE FOR ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT OF SOCIETY

Узагальнено погляди видатних вчених на роль освіти і науки. Визначені тенденції зростання ролі освіти і науки у забезпеченні економічного розвитку суспільства. Проаналізовано динаміку кількості наукових кадрів, виконання наукових робіт за секторами науки в Україні та динаміку кількості працівників, що працювали за кордоном. Зроблено наголос на інституційному зв'язку між освітою і наукою та на їх предметній спорідненості. Проведено аналіз механізмів фінансування освіти і науки в зарубіжних країнах. Розроблено пропозиції щодо підвищення ефективності державного фінансування освіти і науки, напрямів міжнародного наукового співробітництва. Зроблено висновок про зростання ролі освіти і науки в розвитку суспільства, що супроводжується безперервними змінами в змісті науково-освітньої діяльності, масштабах її розповсюдження і впливу на інші сфери життєдіяльності.

Overview views of prominent scientists on the role of education and science. The trends increasing role of education and science in the economic development of society are identified. There are analysed dynamics of the number of scientific personnel, carrying out scientific investigations on sectors of science in Ukraine and dynamics of the number of employees working abroad. Highlighted the institutional linkages between education and science and the subject of their relationship. The analysis of financing mechanisms of education and science in foreign countries is done. Suggestions for improving the effectiveness of public financing of education and science, areas of international scientific cooperation are worked out. The conclusion about the increasing role of education and science in the development of society, accompanied by continuous changes in the content of scientific and educational activities, scales of its distribution and impact on other areas of life.

*Ключові слова: освіта, наука, економічне зростання, суспільство, розвиток, фінансування, механізми.
Key words: education, science, economic growth, society, development, financing, mechanisms.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність досліджень проблеми освіти і науки як фактора економічного зростання викликана необхідністю прийняття зважених рішень у процесі реформування галузі освіти і науки з метою формування та розвитку суспільства нової якості, що засновується на знаннях. Недосконалість розподілу функцій, завдань, повноважень і джерел фінансування освіти на різних рівнях управління перешкоджає ефективному використанню засобів розвитку освіти. Успішна реалізація державної політики у сфері освіти можлива за рахунок використання механізмів багатоканального фінансування, зокрема, через механізми співвласництва та державного партнерства, а також за рахунок оптимізації функцій органів управління освітою та визначення й закріплення відповідальності згідно з покладеними завданнями.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання значущості освіти і науки для економічного зростання та суспільного розвитку неодноразово порушувалися вченими в Україні та за кордоном. Вагомий внесок у дослідження впливу освіти і науки на розвиток економіки та суспільства зробили такі відомі вчені, як Е. Тоффлер, Д. Белл, М. Портер, Р. Солоу, С. Мочерний, В. Геець, А. Гриценко, Ю. Бажал, В. Осецький та інші. У своїх наукових працях вони розкрили зміст впливу освіти і науки на економічне зростання, визначили передумови і фактори цього впливу, розробили алгоритми його оцінки для розвитку суспільства. Однак для соціально-економічного зростання і підвищення конкурентоспроможності національного господарства важливим є подальше реформування сфери освіти і науки. Тому необхідним є постійне виявлення і дос-

лідження механізмів впливу на процес інноваційних перетворень у системі освіти і науки, запозичення кращого зарубіжного досвіду, створення на державному рівні необхідних умов для успішного впровадження економічних, науково-технічних і педагогічних інновацій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є моніторинг ролі освіти і науки для економічного зростання та розвитку суспільства в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Роль освіти і науки як фактора економічного зростання полягає у збільшенні як індивідуальної, так і суспільної продуктивності праці через опанування знанням та здобуття вмінь і навичок. Про визначну роль освіти і науки в розвитку суспільства зазначено в працях багатьох відомих учених, починаючи ще з класичної школи. Загальновідомі положення В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо та інших видатних вчених про значення освіти в підготовці кваліфікованої робочої сили (табл. 1). Згідно з теорією "людського капіталу" знання, навички та інші здібності людини є капіталом, а витрати на освіту, підготовку робочої сили на виробництві є вкладеннями, що формують цей капітал. Прихильники цієї теорії виходили з того, що праця освіченої людини продуктивніша, що свідчить про зростання національного багатства внаслідок здійснення витрат на освіту. За підрахунками західних і вітчизняних економістів, майже третина приросту валового внутрішнього продукту в розвинутих країнах світу нині забезпечується інвестиціями у сферу освіти.

Увага до проблем освіти проявилася не тільки у виникненні та розвитку теорії людського капіталу. У XX

Таблиця 1. Погляди видатних вчених на роль освіти і науки

Вчений	Погляд на роль освіти і науки
Вільям Петті	Знання і навички вважав частиною багатства людини і суспільства в цілому. Розглядав можливості вартісної оцінки людини з огляду на її корисні властивості
Адам Сміт	Стверджував, що вкладений капітал у розвиток знань і майстерності має давати прибуток
Давід Рікардо	Витрати на освіту відносив до витрат на відтворення робочої сили. Вважав, що розмір заробітної плати залежить від рівня витрат на освіту і навчання, від рівня здібностей робітників і службовців до праці
Карл Маркс	Стверджував, що сукупність потреб, здібностей, творчих обдарувань і ступінь вправності людей є справжнім багатством суспільства
Альфред Маршалл	Вважав, що підвищення рівня освіти працівника призводить до зростання його продуктивності праці, а також до зростання продуктивності праці тих, хто працює поруч з ним. Наголошував на активній і визначальній ролі держави у розвитку освіти
Елвін Тоффлер	Доводить, що для економічного розвитку, найважливішим ресурсом є знання і вони невичерпні. Із зростанням кількості людей, які звертаються до знань, зростає обсяг наявних знань
Деніел Белл	Основною інституціональною цінністю суспільства вважав науку та знання
Майкл Портер	Вважав освіту дуже важливим інструментом держави для підвищення міжнародної конкурентоспроможності країни. А для того, щоб вона стала реальною конкурентною перевагою, необхідні високі освітні стандарти, поєднання теоретичної підготовки з практичним навчанням, існування у країні різних навчальних закладів, тісна взаємодія навчальних закладів з підприємствами, вагомі внески компаній у професійну підготовку своїх працівників
Роберт Солоу	Довів, що понад 80% зростання виробництва забезпечується за рахунок НТП

Джерело: складено автором за [1—3].

ст. разом з надзвичайним прискоренням темпів економічного зростання активізується увага і до ролі науки та науково-технічного прогресу в його забезпеченні.

З розвитком суспільства змінюються і форми інституціоналізації наукової діяльності, пов'язані з організацією досліджень, та форми організації освіти і науки як системи з передачі накопичених людством знань майбутнім поколінням. Зростання рівня освіти працівника, його професійної кваліфікації, готовності до постійного навчання протягом свого професійного життя і сприйняття всього нового стає об'єктивною потребою сьогодення.

Таким чином, зростання ролі науки в суспільному розвитку, все більше втілення її результатів у самий процес виробництва об'єктивно зумовлює і зростання ролі освіти, оскільки працювати з більш складною технікою можуть лише підготовлені фахівці. Актуальними тенденціями зростання ролі освіти можна вважати: зміну вимог до професійної освіти і зростання масштабів освіти. Зміна вимог до професійної освіти, головним чином стосується необхідності отримання освіти протягом всього життя. Це призвело до виникнення нових форм освітніх послуг, наприклад, різні навчальні програми для осіб з різними освітніми рівнями з метою підвищення кваліфікації або отримання другої вищої освіти тощо. Зростання масштабів вищої освіти пов'язано з підвищенням вимог до молоді, що планує забезпечити собі ефективну зайнятість.

Освіта і наука тісно пов'язані між собою предметно (обидві мають справу зі знаннями), а також інституційно. Організація і фінансування наукових досліджень традиційно поділяється на чотири сектори: академічний, галузевий, вузівський та заводський. У різних країнах по-різному відбувається поділ між цими секторами, однак роль університетів є вагомим повсюдно. Університети поруч з виконанням своєї основної функції — освітньої — займаються дослідженнями та інноваціями. Нині спостерігаємо поглиблення інтеграції освіти і науки в межах університетського сектору, що зумовлено зростанням значення наукових досліджень і підготовки дослідників належного рівня. Як бачимо з рисунку 1 частка вузівського та академічного секторів у виконанні наукових досліджень і розробок невпинно зростає.

Науково-технологічний потенціал вітчизняної науки, незважаючи на недостатні умо-

ви розвитку через низьке фінансування і відсутність належного попиту на інновації вітчизняного реального сектору економіки, продовжує "виживати", хоч кількісно скорочується наявність наукових організацій (рис. 2), і ця кількість на кінець 2014 року стала ще меншою, ніж кількість установ 1991 року. Особливо загрозливим є стан скорочення науковців: у 2013 році їх стало 26,4% від кількості 1991 року.

Науковий потенціал України протягом 13 років зазнав значного скорочення. Відтак, тенденція зменшення кількості науковців (у 2012 р. менше на 32,08% порівняно навіть з 2000 р.) корелюється зі зниженням викладацької активності за кордоном — на 15,58%. Хоча, якщо середнє значення чисельності науковців має негативний тренд та складає 3,15%, то середнє значення кількості виїздів за кордон має позитивний тренд та складає 2,42%. Тобто, за умови зменшення кількості науковців в Україні — кількість працівників, які працюють за кордоном за контрактом не зменшується (рис. 3), що може свідчити як про "відтік умів", так і про скорочення вітчизняного наукового потенціалу та його реалізацію поза межами України.

В умовах падіння доходів більшості населення та нерозвиненості системи кредитування освіти важливого значення набуває державна фінансова підтримка процесів надання і отримання освітніх послуг. Вирішити це питання можна через розширення обсягів залучення по-

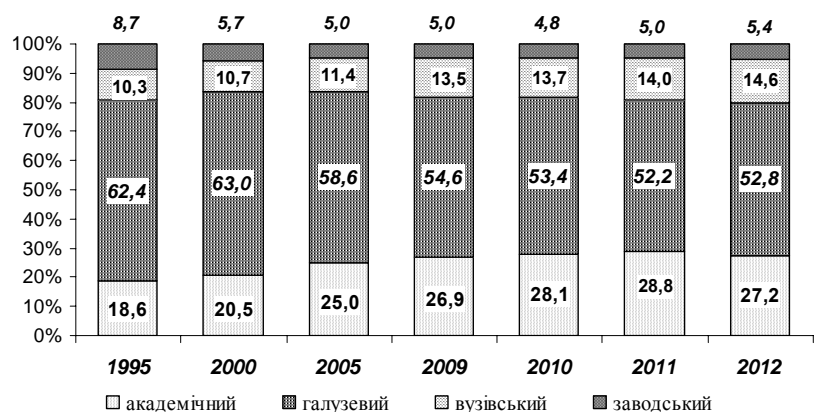

Рис. 1. Розподіл організацій, підприємств та установ, які виконували наукові та науково-технічні роботи, за секторами науки

Джерело: Наукова та інноваційна діяльність у 2012 році / Статистичний збірник. — К.: ДП "Інформаційно-видавничий центр Держстату України", 2013.

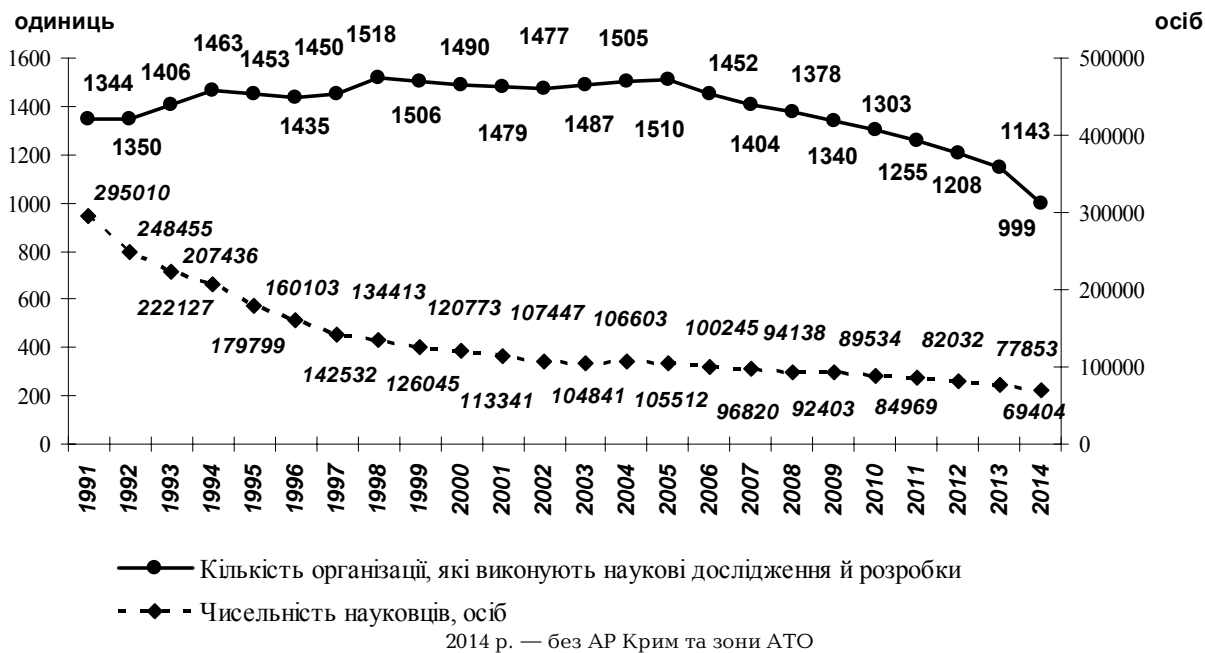

Рис. 2. Динаміка кількості наукових кадрів та організацій в Україні

Джерело: складено за даними Держстату України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

забюджетних коштів на основі спеціально адаптованої для сфери освіти концепції кредитування, розвиток субсидіарного підходу до фінансування освіти, а також шляхом використання зарубіжного досвіду фінансування освіти і науки.

Протягом останніх років багато країн здійснили реформи в галузі фінансування освіти і науки, переважна частина з яких пов'язана зі зміною механізмів розподілу ресурсів шляхом прямих взаємозалежностей між державними ресурсами і результатами діяльності закладів і конкурентного підходу до загального розподілу ресурсів. Організація навчання і наукових досліджень, освітні стратегії студентів, тривалість програм дуже різняться серед різних країн і це головним чином впливає на обсяги фінансування. Так, у тих країнах ОЕСР, де частка витрат на освіту вища ніж 2% від ВВП (наприклад, США, Південна Корея), рівень приватного фінансування освіти є вищим. У багатьох країнах ОЕСР збільшення надходжень від приватних осіб у систему освіти є результатом підвищення попиту з боку індивіду-

умів. Частіше це відбувається у тих країнах, де оплата за навчання є вищою та підприємства активніше приймають участь у фінансуванні університетів шляхом надання грантів (Австралія, Австрія, Чілі та інші). На обсяги державного фінансування в зарубіжних країнах, що складає біля 70% бюджету університету (Фінляндія, Бельгія, Італія, Чеська Республіка, Нідерланди тощо) найбільше впливають такі фактори: чисельність студентів та випускників, обсяги науково-дослідних робіт та їх результати, наявність програм розвитку або інноваційних проектів. На нашу думку, такий досвід є прийнятним для України.

Механізми розподілу бюджетних коштів у сфері освіти і науки в зарубіжних країнах поєднують оцінку переваг, ризиків та обмежень. Сукупність цих механізмів можна поділити на такі групи: фінансування за розрахунковими формулами на основі показників витрат або результатів досягнення діяльності закладу; фінансування на основі оцінки державних органів влади витрат у попередньому періоді або за результатами переговорів; контрактне та цільове фінансування для специфічних освітніх та дослідницьких проектів; конкурсне фінансування, коли державні кошти надаються закладу, який запропонував найменші витрати під час конкурсних торгів; фінансування на основі попиту, тобто фінансування витрат студентів на навчання. Зауважимо, що в більшості країн (як і в Україні) для фінансування освіти і науки застосовуються декілька механізмів у певній комбінації.

Проведене дослідження дозволило розробити схему впливу освіти і науки на розвиток суспільства (рис. 4).

Вважаємо, що освіта і наука саме через продукування нового знання здійснює визначальний вплив на формування і розвиток людської особистості та зростання конкурентоспроможності країни.

ВИСНОВКИ

Зростання ролі освіти і науки в розвитку суспільства супроводжується безперервними змінами в змісті науково-освітньої діяльності, масштабах її розповсюдження і впливу на інші сфери життєдіяльності. Ос-

Рис. 3. Динаміка кількості науковців та працівників, які працювали за кордоном протягом 2000–2012 рр.

Джерело: Наукова та інноваційна діяльність у 2012 році / Статистичний збірник. — К.: ДП "Інформаційно-видавничий центр Держстату України", 2013. — С. 137.

віта і наука тісно пов'язані між собою. Оперуючи знанням, вони займають послідовні та взаємопов'язані позиції у ланцюжку від початку генерування до розповсюдження, комерціалізації і використання знань в економіці. З розвитком суспільства змінюються і форми інституціоналізації наукової діяльності, пов'язані з організацією досліджень, форми організації освіти як системи щодо передачі накопичених людством знань майбутнім поколінням, змінюється значення університетів як осередків освітньої і наукової діяльності. Водночас цей процес поширюється не тільки глибинно, він інтенсивно розвивається і в просторовому аспекті виходить за межі національних кордонів країн.

Пріоритетними напрямками активізації міжнародного науково-технічного співробітництва мають стати [5]:

— забезпечення активізації участі українських дослідницьких організацій і компаній у міжнародних науково-технічних програмах багатостороннього співробітництва, включаючи рамкові програми ЄС по дослідженню, технологічному розвитку й демонстраційній діяльності, а також міжнародні технологічні платформи;

— укладання двосторонніх і багатосторонніх міжнародних угод щодо стимулювання науково-технічної й інноваційної кооперації за пріоритетними напрямками розвитку технологій. У максимальному ступені буде реалізований потенціал кооперації високотехнологічних виробництв у рамках інтеграції на просторі СНД, у тому числі в рамках розвитку спільної виробничої й торговельної активності в країнах Єдиного економічного простору;

— розвиток міжнародного співробітництва компаній з державною участю, у тому числі при реалізації ними програм інноваційного розвитку, стимулювання створення на території України міжнародних науково-технічних центрів, а також корпоративних центрів досліджень і розробок;

— розширення підтримки стажувань українських дослідників за кордоном і закордонними дослідниками в Україні, активізація програм мобільності наукових кадрів.

Підтримуючи інтеграційні устремління України, слід акцентувати на відповідальності держави за стан національного освітнього та науково-технологічного потенціалів й вироблення заходів державної політики щодо їх збереження. Це є вкрай важливим для здійснення конвергенції технологічної політики у напрямі входження в світові технологічні ланцюжки вже на цей час, коли відбувається становлення новітніх (шостого і сьомого) технологічних укладів, відкриваються можливості для української науки, що має напрацювання нових технологій світового рівня — нано-, піко-, фемто-, біотехнологій та ІКТ. Облік на державному рівні реального освітнього і науково-технологічного потенціалів, визначення ступеня їх адекватності існуючим міжнародним технологічним та інноваційним викликам та реалізація механізмів його входження в глобальний науково-технологічний простір ще здатні забезпечити вітчизняну освіту і науку, наукові школи, що мають багаторічну історію і вдалими міжнародний досвід та результат, від загибелі, й таким чином сприяти збереженню державної самостійності та ідентичності та прискоренню економічного розвитку суспільства.

Література:

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2000. — 864 с.

Рис. 4. Роль освіти і науки у соціально-економічному розвитку суспільства

Джерело: розроблено автором.

2. Тоффлер Э., Худолей П. На волне перемен // В мире науки. — 2008. — № 2. — С. 12.

3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. — М.: Academia, 1999. — 956 с.

4. Стратегія реформування вищої освіти до 2020 року (проект) / Робоча група під керівництвом МОН України, 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://reforms.in.ua/Content/download/Reforms/Education/HE%20Reforms%20Strategy%2011_11_2014%20\(1\).pdf](http://reforms.in.ua/Content/download/Reforms/Education/HE%20Reforms%20Strategy%2011_11_2014%20(1).pdf)

5. Науково-аналітична записка "Тенденції інноваційно-технологічного розвитку економіки України" / За ред. д-ра екон. наук Л.І. Федулової. — Київ: ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", 2013. — 19 с.

References:

1. Mochernyy, S. V. (2000), *Ekonomiczna entsyklopediya* [Economic Encyclopedia], Publishing House "Academy", Kyiv, Ukraine.

2. Toffler, E. and Khudoley, P. (2008), "On Wave of Change", *V myre nauky*, vol. 2, p. 12.

3. Bell, D. (1999), *Hryadushchee postyndustrialnoe obshchestvo. Opyt sotsyalnoho prohnozyrovannya*. [The coming post-industrial society. Experience in social forecasting], Academia, Moscow, Russia.

4. Working Group under the direction of Education of Ukraine (2014), "Reform Strategy for Higher Education to 2020 (project)", available at: [http://reforms.in.ua/Content/download/Reforms/Education/HE%20Reforms%20Strategy%2011_11_2014%20\(1\).pdf](http://reforms.in.ua/Content/download/Reforms/Education/HE%20Reforms%20Strategy%2011_11_2014%20(1).pdf) (Accessed 12 June 2015).

5. Fedulova, L.I. (2013), *Naukovo-analitychna zapyska "Tendentsiyi innovatsiyno-tekhnohichnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy"* [Research and Policy Brief "Trends in innovation and technological development of economy of Ukraine"], DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvannya NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 08.07.2015 р.

О. Є. Бавико,
д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту,
Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон

РЕГІОНАЛЬНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕРИТОРІЙ

О. Bavyko,
Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor,
Professor of Department of Management, University of International Business and Law, Kherson

REGIONAL MANAGEMENT IN TERMS OF POST-INDUSTRIAL TRANSFORMATION OF THE TERRITORIES

У дослідженні обґрунтовується новий теоретико-методологічний підхід до розуміння сучасної території як простору розгортання системи людських знань і морально-культурних цінностей, визначення методологічних основ регіонального менеджменту, заснованого на кон'югаційній інтеграції. Методологічну основу дослідження склали положення еволюційної, інституціональної, поведінкової економічних теорій, теорії систем, регіональної економіки, розвитку цивілізацій, етики та соціального партнерства. Визначено, що процеси оновлення й розвитку настають лише тоді, коли учасники просторового співтовариства усвідомлюють необхідність особистої участі у процесах, що призводять до змін наявного порядку речей. Одним з основних завдань регіонального менеджменту є створення економічних і правових механізмів, здатних розвинути у людей прагнення до оновлення й довгострокового, інноваційного, спрямованого на збереження природного середовища господарювання. Методологічною основою відповідних управлінських механізмів регіонального менеджменту є системно-тектологічний підхід, за якого, основою управлінської практики має бути координація діяльності людей, об'єднаних у владних, виробничих й суспільних структурах, на основі усвідомленої єдності інтересів.

The study substantiates the new theoretical and methodological approach to understanding contemporary territory as space deployment of human knowledge and moral and cultural values, determining the methodological foundations of regional management, based on the conjugation integration. The methodological basis of the study made provisions evolutionary, institutional, behavioral economic theories, systems theory, regional economics, development of civilizations, ethics and social partnership. Determined that the process of renewal and development occur only when the space community members aware of the need for personal participation in the processes that lead to changes in the existing order of things. One of the main tasks of regional management is to create economic and legal mechanisms that can develop in people the desire for renewal and long-term, innovative, aimed at preserving the environment management. The methodological basis of appropriate management mechanisms of regional management is system-tektolohichnyy approach in which basis management practices must be coordination of people united in the power, industrial and social structures, based on perceived common interests.

Ключові слова: регіональний менеджмент, постіндустріальна трансформація території, кон'югація, розсіяне знання, інтеграція.

Key words: regional management, post-industrial transformation of the territory, conjugation, diffused knowledge, integration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аналіз сучасних управлінських планів і стратегій соціально-економічного розвитку як на рівні економіки в цілому, так і в регіонах показує, що менеджмент ґрунтується на теоретико-методологічних підходах і принципах ринкового господарства періоду вільної конкуренції, тобто на ті, які були справедливими для ХІХ й першої половини ХХ століття, і в основі яких лежить побудова нового шляхом екстраполяції минулого в майбутнє, дослідження попиту абстрактного, а не конкретного споживача, орієнтація головним чином на матеріальні, а не на духовні цінності [1].

У той же час сучасний цивілізаційний підхід виходить із необхідності й можливості створення ефективного майбутнього, яке буде орієнтовано на розвиток людської особистості. За таких умов, для визначення нових векторів взаємодії людей потрібні нові теоретичні конструкції стратегічного розвитку, у тому числі й на рівні окремих територій.

Сучасна управлінська наука приділяє обмежену увагу теоретичним розробкам, що розкривають зміст, методи і спрямованість стратегій розвитку регіонів, які дозволили б забезпечити єдність економічних і морально-культурних підходів, все ще знаходячись у межах

посткласичних або ліберальних ринкових уявлень, щодо загальнорикових механізмів детермінації економічної діяльності. Реальна трансформація та модернізація економіки вбачається можливою за умови усвідомлення суспільством невідворотності змін, розвиткові громадянського суспільства й партнерських відносин всіх суб'єктів соціально-економічної взаємодії. Необхідність визначення управлінських механізмів регіонального менеджменту, що забезпечать реальні умови для модернізації економіки й суспільства визначають актуальність пропонованого дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Рациональний розвиток регіонального простору став об'єктом досліджень в економічній науці з середини XIX століття (Й. Тюнен, В. Лаунхардт, В. Крісталлер, Д.І. Менделєєв). На початку XX століття окремі ідеї стратегічного розвитку територій висловлювалися в теорії розміщення промисловості (А. Вебер), а також розміщення продуктивних сил (В.І. Вернадський, А.Є. Ферсман).

В 50-х роках ідеї стратегічного розвитку розроблялися в теорії полюсів росту (Ф. Перру), в 60—80-х роках — у радянських розробках теорії й методології формування промислових вузлів (Ю.Г. Саушкін, А.І. Демєнєв) і територіально-виробничих комплексів (А.Ю. Пробст, М.К. Бандман, О.М. Гладишев, В.П. Можин).

Важливою методологічною складовою стратегічного розвитку території є включення в нього проблеми знання, у тому числі когнітивного та розсіяного, і можливості його координації, а також особливостей формування економіки знань. Цим аспектам присвячені роботи Ф. Хайєка, М. Полані, М. Поппера, Ф. Махлупа, Т. Куна, И. Лакатоса, В.А. Макарова, Є.В. Попова. У сучасний період зміст та спрямованість стратегічного розвитку багато в чому залежать від вибору людьми базових цінностей, які виступають іманентними детермінантами, що визначають характер діяльності людини [2]. Цей аспект вивчається такими новими дисциплінами, як економічна психологія й поведінкова економіка. Значний внесок у формування й розвиток цих наук внесли Г. Саймон, М. Аллі, А. Сен, Д. Канеман, В. Сміт, Дж. Акерлоф.

Разом з тим потрібні додаткові наукові розробки особливостей формування управлінських стратегій розвитку територій, що базуються на новому розумінні сучасної економіки, як середовища вільної взаємодії економічних суб'єктів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою представленої роботи є формування нового теоретико-методологічного підходу до розуміння сучасної території як простору розгортання системи людських знань і морально-культурних цінностей, визначення методологічних основ регіонального менеджменту, заснованого на кон'югаційній інтеграції. Методологічну основу дослідження склали положення еволюційної, інституціональної, поведінкової економічних теорій, теорії систем, регіональної економіки, розвитку цивілізацій, етики та соціального партнерства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах постіндустріального розвитку територію необхідно розглядати не стільки як фізичний базис з певними кордонами, скільки як соціальне явище, що створюється людьми, які й надають їй індивідуальність.

Пов'язуючи територію з діяльністю людей, ми одержуємо середовище або простір розгортання системи їхніх знань і морально-культурних цінностей шляхом використання ними існуючих елементів національного багатства, а також відтворення й розвитку людського потенціалу. У такому розумінні територію можна ви-

значити як сукупність різних потенціалів, вона являє собою живий соціально-економічний організм, який постійно оновлюється і саморозвивається. Особливої ваги набуває той факт, що процеси оновлення й розвитку наступають лише тоді, коли учасники просторового співтовариства усвідомлюють необхідність особистої участі у процесах, що призводять до змін наявного порядку речей.

Відповідно, одним з основних завдань регіонального менеджменту є створення економічних і правових механізмів, здатних розвинути у людей ініціативу й прагнення до оновлення й довгострокового інноваційного й природо та енергозберігаючого господарювання. Цей виклик управлінській системі та суспільству став настільки серйозним, що несвоєчасна реакція на нього може привести не просто "до втрати темпу", а до втрати можливості взагалі втримати Україну у межах сучасного соціально-економічного розвитку.

Методологічною основою відповідних управлінських механізмів регіонального менеджменту є системно-тектологічний підхід, який було обгрунтовано у працях О.О. Богданова "Тектологія: Загальна організаційна наука" [3], а також І. Пригожина та І. Стенгерс "Порядок з хаосу" [4].

Для пануючого у сучасному вітчизняному регіональному менеджменті, системно-механістичного підходу характерне ставлення до розвитку, як досягнення більш високої спеціалізації й упорядкованості, що виключає появу збоїв (вони сприймаються як зовнішні впливи, що порушують точно вивірену роботу). Цілісність досягається кількісною повнотою набору різних спеціалізованих функцій.

З позицій системно-тектологічного розуміння навколишній світ являє собою різноманіття взаємодії різних природних складових. Будь-яка подія стає результатом їхнього проникнення друг у друга — "кон'югація". За допомогою численних інгресійних ланцюжків ці складові впливають на хід різних подій. Але характер такого впливу не є вирішальним. Метою розвитку, для такого світорозуміння, є організація (гармонія), "доцільна єдність" комплексу взаємодій, що приводять до появи необхідного результату, незважаючи на хаотичні й мінливі зовнішні умови.

По своїй суті кон'югація, згідно з О.О. Богдановим, представляє собою поєднання комплексів. Але це не механічне поєднання, що веде до помноженого повторення старих форм, а поєднання, що несе в собі творчий початок. Поєднання комплексів неминуче веде до того, що нові форми, мають комбіновані властивості (по спадковості від кожного комплексу), завдяки чому таке поєднання виявляється творчістю, створенням нових, таких що не існували раніше форм розвитку.

Екстраполюючи головні принципи тектології на теорію і практику регіонального менеджменту, можна стверджувати, що успішний розвиток територій можливий лише на основі спільних скоординованих дій людей, об'єднаних у владних, виробничих й суспільних структурах.

Кон'югаційна модель раціональної організації соціально-економічних систем дозволяє подолати методологічну кризу теорії і практики управління, яку пов'язують з неможливістю адекватного реагування на сучасні виклики. В концепції О.О. Богданова індивід виступає як суб'єкт планомірної організуючої діяльності, принцип співробітництва стає основним в організаційних відносинах, культура виступає основою управлінської системи, ідея ізоморфізму законів і принципів організації створює можливість їхнього усвідомленого формування й застосування.

Аналізуючи сучасні процеси розвитку регіонів України можна виділити три основних моделі: 1) дотаційний розвиток, що відповідає стану обмеженого відтворення; 2) розвиток як самовиживання, що відповідає простому відтворенню, 3) бізнес-розвиток, модель яка

передбачає розширене відтворення. Однак у сучасних умовах, навіть території, яким властива третя модель знаходяться у стані рецесії. Існуючі моделі розвитку співвідносяться з індустріальним типом соціально-економічної організації. В умовах розвитку постіндустріального суспільства, актуалізується потреба в побудові якісно нової моделі, що заснована на соціальноорієнтованому й скоординованому розвитку. Для неї повинні бути характерні вже не просто індустріально розвинені продуктивні сили, але такі, які відтворюються на інноваційній основі. Обов'язковим атрибутом такого розвитку повинне виступати існування громадянського суспільства, що у свою чергу являє собою суспільство інтелектуально розвинених людей.

Для ефективного вирішення управлінських завдань розвитку, в сучасних умовах необхідний перехід на новий рівень інтеграції. Від механічного об'єднання окремих процесів у ціле необхідно переходити до кон'югаційної інтеграції, яка не містить прагнення до закінченості процесу, а визначає компромісну спрямованість дій, та виключає антагоністичні відносини. Така інтеграція приводить до створення матеріального або нематеріального результату людської праці, господарської діяльності, який відповідає бажанням й очікуванням всіх учасників соціально-економічних процесів.

Економіка, заснована на кон'югаційній інтеграції, орієнтується не на гроші, а на створення цінностей, необхідних людям. Таке розуміння економіки створює умови для визначення нової форми соціалізації суспільства і економіки. Тому вона, на нашу думку, може розглядатися у якості методологічної основи регіонального менеджменту.

У теоретичному плані об'єктом кон'югаційної інтеграції є соціально-економічна діяльність людей, які керуються у рівній мірі економічними мотивами й морально-культурними нормами. Предметом виступають не відносини з приводу товарів і послуг, а відносини з приводу інтересів, бажань людей-членів співтовариства, що включають різні психологічні й соціальні фактори при виборі об'єктів виробництва і споживання.

Виходячи із традиційної структури соціальної взаємодії можна виділити три складових структурних елемента, що лежать в основі забезпечення компромісного сполучення інтересів індивідуумів і суспільства як завдання регіонального менеджменту.

По-перше, інтелектуально й культурно освічені люди, або людський капітал. Розвиток регіону має базуватися на новітніх досягненнях науки та соціально-економічних технологій.

По-друге, повноцінний розвиток економіки регіону обов'язково повинен включати наявність сектору реального виробництва для відтворення основного капіталу і майна населення або матеріальний капітал.

По-третьє, регіональній економіці потрібний прогресивний сервісний сектор, оскільки в протилежному випадку виникне одбокий розвиток економіки території. У сервісний сектор включаються не тільки обслуговуючі виробництва, але і всі галузі, що не відносяться до матеріального сектора.

Кон'югаційна інтеграція, поєднуючи людський, матеріальний і сервісний капітал, забезпечує не тільки нове розуміння національного багатства, але і його нову систему відтворення, що породжує додатковий кумулятивний ефект.

Перевага кон'югаційної інтеграції полягає у тому, що вона надає можливість великій кількості територіальних інтересів не тільки шукати ефективні рішення на індивідуальному рівні, але й реалізовувати свої переваги на основі компромісів в інтересах всієї території.

Здійснення регіонального менеджменту, що засновується на кон'югаційній інтеграції передбачає дотримання ряду принципів. Особливу вагу має визначення території як простору розгортання системи людських знань і морально-культурних цінностей. Виходячи з та-

кого розуміння, важливо проводити аналіз соціально-економічного розвитку території, керуючись принципом єдності економічних і морально-культурних підходів. Також використовується принцип кумулятивності й синергізму. Поняття синергізму в цьому випадку одержує нове значення. Воно починає відображати не просто більшу ефективність (сукупний ефект), що виникає в результаті взаємодії (злиття, сполучення) систем, а добровільне, взаємовигідне й скоординоване співробітництво всіх суб'єктів соціально-економічних процесів, що приносить загальне благополуччя.

Кон'югаційна інтеграція тісно примикає до поняття соціоекономіки в тій частині, що стосується ролі довіри, етики й людського достоїнства в бізнесі й суспільстві, але не отожднюється з нею. Вона будується не на вимогах моралі, обов'язку, справедливості, а враховує їх як складові елементи ринкового розвитку. Вона не підкоряє економіку моралі, а поєднує те й інше в якості рівноправних рушійних сил, що розвертають свої дії в умовах реального добровільного обміну.

Основою управлінських механізмів кон'югаційної інтеграції є процес координації розсіяного знання. В економічній науці концепція розсіяного знання була висунута Нобелівським лауреатом з економіки Ф. Хайєком у статті "Економічна теорія й знання", а потім розвинена в роботі "Використання знання в суспільстві". Суть концепції Ф. Хайєка полягає в тому, що найвше в суспільстві знання являє собою нескінченну розмаїтість уявлень, фактів і думок про стан попиту та пропозиції, які часто є суперечливими. Це знання не існує в якому-небудь завершеному і явно вираженому вигляді, воно розсіяно між індивідами й через них існує [5].

Ф. Хайєк зводить розсіяне знання до економічного знання як знання про ринок ("знання значимих фактів") і на його основі показує особливості дії економічних агентів при прийнятті ними господарських рішень. Кон'югаційна інтеграція поєднує відособлене знання всіх учасників суспільного виробництва й суспільної діяльності як фізичних, так і юридичних осіб, а також будь-якої структурної одиниці, що приймає участь у соціально-економічних процесах.

Знання людей різноманітні й багатогранні. У той же час вони об'єктивно групуються та створюють різні види знань, які взаємно проникають та існують не тільки паралельно, але й взаємозалежно, функціонально переплітаючись між собою.

Першу сферу розсіяного знання представляє знання окремих суб'єктів (фізичних і юридичних осіб, а також будь-якої структурної одиниці), або індивідуальні знання. Воно виступає як часткове, фрагментарне знання й належить винятково своєму носію. Таке розсіяне знання, на думку Ф. Хайєка, реалізується через ринок, який представляє собою інформаційний пристрій, механізм виявлення, передачі й взаємного узгодження знань, які розсіяно у суспільстві.

Другу сферу утворюють масові знання про всю систему людської життєдіяльності. Групуючись і переплітаючись, ці знання формують сукупне знання людського суспільства (локального співтовариства), як хаотичну, але стійку структуру. Сукупне знання — це спільне знання, тому воно належить всьому суспільству (локальному співтовариству), та реалізується ринковими методами з використанням елементів узгодження дій.

Третя сфера — це скоординоване знання. Воно виникає в результаті цілеспрямованої й свідомої діяльності по забезпеченню власних інтересів, але для досягнення цієї мети необхідно постійно йти на взаємні компроміси. Скоординоване знання вирішує питання більш високого порядку. У його природі закладений соціальний елемент.

До носіїв розсіяного знання у межах окремих територій відносяться: наймані робітники, незайняте населення, власники підприємств, вищі й середні менеджери приватних фірм, громадські організації, наука і ос-

віта, державні адміністрації і органи місцевого самоврядування.

Регіональний менеджмент, заснований на кон'югаційній інтеграції координує процеси виробничого, культурного, освітнього, інформаційного характеру, перетворюючи розвиток території в цілеспрямований процес не обмежений задоволенням лише матеріальних потреб людей, а розширений до масштабів формування відносин громадянського суспільства.

Творче поєднання комплексів лежить в основі кон'югаційної інтеграції — добровільної та цілеспрямованої взаємодії господарюючих, владних, суспільних та інших суб'єктів, що функціонують на території й породжують у ході творчого використання системи факторів, умов і відносин нові підходи, цілі, завдання й основні напрями розвитку території.

Головною відмінністю механізмів кон'югаційної інтеграції є те, що вони забезпечують виникнення нових економічних форм, формують майбутнє. Однак спрямованість майбутнього розвитку території залежить не від самого факту кон'югаційної інтеграції, а від співвідношення сил суб'єктів, які беруть участь у кон'югації, це визначає ефективний або руйнівний характер виникаючих форм.

Стратегічний регіональний менеджмент заснований на принципах кон'югаційної інтеграції передбачає визначення території як простору розгортання системи людських знань і морально-культурних цінностей.

Методологія кон'югаційної інтеграції розглядає розвиток територій як процес об'єднання знань територіальних суб'єктів про ефективний довгостроковий розвиток території та перетворення цих знань у практику скоординованих дій на основі добровільності й соціальної орієнтованості.

Критерієм ефективності стратегічного регіонального менеджменту має виступати зріст рівня життя населення. Розвиток території може бути ефективним за умов, коли компромісні соціально орієнтовані й скоординовані дії починають відповідати економічним, соціальним і морально-культурним інтересам економічно і соціально активного населення. Якщо ж цього не відбувається, то в дію вступає ефект "невидимої ноги" і люди переміщуються в більш сприятливі ареали.

Основою відповідних управлінських механізмів має стати підхід, орієнтований на людину, тобто не обмежуючись вирішенням питань задоволення матеріальних потреб людей, необхідно забезпечувати активне формування відносин громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Депресивний стан сучасної економіки, у тому числі й на мезорівні, відсутність ефективних механізмів його подолання, що є загальноновизнаним фактом, наочно вказує на те, що існуюча модель управління соціально-економічним розвитком знаходиться у стані методологічної кризи. В основу стратегічного регіонального менеджменту, на нашу думку, мають бути покладені принципи кон'югаційної інтеграції — добровільної та цілеспрямованої взаємодії господарюючих, владних, суспільних та інших суб'єктів, що функціонують на території й породжують у ході творчого використання системи факторів, умов і відносин нові підходи, цілі, завдання й основні напрями розвитку території.

Здійснення регіонального управління заснованого на кон'югаційній інтеграції, передбачає визначення території як простору розгортання системи людських знань і морально-культурних цінностей. Вимоги моралі, обов'язку, справедливості повинні враховуватися як складові елементи ринкового розвитку. Кон'югаційна інтеграція передбачає необхідність приведення змісту пріоритетів соціально-економічного розвитку у відповідність до класичної гуманітарної парадигми.

Стратегічний регіональний менеджмент, заснований на принципах кон'югаційної інтеграції має ґрунтуватися на наступних організаційно-виробничих вимогах:

1. Стратегічний розвиток території (мета, завдання, напрям розвитку, механізм реалізації) повинен визначатися, розроблятися, формулюватися й підтримуватися вищим керівництвом території. Якщо імпульс зі сторони влади слабне або взагалі відсутній, то зникає й сам процес.

2. Реалізація стратегічного розвитку території передбачає участь працівників всіх рівнів і структур, що функціонують на території.

3. Технологічною основою регіонального менеджменту в умовах постіндустріального розвитку мають бути інформаційно-комунікаційні технології, практика електронного урядування та краудсорсингу.

4. Виходячи з того, що інформаційне середовище формує масову та індивідуальну свідомість, визначальним напрямом регіонального менеджменту є інформаційна політика, що спрямовується на популяризацію нових цінностей.

5. Ефективний розвиток території є можливим за умов визначення та врахування внутрішніх сильних й слабких сторін, а також зовнішніх можливостей та небезпек.

6. Стратегічні плани розвитку території повинні бути гнучкими, щоб за необхідності можна було здійснити їх модифікацію.

Література:

1. Стратегія економічного і соціального розвитку Херсонської області до 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.oblrada.ks.ua>
2. Бавыко А.Е. Аксиологические факторы институализации социально-политических отношений / А.Е. Бавыко // Психолого-педагогические инновационные технологии в развитии личности: материалы Международ. науч.-практ. конф., 10 декабря 2010 г. — Шадринск: ШГПИ, 2010. — С. 91—98.
3. Богданов А.А. Тектология: Всеобщая организационная наука / А.А. Богданов. — М.: Экономика, 1989. — 304 с.
4. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса / И. Пригожин, И. Стенгерс. — М.: Эдиториал, 2001. — 468 с.
5. Хайек Ф. Сборник эссе — австрийская экономическая теория и идеал свободы / Ф. Хайек. — М.: Экономика, 2002. — 345 с.

References:

1. Khersons'ka oblasna derzhavna administratsiia (2009), "Strategy of economic and social development of the Kherson region by 2015", available at: <http://www.oblrada.ks.ua> (Accessed 05 June 2015).
2. Bavyko, A.E. (2010), "Value factors institutionalization of social and political relations", Materialy mezhnatsionnoy nauchno-prakticheskoy konferencii [Proceedings of the international scientific-practical conference], Psihologo-pedagogicheskie innovacionnye tehnologi v razvitii lichnosti [Psycho-pedagogical innovative technologies in the development of personality], SGPI, Shadrinsk, Russia, pp. 91—98.
3. Bogdanov, A.A. (1989), Tektologija: Vseobshhaja organizacionnaja nauka [Tectology: Universal organizational science], Jekonomika, Moscow, Russia.
4. Prigozhin, I. and Stengers, I. (2001), Porjadok iz haosa [Order out of chaos], Jeditorial, Moscow, Russia.
5. Hajek, F. (2002), Sbornik jesse — avstrijskaja jekonomicheskaja teorija i ideal svobody [Collection of essays — the Austrian economic theory and the ideal of freedom], Jekonomika, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 09.06.2015 р.

*В. В. Гоблик,
д. е. н., доцент, Мукачівський державний університет*

РОЛЬ ЄВРОРЕГІОНІВ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС

*V. Hoblyk,
doctor of economic sciences, associate professor, Mukachevo State University, Mukachevo*

ROLE OF EUROREGIONS IN DEVELOPMENT OF ECONOMIC COOPERATION BETWEEN THE BORDER REGIONS OF UKRAINE AND EU MEMBER STATES

Наукова стаття присвячена дослідженню актуальних проблем, пов'язаних з виявленням ролі єврорегіонів у становленні та розвитку транскордонних регіонів, специфікою та передумовами їх створення.

Визначено, що важливою складовою розвитку соціально-економічного співробітництва та ефективне функціонування транскордонних регіонів є інституційне середовище, де основними його елементами виступають: нормативно-правове регулювання транскордонної співпраці та економічних взаємовідносин у транскордонному просторі, діючі формальні правила, стандарти та процедури, а також звичаєві норми, пов'язані з перетином кордону, веденням прикордонної торгівлі та здійсненням інвестиційної діяльності на території транскордонних регіонів. Визначено, яку важливу роль в інституційному забезпеченні транскордонної співпраці відіграють наявні по обидва боки кордону інститути, що формують інституційно-організаційну основу для розвитку зовнішньоекономічних зв'язків між суб'єктами підприємництва прикордонних регіонів сусідніх держав.

Досліджено особливості формування та розвитку інституційно-організаційної складової активізації зовнішньоекономічних зв'язків у межах транскордонних регіонів, які об'єднують сусідні прикордонні території України та країн-членів ЄС.

Науковою новизною є обґрунтування інституційної функції єврорегіонів у процесі формування та розвитку транскордонних регіонів.

Отримані результати мають практичне значення для розвитку транскордонного співробітництва України в контексті функціонування соціально-економічного простору в Європі, підвищення ролі єврорегіонів після підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС.

Все це ставить на порядок денний необхідність всебічного дослідження проблематики формування та розвитку транскордонних регіонів, зокрема, зовнішньоекономічних зв'язків у них у контексті європейської інтеграції України.

Article is dedicated to topical problems related to euro role in pinpointing the regions in formation and development of the cross-border regions, the preconditions for their creation, the specifics of formation and development.

Determined that an important component of the development of socio-economic cooperation and the effective functioning of cross-border regions is their institutional environment where its main elements are: normative-legal regulation of cross-border cooperation and economic relations in the cross-border space, current formal rules, standards and procedures, as well as customary norms related to the section of the border, keeping the border trade and implementation of investment activity on the territory of the cross-border regions. Determined that an important role in institutional support cross-border cooperation are available on both sides of the border institutions that form the basis for the institutional development of the organizational-economic relations between the subjects of entrepreneurship, the border regions of neighboring states.

Peculiarities of formation and development of institutional-organizational component of revitalizing foreign economic relations within the framework of cross-border regions, which unite the neighboring border territory of Ukraine and EU Member States, we can state that its impact is tangible.

The scientific novelty of the study of the institutional functions of euro regions in the process of formation and development of cross-border regions.

The obtained results have practical significance for the development of cross-border cooperation of Ukraine in the context of socio-economic space in Europe; enhance the role of the euro-regions after the signing by Ukraine of the association agreement with the EU.

All this puts on the agenda the need for comprehensive investigation of problems of formation and development of cross-border regions, including external links in them, in the context of European integration and the role of euro regions on the border with the European Union.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, єврорегіон, транскордонний регіон, європейська інтеграція, Європейський Союз, зовнішньоекономічні зв'язки.

Key words: cross-border cooperation, the euro region, the trans-border region, European integration, European Union, foreign economic ties.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Набутий країнами ЄС досвід функціонування та організаційно-інституційного забезпечення транскордонних регіонів може активно використовуватись на сучасному етапі європейської інтеграції України. Насамперед це стосується адаптації на вітчизняний ґрунт нових форм і методів розвитку транскордонного співробітництва з метою диверсифікації зовнішньоекономічної діяльності в межах транскордонних регіонів, створених за участю нашої держави.

Водночас багато проблем, пов'язаних із повноцінним функціонуванням транскордонних регіонів на західному кордоні України, залишаються поки що не вирішеними. Насамперед це стосується розвитку транскордонних ринків, налагодження сучасних методів ведення транскордонного бізнесу, впливу на транскордонну діяльність місцевих громад, налагодження інформаційного супроводу транскордонної діяльності тощо. На сьогодні потенціал регіонального співробітництва України та ЄС задіяно недостатнім чином. Єврорегіони за участю українських областей порівняно із іншими аналогічними структурами у ЄС, недостатньо використовують можливості транскордонного співробітництва для прискорення соціально-економічного розвитку прикордонних територій, підвищення конкурентоспроможності та покращення життєвого рівня їх мешканців. В Україні спостерігається незначний вплив єврорегіонів на активізацію транскордонного співробітництва, що зумовлено організаційним аспектом їх формування і розвитку. І досі єврорегіони не стали організаційно-фінансовою платформою координації транскордонного співробітництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічні і практичні аспекти цієї проблематики досліджувалися в роботах вітчизняних вчених: В. Борщевського, В. Будкіна, І. Вахович, О. Вишнякова, С. Гакмана, В. Євдокименка, Є. Кіш, М. Лендела, Ю. Макогона, М. Мальського, І. Михасюка, В. Мікловди, Н. Мікули, С. Мітряєвої, А. Мокія, В. Ляшенка С. Пирожкова, С. Писаренко, С. Романюка, В. Толкованова, В. Чужикова, І. Школи, М. Янків та ін.

Однак, незважаючи на значний інтерес науковців до даної проблематики, окремі аспекти діяльності і ролі єврорегіонів в становленні зовнішньоекономічних зв'язків вимагають поглиблених досліджень у контексті підписання Угоди про асоціацію з ЄС.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідити роль єврорегіонів в активізації зовнішньоекономічної діяльності, виявити специфіку їх створення в Україні, вплив на становлення і розвиток транскордонних регіонів та виявити проблемні питання, які гальмують їх подальший розвиток.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Єврорегіони — це одна з організаційних форм транскордонних відносин, де у межах своєї компетенції

та за згодою центральних державних органів — на базі спеціальних розширених повноважень на міжнародне співробітництво — місцеві органи влади прикордонних областей мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, реалізувати конкретні транскордонні економічні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології. Єврорегіони можуть створюватись як юридична або не юридична особа, мають свою організаційну структуру та визначені джерела фінансування. Формування єврорегіонів передбачає також можливість створення організаційної структури та системи фінансування у формі міжнародних міжрегіональних асоціацій, об'єднань, консорціумів тощо [1].

Формування інституційних основ розвитку транскордонного співробітництва України та активізація зовнішньоекономічної діяльності регіонів нашої держави у контексті європейської інтеграції відбувається вже з самого початку здобуття Україною незалежності у 1991 р.

Так, на початку 90-х років минулого століття в західних регіонах нашої держави виникли перші ініціативи щодо формування єврорегіонів. Вони були зумовлені прагненням місцевої влади та регіональних еліт перевести транскордонну співпрацю, яка до цього здійснювалася переважно в епізодичному режимі та значною мірою спорадично, у системну площину. Ключовими мотивами для активізації транскордонного співробітництва за допомогою єврорегіонів слід вважати:

- усвідомлене бажання керівників регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування прикордонних територій України інституціоналізувати двостороннє співробітництво зі своїми партнерами з країн Центральної та Східної Європи для більш повного використання потенційних переваг просторового розташування відповідних територій;

- зацікавленість представників громадських організацій, наукових кіл та інших контактних аудиторій в отриманні доступу до фінансових ресурсів, що виділяються за програмами технічної допомоги ЄС на реалізацію інфраструктурних проектів;

- намагання перевести основну частину транскордонних ініціатив з гуманітарної площини, яка домінувала в соціалістичний період, у русло економічних взаємозв'язків, пов'язаних зі зростанням обсягів експорту та імпорту товарів і послуг, залученням іноземних інвестицій, розвитком транспортної інфраструктури, а також іншими напрямками активізації транскордонного бізнесу, що тягне за собою зростання економічного потенціалу прикордонних територій та збільшення обсягів фінансових надходжень до бюджетів різних рівнів;

- прагнення мешканців прикордонних територій отримати кращий та більш повний доступ на прикордонні ринки сусідніх держав, у тому числі через розвиток інфраструктури та інших системотворчих елементів транскордонних ринків, з метою вирішення власних соціальних та господарських проблем за рахунок інтенсифікації прикордонної торгівлі, посилення трудової

міграції, розширення сфери діяльності транскордонно-го бізнесу тощо).

Крім того, єврорегіональна співпраця, яка є одним з основних елементів стратегії європейської інтеграції ЄС, забезпечує ставлення до відповідних регіонів з боку ЄС, як до певної форми їхнього залучення до складу структур об'єднаної Європи. Відтак, єврорегіональні ініціативи отримали свою підтримку і на найвищому державному рівні в Україні, оскільки виконували роль своєрідного політичного важеля в реалізації євроінтеграційних прагнень нашої держави [2].

Перший єврорегіон із залученням прикордонних територій України — Карпатський — було створено при активній участі центральних органів державної влади. Зокрема, саме міністри закордонних справ трьох держав: України, Угорщини та Польщі, у лютому 1993 р. в угорському місті Дебрецен підписали угоду про його заснування. До складу цього єврорегіону увійшли прикордонні території України, Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії. Загальна площа єврорегіону складає близько 154 тис. км², а на його території мешкає майже 16 млн осіб. Головними завданнями Карпатського єврорегіону було визначено сприяння об'єднанню людей, які живуть у зоні Карпат, їхньому співробітництву в галузях науки, культури, освіти, торгівлі, туризму та економіки [1].

Таким чином, перший єврорегіон, створений за участю прикордонних територій України, не був типовим єврорегіональним утворенням як за характером свого заснування, так і за та специфікою подальшого становлення і розвитку. Це дає підстави стверджувати, що рівень впливу єврорегіонів на транскордонну співпрацю між адміністративно-територіальними одиницями України та суміжними територіями сусідніх держав Європи, що входять до їхнього складу, є дещо відмінним від загальноєвропейської практики, особливо у порівнянні з єврорегіонами, що функціонують на внутрішніх кордонах ЄС.

По-друге, організаційно-управлінська специфіка функціонування єврорегіонів, створених за участю прикордонних територій України, певною мірою відрізняється від загальноприйнятої європейської практики. Зокрема, вітчизняні науковці відзначають, що у засіданнях керівних органів єврорегіонів бере участь, як правило, вище обласне керівництво, а на рівень місцевих громад діяльність майже не опускається, спостерігається недостатня фахова підготовка управлінських кадрів, часта зміна керівництва, значний суб'єктивний фактор у прийнятті рішень тощо [1]. Як наслідок, єврорегіони, що діють на кордоні між Україною та сучасними державами ЄС, є організаційно значно більш розконцентрованими та функціонально складнішими, ніж їхні західноєвропейські аналоги.

По-третє, ефективність та масштабність реалізованих на території нашої держави єврорегіональних програм поступається за більшістю показників аналогічним параметрам функціонування тих єврорегіонів, що діють на внутрішніх кордонах ЄС, а також тих, які утворювалися свого часу на зовнішніх кордонах ЄС із включенням прикордонних територій країн — кандидатів на членство (Австрії, Польщі, Чехії, Угорщини тощо).

По-четверте, роль єврорегіонів у системі структурованих елементів українсько-польського, українсько-словацького, українсько-угорського та українсько-румунського транскордонних регіонів є значно вагомішою від тієї ролі, що зазвичай виконують єврорегіони на внутрішніх кордонах ЄС. Насамперед, це стосується їхнього впливу на транскордонний бізнес та активізацію співпраці в соціально-економічній та політичній площинах.

По-п'яте, єврорегіони, створені за участю прикордонних областей на західному кордоні України, в силу специфіки свого функціонування та особливостей роз-

витку геополітичної та гео економічної ситуації у відповідних транскордонних регіонах, значно сприяють активізації зовнішньоекономічної діяльності в їхніх межах. Насамперед це стосується стимулювання зовнішньоторговельного обміну між українськими та закордонними підприємцями, що ведуть свою діяльність у межах тих транскордонних регіонів, на території яких діють зазначені єврорегіональні об'єднання. Адже завдяки більш активному спілкуванню керівників місцевих органів влади в умовах функціонування єврорегіонів відбувається диверсифікація ділових контактів та зростання взаємного рівня довіри між господарськими елітами суміжних прикордонних регіонів України та сусідніх із нею держав. Крім того, на різноманітних регіональних заходах (форумах, конференціях, виставках), що проводяться під егідою єврорегіонів, упродовж усього періоду їхнього існування відбувався постійний обмін ідеями та пропозиціями щодо можливих напрямів і пріоритетів реалізації спільних інвестиційних проектів. Завдяки цьому, функціонування єврорегіонів активно сприяло розвитку інвестиційно-економічного співробітництва в межах відповідних транскордонних регіонів.

Варто також звернути увагу і на те, що в методологічному аспекті єврорегіони "Карпати" та "Буг" взяли на себе виконання низки тих функцій, які не є типовими для класичних єврорегіонів. Зокрема, вітчизняні дослідники вважають, що необхідною умовою ефективного функціонування єврорегіонів є наявність чітко визначених спільних інтересів їх членів, зокрема, у розв'язанні таких проблем, як зміцнення взаємної довіри та безпеки; вироблення спільної стратегії охорони довкілля, використання спільних водних ресурсів; вироблення спільної стратегії просторового розвитку транскордонного регіону; спільного використання енергетичних ресурсів; узгодження розвитку прикордонної інфраструктури; розвитку спільної підприємницької та інформаційної інфраструктури; ефективного використання людських ресурсів шляхом взаємного визнання їх професійної кваліфікації, створення єдиного ринку праці тощо [1].

Водночас єврорегіони, створені за участю прикордонних територій на західному кордоні України, у силу специфіки свого формування та функціонування, значної кількості учасників та кола їхніх інтересів, а також через низку політичних чинників впливу, далеко не завжди відповідали вищезазначеним критеріям.

По-перше, їхня діяльність лише зрідка спрямовувалась на досягнення чітких та однозначних цілей для задоволення узгоджених інтересів регіонів-учасників. Натомість, доволі часто між ними спостерігалася конкуренція, яка виявлялася у боротьбі за фінансові та інші ресурси не лише на міждержавному рівні, але й серед прикордонних регіонів однієї держави.

По-друге, в межах зазначених єврорегіонів так і не вдалося досягнути формування спільних стратегій просторового розвитку для відповідних транскордонних регіонів.

По-третє, до цього часу на українсько-польському, українсько-угорському, українсько-словацькому та українсько-румунському кордонах спостерігаються разючі відмінності в рівні розвитку прикордонної інфраструктури, які, за логікою функціонування єврорегіонів, вже давно б мали стертися. Це ж саме стосується підприємницької та інформаційної інфраструктури.

По-четверте, ефективне використання людських ресурсів шляхом взаємного визнання їх професійної кваліфікації в межах діючих єврорегіонів унеможливилось через цілу низку об'єктивних і суб'єктивних причин, а створення єдиного ринку праці виявляється відверто непосильним завданням з огляду на однозначну недостатність наявних у єврорегіонів організаційних та інституційних важелів впливу.

Все вищесказане дозволяє стверджувати про наявність єврорегіонального механізму становлення зовнішньоекономічних зв'язків у транскордонних регіонах України, а також окреслити сферу дії цього механізму в умовах європейської інтеграції нашої держави (рис. 1).

На особливу увагу заслуговує інституційна роль єврорегіонів у контексті розвитку соціально-економічного співробітництва прикордонних регіонів нашої держави із сусідніми територіями країн ЄС. Зокрема дослідники відзначають: "Необхідно підкреслити, що можливості, які надаються в рамках програм та ініціатив ЄС, спрямовані безпосередньо на розвиток прямої співпраці між територіальними громадами або владами по обидва боки державного кордону, незалежно від того, чи входять ці території до складу єврорегіонів, чи ні".

Але мусимо додати одне застереження: хоча формальне членство прикордонних регіонів у єврорегіонах не надає переваг при селекції проектів транскордонного співробітництва для подальшого фінансування з коштів цих програм та ініціатив, однак існуючий досвід демонструє, що спільні проекти, які мають здійснюватися в рамках єврорегіонів, мають кращі шанси на отримання грантів від Європейської Комісії [3]. В цьому сенсі, єврорегіональний механізм становлення та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків у транскордонних регіонах, до яких входять прикордонні території України, відзначається певними особливими рисами, не притаманними іншим аналогічним механізмам.

ВИСНОВКИ

Таким чином, єврорегіони, сформовані на кордоні між Україною та ЄС, відіграють особливу роль у становленні та розвитку відповідних транскордонних регіонів. З одного боку, характер їхнього функціонування не дозволяє забезпечувати виконання всіх тих завдань, що покладаються на єврорегіони в державах ЄС. Проте, з іншого — єврорегіони, до складу яких входять прикордонні території України, беруть на себе частину функцій з поглиблення зовнішньоекономічної діяльності в межах відповідних транскордонних регіонів, що дозволяє розглядати їх як важливий елемент інституціоналізації зовнішньоекономічних зв'язків у цих транскордонних регіонах в умовах європейської інтеграції України. На нашу думку, виникла необхідність провести реорганізацію єврорегіонів на основі формування нових організаційно-правових форм через створення мікрорегіонів — європейських угруповань територіальної співпраці чи інших формувань, які створюватимуться переважно суміжними територіями районного і селищного рівня для реалізації конкретних цілей щодо вирішення спільних проблем. На їх визначення великий вплив матимуть пріоритети фінансової підтримки ЄС. Доцільно переглянути можливості фінансування транскордонних проектів і у бюджетах різних рівнів передбачити кошти на співфінансування транскордонних проектів, що дасть

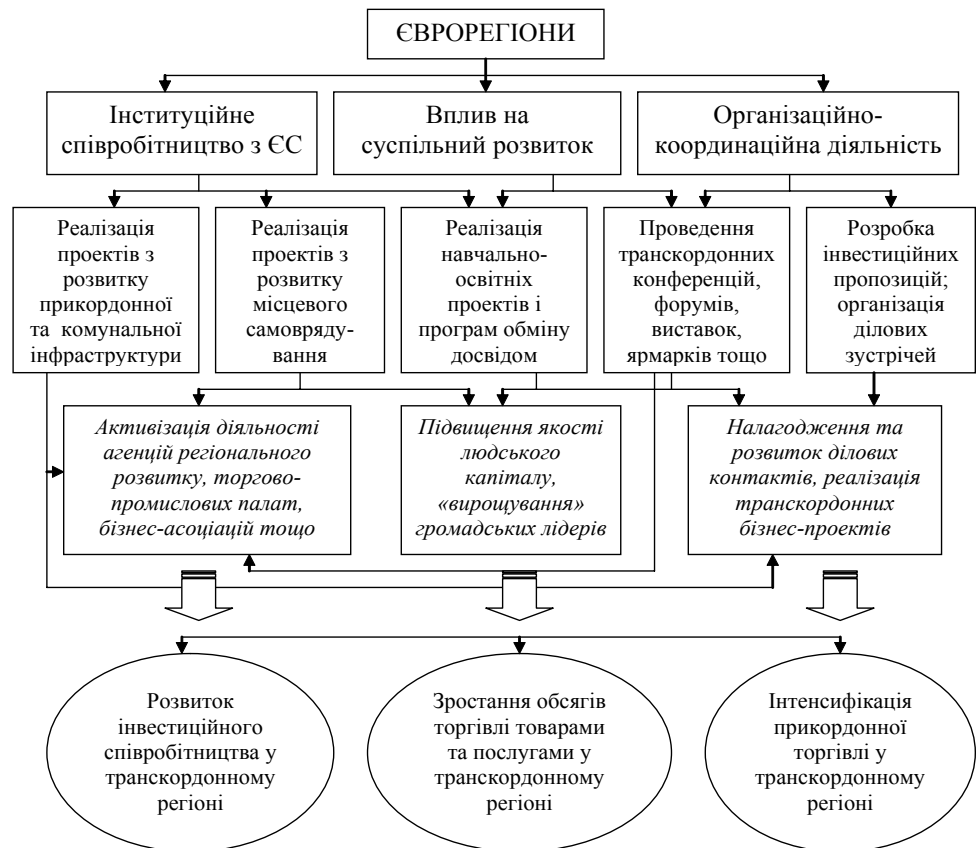

Рис. 1. Механізм становлення та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків у транскордонних регіонах, обумовлений функціонуванням єврорегіонів

Авторська розробка.

можливість підвищити якості життя та рівня соціального захисту мешканців цих територій.

Література:

1. Мікула Н.А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія / Н.А. Мікула. — Львів: ІРД НАН України, 2004. — С. 185—186.
2. Роїк Н. Інституційна транскордонна співпраця в контексті розширення ЄС: проблеми та перспективи Карпатського єврорегіону / Н. Роїк [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_43/Gileya43/P29_doc.pdf
3. Шолох Ю.М. Методологія, організаційно-економічний механізм стратегічного планування в Карпатському регіоні / Ю.М. Шолох // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів. — Львів: ІРД НАН України, 2008. — Вип. 3 (71). — С. 348.

References:

1. Mikula, N. A. (2004), *Mizhterritorial'ne ta transkordonne spivrobitnictvo: monografija* [Inter-territorial and cross-border cooperation: monograph], IRD NAN Ukraine, L'viv, Ukraine.
2. Roik, N. (2011), "Institutional cross-border cooperation in the context of EU enlargement: problems and prospects Carpathian Euroregion", *Gileya*, vol.43, [online], available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_43/Gileya43/P29_doc.pdf. (Accessed 4 June 2015).
3. Sholoh, Ju. M. (2008), "Methodology, organizational and economic mechanism of strategic planning in the Carpathian region", *Social'no-ekonomichni problemi suchasnoho periodu Ukraïni. Klasteri ta konkurentospromozhnist' prikordonnih regioniv*, vol. 3 (71), pp. 348.

Стаття надійшла до редакції 09.06.2015 р.

Р. С. Чорний,

д. е. н., доцент кафедри загальноекономічних і гуманітарних дисциплін

Новолинського факультету Тернопільського національного економічного університету

СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

R. Chorny,

Doctor of Economics, Assistant Professor of general economic sciences and humanities

THE STRUCTURAL TRANSFORMATION OF THE LABOR POTENTIAL IN THE INFORMATION SOCIETY

Проаналізовано підходи вчених до визначення структури трудового потенціалу та значення в ній окремих компонент. Запропоновано модерну структуру трудового потенціалу суспільства, в якій виділяються технологічна, темпологічна і комунікаційна компоненти. Визначено характер внутрішнього впливу технологічної компоненти трудового потенціалу на його загальні структурні можливості. Окреслено проблеми структурних трансформацій трудового потенціалу згідно вимог інформаційного суспільства в Україні та запропоновано пріоритети їх вирішення.

Scientific approaches to determining the structure of labor potential and importance of individual components of it were analyzed. Modern structure proposed labor potential of society in which technology, tempo and communication components was selected. The nature of the domestic impact of technological components of labor potential at its general structural opportunities was identified. Problems of structural transformations of the labor potential in accordance with requirements of the information society in Ukraine were outlined the priorities of their solution were offered.

Ключові слова: трудовий потенціал, інформаційне суспільство, модерна структура трудового потенціалу, технологічна компонента, технологізація трудових потенційних компонент.

Key words: labor potential, information society, modern structure of labor potential, technological components, labor potential components.

Трудовий потенціал — надзвичайно складна соціально-економічна категорія, що об'єднує в собі низку фізіологічних, психологічних, культурно-ментальних, інтелектуально-знанневих та інших характеристик людини. Трудовий потенціал кожної людини є унікальним. Таку унікальність визначають не лише рівень його розвитку та ефективність використання, але й структура. Структурованість трудового потенціалу є однією з ключових його ознак, яку вчені повинні обов'язково враховувати. Від співвіднесення різних компонент трудового потенціалу залежать ефективність його використання та конкурентоспроможність на ринку праці згідно поточних умов. Різні періоди економічного розвитку ставили відмінні вимоги до носіїв трудового потенціалу. Нинішня ера інформаційних технологій теж модифікує такі вимоги. Відповідно для сучасного працівника, якщо він прагне бути затребуваним на ринку праці, ставляться нові вимоги. Їх наукове обґрунтування повинне стати одним з актуальних напрямів вітчизняної науки. Тому обрана тема дослідження є актуальною та потребує постійної уваги вчених з урахуванням нових викликів суспільного прогресу.

В основу теоретичних і прикладних висновків даного дослідження лягли численні публікації, що формують методологічну основу вивчення трудового потенціалу в умовах розвитку інформаційного суспільства. Усе більше українських вчених звертаються до специфіки формування і розвитку трудових потенційних можливостей людини в еру інформатизації й неперервної інновацізації. Тут варто виділити таких вчених, як Д. Богиня, С. Гринкевич, О. Грішнова, С. Пасека, У. Садова, М. Семікіна, А. Шевченко, А. Шевчук, Д. Ядранський та ін. Окремий прошарок досліджень формують обґрунтування ролі людських знань та інтелекту в динаміці прогресивних змін. Тут можна виділити напрацювання таких вчених, як А. Безтелесна, В. Геєць, Г. Гузенко, Б. Данилишин, Е. Лібанова, І. Радіонова, А. Семів, А. Чухно та ін.

МЕТА ПУБЛІКАЦІЇ І ЗАВДАННЯ

Метою даної публікації визначено наукове обґрунтування закономірностей структурних трансформацій трудового потенціалу в умовах розвитку інформаційного суспільства та пріоритетів їх адаптації згідно з вітчизняними особливостями сфери соціально-трудова відносин.

Завданнями для досягнення поставленої мети будуть наступні:

— проаналізувати підходи вчених до визначення структури трудового потенціалу та значення в ній окремих компонент;

— запропонувати модерну структуру трудового потенціалу суспільства, в якій виділяються технологічна, темпологічна і комунікаційна компоненти;

— визначити характер внутрішнього впливу технологічної компоненти трудового потенціалу на його загальні структурні можливості;

— окреслити проблеми структурних трансформацій трудового потенціалу згідно вимог інформаційного суспільства в Україні та запропонувати пріоритети їх вирішення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Трудовий потенціал традиційно розглядають як сукупність демографічних, соціальних, духовних характеристик і якостей працездатного населення, які реалізовані або можуть бути реалізовані у межах та через існуючий у даному суспільстві процес праці та громадської діяльності [1, с. 9]. Такі характеристики та якості повинні продуктивно реалізуватись і розвиватись у праці з метою створення конкурентоспроможної продукції (робіт, послуг) та задоволення пріоритетних потреб [2, с. 10].

Поширеним є підхід до розуміння трудового потенціалу як інтегральної оцінки кількісних і якісних харак-

Рис. 1. Модерна структура трудового потенціалу суспільства

Розроблено автором на основі джерел: [12, с. 46; 13, с. 24—25].

теристик економічно активного населення [3, с. 83; 4, с. 348]. Таким чином, вчені в будь-якому разі акцентують увагу на комплексності даної категорії, дослідження котрої вимагає покомпонентного підходу. Її властиві такі ключові ознаки, як мінливість стану, якісна основа визначення, структурованість та інтегрованість.

Дослідження структури трудового потенціалу дає змогу вченим конкретизувати, які компоненти є більш чи менш значимими для покращення умов його формування, використання і розвитку. Такі висновки будуть різнитися в різні періоди суспільного прогресу. Зміна значимості одних трудопотенційних компонентів проти інших зумовлена загальними світоглядними змінами розуміння ролі людини та її праці для соціально-економічного розвитку. Якщо в індустріальному суспільстві провідна роль належала матеріально-речовим елементам, а людина була частковим працівником, живим додатком машини, то в інформаційній економіці провідна роль повною мірою переходить до людини, бо саме вона є безпосереднім носієм інформаційно-інтелектуальних технологій, її знання і вміння стають ланкою виробничої системи, головним виробничим ресурсом; у результаті структурно-розчленована праця поступається місцем творчій праці як цілісності, тобто людині праці, людині, яка озброєна науково-технічними знаннями, людині інтелектуалу [5, с. 230; 6].

Оскільки у дослідженнях українських та зарубіжних вчених можна знайти різні підходи до розуміння трудового потенціалу, так само різняться їхні висновки щодо його структури, хоча в загальному за змістом вони збігаються. Для прикладу, в одному з перших видань, що розкриває зміст трудового потенціалу та яке було опубліковано ще до незалежності України, виділено такі його складові — валеологічні та демоекістичні, соціально-професійні, інформаційні, соціально-мотиваційні, організаційно-управлінські, екогемологічні [7]. Надалі вчені обґрунтовують значимість компонентів, що розкривають духовну складову людської діяльності — сакральні [8, с. 20], моральні [9, с. 407], ментальні [2, с. 26]. До сьогодні ж все більш поширеним є акцент на освітні, інтелектуальні, інноваційні складові. Так, С. Гринкевич вказує, що в умо-

вах становлення інформаційного суспільства особливу увагу варто приділити дослідженню демографічної, освітньої та інтелектуальної компонентів трудового потенціалу, оскільки саме вони є пріоритетними при його формуванні [10, с. 35]. С. Пасека здійснює обґрунтування нової складової в структурі трудового потенціалу — інноваційної [11, с. 42]. На наш погляд, поточна ера інформатизації, роботизації ще по-новому визначає структуру трудового потенціалу, додаючи до нього технологічну компоненту, яка визначає моделі взаємодії людини з роботизованими й автоматизованими системами.

Таким чином, опираючись на власні дослідження та новітні віяння технологічного прогресу, визначимо модерну структуру трудового потенціалу суспільства (рис. 1). Умови інформаційного суспільства доповнюють її технологічною, темпологічною та комунікаційною компонентами. Остання є важливою ознакою переваг кооперації, обміну знаннями, інших форм нагромадження соціального капіталу на різних інституційних рівнях.

Темпологічна модерна компонента відображає значимість ресурсу часу. Для різних інституційних вимірів його використання може відрізнитись. Особливо це проявляється на рівні окремого індивіда. Час у нинішніх ринкових умовах та умовах переходу до етапу вільного вибору і розвитку людини став одним з ключових індикаторів успіху. У зв'язку з цим активно розвиваються цілі наукові напрями тайм-менеджменту та активно апробуються на практиці його технології. Темпологічна трудопотенційна компонента значно змінює можливості використання інституціоналізованих компонентів. Проте тут існує тонка межа, щоб прагнення оптимізувати використання ресурсу часу не перетворилось у трудоголізм та інші негативні форми надмірної цінності праці з одержанням натомість відповідних вигод (у першу чергу — матеріальних).

Більшу увагу приділимо технологічній трудопотенційній компоненті. Це новітній феномен інформаційної економіки. Сьогодні ми спостерігаємо бурхливі процеси технологічної інтеграції в усі сфери суспільного життя. Фактично сучасна світова економіка перебуває на етапі свого розвитку, опираючись на інтелектуальні і тех-

Таблиця 1. Характер впливу технологічної компоненти на структуру трудового потенціалу суспільства

№ з/п	Компоненти	Прояв у доінформаційний період	Технологізація компоненти
1	Психо-фізіологічні	Орієнтація на фізичні можливості людини, її психологічну стійкість, природну здатність відтворення	Подовження життя людини та нові можливості покращення стану здоров'я, заміна людської праці в небезпечних видах діяльності, використання технологій у фармацевтиці і медицині
2	Соціально-економічні	Зайнятість у сферах, що орієнтовані на задоволення масових потреб і з вищим рівнем оплати праці, традиційні форми зайнятості, гарантії базової захищеності	Зайнятість у знаньмістких сферах, форми зайнятості з гнучким режимом робочого часу, фрілансерство, орієнтація на самозахисність (відхід від патерналізму)
3	Морально-етичні	Інституціоналізація традиційних цінностей, підвищення цінності людини, її знань і здібностей	Деформація цінностей з формуванням технологічної культури, використанням технологій у мистецтві
4	Організаційно-управлінські	Домінування продуктивності за рахунок фізичних можливостей людини з поступовою автоматизацією виробництва, впровадженням нових форм менеджменту персоналу	Наростаюча діяльнісна активність за рахунок використання замінюючих людську працю технологій, особливо монотонної, фізично і часово витратної праці, впровадження нових форм самоорганізації і тайм-менеджменту
5	Освітньо-кваліфікаційні	Зростання рівня освіти населення, потреби неперервного розвитку	Високий рівень просторової і кваліфікаційної мобільності за рахунок можливостей віртуальної зайнятості, розвиненого інформаційного середовища, дистанційної освіти

Розроблено автором.

нологічні можливості. Усі чіткіше простежується формування нової моделі взаємодії людини і технологій. Людина стає неспроможною самотужки використовувати ресурси з метою створення благ. Для цього майже завжди вона залучає технології, які за рахунок своїх роботизованих властивостей все частіше замінюють її працю. Навіть у мистецтві ми бачимо приклади технологізації. Тому говорити про використання трудового потенціалу суспільства та ігнорувати такі новації неприпустимо.

Щоб деталізувати характер впливу технологічної компоненти на інші потенційні складові, відобразимо їх у таблиці 1. Такий вплив відображається технологізацією трудових потенційних компонент. Він супроводжується: а) заміною людської праці технологічними процесами; б) посиленням можливостей людини за рахунок залучення технологій; в) інтеграцією людських можливостей і технологій та виникненням у результаті нових форм діяльності.

Футурологічний напрям економічної теорії сьогодні стає все більш об'ємним і реалістичним. Впровадження і зростаюче продукування нових технологій слід вивчати не лише з економічного ракурсу, але й соціогуманістичного. Сфера соціально-трудових відносин є одним із первинних реагентів на технологічні новації. Щоб не припустити надмірної технологізації людської діяльності, використання і розвитку її трудового потенціалу, слід регулювати її міру. Творча, креативна, неповторна людська праця не може бути замінена жодними роботизованими системами. Це звичний спосіб організації людського прогресу, який повинен бути збережений.

Якщо говорити про аналізовані тенденції в Україні, то тут спостерігаємо численні проблеми структурних трансформацій трудового потенціалу. Говорити про їх відповідність згідно вимог інформаційного суспільства дуже складно. Найперше, дуже низькою є частка інноваційно активних підприємств, що, відповідно, здатні пропонувати умови інноваційної діяльності для свого персоналу (у 2013 році — 17,4%, хоча, для прикладу, в 2006 році — лише 11,9%). Надзвичайно низькою є наукоємність ВВП за рахунок бюджетних коштів — 0,33%, коли в 2006 році — 0,39%. Ще нижчим є обсяг фінансування інновацій у % до ВВП — 0,8 у 2013 році проти 1,3 у 2006 році. Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП у 2013 році становила 0,8%, коли в 2006 році — 1,09%. Додаючи ситуацію з катастрофічним зростанням ступеню зносу основних засобів (понад 70% проти 49% у 2006 році) і зростаючу динаміку технологічного прогресу розвинених держав, поточні реалії інноваційного розвитку в Україні залишаються задовільними [14].

З іншого боку, маємо позитивну динаміку зростання заявок на видачу охоронних документів з метою захисту

прав інтелектуальної власності. Поступово формується інноваційна культура населення та зростає частка осіб, що здебільшого на засадах фрілансерства реалізують свій трудовий потенціал в сфері ІТ-технологій. Однак технологізація трудових потенційних компонент в Україні є дуже слабкою. У результаті спостерігається ситуація, коли у фазі формування населення України є конкурентоспроможним на фоні розвинених суспільств, однак у фазах використання (на фоні слабкої технологічної оснащеності робочих місць) і фази розвитку (на фоні демотивації неперервного навчання, інноваційної діяльності) така якісна властивість трудового потенціалу суттєво понижується.

Якщо реально оцінювати можливість України у забезпеченні технологічного прориву, то лише за рахунок нових підходів використання і розвитку її трудового потенціалу така ціль може бути реальною у досягненні. Наразі структурні трансформації використання трудового потенціалу передбачають орієнтацію на освітньо-кваліфікаційні характеристики, однак, на жаль, їх якісна вимірність вимагає суттєвого покращення. Також залишаються актуальними психо-фізіологічні характеристики працездатного населення. Високою є частка осіб, зайнятих у шкідливих умовах праці — близько 30% від облікової кількості штатних працівників працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, і це офіційні дані [15, с. 266]. Численними деформаціями відзначаються морально-етичні трудові характеристики зі схильністю до корупції, недобросовісного виконання професійних обов'язків і т.д. На фоні таких тенденцій трансформація результатів використання трудового потенціалу населення в конкурентоспроможний інноваційний продукт є мало ймовірною. Виникає замкнений цикл демотивації інноваційної діяльності працездатного населення та низького рівня інноваційності національної економіки.

Щоб долати таку ситуацію, слід чітко декларувати пріоритетність використання трудового потенціалу в спричиненні прогресивних змін, що забезпечать якісний перехід до стандартів розвинених інформаційних економік. Вважаємо, що в Україні це можна забезпечити, дотримуючись наступного алгоритму дій:

1. Цільове стимулювання малого бізнесу в знаньмістких сферах діяльності з підтримкою стартап-проектів, підготовкою фахівців за рахунок державного замовлення для відповідних сфер зайнятості;

2. Впровадження спеціального режиму інноваційного бізнесу і зайнятості в окремих територіях, які надалі можуть слугувати базисом створення інноваційних технопарків, технополісів, наукоградів, інших інноваційних просторових форм.

3. Підтримка добросовісного конкурентного середовища у сфері використання і розвитку трудового потенціалу зайнятих у знаннємістких сферах діяльності.

4. Адаптація досвіду інноваційної векторності розвитку пріоритетних знаннємістких сфер на інші, більш ресурсомісткі, сфери діяльності, в тому числі з доданням проблеми високого рівня зносу основних засобів та низької продуктивності праці.

Насправді механізм підвищення ефективності використання трудового потенціалу населення як основного рушія інноваційних змін є доволі простим. Його реальність вимагає політичної волі та об'єктивної підтримки малого бізнесу, котрий в Україні дійсно здатний трансформувати поточний хід деформованих прогресивних змін, що лише поглиблюють зовнішню ресурсну залежність країни.

Отже, новітні умови розвитку інформаційного суспільства спричиняють модифікацію структури трудового потенціалу, в якій вирізняються нові компоненти. Серед них — технологічна, яка вводить значимість використання автоматизованих і роботизованих систем у ході людської діяльності з суттєвим покращенням її результативності, частковою чи повною заміною окремих її видів і функцій. Україна, щоб не погіршити свої відстаючі позиції, повинна переорієнтувати пріоритети використання трудових потенціалів населення зі стимулюванням створення інноваційних робочих місць. Рушієм у цьому плані на фоні гострого браку бюджетних ресурсів має бути малий бізнес. Для цього необхідна політична воля з реальним застосуванням пільгових стимуляторів хоча б на обмежений період часу. Враховуючи динамічну прогресивність сфери ІТ-технологій, інших знаннємістких видів економічної діяльності, наслідкова віддача таких заходів буде відчутна у найкоротшому часі.

Література:

1. Пирожков С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении // АН Украины. Институт экономики; отв. ред. И.И. Лукинов. — К.: Наукова думка, 1992. — 180 с.

2. Трудовой потенциал Кировоградской области: стан та перспективи розвитку: монографія / За ред. М.В. Семикіної. — Кировоград: ВАТ Кировоградське видавництво, 2008. — 304 с.

3. Грیشнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підручник. — К.: Знання, 2011. — 390 с.

4. Соціально-трудова потенціал українського села. Стан, проблеми, шляхи вирішення / Ю.Ф. Мельник, Б.К. Супіханов, Ю.Я. Лузан та ін. — К.: НДІ "Укргропромпродуктивність", 2007. — 352 с.

5. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та її значення для України. — К.: Логос, 2003. — 631 с.

6. Гузенко Г.М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe

7. Проблемы рационального использования трудовых ресурсов в промышленных узлах: Методология, методы, организация: Препр. / М.И. Долишний, С.Н. Злупко. — К.: ИЭ АН УССР, 1988. — 48 с.

8. Shevchuk L.T. Medical and social aspects of labor potential, regional analysis and forecast monograph. — Lviv, 2001. — 489 p.

9. Садова У.Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку: монографія. — Львів: ІРД НАН України, 2005. — 408 с.

10. Домінанти розвитку трудового потенціалу в контексті становлення інформаційного суспільства в Україні / С.С. Гринкевич, І.Р. Проців // Економічний часопис-XXI. — 2012. — № 7—8. — С. 34—36.

11. Пасека С. Р. Соціально-трудова потенціал регіону: теорія і практика розвитку: монографія. — Черкаси: Інтроліга ТОР, 2012. — 608 с.

12. Чорний Р.С. Розвиток трудового потенціалу просторових форм організації українського суспільства: монографія. — Львів, Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013. — 384 с.

13. Садова У.Я. Формування соціальної політики та механізм її реалізації в регіоні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.00.07 "Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика". — Львів, 2007. — 40 с.

14. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: статистичний збірник / Державна служба статистики України. — К., 2013. — 287 с.

15. Праця в Україні. 2013: статистичний збірник / Державна служба статистики України. — Київ: ТОВ Видавництво "Консультант", 2014. — 336 с.

References:

1. Pirozhkov, S. I. (1992), *Trudovoy potentsial v demograficheskom izmerenii* [Labor potential in the demographic dimension], 2nd ed, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

2. Semykina, M. V. (2008), *Trudovyy potentsial Kirovohrads'koy oblasti: stan ta perspektvy rozvytku* [The employment potential of Kirovograd region: Status and Prospects], Kirovograd Publishers, Kirovograd, Ukraine.

3. Grishnova, O.A. (2011), *Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny* [Labor Economics and Labor Relations], Znannya, Kyiv, Ukraine.

4. Melnik, Y. F. and SupIhanov, (2007), "Social and employment potential Ukrainian village. Condition, problems, solutions", *Ukrainian village. Condition, problems, solutions*, *Ukrainian village. Condition, problems, solutions*, pp. 352.

5. Chukhno, A. A. (2003), *Postindustrial'na ekonomika: teoriya, praktyka ta yiyi znachennya dlya Ukrayiny* [Post-industrial economy: theory, practice and its importance for Ukraine], Logos, Kyiv, Ukraine.

6. Guzenko, G. M. "Human potential: the nature and priority directions of development in Ukraine" available at: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe (Accessed 5 April 2015)

7. Dolishniy, M. I. and Zlupko, S. N. (1988), *Problemy ratsyonal'noho yspol'zovanyya trudovykh resursov v promyshlennykh uzлах* [Problems in the rational use of human resources in industrial units: methodology, methods, organization Prepr], IE Ukrainian Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine.

8. Shevchuk, L. T. (2001), *Poshyrennya sotsial'nykh khvorob yak naslidok akul'turatsiyi ukrayins'koho suspil'stva* [Medical and social aspects of labor potential, regional analysis and forecast] Lviv, Ukraine.

9. Sadova, U. Ya (2005), *Sotsial'na polityka v Ukrayini: rehional'ni doslidzhennya i perspektvy rozvytku* [Social Policy in Ukraine: regional research and development prospects], IRD NAS of Ukraine, Lviv, Ukraine.

10. Hrynyevych, S.S. and Protsiv, I.R. (2012), "The dominants of the labor potential in the context of information society in Ukraine Economic" *Ekonomichnyy chasopys*, vol. 7, pp. 34—36.

11. Pasyeka, S.G. (2012), *Sotsial'no-trudovyy potentsial rehionu: teoriya i praktyka rozvytku* [Social and labor potential of the region: the theory and practice of development] Introliha TOR, Cherkasy, Ukraine.

12. Chorny, R. (2013), *Sotsial'no-trudovyy potentsial rehionu: teoriya i praktyka rozvytku* [Development of labor potential spatial forms of Ukrainian society: monograph], Institute for Regional Studies of NAS of Ukraine, Lviv, Ukraine.

13. Sadova, V.Y. (2007), "Formation mechanism social policy and its implementation in the region", Doctor of Economics. Demography, labor economics, social economics and politics, Lviv, Ukraine.

14. State Statistics Committee of Ukraine (2015), *Naukova ta innovatsiyana diyal'nist' v Ukrayini* [Research and Innovation in Ukraine], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 5 April 2015).

15. State Statistics Committee of Ukraine (2014), "Work in Ukraine" *Konsul'tant*, Kiev, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2015 р.

*Н. П. Чорна,
д. е. н., доцент кафедри економіки, організації і планування в АПК
Тернопільського національного економічного університету*

СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

*N. Chorna,
Doctor of Economics Associate Professor of Economics,
organization and planning in agriculture*

STRATEGIC VECTORS OF INNOVATION DEVELOPMENT OF AGRICULTURE OF UKRAINE

У статті розглянуто сучасну структуру та тенденції виробництва сільськогосподарської продукції в Україні та стратегічні вектори інноваційного розвитку сільського господарства. Визначено основні види інновацій та сфери їх застосування для отримання максимального ефекту такого розвитку. Серед основних інновацій, які мали б максимальний вплив на розвиток сільського господарства визначено впровадження енергозберігаючих технологій, біотехнологій та запровадження екологічного виробництва.

The current structure and trends in agricultural production in Ukraine and the strategic vectors of innovation development of agriculture in the article was described. The basic types of innovations and their scope for maximum effect of this development was defined. Among the major innovations that have the greatest impact on the development of agriculture defined energy-saving technologies, biotechnologies and the implementation of ecological production.

*Ключові слова: сільське господарство, інноваційний розвиток.
Key words: agriculture, innovative development.*

ВСТУП

Оскільки сільське господарство є основною сировинною базою сфери виробництва продуктів харчування, то саме на цьому рівні відбувається розробка та впровадження базових для функціонування сучасного агропромислового комплексу інновацій. Інновацій в сільське господарство є надзвичайно актуальними для економіки України, яка має дуже великий потенціал для розвитку агропромислового комплексу. Перед нашою державою зараз у часи загострення економічної кризи стоять завдання розвитку сільського господарства, забезпечення його рентабельності, забезпечення продовольчої безпеки та соціально-економічного розвитку сільських територій. Саме інновації в сільське господарство здатні стати одним з основних заходів виведення економіки України з кризи та її подальшого розвитку.

Проблеми інноваційного розвитку сільського господарства у своїх наукових працях розглядали Л.В. Дейнеко, М.І. Кісіль, М.Х. Корецький, М.Ф. Кропивко, М.І. Крупка, Г.М. Підлісецький, М.А. Садиков, О.М. Шестопаль, О.І. Янковська, В.В. Юрчишин та інші. Але шляхи впровадження інновацій, джерела та способи їх генерації для сільського господарства є недостатньо висвітлені в вітчизняних наукових працях.

МЕТА ПУБЛІКАЦІЇ

Метою даної публікації є визначення основних способів та методів інноваційного розвитку сільського господарства України в контексті забезпечення її продовольчої безпеки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інновації у сфері аграрного виробництва можна поділити на управлінські, технологічні та маркетингові. Управлінські інновації спрямовані на оптимізацію сфери управління агропромисловим комплексом як на загальнодержавному й регіональному, так і на локальному рівнях. Технологічні інновації, очевидно, мають першочергову роль у забезпеченні продовольчої безпеки, оскільки дозволяють забезпечити усі її аспекти шляхом використання досягнень сучасного науково-технічного прогресу. Маркетингові інновації пов'язані із доведенням агропромислової продукції до споживача і включають як засоби ціноутворення, логістики, так і власне рекламу. Вкрай важливим є питання джерел генерації таких інновацій в аграрній сфері, серед них особливе місце повинні посідати перейняття зарубіжного передового досвіду та генерація власних інновацій на усіх рівнях.

Усі вказані види інновацій зазнають постійних трансформацій пов'язаних із специфікою сучасного етапу розвитку як світової економіки, так і національних господарств. Беручи до уваги те, що для української економіки і сільського господарства, зокрема, характерними рисами є скорочення виробництва багатьох видів продукції, зростання частки дрібних і середніх підприємств у аграрному виробництві, очевидно, що інноваційний розвиток цієї сфери у контексті, насамперед, державної підтримки, може характеризуватися низкою проблем. Насамперед, слід згадати про проблему фінансового забезпечення інноваційної діяльності. Очевид-

но, що інноваційні технології та підходи до ведення сільського господарства потребують не лише знань та інформації, а й певних засобів виробництва, які, зважаючи на їхню новизну, мають досить високу ринкову вартість, і тому є малодоступними для самостійного впровадження на рівні малих низькорентабельних сільськогосподарських підприємств. Звичайно, проблема впровадження нових технологій на сучасному етапі має низку шляхів вирішення, що полягають в оформленні пільгових кредитів, лізингу, закупівлі вживаного обладнання. Однак, загалом, наявна ситуація із фінансовим забезпеченням інноваційної діяльності могла б бути менш критичною, у випадку формування гнучкої і ефективної системи реалізації сільськогосподарської продукції за посередництвом державних структур і в умовах конкурентоспроможних закупівельних цін. Важливо зазначити, що низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, на наш погляд, і є однією із головних причин скорочення сільськогосподарського виробництва (особливо, тваринництва) у нашій державі, його нерентабельності та низького рівня інноваційного розвитку.

Тваринництво є найважливішою галуззю сільського господарства, в якій виробляються необхідні продукти харчування тваринного походження. Підгалузі тваринництва забезпечують цілорічну зайнятість значної частини економічно активного сільського населення і, тим самим, сприяють збереженню сільських населених пунктів.

Однак сьогодні тваринництво продовжує залишатися однією з найбільш депресивних галузей сільського господарства. Таке положення може серйозно загрожувати продовольчій безпеці країни, оскільки значна частина тваринницької продукції імпортується з-за кордону.

Для вирішення проблем у вітчизняному тваринництві потрібно техніко-технологічна модернізація виробництва, підвищення рівня кваліфікації працівників галузі, створення ефективної інноваційної інфраструктури, що неможливо без розвитку науково-технічного прогресу.

Важливо сконцентрувати ресурси держави та бізнесу на передових наукових напрямках та інноваційних технологіях, що забезпечують підвищення конкурентоспроможності вітчизняного тваринництва, прискорення темпів економічного зростання та освоєння перспективних ринкових ніш.

Науково-технічний розвиток вітчизняного тваринництва можливий за наявності належним чином організованої і ефективно функціонуючої інноваційної системи галузі, яка представляє собою сукупність взаємодіючих організацій — учасників процесу створення і освоєння нововведень з комплексним забезпеченням інноваційного процесу в тваринництві.

Досвід передових господарств країни свідчить, що впровадження у виробництво досягнень науки і техніки сприяє підтримці високого виробничого потенціалу, що, в свою чергу, забезпечує прискорення науково-технічного прогресу [1].

Загалом, розвиток інноваційних процесів в галузі, повинен визначатись законами ринку, але регулювати і координувати зв'язки між учасниками інноваційної діяльності зобов'язана держава. Зміст державного втручання в інноваційну діяльність підприємств, які спеціалізуються в галузі тваринництва, полягає в тому, що вона повинна визначати пріоритети і здійснювати планування інноваційної діяльності, поєднуючи інтереси державного і підприємницького секторів. Це дозволить активізувати інноваційну складову всієї економічної системи суспільства і забезпечити виробництво конкурентоздатної тваринницької продукції [2].

Перехід на кластерну організацію розвитку агропромислового виробництва та сільських територій має бути відображений в аграрній політиці як довгострокове програмне завдання, успішне виконання якого вимагає координації зусиль виробничих формувань, органів місцевого самоврядування, регіонального й державно-

го управління, спрямування їх спільних коштів на досягнення визначених для кожного агропромислового й соціально-економічного кластера напрямів і пріоритетів. За такої організації виробництва роль районних та обласних управлінь агропромислового розвитку зростатиме, тому що більша частина організаційних, координаційних і контрольних функцій передаватиметься на місцевий рівень [3].

У сучасних умовах в країнах Євросоюзу технологічні трансформації у сільському господарстві перейшли у стадію, що пов'язана із якісними змінами у цій сфері, що вирішують не стільки проблеми власне продовольчого забезпечення населення як, загалом, проблеми актуального розвитку людського суспільства. Прикладом такого підходу до реформування системи ведення сільського господарства є відмова більшості країн ЄС від використання батарейних кліток у птахівництві. Згадана проблема пов'язана із негуманними, на думку захисників прав тварин, умовами утримання птахів в таких клітках.

Отже, використання батарейних кліток становить скоріше проблему гуманного ставлення до тварин, ніж власне проблему забезпечення якості продуктів харчування, хоча і щодо якісного аспекту теж існують деякі застереження.

В Україні на заборонені у ЄС батарейні клітки припадає 98% виробництва яєць. Верховна Рада нещодавно також ухвалила закон про захист тварин у сільському господарстві, але він має суто рамковий характер, а визначати конкретні вимоги повинні органи виконавчої влади. Водночас, на думку експертів, масштабне птахівництво у клітках має переваги у собівартості виробництва [4], тому у найближчому майбутньому дозволить не підвищувати ціни на яйця у нашій державі і зберегти бодай внутрішню конкурентоспроможність національного виробника.

Рентабельність тваринництва в умовах нашої держави є досить низькою. Суттєво на неї вплинула фінансова світова криза і її наслідки в Україні, що відобразилось у падінні цього показника в 2008—2009 рр. (13,4 і 13,8%). Після суттєвого росту у 2010—2011 рр. відбувся ще один черговий спад через події останніх років в нашій державі, що привело до того, що у 2013 році цей показник склав лише 11,2% (табл. 1).

Водночас, з одного боку, проблемою інноваційного розвитку сільського господарства в Україні є велика частка дрібних виробників, з іншого боку виробництвом продукції не зазнає значних коливань порівняно з сільськогосподарськими, в яких можливий ріст в окремі роки на 136,3% (2008) та падіння до 93,4% (2012) до попереднього року (табл. 2). Тобто велика частка господарств населення у загальній структурі виробництва сільськогосподарської продукції виступає згладжувальним фактором.

Отже, саме нерентабельність тваринницької галузі сільського господарства поряд із постійним зростанням частки господарств населення у валовій сільськогосподарській продукції зумовлюють, на наш погляд, основний стримуючий фактор інноваційного розвитку відповідної сфери.

На сучасному етапі, на думку експертів [6], в Україні склалися сприятливі умови для вирощування екологічно безпечної сільгосппродукції. Ця ситуація виникла унаслідок того, що українські аграрії через нестачу засобів, навіть в традиційному промисловому виробництві агропродукції мало використовують хімічні препарати. У Україні поки майже відсутній внутрішній ринок екологічно безпечної продукції, що пов'язане з високим рівнем цін на неї і низькою платоспроможністю основної маси населення. Разом з тим Україна вже встигла заявити про себе на міжнародному ринку екологічно безпечних продуктів як експортер: у рейтингу 100 країн виробників вона займає 16-е місце по площах під екологічно безпечною продукцією.

Таблиця 1. Рентабельність сільськогосподарських підприємств в Україні у 2007–2013 рр., %

Роки	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Продукція сільського господарства	15,6	13,4	13,8	21,1	27,0	20,5	11,2
Продукція рослинництва	32,7	19,6	16,9	26,7	32,3	22,3	11,1
Продукція тваринництва	-13,4	0,1	5,5	7,8	13,0	14,3	11,3

Джерело: складено за даними [5].

Потреба ЄС в екологічно безпечній продукції постійно росте, а в нашій країні склалися всі позитивні умови для виходу на світовий ринок по виробництву і реалізації даної продукції. Це дозволить Україні зайняти одне з лідируючих місць в Європейському Співтоваристві по забезпеченню ринку екологічно безпечними продуктами харчування, що у свою чергу наблизить Україну до вступу в ЄС.

Для вирішення цієї проблеми Україні необхідно піти по шляху розвитку Японії і низки країн Західної Європи: використовувати інноваційні технології в обробці земель, в посіві сільськогосподарських культур, відмовитися від застосування синтетичних комбінованих добрив і пестицидів, замінивши їх сертифікованими органічними добривами [6].

Науково обґрунтовані правила застосування біотехнологій у сільському господарстві роблять вагомий внесок у розвиток вільної торгівлі безпечною біотехнологічною продукцією, а також у розширення сфери практичного застосування здобутків біотехнології задля забезпечення економічного розвитку. Біотехнології надто важливі для майбутнього, щоб ними знехтувати.

Біотехнології мають у собі потенціал, який відіграватиме важливу роль у підвищенні ефективності сільського господарства у країнах, що розвиваються. Вони мають допомогти задовольнити потребу у продуктах харчування, збільшити доходи населення та зберегти навколишнє середовище для прийдешніх поколінь.

Біоінженерія має відчутні переваги перед традиційною селекцією, оскільки значно зменшує ризик появи у гібридів негативних характеристик, а тому, за деякими твердженнями не потрібне навіть маркування продуктів. До того ж, відмова від продовольчої допомоги з компонентами біотехнологічного походження, може обернутися негайними і тяжкими наслідками. Не може бути виправданою відмова деяких країн від запропонованих Сполученими Штатами харчових продуктів, які пройшли сувору перевірку на відповідність вимогам безпеки і не відрізняються від тих, що їх споживають жителі Сполучених Штатів.

Біотехнологія має потенціал, здатний забезпечити їй ключову роль у зменшенні масштабів глобального

голоду, особливо у країнах, розташованих на південь від Сахари, що їх обминула "зелена революція" 1960-х і 1970-х років [6].

На молекулярному рівні різні організми є дуже подібними. Саме ця подібність дозволяє успішно перенести потрібні гени між організмами, що робить генну інженерію набагато потужнішою за традиційну селекцію і дозволяє підвищити врожайність, водночас сприяючи впровадженню екологічно чистих методів виробництва [7].

Корми, створені за допомогою біотехнології, підвищують продуктивність тваринництва, зменшують кількість відходів і токсичних речовин, які можуть викликати захворювання у тварин. Генетично модифіковані корми можуть також поліпшити якість ґрунтів і води завдяки зниженню вмісту фосфору та азоту у продуктах життєдіяльності тварин.

У 2000 році чисельність населення земної кулі становила близько 6 мільярдів чоловік. Очікується, що до 2050 року вона зросте до 9 мільярдів. Отже, кількість людей, яких треба буде годувати на густо заселеній планеті, збільшиться. Виробництво продуктів харчування має розширюватися, причому його розширення повинне відбуватися у спосіб, який не завдасть шкоди навколишньому середовищу. З 1980 року 50-відсоткове підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва у країнах, що розвиваються, забезпечувалося прогресивними технологіями у насінництві. Кращий насіннєвий матеріал можна одержати, удосконалюючи усталені методики, створюючи нові сорти традиційним шляхом, а також використовуючи біотехнології. Біотехнології, що самі по собі не є панацеєю, можуть зробити у цю справу дуже істотний внесок.

Застосування біотехнологій у сільському господарстві може підвищити врожайність без загрози навколишньому середовищу. У Сполучених Штатах поширення сільськогосподарських біотехнологій призвело до скорочення використання пестицидів і ширшого впровадження прогресивних технологій обробки землі, зокрема безорного землеробства, яке зменшує ерозію ґрунтів і скорочує потребу у добривах. Зі зростанням чисельності населення найближчим часом здатність

Таблиця 2. Індекси виробництва сільськогосподарської продукції за організаційними формами ведення господарства (у % до попереднього року)

Роки	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	Індекси обсягу сільськогосподарського виробництва, % до попереднього року					
		сільськогосподарські підприємства			господарства населення		
		продукція сільського господарства	з неї		продукція сільського господарства	з неї	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва	продукція сільського господарства	продукція рослинництва	продукція тваринництва	
2007	41650,0	94,5	89,9	108,3	92,8	92,0	93,8
2008	41625,8	136,3	148,8	105,2	102,5	108,3	95,6
2009	41596,4	94,9	90,2	111,3	101,5	102,4	100,5
2010	41576,0	97,7	93,7	109,1	99,1	98,5	100,1
2011	41557,6	128,7	137,9	106,0	111,8	121,7	98,3
2012	41536,3	93,4	89,1	107,0	97,8	95,5	101,7
2013	41525,8	120,8	125,6	108,1	105,5	108,4	101,0

Джерело: складено за даними [5].

одержувати для нього більшу кількість продуктів харчування, не завдаючи шкоди життєво необхідним екосистемам, таким, наприклад, як тропічні ліси, справить на довкілля надзвичайно позитивний вплив.

Привабливість біотехнологій полягає у безпосередньому економічному зиску, який вона приносить місцевим фермерам. Так, наприклад, вирощування у дрібних селянських господарствах Китаю біотехнологічних сортів стійкого до шкідників бавовнику, дає змогу не лише зменшити витрати на пестициди, а й звести до мінімуму контакт з цими небезпечними отрутохімікатами [8]. Це дозволяє селянам зберегти здоров'я і підвищити доходи, за рахунок чого вони можуть купувати кращі продукти харчування для своїх дітей і посилати їх вчитися до шкіл, а не використовувати як робочу силу на полях. Цей позитивний досвід, впроваджений у масштабах всієї країни, більшість населення якої зайнята у сільському господарстві, забезпечує можливості для розвитку і добробуту.

Завдання полягає в тому, щоб випробувані генетично модифіковані сорти рослин і породи тварин зробити доступними для більшої кількості країн, що розвиваються, і посприяти створенню нових сортів, спеціально пристосованих до їхніх природних умов. Біотехнології здатні прискорити ліквідування недоїдання і якісно поліпшити раціон населення планети.

Незважаючи на переваги, які біотехнології дають як розвинутих країнам, так і країнам, що розвиваються, торгівля одержаною за допомогою їх продукції продовжує перебувати у центрі інтенсивних дискусій. Єдиним засобом збереження вільної та справедливої системи міжнародної торгівлі є розробка на засадах логіки, об'єктивності та наукового обґрунтування правил, що стосуються товарів, які є об'єктами торгівлі.

Правила, що регламентують торгівлю продукцією, одержаною за допомогою біотехнологій, та й зрештою будь-якою іншою продукцією, повинні базуватися на науковій оцінці ризиків і менеджменті ризиків. Угода Світової організації торгівлі (СОТ) про санітарні та фітосанітарні заходи (угода СФСЗ) передбачає, що правила імпорту мають ґрунтуватися на принципі "достатньої наукової очевидності" і що країни мають виконувати всі передбачені цими правилами процедури "без зволікання" [8].

Самі лише біотехнології не здатні вирішити усі проблеми забезпечення продовольчої безпеки в сучасному світі. Проте у поєднанні з політичними та економічними реформами вони можуть підвищити продуктивність сільського господарства у країнах, що розвиваються. Вони також допоможуть забезпечити дешевшими продуктами харчування людей з низькою платоспроможністю.

Справді, найкритичнішими регіонами світу, які конче потребують економічного добробуту і стабільності, є країни, що розвиваються. Ефективність сільського господарства у цих країнах повинна підвищуватися більш високими темпами, аби задовольнити потребу у продуктах харчування, збільшити доходи населення та зберегти навколишнє середовище. У країнах, що розвиваються, споживачі витрачають на харчі значну частку своїх доходів, проте її можна було б скоротити завдяки ефективнішій системі виробництва продовольчих товарів, що заощадило б кошти громадян для інших цілей і підвищило б якість їхнього життя.

Отже, серед основних стратегічних векторів та пріоритетів інноваційного розвитку сільського господарства в Україні необхідно визначити наступні: запровадження енергоощадливих технологій, що дозволить суттєво підняти рентабельність та інвестиційну привабливість сільськогосподарських підприємств, впровадження біотехнологій та екологічних стандартів виробництва з орієнтацією на інтеграцію з ЄС. Для забезпечення розвитку інновацій в цьому напрямку необхідно перейняти передовий зарубіжний досвід та створити сприятливі

умови перейняття, впровадження та генерації таких інновацій на вітчизняних сільськогосподарських підприємствах.

Література:

1. Мазуренко О.В. Теоретичні аспекти науково-технічного прогресу в тваринництві / О.В. Мазуренко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (Економічні науки). — №1 (17). — Т. 2. — 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_17_2/17-2-04.pdf
2. Воробець С.І. Особливості інноваційного розвитку галузі тваринництва в Україні / С.І. Воробець, О.М. Мельник, О.І. Жученко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ru.investcentre.net/investuvanya/konferentsiji/problemy-formuvanya-ta-rozvytku-inovatsijnoji-infrastruktury/osoblyvosti-inovatsijnoho-rozvytku-haluzi-tvarynytstva-v-ukrajini.html>
3. Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2009. — № 1. — С. 3—15.
4. Тейзе Євген. Бум птахівництва — не всі технології однаково корисні / Євген Тейзе, Ольга Веснянка // Deutsche Welle [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dw.de/dw/article/0,,16190057,00.html>
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Инновационные ресурсосберегающие технологии в растениеводстве [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vodoley.dn.ua/>
7. Фурдичко О.І. Сталий розвиток сільських територій на засадах екологічного агропромислового виробництва / О.І. Фурдичко // Вісник аграрної науки. — 2011. — № 2. — С. 5—8.
8. Економічні перспективи: біотехнології у сільському господарстві [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-1a6ed6eb2fe5e/list-b8afbc4326>

References:

1. Mazurenko, O.V. (2012), "Theoretical aspects of scientific and technological progress in livestock", Zbirnyk naukovykh prats' Tavriys'koho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu, available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_17_2/17-2-04.pdf (Accessed 2 April 2015).
2. Vorobets', S.Y. "Features innovative development of the livestock industry in Ukraine", available at <http://ru.investcentre.net/investuvanya/konferentsiji/problemy-formuvanya-ta-rozvytku-inovatsijnoji-infrastruktury/osoblyvosti-inovatsijnoho-rozvytku-haluzi-tvarynytstva-v-ukrajini.html> (Accessed 3 April 2015).
3. Mel'nyk, Yu. F. (2009), "Agricultural production in Ukraine: lessons of 2008 and ways to ensure innovation development", Ekonomika APK, vol. 1. pp. 3—15.
4. Teyze, Y. "Boom poultry — not all equally useful technology" Deutsche Welle, available at: <http://www.dw.de/dw/article/0,,16190057,00.html> (Accessed 3 April 2015).
5. State Statistics Committee of Ukraine (2015), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 5 April 2015).
6. "Innovative energy saving technologies in crop production", available at: <http://www.vodoley.dn.ua/> (Accessed 5 April 2015).
7. Furdychko, O. I. (2011), "Sustainable rural development based on agro-ecologically safe production", Visnyk ahraryoi nauky, vol. 2, pp. 5—8.
8. "Economic Prospects: biotechnology in agriculture" available at: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-1a6ed6eb2fe5e/list-b8afbc4326> (Accessed 5 April 2015).

Стаття надійшла до редакції 24.06.2015 р.

Н. В. Резнікова,

д. е. н., доцент, доцент кафедри світового господарства

та міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

О. А. Іващенко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності

Національної академії статистики, обліку і аудиту

ДОСВІД АРГЕНТИНСЬКИХ СТАБІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОГРАМ ДЛЯ ГРЕЦІЇ В КОНТЕКСТІ МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКІВ ПОТЕНЦІЙНОГО ВИХОДУ З ЄВРОЗОНИ

N. Reznikova,

Doctor of Economics, Associate Professor at the Chair of World Economy and International Economic Relations of Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Ivashchenko,

PhD (Econ.), associate Professor of the Department of management of foreign trade activities

The national Academy of statistics, accounting and audit

STABILIZATION PROGRAMS: THE EXPERIENCE OF ARGENTINA IN THE CONTEXT OF MINIMIZING THE RISK OF GREXIT

Дослідження аналізує тривалу історію економічних проблем Аргентини; описує специфіку протікання останньої кризи, пояснюючи її причини та механізм розгортання, акцентуючись на механізмах загострення макроекономічної ситуації в країні. Пропонуються рекомендації щодо підвищення ефективності імплементованих стабілізаційних програм. Аргентинський досвід інтерпретується як адаптивний для розв'язання грецьких проблем у контексті потенційного виходу країни з Єврозони.

Paper summarizes Argentina's long history of economic problems; describes the recent crisis; analyzes explanations for the crisis; discusses what Argentina could have done to prevent the crisis. The article observes that the recent events in Argentina were not entirely unpredictable, as they were associated with rapid increases in public and external debt that cast doubt on the sustainability of borrowing. Understanding what happened in Argentina may help prevent or alleviate future currency crises.

Ключові слова: економічна політика, валютна криза, центральний банк, боргове навантаження, девальвація, контроль капіталу.

Key words: economic policy, currency crisis, central bank, debt burden, devaluation, capital control.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розуміння природи та основних атрибутивних ознак економічної кризи в Аргентині є дуже важливим для світової економічної теорії і практики. Аналіз отриманого Аргентиною досвіду розкриває можливості для створення реальних економічних механізмів запобігання кризам. До того ж події в Аргентині можуть вне-

сти радикальні зміни до економічної політики та політичних процесів, що відбуваються в межах Латинської Америки в цілому та між Латинською Америкою і США, зокрема. Вже сьогодні зрозуміло, що в майбутньому Аргентина докорінним чином змушена буде переглянути методи запровадження реформ, популярні за часів президента К. Менема. Незважаючи на те, що поточні проблеми країни пов'язані аж ніяк не з реформами К. Менема початку 1990-х рр., звинувачувати їх стало

політично популярно останнім часом, адже це виправдовує ренаціоналізацію аргентинських фірм, встановлення бар'єрів на імпорт та зовнішнє інвестування, зростання урядових витрат тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В останнє десятиріччя ХХ ст. у країнах, що розвиваються, на відміну від розвинених країн, спостерігалось запровадження та реалізація стабілізаційних програм, ключовим аспектом яких виступав контроль над номінальним обмінним курсом, що було відображено в працях С. Едвардса, С. Ханке, К. Шулера. Невдалий досвід Аргентини, де поєднання дефіциту поточного рахунку та "раптової зупинки" призвело до відомої кризи 2001—2002 рр., якої цілком можна було уникнути за умови своєчасного обмеження приватного споживання і дефіциту бюджету, а також підвищення конкурентоспроможності експортного сектору опинився в дослідницькому ракурсі таких відомих іноземних економістів, як Р. Дорнбуша, Дж. Сакса, Г. Кальво, Н. Рубіні та інших.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Виклики, що постали перед економікою Греції, актуалізують укладання дієвої стабілізаційної програми, що унеможливила б ескалацію економічної нестабільності та врахувала б можливі наслідки виходу з Єврозони. Спираючись на досвід аргентинських реформаторів, пропонується аналіз причинно-наслідкових зв'язків між ініціативами економічного оздоровлення та їхніми наслідками, що має на меті висвітлити вразливі місця макроекономічних та монетарних трансформацій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розпочаті в Аргентині у середині 1980-х р. структурні реформи супроводжувались розробкою та практичною реалізацією програми валютно-фінансової стабілізації, пов'язаної з адаптацією плану "Конвертованість". В його основі лежав Закон про конвертованість, який, після його підписання президентом К. Менемом 27 березня 1991 р., засвідчив запровадження політики валютного управління нового зразка. Реалізація плану "Конвертованість" відбувалась паралельно із прийняттям заходів щодо вирішення проблем зовнішньої та внутрішньої заборгованостей, що знайшло відображення у відновленні в повному обсязі взаємовідносин з міжнародними кредитно-фінансовими інституціями, реструктуризації зобов'язань за зовнішнім державним боргом та приєднанні до плану Брейді. Мета останнього полягала в тому, щоб не просто змусити держави-боржники до проведення рішучих структурних перетворень, але зробити це на основі принципу взаємних поступок [10]. Саме собою це завдання в катастрофічних умовах і за очевидної неспроможності багатьох країн, що розвиваються, платити хоч що-небудь не виглядало б оригінальним, якби не передбачена у ньому своєрідна "субмета". Її суть полягала у тому, щоб шляхом структурної оптимізації національних економік запобігти відпливу капіталів з банків країн, що розвиваються [6].

У 1991—1994 рр. план "Конвертованість" приніс позитивні результати: приріст ВВП становив 6—8% на рік, темпи інфляції впали до позначки 3,6% у 1994 р. у порівнянні з 5000% у 1989 р., а дефіцит держсектора завдяки проведеній податковій реформі знизився з 3,8% у 1991 р. до нульової позначки в 1992 р. [7]. Сприятлива економічна кон'юнктура на міжнародних ринках та викликане проведеною реструктуризацією пом'якшення тиску зовнішнього боргу на сектор споживання та інвестиції поряд з успішною реалізацією податкової реформи забезпечили отримання позитивних результатів на першому етапі дії плану валютно-фінансової стабілізації. Окрім того, участь Аргентини у субрегіонально-

му інтеграційному об'єднанні МЕРКОСУР дозволила їй істотно збільшити експорт, і, таким чином, стимулювати надходження інвалютних резервів для підтримки необхідної рівноваги між грошовою масою та резервами. До того ж упродовж 1992—1993 рр. спостерігався значний притік приватних капіталів, який, разом з проведеною репатріацією капіталу, вивезеного аргентинцями у 1980-ті роки за кордон, досяг позначки в 12,9 млрд дол. США. Проте вже у 1994 р., частково через завищений курс песо щодо долара, який стимулював зростання імпорту та втрату конкурентоспроможності національних експортерів, частково — через мексиканську кризу 1994 р., почали відчуватись і негативні тенденції, пов'язані з реалізацією плану "Конвертованість". Центром фінансових потрясінь в Аргентині стала банківська система, де з грудня 1994 р. по травень 1995 р. масовий відтік внесків становив 8800 млн дол. США — близько 20% загального обсягу депозитів. Ліквідність банківської системи була істотно підірвана зменшенням депозитів у песо на 23%, у доларах — на 16%, а середня річна ставка по термінових внесках сягнула 20% у поєднанні зі зростанням середнього проценту по позиках приватних банків до 38,4% [8].

Центробанк з метою підтримки ліквідності кредитних установ спочатку використовував механізм резервних вимог, надавав дисконтні кредити, але, оцінивши вжиті заходи як недостатні, змушений був вжити радикальних заходів. Таким чином, говорячи про політику уряду та ЦБ в умовах кризи, можна виділити три принципово важливих аспекти. По-перше, активна політика уряду та ЦБ з блокування кризових тенденцій та запобігання їх трансформації в некерований процес. Вона містила в собі заходи щодо розширення рефінансування комерційних банків, зниження норми обов'язкового резервування, виділення коштів для санації комерційних банків, у тому числі з купівлі їх проблемних активів. Не дивлячись на проблематичність їх ефективності в умовах, що склались на той період, вони зіграли помітну роль у психологічному плані, продемонструвавши рішучість та можливість вирішення існуючих проблем.

По-друге, кризова ситуація була досить результативно використана для проведення оздоровлення банківської системи з метою ліквідації найбільш слабких ланок кредитної системи та проведення заходів з концентрації банківського капіталу і створення таких кредитних установ, які були б здатні діяти в умовах постійно зростаючої конкуренції. Так, створений Фонд капіталізації банків фінансував до 25% витрат, пов'язаних з проведенням операцій щодо злиття банків. Криза прискорила прийняття заходів, спрямованих на приватизацію муніципальних банків та їх зміцнення за рахунок залучення іноземного капіталу.

По-третє, результативно виявилась не лише проведена політика запобігання масового відтоку іноземних ресурсів, але і політика, покликана стимулювати залучення позик з боку міжнародних кредитних інституцій [10].

Завдяки зазначеним заходам та продовженню проведення приватизації державної власності, доходи від якої лише в 1995 р. становили понад 1 млрд дол. США, відбулось відновлення валютних резервів країни та обсягів внесків у національній та іноземній валютах. Це, поряд з іншими позитивними зрушеннями у валютно-кредитній сфері, дало змогу уряду вже у серпні 1995 р. оголосити про подолання валютно-фінансової кризи та початок фази відновлення.

Економічне зростання відновилося у 1996—1997 рр., проте вже у середині 1998 р. Аргентина відчула на собі наслідки валютних криз, що відбулись у Росії, а також у її сусіда та найбільшого торговельного партнера — Бразилії. Як і в 1995 р., було зафіксоване значне зростання прайм-ставок з 8% у серпні 1998 р. до 19% в кінці вересня 1998 р., а вже у жовтні Аргентина опинилась у

стадії рецесії. Бразилія, у свою чергу, пододала кризу 1998 р. ціною економічної стагнації, але у січні 1999 р. їй довелося істотно девальвувати національну валюту заради майбутнього зростання. Отримавши деякі експортні переваги, Бразилія лише посилила своє становище у рамках МЕРКОСУР на відміну від Аргентини, де у січні 1999 р. прайм-ставки по позиках у песо зросли до 16%, але у квітні 1999 р. змогли повернутись до позначки 8% — рівня, що встановився до бразильських потрясінь.

Цікаво, що, попри майже повну відсутність інфляції, внутрішні відсоткові ставки в Аргентині так і не зрівнялись зі ставками у США, і премія за країновий ризик не повністю пояснює виникнення цього спреда. Як зазначалося у найвпливовіших латиноамериканських періодичних виданнях, в силу особливостей аргентинського менталітету розмови про можливості призупинення режиму валютного управління не зупинялись з моменту його запровадження, а ефект постійного очікування девальвації лише зростає. Це певною мірою пояснює, чому саме премія за ризик відмови від фіксованого курсу так і не зникла, хоча протягом всього періоду функціонування валютного управління стан резервів не давав підстав для негативних висновків.

Президентом К. Менемом було докладено багато зусиль удорожж його другого терміну перебування на найвищій державній посаді для змін Конституції таким чином, аби продовжити свій термін втретє. Натомість економічним питанням, які дали б змогу йому повернути довіру мільйонів аргентинців, бути вирішеними не судилось.

Уряд нового президента Аргентини Ф. де ля Руа з самого початку своєї діяльності зосередив увагу на дефіциті федерального бюджету, який у 1999 р. становив 2,5% ВВП [12]. Усвідомлюючи, що прийняття рішення про скорочення витратної частини бюджету буде політично складним, а зниження податкових ставок, яке в короткостроковій перспективі викличе зростання, буде не настільки велике, аби відшкодувати збитки від втрати доходів, уряд все ж таки не відмовився від запроваджені програми "Конвертованості", сподіваючись на допомогу МВФ, який надав Аргентині чергову позику в березні 2000 р. Передбачаючи, що зменшення бюджетного дефіциту сприятиме зростанню довіри до державної влади, зменшенню процентних ставок, а отже, викличе економічне поживлення, перші ознаки якого з'явилися наприкінці 1999 р., уряд вирішив здійснити податкову реформу, схваливши три етапи значного збільшення розмірів оподаткування, які відбулись у січні 2000 р., квітні 2001 р. та серпні 2001 р. Так, більшість ставок податків зрівнялись з аналогічними показниками у США або перевищували їх вдвічі, а деякі, як, наприклад, податок на експорт та проведення фінансових операцій взагалі були аргентинським нововведенням.

Як результат, економіка продовжувала скорочувати темпи свого розвитку, опинившись у 2000 р. в ситуації, гіршій за ту, що спостерігалась у 1999 р. Міністр економіки Х.-Л. Мачіно залишив свою посаду в березні 2001 р., а його наступник Р.-Л. Мерфі запропонував протягом двох років зменшити надходження до федеральних бюджетів на 4,5 млрд песо — найбільше запропоноване зменшення за історію прийняття економічних рішень останнього десятиліття. Оголошена пропозиція стала поштовхом до національних заворушень та відновлення на посаді міністра економіки Д. Кавалло, відомого ще за часів К. Менема. З кінця 1996 р. Д. Кавалло декларував необхідність внесення певних змін до функціонування існуючого плану "Конвертованості", наполягаючи на зміні прив'язки 1 песо до 1 долара США на комбінацію 1 песо до кошика валют, що складалася б на 50% з дол. США, а на 50% — з євро. Це пояснювалось тим, що долар США продовжував своє зростання, найбільше за останні 15 років, яке не-

сприятливо вплинуло на стан конкурентоспроможності аргентинського експорту, вкотре звернувши увагу на переоціненість песо [4].

Інвестори, в свою чергу, прийняли зазначені зміни як шлях до можливої девальвації, короткотермінові відсоткові ставки різко зросли, і розпочався поступово зростаючий набіг на банки. 15 червня 2001 р. було оголошено преференційний валютний курс для експортерів, що суперечило встановленим вимогам щодо функціонування системи валютного управління та існуючим угодам з МВФ. Рейтингове агентство "Standard and Poor's" першим офіційно понизило довгостроковий рейтинг Аргентини з В- до ССС+, що означало визнання переддефолтового стану. В грудні 2001 р. Д. Кавалло оголосив про встановлення обмежень на діяльність банків з метою запобігання втечі капіталів, девальвації песо та замороження пенсійних рахунків з подальшим їх використанням для проведення виплат по зовнішньому боргу. Все це дало змогу запобігти дефолту, виплативши суму у розмірі 720 млн дол. США. Використовуючи пенсійний фонд як джерело фінансування боргів, влада прийняла рішення про припинення виплати пенсій 1,4 млн аргентинців. У відповідь 19 грудня 2001 р. уряд подав у відставку [9].

З метою посилення контролю за валютними операціями було прийнято рішення про призупинення з 21 грудня 2001 р. проведення біржових валютних операцій, викликане недоцільністю підтримки курсового режиму та загрозою вичерпання офіційних валютних резервів. 7 січня 2002 р. новий президент Аргентини Е. Дуальде оголосив девальвацію песо до рівня 1,4 песо за долар США та введення адміністративного режиму у формі двох обмінних курсів: офіційний призначався для операцій на зовнішньому ринку, а другий, плаваючий, — для неторгових операцій та оплати певного виду послуг (наприклад, туристичних). Офіційний курс було встановлено на рівні 1,4 песо за 1 дол. США, а в подальшому він може бути прив'язаний до кошика валют, який включав би, окрім долара, євро, єну та бразильський реал. Урядом також було офіційно оголошено про відмову обслуговувати борг у розмірі 132 млрд дол. США, що означало офіційне припинення функціонування валютного управління нового зразка.

Практика проведення фінансової стабілізації в Аргентині показала, що використання політики валютного управління вимагає від уряду країни економічної грамотності та вміння вчасно відмовитись від жорсткої прив'язки валюти, здатної стримувати темпи зростання країни та накладати жорсткі обмеження на параметри бюджетного дефіциту. Відігравши значну позитивну роль у зниженні гіперінфляції з 5000% у 1989 р. до 3,6% у 1994 р., політика валютного управління виконала свою місію, натомість небажання відмовитись від неї призвело до того, що, по-перше, Аргентина почала програвати Бразилії у конкурентоспроможності своїх товарів, по-друге, підтримання паритету песо до долара вимагало постійних зовнішніх запозичень, які вже до кінця 1998 р. досягли 144,2 млрд дол. США. Національна економіка Аргентини припинила своє існування як цілісна система, орієнтована на інтереси країни. Натомість виникла "периферійна" економіка, структура якої визначалася інтересами центру глобальної ринкової системи з панівною роллю ТНК, які стали власниками 83% акцій 1000 найбільших компаній Аргентини, де незначні коливання кон'юнктури стали спроможні викликати не лише втечу капіталів у формі грошей, але і "втечу підприємств".

Подібну ситуацію за рівнем драматичності можливих економічних наслідків переживає Греція, яка у 2015 році запровадила валютний контроль та обмеження на зняття готівки у банках. Щойно переговори з G3 були перервані рішенням грецького уряду про проведення референдуму щодо подальшого перебування країни в єврозоні, Греція втратила право вибору. Експерти пе-

реконані, що у випадку не внесення змін у функціонування банківської системи, це призвело б до повного її краху. Аргентина мусила зробити те ж саме 3 грудня 2001 року, одразу після того, як у банках скінчився долар США, який вкладники вилучили ще з кінця 2000 року. Такі обмеження в народі отримали назву "cogralito", або "низький паркан".

Враховуючи досвід Аргентини, для грецького народу найгірше ще попереду і цього ще можна уникнути. Те, що справило різке падіння реальної заробітної плати та економічної активності в Аргентині, так це обов'язкове перетворення доларових активів і боргів в песо по вже існуючому курсу. Це вимушене перетворення було оголошено в січні 2002 року, після падіння уряду Фернандо де ла Руа. В народі це називали "cogralon" або "міцний паркан". "Cogralon" спровокував різке посилення бюджетної політики і погіршення рівня життя аргентинців, призвівши до інфляційного сплеску, що послідував за масовою девальвацією песо. Це був найгірший та найневигідніший перерозподіл доходів і багатства в історії Аргентини.

Вихід Греції з Єврозони та перехід усіх контрактів з євро на драхму викличе її різку девальвацію, що прогнозовано викличе інфляційне навантаження і різке зниження реальної заробітної плати і пенсій набагато більше, ніж скорочення, що могло б мати місце як наслідок політики, запропонованої G3. Водночас відновлення переговорів, за якими б послідували заходи по досягненню фіскальної консолідації і проведення адекватних структурних реформ, допомогло б Греції уникнути поточної ситуації. Греція має важливу перевагу ще й у тому, що ЄЦБ, на чолі з більшістю європейських урядів та МВФ, готові відновити переговори.

Аргентині не пощастило з тим, що головою МВФ на той час був Х. Келер. Без консультації з Радою директорів, він вивів місію МВФ з перемовин, що виступає повною протилежністю тому, в який спосіб буде свій переговорний процес МВФ з Грецією, будучи готовим до співпраці до тих пір, поки не буде досягнуто угоди, яка дозволить країні відновити підтримку ЄЦБ, знайти чітке рішення щодо грецького боргу, що може втілитись в реалізації процесу бюджетної консолідації і завершитись структурними реформами. Якщо Греція відновить переговори, Європі доведеться забезпечити боргове послаблення, аби затвердити боргову платоспроможність, сумісну зі зростанням та стабільністю.

Руйнівні наслідки для аргентинського народу протягом 2002 року та довгострокові ефекти від вимушеної конверсії контрактів з доларів на песо могли б слугувати боліючим та неефективним прикладом для греків. Приблизники позиції про те, що "зростання" аргентинської економіки в період між 2003 і 2012 років (після 10% падіння реального ВВП в 2002 році і 25% загального падіння в період між 1999 і 2002 роками) виникло через вимушену конверсію доларів в песо, ігнорують той факт, що в 2003 році Аргентина мала в недостатній мірі добре капіталізовану та конкурентоспроможну економіку приватного сектора, яка була створена в попереднє десятиліття і що, починаючи з середини 2002 року Аргентина могла похизуватись вражаючим поліпшенням умов торгівлі в економічній історії. Втім, незважаючи на позитивні зрушення в цей період, Аргентина залишається ізольованою від світових ринків капіталу, а її приватний сектор відчуває негативні наслідки стагфляції.

Греція не має ані такої структури приватного сектора, ані недовикористаного потенціалу, який можна використовувати при девальвації. Країна, таким чином, не може розраховувати на подібну "ейфорію" від проросту при обов'язковій конверсії євро в драхми. Якщо Греція піде тим же шляхом, що і Аргентина, вона зазнає більшої шкоди на десятиліття та спровокує стагфляцію.

Згідно з даними Oxford Economics [13], починаючи з 1945 року було зафіксовано понад 70 розпадів валютного союзу. Попри суттєві розбіжності в емпіричних спостереженнях, існують три країни, що знаходяться на рівні розвитку, подібному до рівня Греції: Ірландія (коли вона зупинила використовувати стерлінги в якості основи своєї грошово-кредитної системи в 1979 році), Словаччина (коли вона відокремилась від Чеської Республіки в 1993 році) та Аргентина (коли вона перестала використовувати долар США в межах режиму валютної ради в 2002 році). Таким чином, ґрунтуючись на минулому досвіді, можна виокремити сім потенційних викликів або варіантів розгортання подій в грецькій економіці в разі реалізації так званого "грецького виходу" з єврозони:

1. Повернення драхми після великої девальвації. Емпіричні дослідження засвідчують, що проведена девальвація на рівні близько 45—85% виявилась фатальною за своїми наслідками для країн, що опинилися в схожій до грецької ситуації. Так, Центральному Банку Греції знадобиться запустити в обіг нову валюту. Комерційні банки будуть вразливими в умовах відтоку капіталів, що позначиться на зростанні процентних ставок та потенційному банкрутстві позичальників та суб'єктів господарської діяльності.

2. Заходи запобігання натиску на грецькі банки. Європейському центральному банку більше не знадобиться підтримувати грецькі банки. За нових умов ЦБ Греції потрібно буде запобігати банківському натиску. Ірландія, Словаччина та Аргентина використовували валютний курс та інші елементи управління капіталом, щоб відвести тиск від банків. Залишається сподіватись, що можна буде уникнути долі Аргентини у вимушеному зобов'язанні заморозити банківські вклади. Юридично контроль за рухом капіталу відносно важко обґрунтувати в праві ЄС. Однак Стаття 65 (1b) ДФЕС передбачає лазівку в договорах ЄС. Стаття 63 (1) Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЕС) зазначає, що вільний рух капіталу в ЄС є основоположним принципом. У той час як ДФЕС дозволяє країнам за межами зони євро "приймати необхідні захисні заходи" у разі раптової появи кризи платіжного балансу (стаття 144 (1)), країни Єврозони такого права не мають. Стаття 65 (1b) визнає право всіх держав-членів ЄС "вжити заходи, які є виправданими з міркувань громадського порядку або суспільної безпеки". Крім того, стаття 65 (3) зазначає, що такі заходи "не повинні бути засобом довільної дискримінації або прихованого обмеження вільного руху капіталу і платежів, за визначенням статті 63".

3. Повернення до економічного спаду. Починаючи з 1945 року лише у 8% епізодів виходу із валютного союзу було зафіксовано падіння ВВП понад 20%. Деякі аналітики знаходять паралель між грецькими та німецькими відносинами та розпадом валютного союзу між Чеською республікою та Словаччиною в 1993 році через економічні розбіжності.

4. Падіння фінансових ринків спричинене різким зростанням цін після спаду. За емпіричними оцінками, Греція нагадує Аргентину в 2002 році, коли ринки Буенос-Айреса вже знаходились в стані депресії після тривалого періоду фінансового стресу. Аргентинський ринок обвалився ще на 70% після валютного виходу, проте вже через пару років ринок досягнув нових максимумів. Фондовий ринок Греції вже на тривалому шляху до спаду до докризового піку, і щойно відбудеться шок "грецького виходу", розпочнеться дуже стрімке зростання цін.

5. Вибірковий дефолт. Лише 55 млрд євро від загального боргу Греції в розмірі 316 млрд євро належить приватному сектору, решта боргу була надана здебільшого урядами європейських країн чи наднаціональними інституціями. Втім, в окресленій ситуації грецькі урядовці прагнутимуть робити все для того, аби утримати ко-

мерційні кредитні лінії відкритими. Як і Росія після її дефолту у 1998 році, цілком ймовірно, що і Греція з часом сплатить відсотки за всіма комерційними позиками.

6. Можливий затяжний період хаосу. Економіка Ірландії ледь не зруйнувалась від спроби використання стерлінгів з прив'язкою до німецької марки. Словаччині та Чеській Республіці знадобилось всього п'ять тижнів, щоб перейти до окремих валют. Натомість Аргентині знадобилось більше року, щоб відійти від долара США, використання якого в якості валюти прив'язки призвело її до дефолту, заморожування банківських депозитів та обвалу фінансового ринку, що позначилось на падінні ВВП у 14,5%.

7. Швидке відновлення економіки. Розрахунки, наведені експертами Oxford Economics доводять, що близько двох третин країн спостерігають збільшення розміру економік у рік їх виходу з валютного союзу (середній темп зростання 2,7%) з причини набуття конкурентних переваг від проведеної девальвації. Аналітики мюнхенського інституту економічних досліджень вважають, що навіть текстильна промисловість Греції зможе відродитися.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз запровадження стабілізаційних програм Аргентиною та Грецією дозволив констатувати наявність прорахунків у прийнятті макроекономічних рішень очільниками урядів та експертами наднаціональних інституцій. Очевидно, що приєднання Греції до зони євро в 2001 році, через два роки після того, як валюта була створена, було поспішним. Грецька влада не повинна була використовувати державу як інструмент заступництва, не контролюючи свої витрати в період до 2008 року, і, як Ірландія, Португалія і Кіпр, — повинна була використовувати можливість застави як інструмент для виконання глибоких структурних реформ. Єврозона була винна у накладанні занадто жорсткої економії на слабку економіку, занурюючи Грецію в борги, які неможливо виплатити.

Таким чином, досвід Аргентини ще раз засвідчив, що не існує універсальних методів відновлення економіки. Успіх визначається вмінням уряду розібратися в особливостях поточної ситуації, рішучими перетвореннями та готовністю ділових кіл і населення підтримати радикальні реформи. Все це обумовлює необхідність подальших досліджень досвіду країн, які підпали під економічні потрясіння.

Література:

1. Krugman P. A Cross of Dollars / A. Krugman // The New York Times. — 2001. — November 7. — p. 2.
2. Krugman P. Crying with Argentina / Krugman // New York Times. — 2002. — January 1. — P. 21.
3. Roubini N. The Case Against Currency Boards: Debunking 10 Myths About the Benefits of Currency Boards [Electronic resource] / N. Roubini. — Mode of access: <http://home.aubg.bg/faculty/ssullivan/intfin/tenmyths.html>
4. Hanke S. Argentina Should Abolish Its Central Bank / S. Hanke // The Wall Street Journal. — 1991. — October 25. — P. 15.
5. Hausmann R. A Way Out for Argentina / R. Hausmann // Financial Times. — 2001. — October 30. — P. 23.
6. Mussa M. Fantasy in Argentina / M. Mussa // Financial Times. — 2001. — November 12. — P. 21.
7. Коломойцев В.Е. Альтернатива розруці. Латиноамериканський інвестиційний досвід подолання глобальної фінансово-економічної кризи. Перші успіхи України в залученні іноземних інвестицій / В.Е. Коломойцев. — К.: Молодь, 2000. — 405 с.
8. Tommasi M. Federalism in Argentina and the Reforms of the 1990s [Electronic resource] / M. Tommasi. — Mode of access: www.transparency.org/cpi/index.html#cpi

9. Selgin G.A. Let Private Money Spark a Recovery in Argentina / G.A. Selgin // The Wall Street Journal. — 2001. — August 17. — P. 9.

10. Рудый К. Финансовые кризисы: теория, история, политика / К. Рудый. — М.: Новое знание, 2003. — 399 с.

11. Романова З. Латинская Америка на новом финансово-экономическом перепутье / З. Романова // Экономист. — 2001. — № 12. — С. 78—88.

12. Романова З. Тернистый путь аргентинского либерализма / З. Романова // Экономист. — 2002. — № 4. — С. 74—83.

13. Луцишин З. Аргентина: причины та наслідки найбільшого в історії світової валютно-фінансової системи дефолту / З. Луцишин // Вісник Національного банку України. — 2002. — № 4. — С. 5—11.

14. Cavallo D. What can Greece learn from Argentina's experience? [Electronic resource] / D. Cavallo. — Mode of access: https://agenda.weforum.org/2015/07/what-can-greece-learn-from-argentinias-experience/?utm_content=buffer049ac&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer

15. Oxford Economics Cookies [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.oxfordeconomics.com/>

References:

1. Krugman, P. (2001), "A Cross of Dollars", The New York Times, Nov. 7, p. 2.
2. Krugman, P. (2002), "Crying with Argentina", New York Times, Jan. 1, p. 21.
3. Roubini, N. (1998), "The Case Against Currency Boards: Debunking 10 Myths About the Benefits of Currency Boards", available at: <http://home.aubg.bg/faculty/ssullivan/intfin/tenmyths.html> (Accessed 7 July 2015).
4. Hanke, S. (1991), "Argentina Should Abolish Its Central Bank", The Wall Street Journal, Oct. 25, p. 15.
5. Hausmann, R. (2001), "A Way Out for Argentina", Financial Times, Oct. 30, p. 23.
6. Mussa, M. (2001), "Fantasy in Argentina", Financial Times, Nov. 12, p. 21.
7. Kolomojtsjev, V.E. (2000), Al'ternatyva rozrusi. Latynoamerykans'kyj investytsijnyj dosvid podolannia hlobal'noi finansovo-ekonomichnoi kryzy. Pershi uspihy Ukrainy v zaluchenni inozemnykh investytsij [Alternative to ruin. Latin American investment experience of overcoming the global financial and economic crisis. The first Ukraine's success in attracting foreign investment], Molod', Kyiv, Ukraine.
8. Tommasi, M. (2002), "Federalism in Argentina and the Reforms of the 1990s", available at: www.transparency.org/cpi/index.html#cpi.
9. Selgin, G.A. (2001), "Let Private Money Spark a Recovery in Argentina", The Wall Street Journal. Aug. 7, p. 9.
10. Rudyj, K. (2003), Finansovyje krizisy: teorija, istorija, politika [Financial crises: theory, history, politics], Novoe znanie, Moskva, Rossija.
11. Romanova, Z. (2001), "Latinskaja Amerika na novom finansovo-jekonomicheskom pereput'e", Jekonomist, no. 12, pp. 78-88.
12. Romanova, Z. (2002), "Ternistyj put' argentinskogo liberalizma", Jekonomist, no. 4, pp. 74—83.
13. Lutsyshyn, Z. (2002), "Arhentyna: prychny ta naslydky najbil'sho v istorii svitovoi valiutno-finansovoi systemy defoltu", Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy, no. 4, pp. 5—11.
14. Cavallo, D. (2015), "What can Greece learn from Argentina's experience?", available at: https://agenda.weforum.org/2015/07/what-can-greece-learn-from-argentinias-experience/?utm_content=buffer049ac&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer (Accessed 7 July 2015).
15. The official site of Oxford Economics, available at: <http://www.oxfordeconomics.com/> (Accessed 5 July 2015).

Стаття надійшла до редакції 08.07.2015 р.

УДК 336.71:347.72.031(477)

Я. С. Головіна,
к. е. н., доцент кафедри банківської справи,
Одеський національний економічний університет, м. Одеса

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АКЦІОНЕРІВ ТА ЗАХОДИ РЕГУЛЮВАННЯ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ БАНКІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ КРИЗИ

Ya. Golovina,
Ph.D., Associate Professor of the Banking Department, Odesa National Economic University, Odesa

SHAREHOLDERS' LIABILITY AND REGULATORY MEASURES OF INSOLVENCY OF BANKS IN UKRAINE IN THE CURRENT CRISIS

В умовах кризи банківська система України проходить процес очищення, що супроводжується масовим банкрутством банків. У статті висвітлюються умови, що ускладнюють виведення неплатоспроможних банків з ринку. Розглядаються основні причини віднесення банків до категорії неплатоспроможних. Акціонери та менеджери збанкрутілих банків у найменшій мірі несуть відповідальність та втрати. Фактично відповідальність перекладається на державу, а втрати — на вкладників, кредиторів та платників податків. У банківській діяльності комбінування обмеженої відповідальності акціонерів та системи гарантування вкладів призводить до зростання морального ризику. Обґрунтовано необхідність прийняття заходів, що будуть посилювати відповідальність акціонерів, а також інших учасників у забезпеченні ефективного моніторингу за діяльністю банків. Такими заходами можуть бути: конвертація банківських вкладів в акції, перехід на диференційовані регулярні збори банків у ФГВФО. Розглянуто законодавчі зміни щодо посилення відповідальності пов'язаних з банком осіб. Підвищення прозорості та спрощення структури власності банків має стати стимулюючим заходом у напрямі мінімізації морального ризику.

In the current crisis the banking system in Ukraine is in the process of clean-up that is characterized by mass bankruptcy of banks. The article lights up, firstly, conditions which complicate the exclusion of insolvent banks from the market; secondly, main reasons to declare banks as insolvent. Shareholders and managers are least responsible and suffer losses from bank failure. Factually responsibility is transferred to the state, and losses — to depositors, creditors and tax payers. In banking combination of shareholders' limited liability and deposit insurance causes increasing of moral hazard. The author argues necessity of adoption measures for strengthening the responsibility of shareholders and other stakeholders for effective bank monitoring. These measures are the following: conversion of bank deposits into shares; banks' differentiated regular fees in Deposit Insurance Fund. Legislative measures for strengthening the responsibility born by the bank's related parties are reviewed. Enhancing transparency and simplification of the banks' ownership structure are stimulating measures in the direction of moral hazard minimization.

Ключові слова: проблемні та неплатоспроможні банки, відповідальність акціонерів, гарантування вкладів, моральний ризик, капіталізація, націоналізація, ресурси ФГВФО.

Key words: problem and insolvent banks, shareholders' liability, deposit insurance, moral hazard, capitalization, nationalization, Deposit Guarantee Fund's recourses.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Сучасні кризові процеси в Україні на протязі 2014 та на початку 2015 років відображаються в банківській системі. Основною тенденцією її розвитку на сьогодні

є масове банкрутство банків, спричинене не тільки зовнішніми шоками, а серйозними системними недоліками, пов'язаними з відсутністю ефективного корпоративного управління, орієнтацією власників на короткострокові прибутки, уникненням відповідальності за фінан-

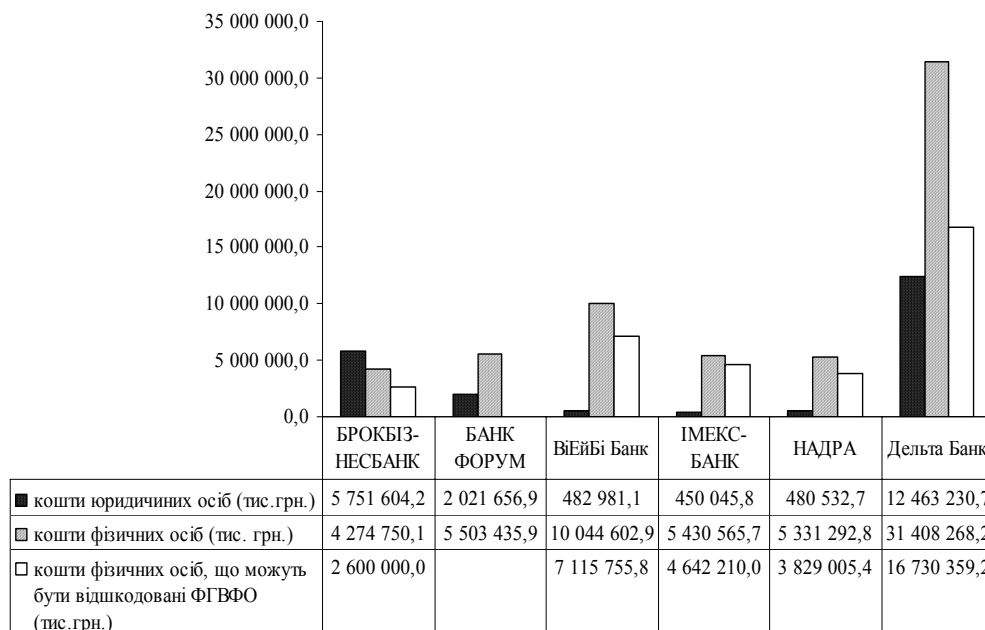

Рис. 1. Кошти клієнтів та кошти, що можуть бути відшкодовані ФГВФО, на час запровадження тимчасової адміністрації в найбільші банки України

Складено автором за даними [1].

сові труднощі банків. Процес очищення банківської системи країни потребує вирішення низки питань та проблем фінансової підтримки банків, забезпечення оптимальних умов виведення неплатоспроможних банків з ринку.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ ОСТАННІХ РОКІВ

Дослідженням проблем функціонування банківської системи України, зокрема обґрунтування підходів та механізмів роботи з проблемними та неплатоспроможними банками займаються вчені В.В. Крилова, С.Г. Куліков, В.П. Малюков, В.І. Міщенко, М.В. Ніконова, С.О. Шульга та ін. Розробкою антикризових заходів із забезпечення фінансової стійкості банківської системи присвячено роботи О.І. Барановського, О.В. Дзюблюка, В.В. Коваленко, В.І. Міщенка, С.В. Науменкової та ін. Питання удосконалення роботи вітчизняної системи гарантування вкладів фізичних осіб досліджують С.М. Аржевітін, С.М. Козменко, Т.С. Смовженко та ін. Водночас сучасна криза демонструє ризики, що призводять до неплатоспроможності великих та малих банків, масштаби втрат від яких становлять загрозу економічного розвитку країни. Тому дії та методи роботи державних органів в сфері банківської регулювання потребують впровадження нових підходів задля подолання кризових наслідків та вирішення назрілих системних проблем.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У статті поставлено такі завдання: по-перше, дослідити сучасні умови та причини виведення неплатоспроможних банків з ринку; по-друге, оцінити дієвість заходів, що приймаються державними органами у вирішенні проблем урегулювання неплатоспроможності банків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За 2014 рік Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) запровадив тимчасову адміністрацію та прийняв рішення про ліквідацію 35 банків, за перші чотири місяці поточного року запроваджено тимчасову адміністрацію ще у 12 банках [1]. Стан інших діючих банківських установ залишається нестабільним та

збитковим. За 2014 рік банківська система України понесла чистий збиток у розмірі 52,9 млрд грн., з яких 19,9 млрд грн. (37,6%) прийшлося на неплатоспроможні банки. У поточному році за перші чотири місяці чистий збиток банків склав 82,8 млрд грн., з них 68,5 млрд грн. (82,7%) — збитки неплатоспроможних банків [2].

Національний банк України (НБУ) та ФГВФО проводять постійну роботу з проблемними та неплатоспроможними банками, маючи перед собою завдання захисту законних прав та інтересів вкладників, мінімізації наслідків падіння довіри до банків, стабілізації банківської системи країни. Проте робота державних органів ускладнена такими умовами:

- небажання або відсутність можливості акціонерів приймати заходи щодо підтримки ліквідності та поліпшення фінансового стану своїх банків;
- відсутність попиту на придбання неплатоспроможних банків з боку потенційних інвесторів;
- обмеженість ресурсів ФГВФО для виплат відшкодувань вкладникам банків, що ліквідовуються.

У цілях захисту системних інтересів неплатоспроможні банки повинні виводитися з ринку. На державну підтримку можуть розраховувати тільки ті банки, банкрутства яких можуть призвести до катастрофічних наслідків для банківської системи та економіки в цілому. В українських реаліях серед 47 банків, що зараз виводяться з ринку, на початок

2014 року 10 банків було віднесено до перших двох груп за розміром активів за класифікацією НБУ. Серед банків, доля яких ще вирішується фондом, найбільші — ПАТ "КБ "Надра" та АТ "Дельта Банк" за приблизними оцінками ФГВФО потребують коштів на виплати вкладникам у розмірі 20,6 млрд грн., що в 1,3 рази перевищують наявні ресурси ФГВФО (рис. 1).

Банки банкрутують через погане управління або шахрайські дії менеджерів та власників (табл. 1). За прес-релізами НБУ основними причинами віднесення банків до проблемних та неплатоспроможних є:

- ризикова діяльність та погіршення фінансових показників;
- відмивання доходів (порушення законодавства з питань фінансового моніторингу);
- шахрайські операції задля підвищення якості кредитного портфелю, валюти балансу банку тощо;

Таблиця 1. Власники найбільших неплатоспроможних банків України та причини виведення банків з ринку

Банк	Структура власності банку		Контролер – фізична особа	Причини віднесення банку до неплатоспроможних
	Власники істотної участі	Відсоток у статутному капіталі (пряма участь)		
АТ «Дельта Банк»	Лагун М.І.	70,61%	Лагун М.І.	1. Невжиття власниками заходів для поліпшення фінансового стану банку. 2. Високоризикова стратегія зростання за рахунок придбання неякісних активів. 3. Агресивна розбудова корпоративного бізнесу, що призвела до погіршення якості кредитного портфеля
	Cargill Financial Services International, Inc (США)	29,39%		
ПАТ «КБ «НАДРА»	«ЦЕНТРАГАЗ Холдінг ГмбХ» (Австрія)	89,96591%	Фірташ Д.В.	1. Недокапіталізація банку відповідно до вимог стрес-тестування. 2. Нежиттєздатність банку з часу введення тимчасової адміністрації у 2009 р., призначення якої було викликано ризиковою діяльністю попереднього менеджменту на чолі з Гіленком І.В.
АТ «ІМЕКСБАНК»	Клімов Л.М.	36,7917%	Клімов Л.М., Клімова Т.Ю. (подружжя)	1. Неподання до НБУ плану фінансового оздоровлення банку. 2. Незадовільний фінансовий стан, порушення вимог нормативно-правових актів НБУ. 3. Проведення операції з дострокового повернення інвесторам коштів, залучених на умовах субординованого боргу, всупереч заборони НБУ
ПАТ «ВіЕйБі Банк»	Quickcom Limited (Кіпр)	86,778%	Бахматюк О.Р.	Невжиття власниками заходів для поліпшення фінансового стану банку та приведення його діяльності у відповідність до вимог законодавства
ПАТ «БАНК ФОРУМ»	YERNAMIO CONSULTING LTD (Кіпр)	98,68%	Новинський В.В.	Незадовільний фінансовий стан, що є наслідком ризикової діяльності менеджменту попереднього власника (Commerzbank Group, Німеччина). Зокрема, приховування реального обсягу проблемної заборгованості та недоформування резервів
АТ «БРОКБІЗНЕС-БАНК»	За даними ГК «ВСТЕК» О. Курченка компанія придбала у 2013 році 40% акцій банку. За даними НБУ станом на 01.01.2014 року 18,7923% статутного капіталу банку належало спільно братам Буряку С.В. та Буряку О.В. Інших власників істотної участі в банку не має.			1. Невжиття власниками заходів для поліпшення фінансового стану банку. 2. Ризикова діяльність попередніх власників та менеджменту. Зокрема значні обсяги проблемних кредитів, виданих пов'язаним особам

Джерело: складено автором за даними [2; 4–7].

— відмова від докапіталізації банків акціонерами відповідно до вимог стрес-тестування;

— нежиття власниками заходів для поліпшення фінансового стану та приведення діяльності банків у відповідність до вимог законодавства, нормативно-правових актів НБУ.

Виходить, що при банківських банкрутствах акціонери й менеджери в найменшій мірі несуть відповідальність та витрати. Фактично відповідальність перекладається на державу, а втрати — на вкладників, кредиторів та платників податків.

У банківській діяльності комбінування обмеженої відповідальності акціонерів та системи гарантування вкладів призводить до зростання морального ризику, тобто занадто ризикованої поведінки та дій учасників при наявності держави як гаранта. В кризових умовах в Україні спостерігається саме реалізація морального ризику. Голова НБУ у доповіді перед Верховною Радою назвала розмір втрат України від банкрутства тільки 44 банків — 200 млрд грн., що становить майже 9 % ВВП, з них — 50 млрд грн. доводиться відшкодувати вкладникам ФГВФО [3].

Розглянемо заходи, що приймаються державними органами задля фінансової підтримки проблемних банків та ліквідації неплатоспроможних банків.

Капіталізація банків. Прийнятий наприкінці 2014 року Закон "Про заходи, спрямовані на сприяння капіталізації та реструктуризації банків" [8] зобов'язує банки, які за результатами стрес-тестування потребують додаткової капіталізації, провести капіталізацію та (або) реструктуризацію, реорганізацію з метою забезпечення дотримання показників достатності регулятивного капіталу у визначений НБУ строк. Закон також прописує новий порядок проведення націоналізації банків, якщо акціонери не в змозі провести докапіталізацію. Головна умова участі держави в капіталізації — набуття права власності на не менш ніж 75% плюс одна акція банку. Отже, Кабінет Міністрів України на сьогодні готовий приймати рішення щодо націоналізації окремих банків.

Формування фінансових ресурсів ФГВФО. Внаслідок стрімкого зростання кількості неплатоспроможних банків виникає ризик істотного зменшення обсягів коштів ФГВФО для відшкодування вкладникам. У жовтні 2014 року було прийнято законодавчі зміни, що затвердили механізм фінансової підтримки ФГВФО державою шляхом випуску та обміну ОВДП на векселі ФГВФО [9]. Основним джерелом ресурсів ФГВФО на сьогодні є кредитні ресурси у вигляді ОВДП та кредити НБУ.

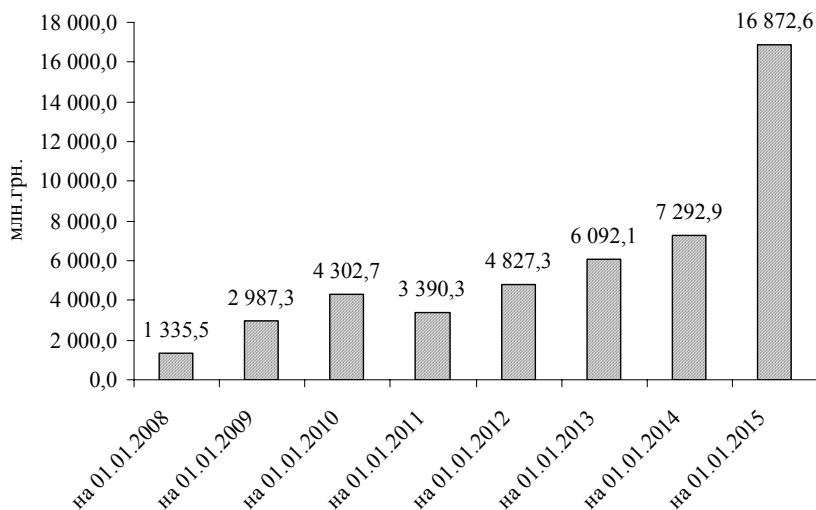

Рис. 2. Динаміка обсягу фінансових ресурсів ФГВФО

Джерело: складено автором за даними [1].

На нашу думку, прийняті законодавчі заходи по суті є терміновими та невідкладними. Проте вони не створюють на довгострокову перспективу ринкових стимулів у запровадженні ефективного моніторингу банківських ризиків. Задля створення умов для стабільної банківської діяльності необхідні заходи, що будуть спрямовані на мінімізацію морального ризику.

Капіталізація банків за участю держави не лише не змінює ставлення акціонерів та менеджерів до прийняття ризиків, але й стає поганим прикладом безвідповідальності за банкрутства банків. Більш того, Україна на сьогодні не має власного позитивного досвіду націоналізації. Рекапіталізація банків ПАТ "АКБ "КИЇВ", АТ "РОДОВІД БАНК" та ПАТ АБ "Укргазбанк" у минулий кризовий період не показала ефективних результатів. Та держава на сьогодні обмежена зростаючим дефіцитом бюджету та має в пріоритеті національну оборону та соціальні виплати. Мабуть, тому поки не прийнято рішення про націоналізацію системно важливого АТ "Дельта Банк".

Альтернативою націоналізації може бути конвертація банківських вкладів в акції. Конвертація вкладів в акції була застосована в період Кіпрської банківської кризи 2013 року, коли вклади, що перевищували захищену державним страхуванням суму в 100 тис. євро, примусово конвертували в акції двох найбільших банків країни. Кіпрський досвід розповсюджено на країни Європейського Союзу. Наприкінці 2014 року на самміті ЄС було підписано угоду про створення наднаціонального органу нагляду — банківського союзу ЄС, в сферу діяльності якого є нагляд за системно важливими банками країн єврозони та надання колективної допомоги. За новими правилами європейського наднаціонального нагляду порятунком неплатоспроможних банків шляхом націоналізації обмежується першочерговою капіталізацією за рахунок коштів акціонерів, держателів облігацій та великих вкладників. Участь акціонерів, кредиторів та вкладників в капіталізації не повинна перевищувати 8% банківських збитків (нові правила починають діяти з 2016 року) [10]. Мотивом прийняття нових правил стало занадто великі обсяги програм державного порятунку банків, що мало наслідком стрімке зростання дефіцитів державних бюджетів та державного боргу країн ЄС, який, в свою чергу, накопичився в портфелях європейських банків. Що стосується України, на зараз такий захід тільки ініційований та обговорюється в професійних колах. У конвертації вкладів в акції, насамперед, не заінтересовані акціонери та самі вкладники. За обставин значної девальвації гривні та масового виведення депозитів

з банків конвертація може ще більше спровокувати паніку та втечу вкладників. Тому, на нашу думку, такий захід необхідно впроваджувати вже в післякризовий період як превентивний з метою посилення відповідальності великих вкладників та кредиторів.

Фінансування ФГВФО за державний рахунок на сьогодні не виправдовується.

За 2014 рік ФГВФО запозичив кредитів на загальну суму 20 315,1 млн грн., у тому числі 10 117,6 млн грн. у вигляді ОВДП в обмін на векселі ФГВФО у Міністерства фінансів України, а також 10 197,5 млн грн. у НБУ [11]. Державне фінансування забезпечило зростання ресурсів фонду у 2014 році в 2,3 рази більше порівняно з попереднім роком (рис. 2).

Проте з ресурсів ФГВФО у тому ж 2014 році виплачено 13 270,9 млн грн. на відшкодування вкладникам, що становить 65% від обсягу запозичених коштів (рис. 3). У поточному році ситуація буде погіршуватися. За даними ФГВФО на початок квітня поточного року виплати відшкодування коштів вкладникам здійснюються за 33 банками, що знаходяться у стані ліквідації. Обсяг фінансових ресурсів фонду склав 16,1 млрд грн. [12]. При цьому 20 млрд грн., передбачених на фінансування ФГВФО у державному бюджеті на 2015 рік, може бути недостатньо, бо не планувалося виплати за рахунок фонду вкладникам АТ "Дельта Банк" [13].

На зараз ФГВФО не в змозі забезпечувати ліквідацію банків власними ресурсами, що акумулюються за рахунок зборів банків — учасників. Проте у післякризовий період з метою створення умов мінімізації морального ризику необхідні зміни механізму фінансування. Компенсації вкладникам збанкрутілих банків повинні забезпечуватися, насамперед, коштами банків. Законодавчо за ФГВФО закріплено право встановлювати порядок розрахунку регулярних зборів у формі диференційованих зборів за ступенем банківських ризиків. Перехід до диференційованих зборів стимулюватиме банки до підвищення ефективності управління ризиками.

В умовах глибокої політичної та економічної кризи, що здійснює значний негативний тиск на банківську діяльність, акціонери та менеджери при погіршенні фінансового стану банків можуть навмисне уникати відповідальності та розраховувати на державну підтримку. Наслідками зростання морального ризику з боку власників та менеджерів є не тільки банкрутства банків, а й загроза усій банківській системі.

Значним кроком держави у боротьбі із шахрайствами та зловживаннями в банках стало прийняття Закону України від 02.03.2015 р. № 218-VIII "Про внесення змін

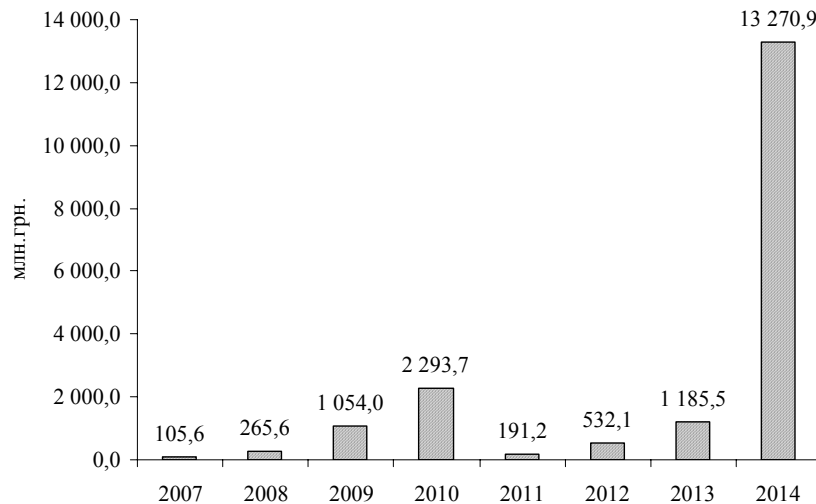

Рис. 3. Динаміка обсягу виплат гарантованої суми відшкодувань вкладникам ліквідованих банків

Джерело: складено автором за даними [1].

до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних з банком осіб" [14]. Законом посилюється відповідальність акціонерів та керівників за фінансовий стан банків. Зокрема:

1. Запроваджується адміністративна відповідальність пов'язаних осіб за дії, які призвели до віднесення банку до категорії проблемних (штраф у розмірі від 5 до 10 тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян).

2. Запроваджується кримінальна відповідальність пов'язаних осіб за доведення банку до неплатоспроможності та зобов'язання компенсувати збитки від банкрутства установи. Умисне доведення банку до неплатоспроможності карається обмеженням або позбавленням волі на строк від 1 до 5 років з накладенням штрафу в розмірі від 5 до 10 тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

3. Встановлюється майнова відповідальність пов'язаних з банком осіб за збитки, завдані з їхньої вини банку. ФГВФО може звертатися до таких осіб з вимогою про відшкодування збитків.

Серед іншого законом розширено перелік пов'язаних з банком осіб, встановлено нові правила та обмеження на проведення угод з пов'язаними особами.

Проте слід зауважити, що прийняття законодавчих змін недостатньо. Для української економіки та банківської системи зокрема властиві суттєві недоліки, які можуть звести до нуля будь-які законодавчі реформи. Це непрозорість бізнесу та структури власності, тісний зв'язок бізнесменів, чиновників та політиків, корупційність судів. У країні треба створити прецедент — притягнути до кримінальної відповідальності акціонерів хоча б одного банкрутілого банку, щоб довести дієвість закону та вплинути на акціонерів й керівництво інших банківських установ.

У рамках прийнятого закону врегульовано низку питань щодо підвищення прозорості структури власності банків. Зокрема впроваджено нові вимоги до розкриття інформації про ключових учасників в ланцюгу володіння банком; розширено визначення власників опосередкованої істотної участі. Національний банк зобов'язав банки на протязі трьох місяців з дня набрання чинності закону надати документи для отримання погодження опосередкованих власників, які визнані такими за новими вимогами.

Прозорість та спрощення структури власності банків може стати значним стимулом в напрямі мінімізації морального ризику. На зараз НБУ проводить активні заходи в цьому напрямі, а саме:

1. За порушення банківського законодавства щодо набуття істотної участі в банку Національний банк застосував заходи впливу на власників ПАТ "АЛЬПАРІ БАНК" (заборонено брати участь в управлінні банком до усунення порушень законодавства), ПАТ "Альфа Банк" та ПАТ "ФІНБАНК" (накладення штрафу) [2].

2. Правлінням НБУ прийнято Постанову від 21.05.2015 року № 332 "Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України", відповідно до якої Національний банк має право за умов невідповідності структури власності установленим вимогам щодо прозорості віднести банки до категорії проблемних, а також відмовити в рефінансуванні та наданні генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій [15].

Проте залишається поширеною практика оформлення пакетів акцій банків у власність офшорних компаній, фізичних осіб-нерезидентів, спеціально створених підставних компаній. Деякі банки до сих пір формально не мають власників істотної участі, що володіють 10% та більше акцій. Таким чином, реальні власники юридично захищені від відповідальності за банківські банкрутства.

ВИСНОВКИ

Акціонери та менеджери повинні нести відповідальність за результати діяльності банків, які ними контролюються та управляються. З іншого боку, вкладники та кредитори не мають бути відстороненими учасниками, повністю поклатися на систему банківського регулювання і державу. Особливо гостро питання відповідальності постає в період кризи. В Україні, де сфера ринкового моніторингу банків недостатньо розвинена через інформаційну непрозорість, концентровану та закриту структуру власності, системні проблеми інвестування держава взяла на себе відповідальність провести очищення та оздоровлення банківської системи. На зараз це можна досягти державною підтримкою та заходами, що будуть на довгострокову перспективу стимулювати учасників та, насамперед, власників, проводити постійний контроль та моніторинг за діяльністю банків, їх фінансовий стан та якість управління ризиками.

Література:

1. Офіційний інтернет-сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua>

2. Офіційне інтернет-представництво Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

3. Через банкрутство 44 банків Україна втратила 200 млрд гривень [Електронний ресурс] // Forbes Україна. — 2015. — 6 березня. — Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/news/1390031-cherez-bankrutstvo-44-bankiv-ukrayina-vtratil-200-mlrd-griven>

4. Фонд гарантування з 20 травня призупинить виплати вкладникам "Імексбанку" [Електронний ресурс] // UNIAN.NET. — 2015. — 19 травня. — Режим доступу: <http://economics.unian.ua/finance/1079416-fond-garantuvannya-z-20-travnua-prizupinit-viplati-vkladnikam-imeksbanku.html>

5. Експерт проаналізував причини ліквідації банку "Форум" [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Телеканалу новин "24". — 2014. — 1 вересня. — Режим доступу: http://24tv.ua/ukrayina/ekspert_proanalizuvav_prichini_likvidatsiyi_banku_forum/n480483

6. Марченко А. "Брокбизнес" накануне дефолта. Курченко выводит активы [Електронний ресурс] // Андрей Марченко // Информационное агентство REGNUM. — 2013. — 24 октября. — Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/1724053.html>

7. Брокбизнесбанк не удалось спасти от банкротства [Електронний ресурс] // FINANCE.UA. — 2014. — 3 июня. — Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/327160/brokbiznesbank-ne-udalos-spasti-ot-bankrotstva>

8. Закон України "Про заходи, спрямовані на сприяння капіталізації та реструктуризації банків" 2015 р. від 28 грудня 2014 року № 78-VIII: за станом на 1 травня [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/78-19>.

9. Порошенко подписал Закон о "финансовой поддержке Фонда гарантирования вкладов" [Електронний ресурс] // FINANCE.UA. — 2014. — 21 октября. — Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/336735>

10. Иришев Б. Европа выбирает кипрскую модель спасения банков [Електронний ресурс] // Берлин Иришев // Эксперт. — 2014. — № 4 (883). — Режим доступу: <http://expert.ru/expert/2014/04/evropa-vyibiraet-kiprskuyu-model-spaseniya-bankov/>

11. Інформаційні матеріали — прес-клуб Фонду гарантування вкладів фізичних осіб 11.02.15 [Електронний ресурс] // Офіційний інтернет-сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. — 2015. — 11 лютого. — Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/relises/Informatsiyi-materiali-pres-klub-fondu-garantuvannya-vkladiv-fizichnih-osib-110215-1085.html>

12. Основні показники діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб станом на початок квітня 2015 року. Прес-реліз [Електронний ресурс] // Офіційний інтернет-сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. — 2015. — 9 квітня. — Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/relises/osnovni-pokazniki-diyalnosti-fondu-garantuvannya-vkladiv-fizichnih-osib-110215-1085.html>

13. Перший транш кредиту Кабміну для ФГВФО складе 15 млрд грн. [Електронний ресурс] // Інтернет-портал FINbalance.com.ua. — 2015. — 9 квітня. — Режим доступу: <http://finbalance.com.ua/news/Pershiy-transh-kreditu-Kabminu-dlya-FHVFO-sklade-15-mlrd-hrn>

14. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб" 2015 р. від 2 березня 2015 року № 218-VIII: за станом на 1 травня [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/218-19>

15. Постанова Правління Національного банку України № 332 від 21.05.2015 року "Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного бан-

ку України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0332500-15>

References:

1. The official site of Deposit Guarantee Fund (2015), available at: <http://www.fg.gov.ua> (Accessed 1 May 2015).

2. The official website of National Bank of Ukraine (2015), available at: <http://www.bank.gov.ua> (Accessed 1 May 2015).

3. The website Forbes.ua (2015), "Ukraine lost UAH 200 bln. because of bankruptcy of 44 banks", available at: <http://forbes.ua/ua/news/1390031-cherez-bankrutstvo-44-bankiv-ukrayina-vtratil-200-mlrd-griven> (Accessed 6 March 2015).

4. The website UNIAN.NET (2015), "Deposit Guarantee Fund will suspend payments to depositors from the 20th of May", available at: <http://economics.unian.ua/finance/1079416-fond-garantuvannya-z-20-travnua-prizupinit-viplati-vkladnikam-imeksbanku.html> (Accessed 19 May 2015).

5. The website of TV News "24" (2014), "Expert analyzed the reasons for liquidation FORUM BANK", available at: http://24tv.ua/ukrayina/ekspert_proanalizuvav_prichini_likvidatsiyi_banku_forum/n480483

6. The website of Information Agency REGNUM (2013), "Brokbusinessbank eve default. Kurchenko withdraws assets", available at: <http://www.regnum.ru/news/1724053.html> (Accessed 24 October 2013).

7. The website FINANCE.UA (2014), "Brokbusinessbank failed to save from the bankruptcy", available at: <http://news.finance.ua/ru/news/-/327160/brokbiznesbank-ne-udalos-spasti-ot-bankrotstva> (Accessed 3 June 2014).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On measures to facilitate bank capitalization and restructuring", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/78-19> (Accessed 1 May 2015).

9. The website FINANCE.UA (2014), "Poroshenko signed the law on financial support of Deposit Guarantee Fund", available at: <http://news.finance.ua/ru/news/-/336735> (Accessed 21 October 2014).

10. Irishev, B. (2014), "Europe chooses Cyprus model of banks' rescue", Expert, [Online], vol. 4 (883), available at: <http://expert.ru/expert/2014/04/evropa-vyibiraet-kiprskuyu-model-spaseniya-bankov/> (Accessed 20 January 2014).

11. The official site of Deposit Guarantee Fund (2015), "Information materials — press-club of Deposit Guarantee Fund 11.02.15", available at: <http://www.fg.gov.ua/relises/Informatsiyi-materiali-pres-klub-fondu-garantuvannya-vkladiv-fizichnih-osib-110215-1085.html> (Accessed 11 February 2015).

12. The official site of Deposit Guarantee Fund (2015), "Main performance indicators of Deposit Guarantee Fund at the beginning of April, 2015. Press Release", available at: <http://www.fg.gov.ua/relises/osnovni-pokazniki-diyalnosti-fondu-garantuvannya-vkladiv-fizichnih-osib-110215-1085.html> (Accessed 9 April 2015).

13. The website FINbalance.com.ua (2015), "The first tranche of the Cabinet of Ministers for Deposit Guarantee Fund is UAH 15 bln.", available at: <http://finbalance.com.ua/news/Pershiy-transh-kreditu-Kabminu-dlya-FHVFO-sklade-15-mlrd-hrn> (Accessed 9 April 2015).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On amendments to some legislative acts of Ukraine with regard to the responsibility born by the bank's related parties", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/218-19> (Accessed 1 May 2015).

15. National Bank of Ukraine (2015), "Resolution of the Board of National Bank of Ukraine "On amendments to certain legislative acts of National Bank of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0332500-15> (Accessed 1 June 2015).

Стаття надійшла до редакції 17.06.2015 р.

УДК 330.3

А. В. Кудінова,

к. е. н., доцент, доцент кафедри політичної економії факультетів

управління і управління персоналом та маркетингу,

ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ

ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПОЖИВЧИХ ВІДНОСИН: ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

А. Kudinova,

Ph. D., Associate Professor, Department of political economy of human resources and marketing faculties,

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

THE PROBLEM OF STATE REGULATION OF CONSUMER RELATIONS: ENVIRONMENTAL ASPECT

Стаття присвячена вивченню проблеми регулювання відносин споживання, її екологічної складової. Період становлення індустріальної економіки, безпрецедентного за потужністю та швидкістю масштабів людського втручання в природні процеси, бурхливого нарощення обсягів виробництва, побудованого на ідеї нескінченної кількісної експансії за рахунок розширення виробничих можливостей людства та заміни людського труда активним використанням ресурсів, що вимагає їх надексплуатації, призвів до різкого погіршення екологічної ситуації в світі. Дана проблема набуває глобального характеру, оскільки країни, що переходять на постіндустріальну стадію цивілізаційного розвитку, завдяки посиленню процесів інтеграції та інтернаціоналізації, мають можливість, з одного боку, використовувати ресурсну базу слаборозвинутих країн та забезпечувати власний сталий розвиток, а з іншого — зберегти гедоністичну, марнотратну модель споживання. В той же час, надзвичайна привабливість споживчої моделі суспільства масового споживання підштовхує країни, що розвиваються до розширення виробництва, а це загрожує новими екологічними кризами.

Крім того, сучасний виробник, який прагне не стільки максимізації прибутку, скільки максимізації нарощення виробничих потужностей, використовує для досягнення своєї мети потужний арсенал рекламно-маркетингових засобів, всіляко підтримує нерациональне, надмірне споживання, покупку індивідом не об'єктивно необхідного, а суб'єктивно привабливого. Все це вимагає активної участі держави, свідомої політики формування екологічно відповідальної моделі споживання.

The article is devoted to the problem of regulating relations of consumption, its environmental component. The period of the industrial economy, unprecedented in power and speed scale human intervention in natural processes, the rapid increase of production volumes, built on the idea of infinite expansion through quantitative expansion of production capacity and replacement of human labor active use of human resources, which requires them to over-exploitation has led to a sharp environmental degradation in the world. This problem is of global nature, as countries that are moving to the post-industrial stage of development of civilization, thanks to the process of integration and internationalization have an opportunity, on the one hand, to use the resource base of underdeveloped countries and ensure their own sustainable development, and on the other, to keep hedonistic wasteful model of consumption. At the same time, extraordinary consumer appeal of the model society of mass consumption encourages developing countries to expand production, which is fraught with new environmental crises.

In addition, a modern manufacturer that aims not only to maximize profit maximization as increasing production capacity, uses to achieve its goal of a powerful arsenal of advertising and marketing tools, fully supports irrational, excessive consumption, purchase individual is not objectively necessary and subjectively attractive. All this requires the active participation of the state, the conscious policy of forming environmentally responsible consumption patterns.

Ключові слова: споживання, індустріальна модель споживання, екологічно відповідальна модель споживання.

Key words: consumption, industrial model of consumption, environmentally responsible consumption patterns.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Відомий англійський економіст Дж. Мілль зазначав, що технічний прогрес дозволить забезпечити людині задоволення не лише матеріальних, але й освітніх, есте-

тичних та інших соціальних потреб; людина прагне більш високої якості життя, спілкування з природою, виникає потреба у свідомому регулюванні своєї економічної діяльності; інакше, можливо, природа сама, самостійно відновить баланс та рівновагу, що порушені людиною. Тому модифікація індустріальної моделі споживання, є, на наш погляд, об'єктивно обумовленою, а од-

ним з сучасних модифікаційних трендів у споживчих відносинах є неоднозначна, проте яскраво виражена екологізація: "для досягнення сталого розвитку та більш високої якості життя для всіх людей, держави мають обмежити та ліквідувати нежиттєздатні моделі виробництва та споживання та заохочувати відповідну демографічну політику" [1].

В умовах глобальної економіки відбувається зрощування інтересів бізнесу та держави, в результаті чого остання все більше виражає інтереси корпорацій. З точки зору екологічної складової економічної політики відбувається звуження національних інтересів щодо захисту природи до меж корпоративних об'єднань відносно навколишнього середовища. При цьому для великих компаній глобальна конкуренція за світовий капітал стає все більш жорсткою, і саме держава допомагає ТНК на міжнародній арені. Разом з тим, зростаючий розрив та відчуження інтересів транснаціонального бізнесу від інтересів держави, нації, призводить до зростання зацікавленості ТНК "обійти" національні правила та екологічні стандарти.

Тобто в умовах сучасних трансформацій, посилення суперечностей інтересів між виробником і споживачем, надзвичайної потужності транснаціонального капіталу, модифікується і роль держави у регулюванні виробничо-споживчих відносин, його екологічної складової.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Зміст, закономірності та особливості економічних механізмів реалізації екологічної політики досліджено у працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема О. Білоруса, Д. Дайнена, Г. Колодко, Ю. Макогона, С. Роузфілда та багатьох інших. Вивченню економічних механізмів захисту навколишнього середовища присвячені дослідження С. Агібалова, Дж. Брадена, Г. Гауффе, Р. Сорси, І. Ямпольской та інших. Проте проблема екологічної взаємодії споживача, виробника (особливо виробника транснаціонального рівня) та держави в сучасних умовах досліджена недостатньо і потребує змістовного та обґрунтованого вивчення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою цієї статті є вивчення тенденцій, вимог та напрямів оновлення функцій держави в регулюванні відносин між виробником та споживачем в контексті екологізації соціально-економічного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Західноєвропейська індустріальна модель споживання, побудована переважно на протестантських цінностях, передбачала активну діяльність по перетворенню світу: людина, яка сприймала себе як зняряддя Богу, вважала можливим, і навіть необхідним будь-яке втручання в природні процеси, їх насильницьке перетворення (без аналізу негативних наслідків цього втручання). Щодо східноєвропейської моделі, то комуністична ідеологія, що закликала перетворювати навколишній світ "в інтересах людини" і "в цілях створення матеріальної бази комунізму" (зміна русла річок, затоплення заплавлених земель штучними морями, розорювання цілини, бездумне знищення лісових багатств), призвела до трагічних результатів безграмотного господарювання та увялень про необмежені "перетворюючі" можливості людини.

Тобто індустріальне суспільство на виклики відповідає не стільки власною трансформацією, скільки трансформацією середовища, а прискорення обороту товарів, забезпечуючи величезні прибутки, робить сучасну технократичну споживачку цивілізацію ненаситною в принципі; речі купуються та викидаються для того, щоб їх місце зайняли вдосконалені (іноді умовно вдосконалені) еквіваленти.

Проблема загострюється і тим, що якщо країни, що демонстрували тривалий час зростаючі темпи росту, сьогодні за відсутності таких можливостей шукають шляхи подолання об'єктивної обмеженості ресурсів, то країни колишнього соціалістичного табору, країни "третього світу" сконцентровані на випереджаючому зростанні, основним критерієм якого обирають стиль та обсяги споживання: "жага до досягнення сучасного споживачього стандарту, який постійно еволюціонує, пронизує мотивацію сотень мільйонів людей, які цього стандарту не досягли (особливо в країнах, що розвиваються), іноді змушуючи представників бідних верств населення ще більше погіршувати своє становище, коли вони воліють суб'єктивно привабливе (телевізор, автомобіль) об'єктивно необхідному (нормальному харчуванню, освіті дітей). Ця жага перетворюється у багатьох суспільствах на масову ідеологію та вирішальну ціль, залишаючи їх глухими до застережень про катастрофічні екологічні наслідки марнотратного споживання та призивів до його раціонального обмеження" [2, с. 7].

Крім того, все більше ресурсів людство змушено спрямовувати на діяльність, яка раніше була виключно прерогативою природи — знешкодження відходів, очищення повітря, регулювання паводків, боротьба з сільськогосподарськими шкідниками, відновлення поживних елементів ґрунту.

Саме тому все більшій популярності набувають ідеї екологізації споживання, оскільки це є запорукою високої якості життя, фінансової економії (наприклад, наочні заходи), багаторазового використання обмежених ресурсів, підвищення національної безпеки (конкуренція за ресурси є однією з ключових причин міжнародних конфліктів, а ефективність виробництва та споживання дозволяє за рахунок одного і того ж самого обсягу ресурсів задовольнити більшу кількість потреб, знизити нездорову залежність від ресурсів) тощо.

Для вирішення екологічної проблеми в глобальному масштабі необхідна зміна ціннісних орієнтацій та норм поведінки щодо природи; необхідний перехід від принципу насильницького перетворення природи до принципу гармонії; необхідне введення міжнародного, глобального контролю за шкідливими виробництвами, прийняття законів про обов'язкові заходи охорони природи та сурових санкцій до порушників. І тут ми стикаємось з трикутником учасників: держава (наднаціональні органи) — споживач — виробник (в тому числі транснаціональний виробник).

Діяльність держави на сьогодні є, скоріше, фрагментарною, мінімальною необхідною реакцією на небезпечні (для ринку, капіталу тощо) екстерналії, які реалізуються, принаймні в розвинутих країнах, за рахунок виснаження природних ресурсів в усьому іншому світі, забрудненні навколишнього середовища, перенесення шкідливих виробництв в країни, що розвиваються. В результаті, виникає жорстка суперечність: більша частина природних ресурсів сконцентрована в країнах, де найбільш жорстко експлуатується природа, де більше розвиваються брудні технології, де майже не реалізуються природноохоронні програми. Економічне становище цих країн виявляється найбільш складним, існуюча система ціноутворення не враховує витрати на відтворення біогеоценозів, а в умовах, коли світ наближується до абсолютного виснаження природних ресурсів, ці витрати обов'язково мають стати складовою сучасного балансу між суспільством та природою. Інтереси розвинутих країн такої моделі використання природних ресурсів зрозумілі, проте парадокс в тому, що зацікавленість в її збереженні демонструє і еліта країн третього світу: хижачьке використання невідворюваних ресурсів приносить їй суттєві поточні вигоди (хоча в деяких невеличких країнах, наприклад, ОАЕ, населення також отримує частину вигід).

Подібна політика господарювання, наприклад, в сільському господарстві призводить до колосальних

суспільних втрат та важких наслідків: за оцінками Світової організації з охорони здоров'я, щороку майже 400 тис. людей вмирають, а 3 млн людей страждають від серйозних отруєнь пестицидами, не враховуючи великої кількості не задокументованих помірних випадків. У такому контексті, на наш погляд, зростає роль суспільства та держави, їх контролю та регламентації діяльності виробників. Наприклад, водопостачальні компанії Мюнхену та Лейпцигу (Німеччина) стимулюють (передусім фінансово) фермерів до органічних методів господарювання, оскільки це дешевше, ніж видалення хімікатів з питної води після фермерського господарювання.

На складну екологічну політику впливають різні зміни, в тому числі і не зафіксовані законодавчо. Ключовим мотивом у прийнятті рішень політиків нерідко є ідея залишитися у владі (через часткове задоволення певної частини електорату), а не досягнення максимального рівня суспільного добробуту; тобто міркування, пов'язані з перевиборами, суперечливо впливають на цей основний компроміс. Якщо репутаційні ефекти та посилення суспільного контролю сприяють тому, що переслідування політиком своїх особистих цілей сьогодні негативно відобразиться на виборах завтра, то політик обере оптимальну, з точки зору суспільства, екологічну позицію.

У той же час, якщо внесок у передвиборчу кампанію важливий для переобрання і явно співвідноситься з інформаційними рентами різних груп інтересів, то політики змушені йти на більш серйозні викривлення на користь тих груп, що їх підтримують. Тобто в ХХІ ст. країни змагаються за інвестиційні потоки, роботу та зростання, які можуть дати корпорації, і політикам необхідно більше засобів для того, щоб конкурувати зі своїми суперниками та завоювати довіру електорату. В результаті корпорації, по суті, починають захоплювати територію, що неприпустимо для політиків усього світу".

Як поєднати реальні інтереси бізнесу, з одного боку, та інтереси суспільства у захисті навколишнього середовища — з іншого? По суті бізнес- та екологічний інтереси суперечать один одному. Проте виробник змушений враховувати той факт, що в сучасних умовах неможливо думати лише про задоволення окремих клієнтів, необхідно враховувати інтереси суспільства в цілому. Ядро нової бізнес-філософії в тому, що екологічність продукту на всіх фазах його виробництва та просування стає все більш вагомим аргументом в момент його продажу. Тобто виробникам необхідно повернути від суто кількісного підходу, орієнтованого на використання матеріалів, енергії, одноразових продуктів економічного зростання до зростання, що мінімізує споживання ресурсів та використовує концепцію рециклічності.

У цілому, державна політика в напрямку екологізації виробництва і споживання має змінити акцент суспільного розвитку на самодостатність, справедливість та якість життя, а не на кількісне зростання промислового виробництва, а для цього необхідне щось більше, ніж виробництво та передава технологія, а саме — зрілість суджень, співчуття та мудрість [3]. Держава має розробити механізм співпраці з великими бізнес-структурами через встановлення рамкових умов у відповідності з якими гравці будуть встановлювати правила гри. Ключова ціль держави при цьому — позитивний кінцевий результат для навколишнього середовища. Наприклад, уряд Баварії погоджує з представниками промисловості та бізнесу певні стратегічні цілі щодо захисту населення та навколишнього середовища, а сторони-партнери беруть на себе лише зобов'язання відносно досягнення цілей, шляхи в цьому напрямку вони визначають самостійно. Тобто відбувається скорочення бюрократичних та адміністративних обмежень за рахунок збереження контрольних функцій з боку держави і спрямованості заходів на попереджуючий характер [4, с. 5].

Парадоксально, але існуючі стратегії протидії екологічним ризикам, знов таки погіршують стан бідних та знедолених: виробники в посушливих районах нерідко відмовляються від вирощування вигідних сільськогосподарських культур заради мінімізації ризику, віддаючи перевагу культурам з меншою прибутковістю, але з більшою стійкістю до засух. Кліматичні шоки впливають на засоби існування по-різному. Вони знищують врожаї, скорочують можливості працевлаштування, підвищують ціни на продукти, руйнують власність, змушуючи людей обирати. Заможні домогосподарства можуть подолати ці перешкоди завдяки приватному страхуванню, власним заощадженням, продажам частини активів, тобто вони здатні зберегти поточне споживання, плавно згладжуючи його без зниження виробничого споживання та руйнації людського потенціалу. Представники бідних домогосподарств обмежені в доступі до систем страхування, мають низькі та нестабільні доходи, їх активи вкрай обмежені, тому, щоб зберегти поточний рівень споживання, вони змушені розпродавати виробничі активи, тим самим втрачаючи можливість отримання доходу у майбутньому, проте додаткове скорочення доходів призведе до скорочення витрат на харчування, здоров'я, освіту.

ВИСНОВКИ

Сучасна модель розвитку, яка представляється бажаною та ідеальною для тих країн, що стоять на шляху наздоганяючого зростання, і відповідно, притаманний цієї моделі тип споживання — гедоністичний та марнотратний, є екологічно нестійкою.

При цьому більшість товарів та послуг, які реалізуються сьогодні, не відображають всіх природоохоронних та соціальних витрат виробництва та споживання. Тому держава, розробляючи екологічні стандарти як регламентовані характеристики стану природних систем або вимоги до результатів та видів діяльності людини, що забезпечують збереження здоров'я людини, його повноцінний соціальний розвиток та підтримку екологічних функцій природи, має враховувати не лише стратегію соціально-економічного розвитку, але й наявний рівень екологізації споживання.

Література:

1. Доповідь конференції ООН по проблемам навколишнього середовища. — Стокгольм, 5—16 червня. — 1972.
2. Дилигенский Г. Глобализация в человеческом измерении // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — № 7. — С. 4—13.
3. Мидоуз Д., Рандерс Й. За пределами допустимого. — М.: Прогресс, 2003.
4. Камер Х. Національна держава поки що продовжує жити // International Politic. — 2000. — № 7. — С. 3—15.
5. Inglehart R. Modernization and Postmodernisation. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. — Princeton, 1997.

References:

1. The United Nations (1972), "Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5—16 June 1972", available at: <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf> (Accessed 9 January 2011).
1. Diligenskij, G. (2002), "Globalization in the human dimension", World Economy and International Relations, vol. 7, pp. 4—13.
2. Midouz, D. Randers, J. (2003), Za predelami dopustimogo [Outside permissible]. Progress, Moscow, Russia.
3. Kamer, H. (2000), "The national government still continues to live", International Politic.
4. Inglehart, R. (1997), Modernization and Postmodernisation. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies, Princeton University, Princeton, USA.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2015 р.

С. С. Шумська,

к. е. н., старший науковий співробітник, доцент, провідний науковий співробітник, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ

ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ВНУТРІШНІ РИЗИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

S. Shumska,

PhD in Economics, Senior Research Fellow in Economics and Mathematical Modelling, Associate Professor in Finance, Leading Researcher, State Organization "Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences" (Kyiv, Ukraine)

GLOBAL CHALLENGES AND RISKS INTERNAL ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

Представлено основні глобальні ризики, що виділялись експертами Всесвітнього Економічного Форуму упродовж 2007—2014 рр. як ключові за силою впливу на довгострокову перспективу. Наведено ТОП-10 глобальних ризиків з точки зору ймовірності реалізації та сили впливу серед усіх категорій очікуваних глобальних ризиків у 2015 році. Названо основні глобальні тренди, що вже сьогодні визначають майбутнє розвитку світової економіки. Виокремлено основні зовнішні та внутрішні ризики короткострокового періоду для української економіки, що обговорювались вітчизняними фахівцями в рамках Консенсус-прогнозу на 2015 рік. Для ліквідації загрози розгортання системної кризи наголошено на важливості врахування взаємозв'язків між ризиками. Наведено експертні оцінки здатності урядів окремих країн адаптуватись і ефективно реагувати на ризики.

Presented by main global risks allocated by experts of the World Economic Forum over the 2007-2014 biennium as the key for the power to influence the long term. Shows the top 10 global risks in terms of likelihood and impact among all categories of expected global risks in 2015. Called main global trends that today determine the future of the world economy. Thesis there is determined the major internal and external risks for the short-term Ukrainian economy, which national experts discussed within the Consensus-forecast for 2015. To eliminate the threat of deployment systemic crisis highlighted the importance of consideration of the interconnection between risks. An expert assessment of the ability of the governments of some countries to adapt and manager effectively to the risks.

Ключові слова: довгострокові глобальні ризики, взаємозв'язки між ризиками, короткострокові ризики розвитку української економіки.

Key words: long-term global risks, risk interconnection, short-term risks for Ukrainian economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Поширення глобалізаційних процесів та активне включення в них малих економік призводить до того, що економічний розвиток останніх значною мірою залежить від існуючих тенденцій та майбутніх трендів світової економіки. У такому випадку при розробці стратегії, виборі тактики та обґрунтуванні заходів політики у короткостроковому, середньостроковому та довгостроковому періодах, окрім врахування позитивних закономірностей, національні уряди мають брати до уваги і глобальні загрози, що є своєрідною платою за відкритість економіки.

Для України більш активна діяльність у напрямі інтеграції з європейськими країнами додає нові виклики для розвитку не тільки в економічній, а й у інших сферах, а отже, проблематика оцінки та сприйняття ризиків є актуальною.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Як свідчить практика, при прогнозуванні темпів соціально-економічного розвитку Україна вже тривалий час використовує як орієнтири своїх майбутніх перспектив темпи економічного зростання світової економіки та враховує ризики, що привносяться зовнішніми чинниками. Експерти Національного банку, Міністерства фінансів, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України під час обґрунтування заходів та інструментів економічної політики, необхідних для реалізації поставлених цілей, використовують результати наукових досліджень, що базуються на припущеннях які відображають ймовірність реалізації внутрішніх та зовнішніх ризиків [1—3]. Своє бачення економічного розвитку української економіки із врахуванням можливих загроз при підготовці спільних документів у різних сферах співробітництва представляють також експерти МВФ, Світового банку, ЄБРР [4—5].

¹ Глобальний ризик — невизначена подія або умова, реалізація якої може викликати істотний негативний вплив на декілька країн чи галузей упродовж наступних 10 років [6].

НЕ ВИРІШЕНІ ЧАСТИНИ ПРОБЛЕМИ

Однак оцінки ситуації та думки експертів часто суттєво відрізняються і тому, щоб зменшити похибки прогнозів на практиці, окрім різного роду опитувань, використовуються активне обговорення їх результатів. У частині огляду ймовірних глобальних загроз такі дискусії розширюють поле для більш широкого професійного аналізу, який не завжди доступний на національному рівні. Для більшості країн врахування внутрішніх та глобальних ризиків дає можливість зменшити невизначеність у прогнозах майбутнього розвитку, шанс підготуватись або ліквідувати загрози.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є представлення узагальненого спільного експертного бачення можливих ризиків для розвитку української економіки як у довгостроковому глобальному вимірі так і в національному на короткострокову перспективу.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для тих, хто приймає рішення на національному рівні з точки зору пошуку можливостей упередження або послаблення дії негативних зовнішніх чинників необхідним є розуміння не тільки поточної ситуації, яку вже сформували глобальні процеси, але й варто мати оцінку майбутнього, тобто того, що слід очікувати в найближчому періоді та у перспективі. Ефективною допомогою у такому аналізі є результати дослідження Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), які щороку представляються у звітах організації. Якщо звернутись до оцінок глобальних ризиків¹, наприклад, тих, що вже досить довгий період представляються експертами ВЕФ, то буде чітко видно, що упродовж 2007—2014 рр. на першому місці серед п'ятірки глобальних ризиків за силою впливу на найближчі 10 років були названі саме економічні ризики [6—7].

Незважаючи на те, що за 10 років було отримано значний прогрес у зменшенні ймовірності реалізації ризиків у виділених у останньому (Global Risks 2015) звіті по усіх 28

Таблиця 1. ТОП-5 основних глобальних ризиків за силою впливу

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	Обвал цін на активи	Обвал цін на активи	Обвал цін на активи	Обвал цін на активи	Фінансова (бюджетна) криза	Велика системна фінансова криза	Велика системна фінансова криза	Фінансова (бюджетна) криза	Криза водопостачання
2	Скорочення внаслідок глобалізації	Скорочення внаслідок глобалізації (в розвинутих країнах)	Скорочення внаслідок глобалізації (в розвинутих країнах)	Скорочення внаслідок глобалізації (в розвинутих країнах)	Зміна клімату (катастрофи)	Криза водопостачання	Криза водопостачання	Зміна клімату (катастрофи)	Швидке й масове поширення інфекційних захворювань
3	Міждержавні конфлікти та громадянські війни	Уповільнення росту економіки Китаю (<6%)	Різне зростання цін на нафту та газ	Різне зростання цін на нафту	Геополітичні конфлікти	Продовольча криза (нестача їжі)	Хронічні фінансові дисбаланси	Криза водопостачання	Розповсюдження зброї масового знищення
4	Пандемії	Різне зростання на нафту та газ	Хронічні захворювання	Хронічні захворювання	Обвал цін на активи	Хронічні фінансові дисбаланси	Поширення зброї масового знищення	Високий рівень безробіття або неповна зайнятість	Міждержавний конфлікт з регіональними наслідками
5	Різне зростання цін на нафту	Пандемії	Фінансова (бюджетна) криза	Фінансова (бюджетна) криза	Значна волатильність цін на енергоносії	Значна волатильність цін на енергоносії та с/г продукцію	Нездатність/невдачі адаптації до зміни клімату	Крах інформаційної інфраструктури	Нездатність/невдачі адаптації до зміни клімату

Джерело: [7, с. 14].

видах (які групуються у 5 категорій: економічні, екологічні, геополітичні, соціальні, технологічні), експерти продовжують наголошувати, що їх вплив й надалі залишатиметься суттєвим, адже взаємозв'язки між ними посилюються.

Серед економічних глобальних ризиків 2015-го року названо такі: "мильна бульбашка" активів у великій/ключовій країні; дефляція у великій/ключовій країні; шок цін на енергоресурси у глобальній економіці; збої/вихід з ладу головного фінансового механізму або інституцій; вихід з ладу/відмова у роботі життєво важливої інфраструктури; фінансові кризи в провідних країнах; високе структурне безробіття або неповна зайнятість; некерована інфляція [7]. І хоча на перші місця у ТОП-10 з точки зору ймовірності реалізації та сили впливу серед усіх категорій очікуваних глобальних ризиків у 2015 році замість економічних ризиків уперше за довгі роки дослідження експертами виведено екологічні та геополітичні ризики, однак, як видно із табл. 2, фінансові також входять до переліку десятки найважливіших.

Наголошуючи на взаємопов'язаності глобальних ризиків, тенденцій (які підтримують вже існуючі дисбаланси чи у подальшому можуть сформувати нові), у 2013 році було представлено спеціальну доповідь "Building National Resilience to Global Risks" присвячену обговоренню дуже складного питання, що стосується того як країна може підготуватись до глобальних ризиків, які вона не може контролювати чи попередити. Серед підходів, які були запропоновані — застосування "системного мислення" та використання концепції стійкості на рівні країни. В результаті було представлено діагностичний інструментарій, який дозволяє оцінювати національну стійкість перед глобальними ризиками [6, с. 36—44].

Про вразливість вітчизняної економіки та низьку здатність протистояти глобальним ризикам свідчать оцінки експертів, що отримані під час проведеного опитування² щодо здатності та ефективності національних урядів регулювати ризики. На основі даної інформації (та враховуючи оцінки ймовірності реалізації у найближчі 10 років 50-ти глобальних ризиків) було представлено оцінки здатності адаптації національних економік до глобальних ризиків. У даному дослідженні оцінка стійкості економіки, її здатність до відновлення (наприклад, після фінансової кризи, природ-

² Звіт було складено на базі опитування більш ніж 14 000 експертів, які представляли різні установи, суспільні організації, сектори економіки.

Таблиця 2. ТОП-10 глобальних ризиків у 2015 році

3 точки зору ймовірності настання		3 точки зору сили впливу
Міждержавний конфлікт з регіональними наслідками	1	Криза водопостачання
Екстремальні погодні явища	2	Швидке й масове поширення інфекційних захворювань
Невдачі національного державного управління	3	Розповсюдження зброї масового знищення
Розпад державності чи криза	4	Міждержавний конфлікт з регіональними наслідками
Високе структурне безробіття або неповна зайнятість	5	Нездатність/невдачі адаптації до зміни клімату
Природні катастрофи	6	Шок цін на енергоресурси
Нездатність/невдачі адаптації до зміни клімату	7	Крах інформаційної інфраструктури
Криза водопостачання	8	Фінансова криза
Шахрайство або крадіжки даних	9	Високе структурне безробіття або неповна зайнятість
Кібер-атаки	10	Втрата біологічного різноманіття та руйнування екосистеми

Джерело: [7, с. 9].

них катастроф, зміни клімату, пандемій) була напряму пов'язана із ефективністю національних урядових структур справлятися із ризиками [6]. В таблиці 3 наведено бальні оцінки (від 1 до максимального значення 7), що характеризують сприйняття окремими країнами світу глобальних ри-

Таблиця 3. Експертні оцінки сприйняття країнами глобальних ризиків

Країна	Показник	
	Оцінка здатності управляти ризиками	Оцінка здатності до адаптації та відновлення
	(Risk Management Score)	(Adaptability/Recovery Score)
Сінгапур	6,08	3,66
Швейцарія	4,82	3,37
Китай	4,51	3,26
США	4,53	3,23
Німеччина	4,90	3,19
Польща	3,87	2,86
Російська Федерація	3,60	2,84
Франція	4,51	2,81
Італія	4,31	2,67
Україна	2,65	2,54

Джерело: складено за даними Всесвітнього економічного форуму [6, с. 66—69].

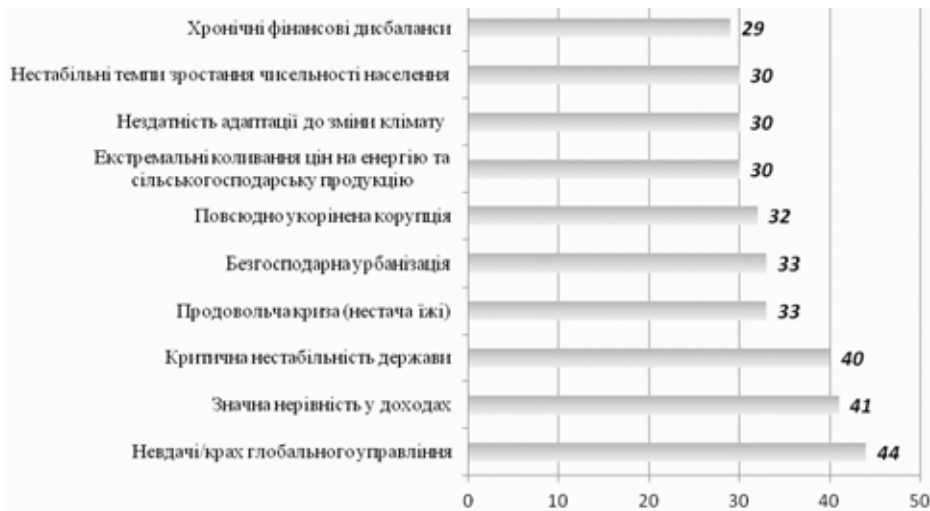

Рис. 1. Топ-10 ризиків, що мають найбільше взаємозв'язків

Джерело: [6, с. 53].

Таблиця 4. Економічні глобальні ризики: ймовірність реалізації, сила впливу та їх взаємозв'язки з іншими ризиками

Ризик	Показник		
	Середні результати і похибка		Кількість взаємозв'язків між ризиками
	Ймовірність (Likelihood)	Сила впливу (Impact)	
Хронічні фінансові дисбаланси	3.97 +/- 0.05	3.97 +/- 0.05	18
Хронічні дисбаланси на ринку праці	3.69 +/- 0.05	3.73 +/- 0.05	21
Екстремальні коливання цін на енергію та сільськогосподарську продукцію	3.71 +/- 0.05	3.88 +/- 0.05	29
Крах економіки країн з ринками, що розвиваються	3.46 +/- 0.05	3.49 +/- 0.05	23
Велика системна фінансова криза	3.44 +/- 0.06	4.04 +/- 0.05	28
Тривале ігнорування розвитку інфраструктури	3.32 +/- 0.06	3.19 +/- 0.05	22
Повторювані кризи ліквідності	3.36 +/- 0.05	3.66 +/- 0.05	13
Значна нерівність у доходах	4.22 +/- 0.05	3.8 +/- 0.05	41
Непередбачені негативні наслідки регулювання	3.31 +/- 0.06	3.18 +/- 0.06	26
Надмірно велика інфляція або дефляція	3.18 +/- 0.05	3.57 +/- 0.05	18

Джерело: [6, с. 66].

зиків. Як видно з порівняльного аналізу даних, Україна серед ключових світових економік та європейських партнерів є найбільш вразливою і найменш стійкою до ризиків.

Здатність національних урядів адаптуватись і ефективно реагувати на ризики залежить не тільки від оцінки ймовірності реалізації останніх та сили їх впливу, але й від врахування взаємозв'язків між ними, адже активізація лише одного з них викликає ланцюгову реакцію в різних сферах розвитку і може призвести до системної глобальної кризи. На рисунку 2 представлено 10 (із 50-ти) ризиків, що мають, на думку респондентів, найбільше взаємозв'язків з іншими (серед лідерів 3 відносяться до економічної категорії). У таблиці 4 більш детально описані саме економічні ризики. Аналіз показує, що їх сила та ймовірності реалізації (за високого рівня статистичної достовірності) дає сильний поштовх для посилення від 13 до 41 загроз, ліквідувати які стає надзвичайно складно.

Загальне спільне розуміння найбільш актуальних питань та існуючих зв'язків є необхідним в якості основи для багатостороннього співробітництва, що отримує сьогодні визнання як найбільш ефективний спосіб ліквідації глобальних ризиків і створення арсеналу протидії існуючим дисбалансам на всіх рівнях.

Доля світової економіки з реалізацією названих вище ризиків у найближчі 10 років, й у тому числі у фінансовій сфері,

значною мірою залежатиме від прояву глобальних тенденцій, що мають як позитивні, так і негативні наслідки та які в довгостроковій перспективі можуть нівелювати сьогодні виділені загрози, змінити існуючі взаємозв'язки. Серед глобальних трендів наступного десятиліття які у 2015 р. дозволяють краще розуміти глибинні рушійні сили майбутнього розвитку світової економіки, ключовими названі: старіння населення; зміну клімату; деградацію навколишнього середовища; зростання середнього класу в країнах з економікою, що розвивається; підвищення національної самосвідомості; зростаючу поляризацію суспільства; зростання нерівності доходів; урбанізацію; ослаблення міжнародного управління [7, с. 55].

Враховуючи глобальні тренди, експерти МВФ прогнозують зростання світової економіки у 2015 р. на рівні 3,5%, у 2016 р. — 3,8%. В останньому випуску "Перспектив розвитку світової економіки" (за квітень 2015 р.) було наголошено, що макроекономічні ризики знизились, однак фінансові та геополітичні ризики зросли. Це знайшло відображення у розбіжності темпів економічного зростання: прискорення темпів із 1,8 до 2,4% в країнах з розвинутою економікою та уповільнення з 4,6 до 4,3% у країнах з ринками, що формуються та країнах, що розвиваються [8]. Однак такі темпи зростання, як зазначила директор розпорядник МВФ К. Лагард, є недостатніми щоб знизити безробіття, підняти доходи середнього класу й добитись скорочення бідності; необхідно здійснити серйозні структурні реформи, які б охоплювали ринки праці й товарів, інфраструктуру, торгівлю та інвестиції в людину [9].

Проте успіх комплексу заходів, що дозволить підвищити сьогоднішні фактичні та завтрашні потенційні обсяги виробництва залежить не тільки від врахування дії довгострокових глобальних тенденцій та ризиків (економічних, екологічних, геополітичних, соціальних, технологічних), але й зовнішніх та внутрішніх факторів короткострокового та середньострокового характеру.

Для огляду ризиків короткострокового періоду можна скористатись результатами дослідження перспектив розвитку вітчизняної економіки, що проводиться експертами Міністерства економічного розвитку і торгівлі України за сприяння програми Розвитку ООН в Україні у рамках проекту "Прискорення прогресу в досягненні Цілей Розвитку Тисячоліття в Україні" [10—11]. З метою підвищення якості макроекономічних прогнозів шляхом експертних обговорень, фахівці ряду установ, міжнародних фінансових організацій, науково-дослідних інститутів, аналітичних центрів, недержавних організацій під час проведення семінарів з прогнозування намагаються досягнути консенсусу щодо подальших шляхів розвитку країни.

Обмін інформацією щодо перспектив та можливих викликів в рамках Консенсус-прогнозу дає змогу зробити узагальнені оцінки й щодо ризиків (які здійснюються шляхом обробки результатів опитування експертів за двома критеріями: ймовірність реалізації конкретного ризику та вплив ризику на економіку України). В таблиці 5 представлено динаміку окремих інтегральних оцінок³ ризиків на 2015 рік, яка свідчить, що ряд дуже серйозних процесів продовжує негативно впливати на соціально-економічний стан країни, причому переважна кількість загроз охоплює фінансову сферу.

В залежності від оцінки ймовірності реалізації ризиків думки експертів щодо розвитку подій у 2015 р. є різними: діапазон темпів змін реального ВВП становить від -5,5% до -

³ Інтегральна оцінка розрахована як добуток оцінок ймовірності реалізації явища та впливу явища на економіку України, званих на кількість респондентів. Максимальна консенсус-оцінка ризиків має інтегральну оцінку [10—11].

12,3% (-8,3% середнє по травневому Консенсус-прогнозу) [11]. Такі прогнозні орієнтири схожі з прогнозами фахівців Національного банку України, які враховуючи прискорення падіння ВВП у 1 кварталі 2015 р. до -17,6%, погіршили свої річні оцінки до -9%. Відкоригували попередні минулорічні очікування перспектив розвитку української економіки й іноземні експерти ЄБРР та СБ до -7,5%, МВФ — до -9% [12].

Спільною для всіх експертів є позиція щодо невизначеності короткострокового майбутнього, на яку впливає конфлікт на сході країни та повільна реалізація реформ. За умови ліквідації військових загроз як українські, так й іноземні експерти очікують у 2016 р. хоча й повільної, однак зростаючої динаміки реального ВВП: середнє значення Консенсус-прогнозу 0,7%, Світового Банку — 2%, Raiffeisen Research та ING груп — 1,5% [12].

ВИСНОВКИ

Перспективи розвитку української економіки у короткостроковому та довгострокових періодах значною мірою залежать від чіткого розуміння існуючих викликів сьогодення які формуються в результаті великого різноманіття глобальних та національних ризиків та ефективності заходів політики їх ліквідації на різних рівнях. Включення України у глобальну систему взаємозв'язків означає необхідність реформування вітчизняної фінансової системи з метою надання їй більшої стійкості, що забезпечить у подальшому позитивні темпи економічного зростання.

Література:

1. Економічна ситуація та мароекономічне прогнозування. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=085ab09c-ca24-4fee-ae13-3cb51349507c&title=OsnovniPokaznikiEkonomichnogoI-SotsialnogoRozvitkuUkraini>
2. Основні засади грошово-кредитної політики. Національний банк України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=60522
3. Державний бюджет. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=398593&cat_id=398592
4. Україна: економічний огляд. The World Bank. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/ukraine/ua-macro-april-2015-ua.pdf>
5. Legacies, Clouds, Uncertainties. World Economic Outlook. — Washington, DC: International Monetary Fund, October 2014. Available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02>.
6. Global Risks 2013. Eighth Editions. — Geneva: World Economic Forum, 2013. Available at: <http://reports.weforum.org/global-risks-2013>
7. Global Risks 2015. 10th Editions. — Geneva: World Economic Forum, 2015. Available at: <http://reports.weforum.org/global-risks-2015>
8. Uneven Global Recovery, Complex Underlying Currents // IMFSurvey Magazine: In the News. April 14, 2015. Available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/NEW041415A.htm>
9. Lift Tomorrow's Growth For Better Economic Future — Lagarde // IMFSurvey Magazine: In the News. — April 16, 2015. Available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/NEW041615A.htm>

Таблиця 5. Динаміка інтегральних оцінок на 2015 рік основних ризиків, що були ідентифіковані експертами у 2014–2015 рр.

Ризики / явища	Інтегральна оцінка на 2015 р. станом на:			
	травень 2014 р.	вересень 2014 р.	грудень 2014 р.	травень 2015 р.
Зовнішні ризики				
Ескалація українсько-російського конфлікту	10	10	13	12
Дефіцит зовнішнього фінансування та звуження можливостей доступу до міжнародних ринків капіталу	8	8	12	12
Згортання іноземними компаніями інвестиційних планів або перенесення термінів їх реалізації на майбутній період	9	9	11	11
Неотримання запланованого фінансування від МВФ	6	7	8	10
Підвищення вартості зовнішніх запозичень для українських корпорацій	7	7	10	-
Внутрішні ризики				
Проведення значної емісії для фінансування дефіциту бюджету	8	8	13	9
Поширення неплатоспроможності реального сектору економіки	8	10	12	13
Нарощування негативних інфляційних очікувань населення	8	9	12	13
Збереження низької кредитної активності комерційних банків	9	9	12	12
Ризик "нової" дестабілізації у банківському секторі	8	8	12	-
Посилення девальваційних тенденцій на валютному ринку	8	9	11	11
Дефолт по зобов'язанням країни	5	7	8	8

Джерело: складено за даними [10–11].

10. Україна: перспективи розвитку. Консенсус-прогноз. — К.: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2014. — Вип. 37. — С. 22–29.

11. Україна: перспективи розвитку. Консенсус-прогноз. — К.: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2015. — Вип. 38. — С. 18.

12. Raiffeisen прогнозує падіння ВВП України на 10%. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://news.mail.ru/inworld/ukraine/economics/22101417/>

References:

1. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2015), "The economic situation and macroeconomic forecasting", Available at: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=085ab09c-ca24-4fee-ae13-3cb51349507c&title=OsnovniPokaznikiEkonomichnogoI-SotsialnogoRozvitkuUkraini> (Accessed 15 June 2015).
2. National Bank of Ukraine (2015), "Basic principles of monetary policy", Available at: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=60522 (Accessed 15 June 2015).
3. Ministry of Finance of Ukraine (2014), "State Budget", Available at: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=398593&cat_id=398592 (Accessed 15 June 2015).
4. The World Bank (2015), "Ukraine: economic review", Available at: <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/ukraine/ua-macro-april-2015-ua.pdf> (Accessed 15 June 2015).
5. WEO (2014), "Legacies, Clouds, Uncertainties" Washington, DC: International Monetary Fund, Available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02> (Accessed 15 June 2015).
6. WEF (2013), "Global Risks 2013", Eighth Editions, World Economic Forum, Geneva, Available at: <http://reports.weforum.org/global-risks-2013> (Accessed 15 June 2015).
7. WEF (2015), "Global Risks 2015", 10th Editions, World Economic Forum, Geneva, Available at: <http://reports.weforum.org/global-risks-2015> (Accessed 15 June 2015).
8. IMF Survey Magazine (2015), "Uneven Global Recovery, Complex Underlying Currents", Available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/NEW041415A.htm> (Accessed 15 June 2015).
9. IMF Survey Magazine (2015), "Lift Tomorrow's Growth For Better Economic Future — Lagarde", Available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/NEW041615A.htm> (Accessed 15 June 2015).
10. Ministry of Economic Development and Trade (2014), "Ukraine: perspectives of development (Consensus Forecast)", Kyiv, Ministry of Economic Development and Trade, vol. 37, pp. 22–29.
11. Ministry of Economic Development and Trade (2015), "Ukraine: perspectives of development (Consensus Forecast)", Kyiv, Ministry of Economic Development and Trade, vol. 38, p.18.
12. news.mail.ru (2015), "Raiffeisen predicts Fall GDP of Ukraine by 10%", Available at: <https://news.mail.ru/inworld/ukraine/economics/22101417/> (Accessed 15 June 2015).

Стаття надійшла до редакції 17.06.2015 р.

І. Б. Тернавська,

к. е. н., доцент кафедри економіки, Уманський національний університет садівництва, м. Умань

ДЕФІНІЦІЯ КАТЕГОРІЇ ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ТА ЇЇ ЕВОЛЮЦІЯ

I. Ternavska,

Ph.D., in Economics, assistant professor of economics, Uman National University of Horticulture, Uman

THE DEFINITION OF CATEGORY OF FOOD SAFETY AND ITS EVOLUTION

Розвиток продовольчої безпеки, як системи життєзабезпечення країни є визначальним для її економічної і національної безпеки, оскільки без продуктів харчування як найважливіших ресурсів існування людини, населення, нації, країни неможливе. Тому продовольча безпека посідає центральне місце серед складових національної економічної безпеки.

У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що термін "продовольча безпека" введений у науковий обіг порівняно недавно і, незважаючи на начебто зрозумілу змістовну наповненість цього поняття, у науковій літературі та офіційних документах відсутня єдина точка зору щодо його визначення. У статті узагальнено теоретичні положення щодо розкриття сутності цієї категорії, розглянуто її еволюцію та запропоновано авторське тлумачення цього поняття. Продовольчу безпеку визначено як безперешкодний процес забезпечення всіх верств населення високоякісними продуктами харчування згідно з медичними науково обґрунтованими нормами з урахуванням сформованого платоспроможного попиту і доступних цін, що характеризує рівень та якість життя населення і є умовою забезпечення атмосфери стабільності й суспільного добробуту.

The development of food safety as life-support system of the country is crucial for its economic and national security, because without food as the most important resource of human existence, people, nation, country impossible. So food safety is central components of national economic security.

As a result, the study found that the term "food safety" introduced in the scientific use recently, and despite the seemingly clear meaningful fullness of this concept in the scientific literature and official documents there is no single point of view on its definition. The article summarizes the theoretical principles concerning disclosure of this category, considered its evolution and proposed copyright interpretation of the concept. Food safety is defined as a smooth process for all segments of the population with high-quality food in accordance with the rules of medical science justified given the prevailing effective demand and affordable prices, characterizing the level and quality of life and a condition for creating the atmosphere of stability and social welfare.

*Ключові слова: безпека, потреби, продовольча безпека, виробництво, споживання, продукти харчування.
Key words: security, need, food safety, production, consumption, food.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Продовольча безпека — офіційно прийняте у міжнародній практиці поняття, що використовується для характеристики стану продовольчого ринку країни, а також світового ринку. Загальноприйнято вважати, що країна знаходиться у стані продовольчої безпеки, якщо вона здатна забезпечити достатнє харчування всім своїм громадянам за нормальних умов та мінімально необхідне за надзвичайних обставин.

Оскільки продовольча безпека як суспільне явище, що зачіпає долі мільйонів людей, становить не лише науковий інтерес, а і являє собою практику господарювання в реальному житті, виникає необхідність всебічного її розгляду й обґрунтування суті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В даний час продовольчій безпеці присвячено цілий ряд наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених,

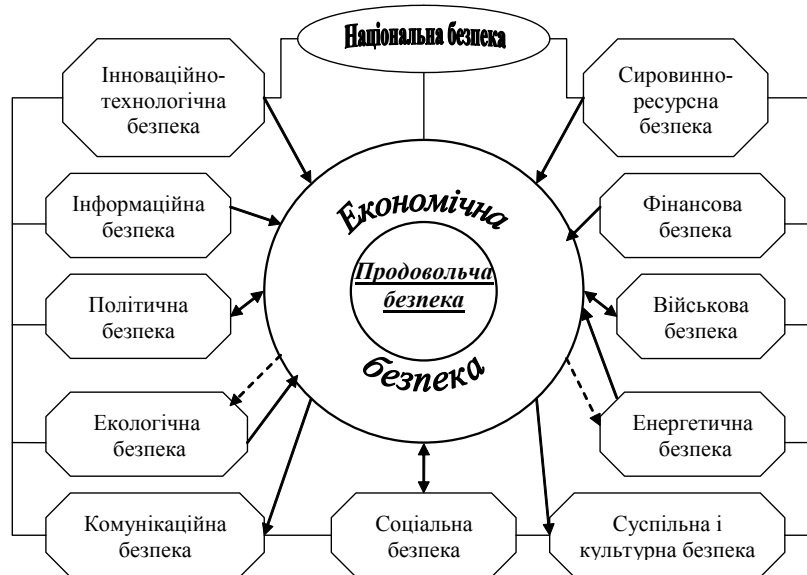

Рис. 1. Місце продовольчої безпеки в системі національної економічної безпеки

Джерело: адаптовано автором за даними [5].

проте як у науковій літературі, так і в офіційних документах відсутня єдина точка зору на дане поняття, а визначення терміну є узагальненим і не відображає всього комплексу проблем, пов'язаних із забезпеченням продовольчої безпеки.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є узагальнення та уточнення теоретичних підходів щодо визначення поняття продовольчої безпеки та наведення власного трактування даної категорії.

Для досягнення поставленої мети в статті застосовувались сучасні методи дослідження: метод системного аналізу дозволив розглянути продовольчу безпеку, як складну економічну категорію; описовий — для розгляду теоретичних підходів до визначення та уточнення даного поняття, а застосування логіко-семантичного підходу дало змогу проаналізувати базові елементи понятійно-категоріального апарату продовольчої безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розвиток продовольчої безпеки, як системи життєзабезпечення країни є визначальним для економічної й національної безпеки, оскільки без продуктів харчування, як найцінніших ресурсів нації, існування населення та країни неможливе. Продовольча безпека безпосередньо залежить від рівня економічного й соціального розвитку сільськогосподарських формувань, який в свою чергу залежить від повноти та своєчасності його забезпечення необхідними природними, матеріальними і трудовими ресурсами [14, с. 4].

У працях вітчизняних економістів підкреслено, що серед складових національної безпеки особливе місце посідає продовольча безпека (рис. 1).

Продовольча безпека вважається забезпеченою у випадку задоволення потреб населення продовольством в кількості, якості та асортименті необхідному для здорового життя. Якщо прийняти загальну потребу населення за 100%, то структура потреб суспільства може бути наведена в такому вигляді [15]:

продукти харчування	46
складні технічні вироби	25
продукція легкої промисловості	12
будівельні матеріали	7
продукція хімічної промисловості	4,5
меблі	3
інше	2,5.

Наведена структура підтверджує теорію ієрархії потреб А. Маслоу, згідно з якими: "людські потреби розташовуються у вигляді ієрархії. Іншими словами, появи однієї потреби зазвичай передують задоволення попередньої, більш насущної" [19, с. 370]. А. Маслоу визначає п'ять наборів цілей, які він іменує базовими потребами. Потреба — це нестача в чому-небудь, об'єктивно необхідному для підтримки життєдіяльності і розвитку людини. Саме прагнення усунути, перекрити нестачу спонукає людину до виробничої діяльності [7, с. 6]. До них він відносить: фізіологічні потреби; потреби в безпеці; потреба в любові; прихильності і приналежності до певної соціальної групи; потреба в задоволенні власної гідності, пошани і визнання; потреба в самореалізації, яка є вищим рівнем ієрархії мотивів [19, с. 394—395]. Основою даної ієрархії Маслоу вважає фізіологічні потреби і, перш за все, потребу в їжі, яку називає "найнасущнішою із всіх потреб". Теорія А. Маслоу наголошує, що поки індивід не задовольнить свої первинні потреби — у нього не виникнуть потреби вищого порядку (в самовдосконаленні, саморозвитку, самовираженні тощо). Тобто лише забезпечивши свої фізіологічні потреби "людина біологічна" здатна стати "людиною соціальною".

Дослідники американського університету штату Айова всі потреби людини поділили на 13 груп, серед яких на першому місці стоять продукти харчування, питна вода та безалкогольні напої, що споживаються вдома, на другому місці — ті ж категорії, але які споживаються в підприємствах громадського харчування [20]. Навіть житло в даному розподілі займає лише третю сходинку. Таким чином, задоволення потреб у продуктах харчування займає центральне місце в загальній структурі потреб.

Фізіологічні потреби у продуктах харчування, тобто потреба в їжі, відрізняється від багатьох інших потреб людини. Ця відмінність полягає в тому, що таку потребу має бути задоволено безумовно, задоволення цієї потреби не може бути замінено іншим способом. Водночас потреба у їжі обмежена фізіологічними потребами людського організму, бо людина споживає їжі стільки, скільки потрібно для підтримання життєвих функцій організму. Цю потребу не можна відкласти або задовольнити про запас [16, с. 48].

Аналіз понятійного апарату категорії "продовольча безпека" показує, що незважаючи на всебічний розгляд, дослідження та обґрунтування суті повний аналіз потребує спеціального наукового визначення, уточ-

нення та класифікації багатьох інших термінів, необхідних для вивчення даної проблеми. Тому вважаємо доцільним, перш за все, проаналізувати погляди класиків та дослідити походження даного поняття в ретроспективі.

Дійсно, діапазон продовольчої проблеми широкий — від тимчасової нестачі окремих продуктів до масового голоду. З цією проблемою людство стикається з перших днів свого існування. Проте ще в часи античної епохи проблема продовольства мала не лише кількісний, а й якісний характер. Кухарські книги та праці з дієтики IV сторіччя до н.е., свідчать про значну різноманітність страв, які вживали давні греки. В античну епоху значного розвитку досягло вчення про дієтичні властивості харчових продуктів, чому сприяли праці Гіппократа та його послідовників, які залишили нам письмові джерела про способи використання харчових продуктів як лікувальних засобів. Споживання білків давніми греками становило в середньому 64,8 г/добу, причому вживання білків тваринного походження досягло 54,8% (в основному за рахунок молочних продуктів). Вуглеводи надходили, в першу чергу, під час споживання зернових продуктів (150,1 г/добу), а також овочів і фруктів — близько 66,5 г/добу. Енергетична цінність їх добового раціону становила в середньому 2360 ккал. Стосовно харчування римлян слід відмітити, що до наших часів дійшли чудові твори, присвячені сільському господарству, які належать таким видатним римлянам як Катон, Варрон, Вергілій, Пліній. Більше всього відомостей нам дає праця Варрона "Про сільське господарство", де найбільшу увагу автор приділив розведенню великої рогатої худоби, свиней і овець. Пліній Старший описує 91 сорт винограду, 39 сортів груш, 23 сорти яблук, 20 сортів інжиру, багато сортів слив [11, с. 56—58].

Значний вклад у теорію продовольчого забезпечення внесла школа фізіократів, яка виникла наприкінці 50-х років 18 сторіччя. Її представники (Ф. Кене, В. Гурне, Дюпон де Немур, маркіз Мірабо, Мерс'є де ла Рів'єр та ін.) виступаючи проти меркантилізму, висували на перший план аграрні питання, та розробили основи реорганізації сільського господарства. "Не золото, стверджували вони, є багатство, а те, що купується на гроші", тобто засоби виробництва та інші споживчі вартості. Джерело багатства вони бачили в матеріальному виробництві, перш за все, в сільському господарстві. Увійшла в історію й знаменита "Економічна таблиця" Ф. Кене (1757 р.), у якій він намагався показати, як продукт (який, на його думку, створюється лише в сільському господарстві) розподіляється між різними соціальними верствами в натуральній і грошовій формах.

Першим, хто почав досліджувати продовольчу проблему глобально, був англійський економіст Томас Роберт Мальтус, який стверджував, що чисельність населення зростає в геометричній прогресії, а виробництво продуктів харчування — в арифметичній, внаслідок чого виникає абсолютне перенаселення і дефіцит продовольства. Своє твердження він виклав у праці "Досвід про закон народонаселення" (1798 р.). У часи Мальтуса земля була ще недостатньо населеною, на планеті проживало близько 1 млрд осіб, що в 6 разів менше, ніж тепер. На нашій планеті народонаселення і споживання продовольства збільшувалося, різними були лише темпи зростання за історичними епохами та на різних континентах [2, с. 118]. Головна причина нестачі продовольства у минулому й тепер, з огляду на технологічний спосіб виробництва — це неналежний рівень розвитку продуктивних сил у сільському господарстві окремих регіонів, країн, який не забезпечує випереджальних темпів приросту продовольства, порівняно з темпами приросту населення цих країн, що характерно для багатьох країн, що розвиваються [6, с. 112].

У 1803 р. французьким економістом Жаном Батістом Сеєм сформульований закон, який ствер-

джує, що надвиробництво по своїй природі неможливе. Позицію Сея іноді виражають так: "пропозиція породжує свій власний попит". Закон Сея ґрунтується на поглядах, що не має істотної відмінності між економікою, у якій обмін відбувається за допомогою грошей та бартерними відносинами. Якщо підприємства можуть виробляти більшу кількість продукції, то споживачі відповідно будуть більше її купувати.

У 1936 р. відомий англійський економіст Джон Мейнард Кейнс висунув нове пояснення рівня зайнятості в капіталістичній економіці. У своїй роботі "Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей" Кейнс опирався на основи класичної теорії, чим зробив велику революцію в економічній думці по макроекономічних питаннях. Кейнс став головним ідеологом активного втручання держави в економіку. Кейнсіанська теорія відкидає закон Сея, ставлячи під сумнів положення про те, що ставка відсотка здатна привести у відповідність заощадження домогосподарств з інвестиційними планами підприємств. Кейнсіанська політика ставила своєю метою контроль над загальним попитом і його регулювання таким чином, щоб він відповідав загальною пропозицією при досягненні повної і високої зайнятості населення. Модель Кейнса передбачала стимулювання сукупного попиту шляхом спонукання до інвестування приватного капіталу, а також через державне фінансування суспільних робіт і деякий перерозподіл через бюджет національного доходу на користь незаможних.

Загальновідомо також, що збільшення рівня доходів населення в цілому призводить до менш, ніж пропорційного росту витрат на продукти харчування. Ця закономірність була вперше відзначена у XIX сторіччі німецьким статистиком Ернстом Енгелем і одержала назву "Закон Енгеля". Проявом дії цього закону є низька еластичність попиту на продовольчі товари за доходами [18, с. 114].

Особливо гострою була проблема продовольчого забезпечення у колишньому СРСР. За часи його існування ознакою економічного життя країни була постійна нестача продовольства, недоїдання, а в окремі періоди й голод (1920—21, 1932—33, 1946—47). Тому в інтересах народу для правильного вирішення проблеми харчування в передвоєнні п'ятирічки, вслід за важкою промисловістю та в нерозривному зв'язку із зростаючим соціалістичним сільським господарством, була створена потужна індустрія продовольчих товарів. У 1965—90 рр. зростання сільськогосподарського виробництва, хоч і незначною мірою, випереджало збільшення кількості населення. У 80-х роках питання голодування та недоїдання були зняті [6, с. 112].

Після проведеного ретроспективного аналізу поглядів на суть та зміст продовольчої безпеки зосередимо увагу на розгляді сучасного трактування даної категорії. Шубравська О.В. термін "продовольча безпека" трактує, як захищеність населення країни, в тому числі його найбідніших верств, за рівнем і якістю спожитого продовольства. А досягнення продовольчої безпеки вбачає у вирішенні триєдиної проблеми: забезпечення сталості обсягів, раціональної (з фізіологічної точки зору) структури і якісної безпеки продовольчого споживання [17, с. 108—109].

За визначенням О.В. Березіна, продовольча безпека — це стабільний у часі і просторі процес безперервного забезпечення всього населення країни різноманітними якісними продуктами харчування в обсягах, необхідних для здорового способу життя [3, с. 11].

Майже аналогічним є тлумачення цього поняття С.М. Рогач: "продовольча безпека — це гарантована спроможність держави задовольняти потреби населення країни і кожної людини в продовольчих ресурсах у кількості і якості, що забезпечує фізичне здоров'я, соціальний і духовний розвиток, а також відтворення нації" [8, с. 161].

При вивченні історії даного питання, вітчизняного та зарубіжного досвіду, Ю.В. Ткаченко, та Л.В. Гроздцова дійшли висновку, що бачення продовольчого забезпечення, продовольчої безпеки, нормативи споживання продовольства різняться в різні часи, в різних країнах і різних соціальних групах. З погляду сухої економічної теорії забезпечення продовольством є, насамперед, процесом відтворення мускульної і розумової енергії продуктивної сили суспільства, накопиченням потенційної трудової енергії в підростаючих трудових ресурсах — молодому поколінні і гідним продовольчим забезпеченням при виході на пенсію, яка є мотивацією до праці в період працездатності. Автори переконані, що продовольча проблема завжди вирішувалася з перекосами: наявність грошей у населення не забезпечувалась достатнім продовольчим покриттям або навпаки, перевиробництво продуктів харчування не підкріплювалося грошовою масою в руках населення, що робило їх недоступними для користувача [13, с. 153].

Власне тлумачення даного поняття має О.В. Скидан: "продовольча безпека — це такий еколого-економічний стан держави (регіону), при якому всі її громадяни забезпечені продовольством в необхідній кількості, асортименті та відповідній якості, що підтримує найвищий рівень їх фізичного і психічного здоров'я. При цьому існують відповідні ресурси, потенціал та механізми постійного збереження такого стану (переважно власними силами держави (регіону) для всіх верств населення незалежно від зовнішніх і внутрішніх факторів та за умови збереження сприятливого стану навколишнього середовища" [10].

Продовольча безпека країни набуває дедалі більшого значення при стрімкому збільшенні населення планети, глобальному здорожчанні енергопродуктів, новітніх технологій, коли продовольчі культури масово переробляють на паливе, що в свою чергу призводить до підвищення цін і дефіциту продуктів харчування. Слід зазначити, що продовольча криза стала явищем резонансного характеру в планетарному розвитку суспільного буття, скоріше — системного посилення жорсткості різноманітних умов, тісно пов'язаних з процесом відтворення продовольчих ресурсів для забезпечення наростаючої світової чисельності населення [9, с. 4].

У працях А.А. Бабенка продовольча безпека є, насамперед, важливим складовим елементом національної державної безпеки, і в цій якості характеризує економічну стійкість та політичну незалежність існуючої системи, її здатність забезпечувати первинні потреби своїх громадян без збитку національно-державним інтересам [1, с. 14].

Дослідження сутності й проблематики даного поняття, привертає увагу до твердження Л.В. Дейнеко та А.О. Коваленко: "досягнення стану продовольчої безпеки завдяки використанню наявного потенціалу аграрної сфери країни передбачає створення конкурентоспроможного продовольчого комплексу з оптимальною структурою виробництва, здатного в умовах міжнародної економічної інтеграції та глобалізації випускати високоякісну конкурентоспроможну продукцію, забезпечувати потреби населення у продуктах харчування та належний рівень продовольчої безпеки держави" [5, с. 20].

У науковій літературі поняття "продовольча безпека" та "продовольча незалежність" часто отожднюються. Проте поняття продовольчої незалежності є значно вужчим від продовольчої безпеки, оскільки відображає лише окремі її аспекти. Результати досліджень переконують, що проблема продовольчої безпеки нерозривно пов'язана з проблемою продовольчої незалежності і вимагає правових, економічних та організаційних заходів її забезпечення.

Насправді, продовольча безпека досягається лише при наявності відповідних систем та механізмів, що га-

рантують достатній обсяг виробництва і поставок і адекватно реагують на ризики, які можуть викликати збої в цій сфері. Тобто держава повинна забезпечити законодавчу, матеріальну базу для виробників, переробників та інших учасників процесу доставки кінцевого продукту до споживача [12, с. 13, 15].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, у сучасних умовах продовольча проблема стає актуальною та глобальною з ряду причин: по-перше, вона в тій чи іншій мірі практично хвилює всі країни світу; по-друге, її вирішення залежить від багатьох факторів внутрішнього та зовнішнього характеру, які виходять за рамки сільського господарства та агропромислового комплексу; по-третє, вона нерозривно пов'язана з іншими проблемами: національною, економічною, енергетичною, сировинною, екологічною; по-четверте, на її вирішення в кожній країні значний вплив має міжнародна ситуація.

Проаналізувавши у даному дослідженні зміст та суть категорії "продовольча безпека" автор вважає можливим розкрити своє тлумачення окресленого поняття, яке полягає у наступному: "продовольча безпека — це безперешкодний процес забезпечення всіх верств населення високоякісними продуктами харчування згідно з медичними науково обґрунтованими нормами з урахуванням сформованого платоспроможного попиту й доступних цін, що характеризує рівень та якість життя населення і є умовою створення атмосфери стабільності й підвищення суспільного добробуту".

Література:

1. Бабенко А.А. Обеспечение продовольственной безопасности Украины в условиях аграрной реформы: моногр. / Бабенко А.А. — Луганск: Книжковий світ, 2005. — 116 с.
2. Бабич А.О. Народонаселення і продовольство на рубежі другого й третього тисячоліть / А.О. Бабич, А.А. Побережна. — К.: Аграрна наука, 2000. — 158 с.
3. Березін О.В. Проблеми формування продовольчого ринку України: моногр. / О.В. Березін. — К.: Вища школа, 2002. — 211 с.
4. Гойчук О.І. Продовольча безпека: моногр. / О.І. Гойчук. — Житомир: Полісся, 2004. — 348 с.
5. Дейнеко Л.В. Передумови та шляхи досягнення продовольчої безпеки в аграрній сфері / Л.В. Дейнеко, А.О. Коваленко // Продовольчий комплекс України: проблеми теорії та практики: матеріали наук. читань (Київ, 12 травня 2006 року) / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України; редкол.: Дейнеко Л.В., Загній О.Г., Шелудько Е.І., Коваленко А.О., Купчак П.М. — К.: РВПС України НАН України, 2006. — 262 с.
6. Економічна енциклопедія / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2002. — Т. 3. — 952 с.
7. Економічна теорія: навч. посіб. / За ред. В.О. Білика, П.Т. Саблука. — 4-е вид., перероб. та доп. — К.: ННЦ ІАЕ, 2004. — 560 с.
8. Рогач С.М. Екологічна складова продовольчої безпеки / С.М. Рогач // Науковий вісник НАУ / редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. — К., 2006. — Вип. 97. — С. 161—164.
9. Рябоконт В.П. Основні напрями соціально-економічної перебудови та розвитку українського села / В.П. Рябоконт // Економіка АПК. — 2008. — № 6. — С. 3—7.
10. Скидан О.В. Про особливості розвитку цінової ситуації на споживчому ринку та її вплив на продовольчу безпеку держави / О.В. Скидан // Ринкова трансформація економіки АПК: моногр.: у 4-х ч. / За

ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. — К.: ІАЕ, 2002. — Ч. 4: Стабілізація доходів сільських товаровиробників. — С. 308—311.

11. Смоляр В.І. Харчування в античну епоху / В.І. Смоляр // Проблеми харчування. — 2007. — № 3 (16). — С. 56—63.

12. Суперсон В.І. Продовольча безпека України та деякі аспекти її формування в сучасних умовах / В.І. Суперсон // Економіка АПК. — 2008. — № 12. — С. 13—18.

13. Ткаченко Ю.В. Продовольчий аспект — найважливіша складова життєвого рівня населення / Ю.В. Ткаченко, Ю.В. Громоздова // Формування ринкових відносин в Україні. — 2006. — № 12. — С. 152—155.

14. Ульянченко О. В. Залежність продовольчої безпеки країни від забезпеченості аграрної сфери ресурсами / О.В. Ульянченко // Агросвіт. — 2007. — № 9. — С. 4—8.

15. Федоров В.В. Програма "100 кращих товарів Росії: вчора, сьогодні, завтра" / В.В. Федоров // Стандарти і якість. — 1998. — № 10. — С. 14—17.

16. Функціонування молокопродуктового і м'ясопродуктового підкомплексів в умовах розвитку інтеграції / М.М. Ільчук, М.М. Рудий. — К.: "Нічлава", 2006. — 384 с.

17. Шубравська О.В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України / О.В. Шубравська. — К.: Інститут економіки НАН України, 2002. — 203 с.

18. Яців І.Б. Дослідження еластичності попиту на продовольчі товари / І.Б. Яців // Економіка АПК. — 2004. — № 11. — С. 112—117.

19. Maslow A.A Theory of Human Motivation Psychological Review 50/ Maslow, A. — 1943. — P. 370—396.

20. Raunika R. Food Demand and Analysis: Problem, Issues and Empirical Evidence / Raunika R., Huang Ch. L. — Ames: Iowa State University Press, 1987. — 85 p.

References:

1. Babenko, A. A. (2005), Obespechenye prodovol'stvennoy bezopasnosti Ukrayny v uslovyakh ahrarnoj reformy [Ensuring food security of Ukraine in the conditions of agrarian reform], Knyzhkovyj svit, Luhansk, Ukraine.

2. Babych, A. O. and Poberezhna, A. A. (2000), Narodonaselennia i prodovol'stvo na rubezhi druhoho j tret'oho tysyacholit' [Population and food at the turn of the second and third millennia], Ahrarna nauka, Kyiv, Ukraine.

3. Berezin, O. V. (2002), Problemy formuvannia prodovol'choho rynku Ukrayny [Problems of food market Ukraine], Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.

4. Hojchuk, O. I. (2004), Prodovol'cha безпека [Food security], Polissia, Zhytomyr, Ukraine.

5. Dejneko, L. V. and Kovalenko, A. O. (2006), "Background and ways to achieve food security in agriculture", Prodovol'chij kompleks Ukrayny: problemy teorii ta praktyky : materialy nauk. chytan' (Kyiv, 12 travnia 2006 roku) [Food of Ukraine: problems of theory and practice materials science. readings (Kyiv, 12 May 2006)], RVPS Ukrayny NAN Ukrayny, Kyiv, Ukraine.

6. Mochernyy, S. V. (2002), Ekonomichna entsyklopediya [Economic Encyclopedia], Publishing House "Academy", Kyiv, Ukraine.

7. Bilyk, V. O. and Sabluk, P. T. (2004), "Economic theory", NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

8. Rohach, S. M. (2006), "The environmental component of food security", Naukovyj visnyk NAU, vol. 97, pp. 161—164.

9. Riabokon', V. P. (2008), "Main directions of socio-economic reconstruction and development of Ukrainian village", Ekonomika APK, vol. 6, pp. 3—7.

10. Skydan, O. V. (2002), "On peculiarities of the price situation in the consumer market and its impact on food security", Rynkova transformatsiia ekonomiky APK, vol. 4, pp. 308—311.

11. Smoliar, V. I. (2007), "Food in the Antique epoch", Problemy kharchuvannia, vol. 3 (16), pp. 56—63.

12. Superson, V. I. (2008), "Ukraine Food security and some aspects of its formation in modern conditions", Ekonomika APK, vol. 12, pp. 13—18.

13. Tkachenko, Yu. V. and Hromozdova, Yu. V. (2006), "Food dimension — an essential component of living standards", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 12, pp. 152—155.

14. Ul'ianchenko, O. V. (2007), "The dependence of food security on the availability of resources, the agricultural sector", Ahrosvit, vol. 9, pp. 4—8.

15. Fedorov, V. V. (1998), "The best 100 products of Russia: yesterday, today, tomorrow", Standarty y kachestvo, vol. 10, pp. 14—17.

16. Il'chuk, M. M. and Rudyj, M. M. (2006), Funktsionuvannia molokoproduktovoho i m'iasoproduktovoho pidkompleksiv v umovakh rozvytku intehratsii [Functioning of milk and meat products subcomplex in the conditions of integration], Nichlava, Kyiv, Ukraine.

17. Shubravs'ka, O. V. (2002), Stalyj rozvytok ahroprodovol'choi systemy Ukrayny [Sustainable development of agro-food system Ukraine], Instytut ekonomiky NAN Ukrayny, Kyiv, Ukraine.

18. Yatsiv, I. B. (2004), "Research elasticity of demand for food products", Ekonomika APK, vol. 11, pp. 112—117.

19. Maslow, A. A (1943), "Theory of Human Motivation", Psychological Review, vol. 50.

20. Raunika R. and Huang, Ch. L. (1987), Food Demand and Analysis: Problem, Issues and Empirical Evidence, State University Press, Iowa, USA.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2015 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23892

ЖУРНАЛ ВИХОДИТЬ 24 РАЗИ НА РІК

Журнал «АГРОСВІТ» включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з **ЕКОНОМІКИ**

(постанова Президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2)

Тел: (044) 223 26 28, 537 14 33, 537 14 32
Тел/факс: (044) 458 10 73
E-mail: economy_2008@ukr.net

УДК 330.111.4:001.891.5

О. В. Попело,

к. е. н., Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ПРИКЛАДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗАДІЯННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДОМІНАНТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

O. Popelo,

PhD in Economics, Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

APPLIED RESEARCH AND THEIR IMPACT ON INNOVATION INVOLVEMENT DOMINANT MODERNIZATION OF PRODUCTIVE FORCES OF REGION

Проаналізовано динаміку фінансування прикладних досліджень і розробок у розрізі загального і спеціального фондів держбюджету. Розглянуто структуру фінансування прикладних досліджень за секторами науки у 2013 р. Досліджено динаміку кількості прикладних досліджень і розробок, виконаних за кошти державного бюджету. Представлено розподіл кількості робіт, відкритих у 2013 р. за результатами завершених прикладних досліджень. Наведено динаміку кількості прикладних досліджень і розробок за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки. Представлено розподіл створеної і впровадженої науково-технічної продукції та динаміку публікаційної активності за результатами прикладних досліджень і розробок. Досліджено вплив наукових досліджень на модернізацію продуктивних сил регіонів України.

The dynamics of financing applied research and development in the context of general and special funds budget have been disclosed. The structure of financing applied research by sectors of science in 2013 has been considered. The dynamics quantity applied research and development carried out by the state budget has been investigated. The distribution of works, that opened in 2013 on the results of the applied research has been given. The dynamics of the number of applied research and development on priority directions of science and technology has been presented. The distribution created and introduced scientific and technical products and dynamics publication activity on the results of applied research and development have been given. The influence of research on modernization of the productive forces of Ukraine's regions has been investigated.

Ключові слова: прикладні дослідження, наукова та науково-технічна діяльність, науковий потенціал, інтелектуальний капітал, модернізація.

Key words: applied research, scientific, scientific and technical activities, scientific potential, intellectual capital, modernization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах глобального економічного розвитку місце і роль України у світовій економіці багато в чому визначається рівнем її науково-технологічного розвитку, ступенем присутності країни на світовому ринку високих технологій, здатністю створювати і ефективно тиражувати власні наукомісткі розробки. Новітні тенденції світового економічного розвитку підтверджують необхідність використання науково-технічного потенціалу для забезпечення провідних позицій на світовому ринку. Відставання в науці та високих технологіях призводить до відставання відповідної сфери економіки, у результаті чого відбувається ослаблення економічної та технологічної потужності продуктивних сил регіону.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню різнобічних проблем інтелектуального капіталу, аналізу стану наукового потенціалу, питанням наукової та науково-техніч-

ної діяльності присвятили чимало наукових праць такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Е. Брукінг, О.Б. Бутнік-Сіверський, В.М. Геєць, Дж. Гелбрейт, Д. Даффі,

Рис. 1. Динаміка фінансування прикладних досліджень і розробок, 2008–2013 рр.

Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7].

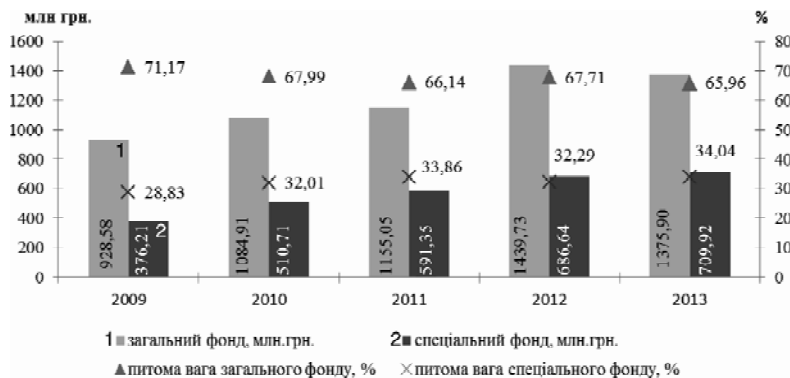

Рис. 2. Динаміка обсягів фінансування прикладних досліджень і розробок у розрізі загального та спеціального фондів держбюджету
Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7].

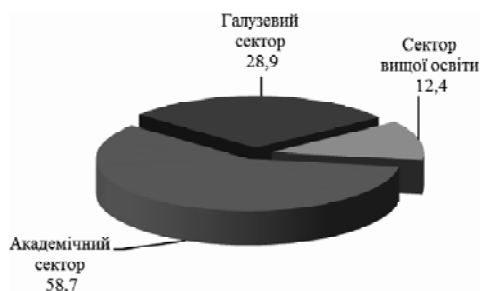

Рис. 3. Структура фінансування прикладних досліджень і розробок за рахунок загального фонду за секторами науки у 2013 р., %
Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7].

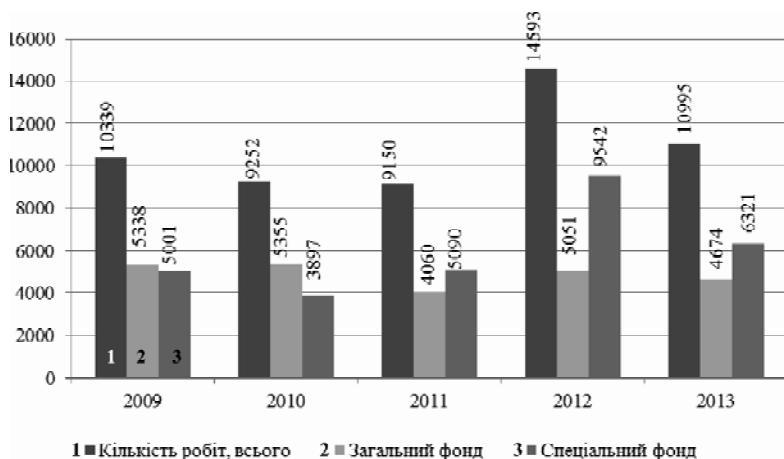

Рис. 4. Динаміка кількості прикладних досліджень і розробок, виконаних за кошти державного бюджету, од.
Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7].

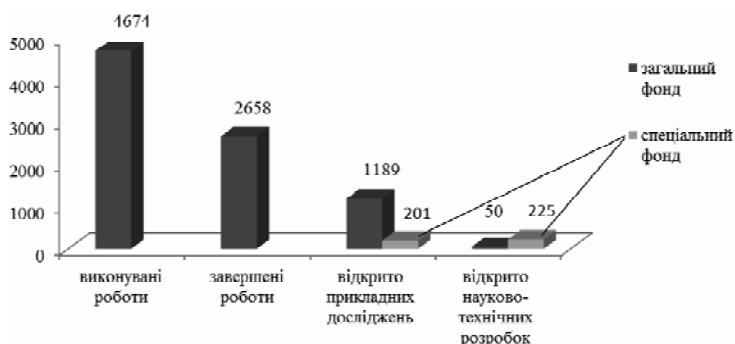

Рис. 5. Розподіл кількості робіт, відкритих у 2013 р. за результатами завершених прикладних досліджень, од.
Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7].

А.О. Дегтяр, А. Едвінссон, А.Г. Жарінова, С.М. Ілляшенко, В.А. Іноземцев, Б.Є. Кваснюк, Б.Б. Леоньєв, А. Мелоун, Д.Г. Мельник, В.П. Семиноженко, Т. Стюарт, Е. Тоффлер, А.А. Чухно та інші. Науковці здійснили значний внесок у поглиблення теоретичних та практичних засад питання наукових досліджень і розробок, однак у більшості наукових робіт не достатньо уваги приділяється сучасному стану та динаміці розвитку прикладних досліджень як інноваційної складової модернізації продуктивних сил регіону. Усе це свідчить про актуальність теми, а відтак, зумовило вибір напряму дослідження в науковому і практичному аспектах.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз динаміки основних показників прикладних досліджень і розробок як інноваційної складової модернізації продуктивних сил регіону.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Поглиблення процесу ринкових перетворень в Україні потребує акценту на інтенсивний розвиток прикладних досліджень, безпосередньо орієнтованих на інновації. Здійснення прикладних досліджень і розробок є інноваційною складовою модернізації продуктивних сил регіону, важливою передумовою розширення масштабів використання наукових досягнень в національній економіці.

Прикладні дослідження — це оригінальні дослідження, які здійснюються для отримання нових знань, але призначені головним чином для здійснення конкретної практичної мети чи завдання. Прикладні дослідження визначають можливі шляхи використання результатів фундаментальних досліджень, нові методи розв'язання проблем, сформульованих раніше [2].

Прикладні наукові дослідження — наукова та / або науково-технічна діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань для практики розвитку цивільного захисту, удосконалення форм і способів підготовки, застосування всебічного забезпечення сил цивільного захисту, розроблення нових, продовження ресурсу (термінів технічної придатності), експлуатації, ремонту та утилізації, модернізації існуючих зразків засобів цивільного захисту [3].

Прикладні дослідження в Україні у 2013 р. фінансувалися 30 головними розпорядниками бюджетних коштів за 42 бюджетними програмами. У звітному році видатки на проведення прикладних досліджень і розробок зменшилися на 40,55 млн грн. порівняно з 2012 р., при цьому їх питома вага у загальному обсязі фінансування досліджень і розробок залишилася на рівні минулого року (рис. 1).

Частка прикладних досліджень в обсязі фінансування досліджень і розробок за рахунок загального фонду у 2013 р. становила 33,23 %. Частка загального фонду видатків в обсязі загального фінансування прикладних досліджень становила близько 66 % (рис. 2).

Близько 80 % обсягу фінансування прикладних досліджень і розробок за рахунок загального фонду було спрямовано на фінансування робіт, що здійснювалися за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки.

У розрізі секторів науки найбільшу частку у структурі обсягів фінансування прикладних досліджень і розробок за рахунок загального фонду має академічний сектор — 58,7 %, галузевий — 28,9 %, сектор вищої освіти — 12,4 % (рис. 3).

За прикладними дослідженнями і розробками у 2013 р. виконувалося 10995 робіт, з них за кошти загального фонду — 4674 роботи, спеціального фонду — 6321 робота. У загальній кількості виконуваних

робіт прикладні дослідження і розробки становили понад 61,0 %, виконували за кошти загального фонду — 48,3 %, спеціального фонду — 76,2 %

У 2013 р. загальна кількість виконуваних наукових робіт прикладного характеру у порівнянні з 2012 р. зменшилася на 3598 од. (або майже на 25 %), у тому числі зменшилася кількість робіт, виконаних як за рахунок загального фонду держбюджету (на 377 од.), так і за рахунок спеціального фонду (на 3221 од.) (рис. 4).

Кількість завершених робіт у 2013 р. становила 7811 робіт, у т.ч. виконаних за рахунок загального фонду — 2658 та спеціального фонду — 5153 од.

З усіх виконуваних прикладних досліджень і розробок за рахунок загального фонду завершено майже 57 %. За їх результатами у 2013 р. відкрито 1390 нових робіт прикладного спрямування (52,3 % від кількості завершених робіт) та 275 проектів на виконання науково-технічних розробок (рис. 5).

За результатами завершених прикладних досліджень у 2013 р. були розпочаті нові проекти на виконання науково-технічних розробок п'ятьма розпорядниками (рис. 6).

Найбільшу кількість нових проектів на виконання науково-технічних розробок було розпочато організаціями МОН — 194 од. (70,5 % від загальної кількості відкритих нових проектів на виконання науково-технічних розробок), НАН — 60 од. (21,82 %), Мінагрополітики — 10 од. (3,64 %), Держлісагенство — 6 од. (2,18 %) та Держкомтелерадіо — 5 од. (1,82 %).

За пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки за кошти загального фонду виконано 3489 робіт (74,65 % загальної кількості робіт за напрямом бюджетного фінансування прикладних досліджень).

Найбільша кількість робіт, що виконувалися за пріоритетними напрямками у 2013 р., припадає на пріоритетний напрям "Рациональне природокористування" — 40,33 %, найменша — на "Інформаційні та комунікаційні технології" — 10,6 % (рис. 7).

У 2013 р. науковими установами за результатами прикладних досліджень і розробок створено 11107 од. науково-технічної продукції (НТП), що на 2,1 % менше, ніж у 2012 р.

Найбільшу частку складає НТП за видом "інше" (59,94 %), до якої відносять методичну та нормативно-методичну документацію, керівні, нормативні, прогнозно-аналітичні документи, програмно-технологічну документацію та ін., найменша частка — НТП за видом "сорти рослин та породи тварин" (0,32 %) (рис. 8).

За рахунок коштів загального фонду створено 6534 од. НТП, або 58,8 % від усієї створеної НТП. За видами НТП протягом 2013 р. впроваджено понад 47 % створених видів техніки, близько 66 % технологій, матеріалів — 33 %, сортів рослин та порід тварин майже 38 %, понад 73 % методів і теорій та близько 68 % інших видів науково-технічної продукції (рис. 9).

У рамках виконання прикладних досліджень одним із основних видів науково-технічної продукції є технології. Найбільшу частку технологій (близько 47 % у загальній кількості цього виду НТП) за результатами прикладних досліджень і розробок за рахунок загального фонду створено науковими організаціями і вищими навчальними закладами Міністерства освіти і науки України (МОН) (рис. 10).

За результатами прикладних досліджень і розробок за рахунок спеціального фонду у 2013 р. було створено 4573 од. НТП або 41,2 % від усієї створеної НТП. Рівень впровадження НТП, створеної за рахунок спеціального фонду, становив понад 83 %, зокрема: із створених видів виробів впроваджено 75,4 %, техніки — 78,8 %, технологій — понад 85 % (рис. 11).

За результатами прикладних досліджень і розробок у 2013 р. друковані роботи мали наукові організації 25 розпорядників. Порівняно з 2012 р.

Рис. 6. Розподіл кількості нових проектів на виконання науково-технічних розробок, відкритих у 2013 р., од. (%)

Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7].

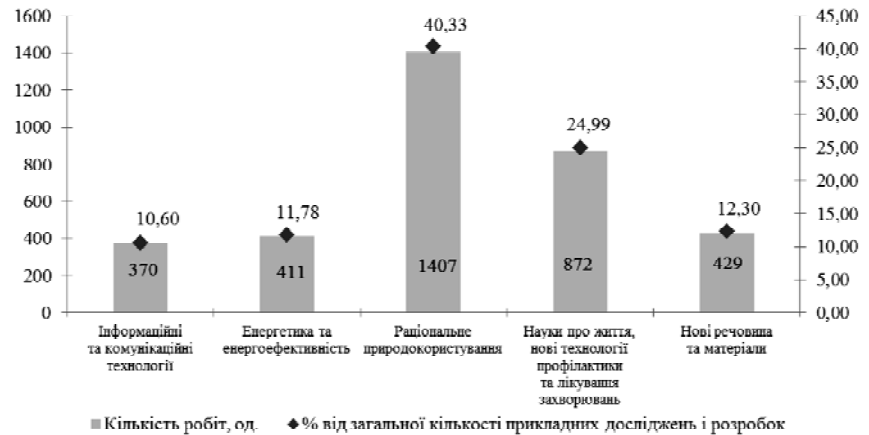

Рис. 7. Розподіл кількості прикладних досліджень і розробок, виконаних за кошти загального фонду за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки у 2013 р.

Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7].

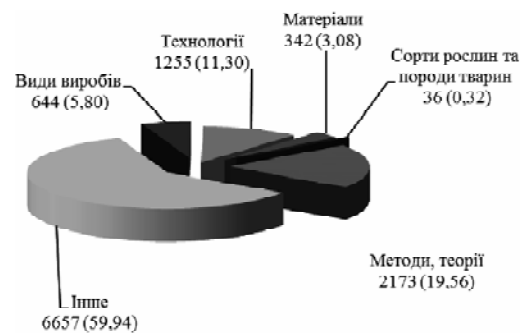

Рис. 8. Розподіл науково-технічної продукції, створеної у 2012 — 2013 рр., за видами НТП, од. (%)

Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7].

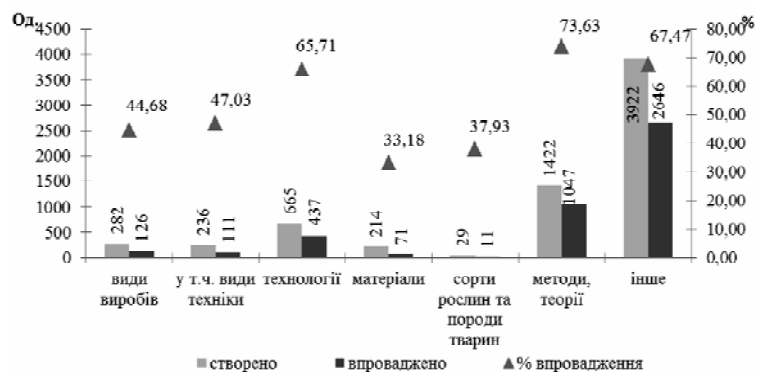

Рис. 9. Розподіл створеної за рахунок загального фонду і впровадженої НТП за результатами прикладних досліджень і розробок у 2013 р.

Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7].

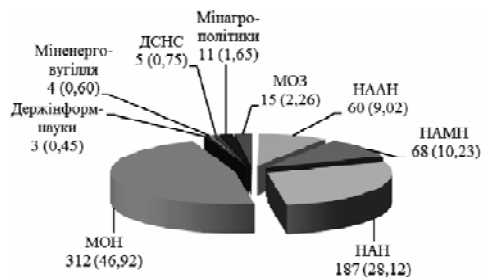

Рис. 10. Розподіл створених у 2013 р. технологій за рахунок загального фонду за розпорядниками, од. (%)

Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7].

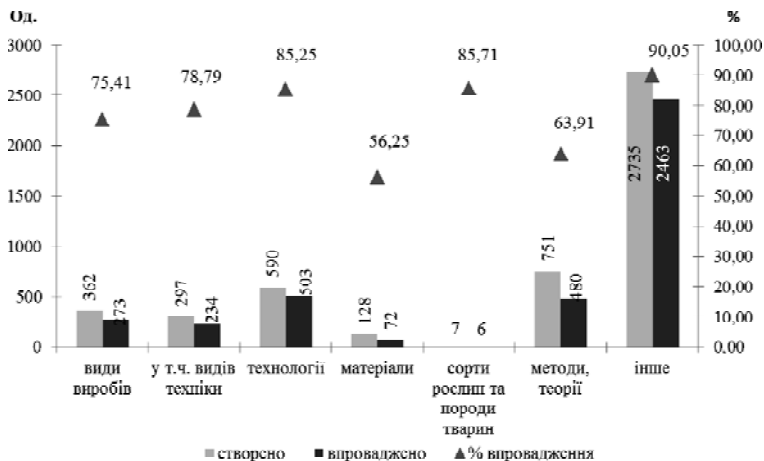

Рис. 11. Розподіл створеної за рахунок спеціального фонду і введеної НТП за результатами прикладних досліджень і розробок у 2013 р.

Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7].

Таблиця 1. Динаміка публікаційної активності за результатами прикладних досліджень і розробок

Показники	Роки					Темп зростання / зниження (2013 р. до 2012 р.), %
	2009	2010	2011	2012	2013	
Кількість друкованих робіт – усього, од.	74614	66036	87343	66113	80976	122,48
у тому числі:						
монографії	1163	1107	1254	1598	1388	86,86
з них що видані за кордоном	44	51	53	78	131	167,95
підручники, навчальні посібники	2621	2007	2521	2302	2656	115,38
статті в наукових фахових журналах	50890	40747	45148	49289	44479	90,24
з них що входять до міжнародних баз даних	3621	3198	6603	7522	8767	116,55
інші публікації	19940	22175	3840	12924	32453	251,11

Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7].

Таблиця 2. Динаміка кількості поданих заявок та отриманих охоронних документів за результатами прикладних досліджень і розробок

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	Темп зрост./знич. (2013 р. до 2012 р.), %
Подано заявок на видачу охоронних документів, усього, од.	3219	2705	3769	4667	3080	66,00
у т.ч.: в Україні	3197	2696	3754	4647	3075	66,17
за кордоном	22	9	15	20	5	25,00
Отримано охоронних документів, усього, од.	2945	2546	3725	4619	3148	68,15
у т.ч.: в Україні	2928	2531	3663	4604	3139	68,18
за кордоном	17	15	62	15	9	60,00

Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7].

на 22,5 % збільшилася загальна кількість друкованих робіт і майже на 68 % кількість монографій виданих за кордоном (табл. 1).

Важливими показниками результативності прикладних досліджень і розробок є кількість щорічно поданих заявок на видачу охоронних документів та отриманих охоронних документів. У 2013 р., порівняно з 2012 р., зменшилася як кількість поданих заявок (на 1587 од.), так і кількість отриманих охоронних документів (на 1471 од.) (табл. 2).

За результатами завершених прикладних досліджень створюються нові проекти на виконання наукових та науково-технічних робіт. На рисунку 12 проаналізовано вплив прикладних досліджень на модернізацію продуктивних сил регіону. Проведено групування регіонів України за обсягом витрат на наукові та науково-технічні роботи у 2013 р. (у відсотках до валового регіонального продукту). Виділено чотири групи регіонів:

- регіони-лідери: Дніпропетровська, Запорізька, Львівська, Миколаївська, Сумська, Харківська області та міста Київ і Севастополь;
- провідні регіони: АР Крим, Київська, Луганська, Одеська області;
- периферійні регіони: Вінницька, Волинська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Полтавська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області;
- регіони-аутсайтери: Рівненська, Тернопільська, Хмельницька області.

Наведено динаміку кількості наукових та науково-технічних робіт за регіонами України у 2010—2013 рр. За понад половину прикладів вагомим результатом прикладних досліджень і розробок підготовлено наукові праці та виготовлено сім промислових зразків за результатами таких робіт:

- "Наукові основи створення технологічного обладнання з віброімпульсним приводом для виробництва будівельних матеріалів і конструкцій 28Д/13-КМТО" (Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського);
- "Впровадження у виробництво нового економізованого зносостійкого чавуну і технології термообробки для підвищення довговічності захисного листа жолобу агломації" (Приазовський державний технічний університет);
- "Розробка та дослідження технологічних комплектів для приготування та транспортування фібробетонних сумішей", "Освоєння установки вакуумного водозниження з автоматизованою системою управління при проведенні аварійно-відновлювальних робіт на мережах водовідведення" (Харківський національний університет будівництва і архітектури);
- "Дослідження зношування та ремонт сталевих і метричних бурових алмазних доліт для поверхневого буріння"

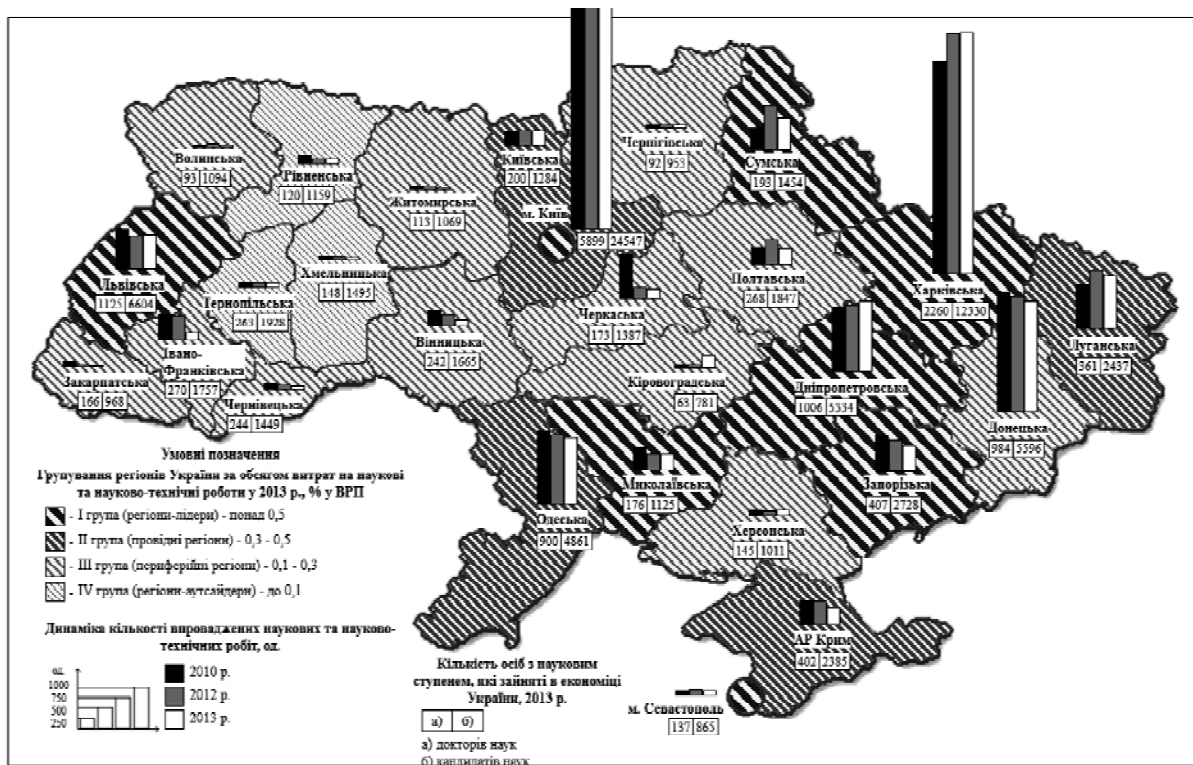

Рис. 12. Вплив прикладних досліджень на модернізацію продуктивних сил регіону

Джерело: складено автором на основі [4;5]

(Інститут електрозварювання ім. Є.О. Патона НАН України);

— "Розробка та виготовлення шліфувальних інструментів з алмазу та КНБ на керамічних зв'язках для заміщення імпорту машинобудівних підприємств України" (Інститут надтвердих матеріалів ім. В.М. Бакуля НАН України);

— "Розробити імунобіологічні препарати на основі сучасних біотехнологій для діагностики та профілактики мікоплазмозів та сальмонельозів тварин та птахів" (Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини НААН України).

ВИСНОВКИ

Перехід України до відкритої моделі ринкової економіки потребує відповіді на низку важливих економічних викликів, визначальним серед яких є здатність до своєчасного і ефективного впровадження передових досягнень у галузі науки, техніки і новітніх технологій.

Інтенсивність перебігу глобалізаційних процесів у світовій економіці вимагає від України створення сприятливих умов для розвитку та підвищення ефективності наукової та інноваційної діяльності, у тому числі активізації прикладних досліджень і розробок, що на сучасному етапі має вирішальний вплив на модернізацію продуктивних сил регіонів країни.

Література:

1. Бутко М.П., Попело О.В. Інтелектуальний капітал як чинник модернізації регіонального економічного простору: монографія / М.П. Бутко, О.В. Попело; під. заг. наук. кер. д-ра екон. наук, проф. М.П. Бутка. — Ніжин: ТОВ "Аспект-Поліграф", 2014. — 372 с.
2. Наказ Державного комітету статистики України № 382 від 28.11.2005 р. "Про затвердження інструкції щодо заповнення форм державних статистичних спостережень зі статистики науки та інновацій" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1494-05>
3. Наказ Державної служби України з надзвичайних ситуацій № 495 від 30.07.2013 р. "Про затвердження Положення про організацію наукової і науково-технічної діяльності в ДСНС України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN9-1734.html

4. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2010 р.: стат. зб. / За ред. І.В. Калачова. — К.: ДП "Інформаційно-видавничий центр Держстату України", 2011. — 282 с.

5. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2013 р.: стат. зб. / за ред. О.О. Кармазіна. — К.: Держкомстат, 2014. — 314 с.

6. Попело О.В. Інтелектуальний ресурс як платформа економіки знань в національному і регіональному вимірах / О.В. Попело // Вісник Донецького національного університету. Серія В. Економіка і право. — Вінниця, 2015. — № 1. — С. 286—291.

7. www.dkni.gov.ua — офіційний сайт Державного агентства з питань електронного урядування України.

References:

1. Butko, M.P. and Popelo, O.V. (2014), *Intellectual capital as a factor in the modernization of the regional economic space* [Intellectual capital as a factor in the modernization of the regional economic space], TOV "Aspekt-Polihraf", Nizhyn, Ukraine.
2. The State Statistics Committee of Ukraine (2005), *The Order "On approval of the instructions for completing the forms of state statistical observations on statistics science and innovation"*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1494-05> (Accessed 15 June 2015).
3. The State Service of Ukraine of Emergencies (2013), *The Order "On approval of the organization of scientific and technical activity in the State Emergency Service of Ukraine"*, available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN91734.html (Accessed 15 June 2015).
4. State Statistics Service of Ukraine (2011), *"Naukova ta innovatsijna diial'nist' v Ukraini 2010. Statystychnyj zbirnyk"* [Research and innovation activity in Ukraine 2010. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
5. State Statistics Service of Ukraine (2014), *"Naukova ta innovatsijna diial'nist' v Ukraini 2013. Statystychnyj zbirnyk"* [Research and innovation activity in Ukraine 2013. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
6. Popelo, O.V. (2015), *"Intelligent resource as a platform of knowledge economy in the national and regional dimensions"*, *Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu*, vol. 1, pp. 289—291.
7. The official site of the State Agency for e-government in Ukraine, available at: www.dkni.gov.ua (Accessed 15 June 2015).

Стаття надійшла до редакції 22.06.2015 р.

О. П. Мульська,
к. е. н., молодший науковий співробітник,
ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України

ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

O. Mulska,
Ph.D., Junior Researcher, State institution "Institute of regional research named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine

TO THE FORMATION OF SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION OF LABOUR MIGRANTS

Проаналізовано сучасний стан соціального захисту трудових мігрантів-молоді в Україні та встановлено основні обмеження, що перешкоджають його формуванню. Визначено специфіку формування соціального захисту трудових мігрантів як доступу до програм соціального захисту, мобільності соціальної допомоги, розвитку неформальних мереж підтримки та формування нової політики щодо ринку праці і працевлаштування трудових мігрантів-молоді. З'ясовано, що ризики трудових мігрантів щодо забезпечення соціального захисту пов'язані з місцем дислокації, нормами і цінностями мігрантів, расовою приналежністю чи девіантними проявами поведінки, а також інституційними обмеженнями до участі в політичному житті в приймаючій країні. З метою розширення доступу до захисту трудових мігрантів запропоновано стратегічні напрями щодо ратифікації міжнародних конвенцій та рекомендацій щодо встановлення мінімального рівня соціального захисту населення.

The current state of social protection of labour migrants- young people in Ukraine is analyzed and the main constraints to its formation are installed. The specifics of social protection of labour migrants are defined as access to social protection programmes, mobility, social assistance, development of informal support networks and the formation of a new policy on labour market and employment labour migrants-young people. It was found that the risks of labour migrants in the social protection linked to the place of deployment, norms and values of migrants, race or deviant behaviours, and institutional constraints to participation in political life in the host country. For the aim of extending social protection of migrant workers the strategic directions for the ratification of international conventions and recommendations setting minimum level of social protection of the population are proposed.

*Ключові слова: соціальний захист, трудові мігранти, соціальна допомога.
Key words: social protection, labour migrant, social assistance.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах глобалізації міграція населення відбувається з частковим врахуванням демосоціальної та просторової специфіки елементів соціального захисту трудових мігрантів. Світова економічна криза створила нові виклики для самих трудових мігрантів, для країн-донорів та країн-реципієнтів. Безрадні тенденції у сфері зайнятості та відсутність соціально-економічних умов розвитку потенціалу молоді в Україні сприяли посиленню міграційної мотивації серед них. Переважання молоді у міжнародній міграції підкреслює необхідність дослідження соціально-економічних ризиків, з якими вони стикаються, зокрема і у соціально-економічних та практичних аспектах. Такі дослідження дають змогу сформувати сучасну концептуально-методичну базу ефективного соціального захисту трудових мігрантів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Економічна ситуація сприяє мобільності молоді та спонукає до трудової міграції. Тому, перш за все, проблеми трудової міграції висвітлювалися у роботах з міжнародного права Е.М. Аметистова, А.С. Довгерта, Л.А. Лунца, В.Г. Батюка. Дослідження трудової міграції проводилися і Н.І. Карпачовою, О.І. Трохимцем, О.М. Балакіревою, О.В. Валькованою, С.О. Западнюком. У наукових публікаціях вітчизняних вчених, присвячених проблемам міграції населення, велику увагу приділено соціально-економічним факторам, що впливають на трудовий міграційний процес населення України (Е.М. Лібанова, О.В. Позняк, О.А. Маліновська, М.Д. Романюк, У.Я. Садова, О.Р. П'ятковська, М.М. Біль, І.Л. Петрова, Л.К. Семів, І.Є. Реліна, Н.І. Андрусинин, Р.Т. Теслюк, І.А. Лапшина та інші).

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Автор статті ставить за мету обґрунтування напрямів реалізації прав українських трудових мігрантів на соціальний захист та виявлення необхідності у соціальному забезпеченні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасна трудова міграція демонструє перманентний характер на фоні гострої боротьби за зайнятність на ринку праці. У міграції вбачається потужний чинник трансферту нових соціальних стандартів. Адже результати досліджень науковців Львівської школи регіоналістики [1, с. 10] показали, що понад 80 % опитаних мігрантів зазначили потребу у соціальному забезпеченні. Тому система соціального захисту відіграє пріоритетну роль у реалізації прав трудових мігрантів на соціальне забезпечення, скорочення нерівності — за рахунок підвищення людського потенціалу та продуктивності, підтримки внутрішнього попиту та сприяння структурній трансформації національних економік. Так, національні мінімальні рівні соціального захисту, як основні елементи системи соціального забезпечення, слід доповнити, як мінімум, доходами та доступом до основних послуг охорони здоров'я для мігрантів. Реалізація стратегій мінімального рівня соціального захисту можуть посприяти підвищенню продуктивності праці, створенню можливостей для працевлаштування та підтримки сталого економічного розвитку. Досліджувані пріоритети продукують формування гідних умов життя трудових мігрантів, розширення сфери охоплення їхнього соціального забезпечення.

Політика соціального захисту все більшою мірою проявляється через вирішення економічних і соціальних невизначеностей, пов'язаних з хронічною бідністю і соціальною ізоляцією. Необхідність у соціальному захисті посилюється за рахунок поточних тенденцій у демографічних переходах, старінням і скороченням робочої сили, збільшенням обсягів міжнародної міграції, а також мінливістю економічних і трудових криз.

Незважаючи на її значне зростання і визнання як невід'ємної компоненти соціально-економічного розвитку, лише близько 27 % населення у світі мають доступ до комплексного соціального захисту. Решта населення, зокрема більшість трудових мігрантів, а особливо молодь, живуть без достатніх гарантій отримання доходу чи інших соціальних послуг [6].

Поняття соціального забезпечення і соціального захисту еволюціонували, а підходи до визначення цих понять використовуються не з тотожною метою у різних країнах та міжнародних організаціях. У багатьох контекстах терміни соціального захисту і соціальної безпеки можуть бути використані як взаємозамінні, охоплюючи як накопичувальні, так і ненакопичувальні вигоди. Соціальний захист також включає такі компоненти, як грошові та натуральні трансферти, соціальне страхування, програми соціальної допомоги та громадської підтримки.

Варто зауважити, що МОП апелює до дефініції соціального захисту та соціального забезпечення як складових соціальної безпеки населення, що охоплює заходи, які пов'язані з:

- відсутністю роботи (через хвороби, інвалідність, материнство, виробничі травми, безробіття, старість або смерть члена сім'ї);
- відсутністю доступу до медичного обслуговування;
- недостатньою підтримкою сім'ї, особливо дітей;
- загальною бідністю та соціальною ізоляцією [7].

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) визначає соціальний захист як сукупність публічних і приватних стратегій чи програм, спрямованих на зниження і ліквідацію економічної та соціальної вразливості трудових мігрантів до бідності. Це пояснює значення чотирьох

компонентів соціального захисту трудових мігрантів: 1) соціальні трансферти, 2) програми щодо забезпечення соціально-економічного доступу до послуг, 3) соціальна підтримка та медичне обслуговування, 4) законодавство і політика забезпечення рівності і недискримінації дітей і малозабезпечених сімей трудових мігрантів [2].

Зазначимо, що трудові мігранти, як правило, роблять особливий внесок в економічний розвиток як країни призначення, так і країни походження, який не врахований у національних системах соціального забезпечення. Мігранти часто втрачають право на отримання соціальної допомоги в країні походження через відсутність двосторонніх або багатосторонніх угод. Вони зазвичай стикаються з обмежувальними умовами або повною відсутністю умов доступу до системи соціального захисту в країні працевлаштування. Навіть коли трудові мігранти роблять спеціальні внески до соціального забезпечення в приймаючих країнах, то ці грошові трансферти часто залишаються непортативними.

Відповідно трудові мігранти піддаються різним групам ризиків, особливо тим ризикам, які пов'язані з соціальним захистом. Умовно ці ризики можна класифікувати на чотири види:

1. Тимчасові — ризики, які пов'язані з різними етапами в процесі міграції.
2. Просторові — ризики дислокації і віддаленості (особливо актуальні для транзитної міграції).
3. Соціально-культурні — ризики, які тісно пов'язані з нормами і цінностями мігрантів, расовою приналежністю чи девіантними проявами поведінки.
4. Соціально-політичні — ризики інституційних обмежень доступу мігрантів до участі в політичному житті в приймаючій країні.

Наведені ризики особливо стосуються нелегальних мігрантів. Соціально-політичні ризики у цьому випадку, як правило, посилюються з "територіальністю" та "національністю". Так, трудові мігранти втрачають гарантії щодо соціального захисту в своїй країні, а також несуть ризики обмеженого забезпечення соціальними послугами в країні їх призначення.

Трудові мігранти-молодь більш схильні до ризику втрати соціального захисту за умови зайнятості у неформальному секторі економіки через обмежений доступ до участі у Фонді соціального страхування. Для більшості мігрантів ефективний доступ до певних елементів соціального захисту залежить від дозволу на роботу. У момент втрати легального статусу у мігрантів часто ліквідується доступ до базових соціальних послуг. Можна стверджувати, що це соціально-економічний дисонанс для країни призначення, бо стійкість національних систем соціального захисту ґрунтується на можливості офіційного працевлаштування та особливо інтеграції трудових мігрантів-молоді у приймаючий соціум.

У контексті теорії міжнародної міграції забезпечення соціальним захистом можна розглядати як спосіб максимального використання можливостей та усунення ризиків і факторів невизначеності, з якими стикаються трудові мігранти. Інвестування в соціальний захист, як стратегії, для вирішення економічних і соціальних проблем стала важливою частиною розвитку України. Так, універсальний соціальний захист закріплено у конвенції ООН про права людини, Конвенції МОП і регіональних угодах з прав людини. Цими міжнародними документами підтверджено необхідність реалізації режиму соціального захисту трудових мігрантів задля гарантування їхнього мінімального рівня життя. Так, МОП у рекомендації № 202, прийнятій на Міжнародній конференції праці у 2012 році, закликає всі країни створити і підтримувати "національні системи елементарних соціальних гарантій безпеки, які забезпечують захист, спрямований на запобігання або пом'якшення проблем

бідності, вразливості та соціального виключення" [5]. Ці гарантії повинні забезпечувати, як мінімум, доступ до базових послуг охорони здоров'я і до основного доходу, що у свою чергу забезпечує ефективний доступ до товарів і послуг, визначені як необхідні стандарти життя на національному рівні.

Соціальний захист трудових мігрантів, на наше переконання, спрямований на фінансову стабільність у країні, прискорення встановлення рівності та розвитку людського потенціалу. Соціальний захист можна розглядати і як стратегію максимізації можливостей і мінімізації економічних і соціальних ризиків, пов'язаних з міграцією молоді. Для забезпечення соціального захисту трудових мігрантів необхідно, як мінімум, розглядати такі аспекти, як:

1. Доступ до соціальних програм та надання пільг, у т. ч. для забезпечення доступу до медичної допомоги та інших базових соціальних послуг.

2. Мобільність соціальної допомоги.

3. Розвиток неформальних мереж підтримки.

4. Формування нової політики щодо ринку праці і працевлаштування.

Так, доступ до програм соціального захисту (у т. ч. доступ до соціального страхування та/або програм підтримки зайнятості) можуть безпосередньо мінімізувати деякі ризики, з якими стикаються мігранти, за винятком підвищення їх людського розвитку. Такий доступ забезпечує більш плавну адаптацію молоді як міжнародних мігрантів, що сприяє їх економічній та соціальній інтеграції. Реалізація заходів соціального захисту може вирішити проблему економічних та соціальних бар'єрів доступу до послуг. Формування механізму доступу для найбільш вразливих категорій населення є ціллю досягнення більш справедливого розподілу ресурсів і благ. Таким чином, вони допомагають вирівняти поле підтримки як для дітей, так і для дорослих щодо реалізації свого потенціалу. Для трудових мігрантів ці послуги можуть допомогти у подоланні економічних чи соціально-культурних бар'єрів (наприклад, сприяння ефективній інтеграції на місцевих ринках праці чи асиміляція у навчальних закладах).

Мобільність соціальної допомоги означає "здатність зберігати, підтримувати і передавати право, незалежно від національності і країни проживання, на соціальний захист" [3]. На нашу думку, мобільність може бути однією з передумов реформування системи пенсійного забезпечення та інших систем соціального захисту, яка враховує пільги після певного кваліфікаційного періоду чи рееміграції осіб за умови, що їх внески будуть частково або повністю зараховані у системі соціального захисту. Без належної забезпечення мобільності соціальної допомоги трудові мігранти та члени їхніх сімей стикаються з фінансовими ризиками у частині соціальних пільг (пенсійні відрахування).

Говорячи про соціальний захист трудових мігрантів, варто наголосити про важливість врахування бар'єрів забезпечення соціального захисту. До них відносять: несумісність між національними системами соціального захисту, необхідність подолання ризиків різних правових режимів, відсутність спільних регіональних правових договорів або двосторонніх угод, відсутність прийняття і використання відповідних міжнародних стандартів різних країн, неконвертованість внесків і одержаних цінностей чи різних валют, існування неоднакових адміністративних можливостей і компетенції між адміністративними одиницями.

Підписання та ратифікація двосторонніх чи багатосторонніх угод у частині соціального забезпечення може доповнювати і розширювати доступ до соціального захисту мігрантів. Такі угоди, поряд з ратифікацією відповідних конвенцій МОП, зможуть забезпечити рівність учасників ринку праці, підтримку соціаль-

ної безпеки. Вони також передбачають експорт благ з країни працевлаштування в країну походження, і гарантують право трудових мігрантів на використання отриманого захисту. Тому важливою умовою залишається поінформованість серед мігрантів щодо таких договорів. Крім того, такі механізми забезпечують відправну точку для країни з метою дозволу на розширення рівня соціального захисту мігрантів, особливо молоді.

Неформальні мережі — це громадські інститути, які виступають в якості нетрадиційних провайдерів соціального захисту, основною функцією яких є доповнення формальних механізмів соціального захисту та моніторинг за відсутністю відповідних компенсацій. Вони мають важливе значення для трудових мігрантів, зайнятих у неформальному секторі економіки. Наголосимо, що такі мережі включають кооперативи, профспілки, релігійні та благодійні установи, сімейні мережі й асоціації діаспори. Так, при відсутності державної допомоги, механізми фінансування соціальних виплат у грошовій або натуральній формі, у т.ч. медична допомога, розроблені громадськими інститутами, часто є єдиною формою соціального захисту, доступних для мігрантів. Зворотний трансфер коштів (потоки товарів і грошей з країни походження до місця призначення) також є важливим джерелом неформальних систем соціального захисту, які допомагають мігрантам боротися у періоди безробіття або інших непередбачених ситуацій.

Координація та взаємодоповнюваність соціального захисту мігрантів і заходів політики щодо реформування ринку праці відкривають важливі напрями підтримки і захисту трудових мігрантів. Політика на ринку праці може мотивувати роботодавців для забезпечення полегшеного доступу до соціального захисту трудових мігрантів. Разом з тим, відсутність цілеспрямованості у політиці, а також нових підходів до політики сприяє ігноруванню соціального захисту, що дозволяє роботодавцям уникати умов його забезпечення. Невідповідна політика також сприяє найму на роботу мігрантів-молоді на субстандартних умовах і за умов, які посилюють ризики для здоров'я і безпеки.

На нашу думку, основними перешкодами для поширення системи соціального захисту трудових мігрантів є: 1) прогалини у національно-законодавчому режимі, а саме: відсутність доступу, зокрема, до пенсійного забезпечення та охорони здоров'я для трудових мігрантів і членів їх сімей; 2) відсутність сучасного положення про соціальний захист трудових мігрантів; 3) відсутність соціального захисту мігрантів у неформальному секторі економіки; 4) відсутність положень забезпечення базової соціальної захищеності для трудових мігрантів у несанкціонованих ситуаціях; 5) відсутність стимулів для включення мігрантів у сферу соціального забезпечення; 6) недостатність даних і відсутність обміну інформацією між країнами; 7) відсутність багатосторонніх або двосторонніх умов співробітництва у сфері соціального захисту.

Варто наголосити, що особливе місце серед контекстних проблем соціального захисту трудових мігрантів, мають політичні прогалини. Серед них найбільш актуальними є: відсутність правових актів, що регулюють питання трудової міграції; відсутність або неефективність адміністративних і регулюючих механізмів; і поширеність неформальних трудових відносин. Варто зауважити, що існує гостра необхідність реалізації спеціальних механізмів щодо визнання прав мігрантів на соціальний захист і подолання обмежувальних просторових умов, у т.ч. громадянства. Конкретні заходи зможуть забезпечити всіх трудових мігрантів доступом до соціального захисту, незалежно від статусу, зокрема як у формальному секторі економіки, так і для тих, хто залишається тимчасово працевлаштованим.

Окремі кроки можуть бути зроблені в односторонньому порядку задля покращення соціального захисту мігрантів, незалежно від укладених двосторонніх або міжнародних угод. Початковим етапом для України може стати розробка та зміцнення національних мінімальних норм соціального захисту, що забезпечують базовий рівень доходів і доступ до основних послуг охорони здоров'я трудових мігрантів і членів їх сімей.

Необхідно підкреслити важливість отримання інформації про зайнятість мігрантів та їх економічну діяльність, що є умовою визначення розмірів внесків на соціальне забезпечення. Одним із пріоритетних завдань органів соціального захисту має стати моніторинг ринку праці мігрантів, отримання даних про тих мігрантів, що здійснюють свою діяльність у неформальному секторі економіки або у сезонний період.

Для розширення соціального захисту трудових мігрантів необхідно, по-перше, ратифікувати відповідні міжнародні конвенції щодо виконання рекомендацій, які передбачають право на соціальний захист трудових мігрантів членів їх сімей. По-друге, реалізувати конвенції МОП про мінімальний рівень соціального захисту населення з метою гарантування, як мінімум, чотирьох елементів соціального захисту: доступ до базових послуг охорони здоров'я, у т. ч. охорона материнства; мінімальний прожитковий рівень для дітей; базовий рівень доходів для працездатних осіб; основні доходи і захист для людей похилого віку. По-третє, забезпечити ефективний доступ до загальної системи соціального захисту, таких як охорона здоров'я та освіта для всіх трудових мігрантів, зокрема їх дітей, без будь-якої дискримінації, у т. ч. на основі міграційного статусу.

Не менш важливим пріоритетним напрямом формування системи соціального захисту трудових мігрантів в Україні виступає процес укладання двосторонніх, регіональних та/або багатосторонніх угод, основною метою яких є забезпечення рівності у сфері соціального забезпечення, а також доступу до пільг для трудових мігрантів, як мінімуму, до базової соціальної захищеності.

Варто наголосити про три важливі аспекти реалізації процесу соціального захисту мігрантів. По-перше, це портативність системи соціального захисту для існуючих регіональних структур, по-друге, вживання односторонніх заходів для розширення системи соціального захисту для всіх мігрантів, у т. ч. громадянам, які проживають за кордоном, і які не є громадянами в даний період. По-третє, забезпечення заходів соціального захисту, які охоплюють молодь під час тимчасової та сезонної міграції.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Рівноправний доступ до інформації й охоплення соціальним захистом мігрантів, включаючи доступ до охорони здоров'я, підвищує їхній добробут і внесок у розвиток соціуму. Соціальний захист є найважливішим інструментом вирішення економічних і соціальних ризиків. Трудові мігранти-молодь часто стикаються з проблемою обмеженого доступу до системи соціального захисту, тому уряд України несе головну відповідальність за забезпечення ефективного їх доступу до соціального захисту.

Міжнародні правові документи, включаючи Конвенції і рекомендації МОП про соціальне забезпечення трудових мігрантів і конкретних видів інструментів соціального захисту, надають юридичний та політичний фундамент для розширення існуючої національної системи соціального захисту молодих мігрантів як горизонтально, так і вертикально через двовимірний підхід. Так, рекомендаціями МОП про мінімальні рівні соціального захисту були сформований фундамент мінімаль-

них рівнів соціального захисту як основні елементи національної системи соціального забезпечення. Вони спрямовані на досягнення загального захисту шляхом забезпечення мінімальних рівнів гарантованих доходів і доступу до основних послуг охорони здоров'я для всіх, у т. ч. трудових мігрантів і членів їх сімей (горизонтальний підхід). Це дає додаткові вказівки щодо розробки і здійснення стратегій розширення системи соціального захисту.

Література:

1. Садова У.Я. Територіальна міграційна система Україна як чинник розвитку економіки, держави і суспільства / У.Я. Садова, С.І. Князев, Н.І. Андрусишин / Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи: теорія і практика: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). — Львів, 2013. — Вип. 3 (101). — 540 с.
2. Integrated Social Protection Systems — Enhancing Equity for Children, Social Protection Strategic Framework for UNICEF, New York, 2012.
3. Sabates-Wheeler R., Waite M. (2012), "Migration and social protection: a concept paper", Migration Globalisation and Poverty Development Research Centre (DRC) Working Paper WP-T2, Brighton: Migration DRC, University of Sussex [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.migrationdrc.org/publications/working_papers/WP-T2.pdf
4. Dewan Sh. (2013), "Immigration and Social Security" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://economix.blogs.nytimes.com/2013/07/02/immigration-and-socialsecurity/?_php=true&_type=blogs&r=0
5. Social Protection Floors Recommendation ILO № 202, 2012.
6. Taran P. (2014), "International Social Security Association (ISSA) and International Association of Pension and Social Funds (IAPSF) Working Group on Migrant Workers in Eurasia (FGD)", Framework Guidance Document, ISSA, Geneva.
7. World Social Protection Report 2014—2015, International Labour Organization, Geneva, June 2014 p.

References:

1. Sadova, U.Ya. (2013), "The territorial system of Ukraine migration as a factor of economic development, the state and society", *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. Terytorial'ni mihratsijni*, vol. 3 (101), p. 10.
2. UNICEF (2012), *Integrated Social Protection Systems — Enhancing Equity for Children, Social Protection Strategic Framework for UNICEF*, New York, USA.
3. Sabates-Wheeler, R. and Waite, M. (2012), "Migration and social protection: a concept paper", *Migration Globalisation and Poverty Development Research Centre (DRC) Working Paper WP-T2*, available at: http://www.migrationdrc.org/publications/working_papers/WP-T2.pdf (Accessed 21 June 2013).
4. Dewan, Sh. (2013), "Immigration and Social Security" available at: http://economix.blogs.nytimes.com/2013/07/02/immigration-and-socialsecurity/?_php=true&_type=blogs&r=0 (Accessed 21 June 2013).
5. ILO (2012), "Social Protection Floors Recommendation", ILO, vol. 202.
6. Taran, P. (2014), *International Social Security Association (ISSA) and International Association of Pension and Social Funds (IAPSF) Working Group on Migrant Workers in Eurasia (FGD)*, Framework Guidance Document, ISSA, Geneva, Switzerland.
7. International Labour Organization (2014), *World Social Protection Report 2014—2015*, Geneva, Switzerland.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2015 р.

*В. С. Белозерцев,
к. е. н., доцент кафедри статистики, обліку та економічної інформатики,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ*

ТОВАРНИЙ КРЕДИТ: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ

*V. Belozertsev,
candidate of economic sciences, associate professor of statistics,
accounting and economic informatics, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk*

COMMODITY LOAN: ECONOMIC NATURE AND CHARACTERISTICS OF PROVISION

У статті проведено критичний аналіз нормативно-правової база регулювання товарного кредиту в Україні. Визначені певні ключові моменти законодавчого регулювання, які рекомендується враховувати суб'єктам господарювання в практиці надання товарних кредитів. З'ясовано, що товарний (комерційний) кредит припускає надання відстрочки оплати не тільки по відношенню до товарів, але й по відношенню до робіт та послуг. Виокремлені особливості надання товарних кредитів. Розглянуті погляди науковців щодо економічної сутності товарного кредиту. Визначені особливості надання окремих видів товарного кредиту. З'ясовано, що вибір способу товарного кредитування залежить від таких основних факторів, як особливості ринку певних товарів та впливовість продавця або покупця товарів, робіт, послуг. Запропоноване власне визначення товарного кредиту.

The article provides critical analysis of the legal framework of commercial credit governing in Ukraine. Certain key points of legislative regulation were determined. The entities are recommended to consider these key points when practicing commodity loans. It was found that the commodity (commercial) loan involves granting deferral of payment not only for the commodities but also for work and services. Commodity loan provision features are marked out. The views of scientists on the economic substance of commodity loan are examined. Certain types of commodity loans are determined. It was found out that the choice of method of commodity loaning depends on such main factors as market characteristics of certain goods and authority of buyer or seller of goods, work and services. Personal determination of commodity loan has been proposed.

*Ключові слова: товарний кредит, комерційний кредит, дебіторська заборгованість, дебітори.
Key words: commodity loan, commercial credit, accounts receivable, debtors.*

ВСТУП

У сучасних умовах товарний кредит стає одним з основних інструментів просування товарів. Торгівельні компанії з метою збільшення обсягів продажу, залучення нових контрагентів та утримання зайнятих позицій на ринку використовують товарне кредитування, як центральний інструмент для досягнення зазначених вище цілей. В кризових умовах, які характерні для сучасного стану економіки України, до застосування відносин, що базуються на товарному кредиті, вдаються не тільки підприємства торгівлі, але і ті, що належать до інших галузей економіки.

Кредитні відносини між господарюючими суб'єктами в умовах жорсткої конкурентної боротьби та мінливого зовнішнього середовища значно ускладнюються. Стрімкий розвиток боргових відносин між підприємствами обумовлює актуальність обраного дослідження.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Доцільність прийняття тих чи інших управлінських рішень, у тому числі й при товарному кредитуванні, можливе лише за умови врахування економічної сутності товарного кредиту та практичних особливостей його застосування. В практиці застосування товарного кредиту важливим також є поєднання особливостей податкового обліку та економічних передумов виникнення зазначених відносин.

АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНИХ ДАНИХ

Слід відзначити, що проблемам наукового обґрунтування обсягів товарного кредитування присвячені

праці таких науковців, як В. Скіцько, Ю. Макаренко, М. Пістунів, І. Воробіова. В рамках своїх досліджень зазначені автори приділяють увагу певним вузьким ділянкам означеної проблематики. Так, В. Скіцько [1] розглядає надання товарних кредитів з позицій математичного моделювання та основними напрямками його досліджень є прогнозна оцінка показників діяльності підприємств в сфері товарного кредитування. В аналогічних напрямках розгортають свої дослідження Ю. Макаренко та М. Пістунів, які основну увагу приділяють нормуванню розміру комерційного кредиту [3]. Наукова цінність здобутків вищезазначених авторів є безперечною. Поряд з цим, на наш погляд, недостатнім є висвітлення законодавчих норм, що регулюють кредитні відносини, та економічних передумов товарного кредитування.

Дослідження О. Сметанко [2] та О. Жураківської [4] характеризуються теоретико-практичною спрямованістю. О. Журавською докладніше розкриті правові та облікові аспекти товарного кредитування, але не достатньо уваги приділено економічній сутності товарного кредиту.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є поглиблення наукових уявлень щодо економічної сутності товарного кредиту та визначення особливостей його надання.

У відповідності з визначеною метою, поставлені наступні завдання дослідження:

— провести критичний аналіз нормативно-правової база регулювання товарного кредиту в Україні;

— розглянути погляди науковців щодо економічної сутності товарного кредиту та визначити особливості його надання;

— запропонувати власне визначення товарного кредиту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У податковому кодексі України товарний кредит визначається як "...товари (роботи, послуги), що передаються резидентом або нерезидентом у власність юридичних чи фізичних осіб на умовах договору, що передбачає відстрочення остаточних розрахунків на визначений строк та під процент. Товарний кредит передбачає передачу права власності на товари (роботи, послуги) покупцеві (замовникові) у момент підписання договору або в момент фізичного отримання товарів (робіт, послуг) таким покупцем (замовником), незалежно від часу погашення заборгованості" [6].

Якщо звернутися до закону України "Про оподаткування прибутку підприємств", що втратив силу, то можна констатувати, що визначення "товарного кредиту" у зазначеному законі та у податковому кодексі України майже ідентичні. В податковому кодексі товари доповнені роботами та послугами.

У законодавстві Російської Федерації є відокремлення понять товарний кредит та комерційний кредит. Щодо товарного кредиту його визначення майже ідентичне визначенню у вітчизняному законодавстві. А відповідно до ст. 823 Цивільного кодексу Російської Федерації [7] поряд з відстрочкою або розстрочкою оплати товарів, робіт, послуг під комерційним кредитом також розуміється надання авансу, попередньої оплати.

У зв'язку з набранням чинності нового Цивільного кодексу України з 01.01.2004 р. [8] можна говорити про те, що операції товарного кредитування отримали більш фундаментальну правову базу. Так, слід нагадати, що в старому Цивільному кодексі України операціям товарного кредитування була присвячена лише ст. 240 "Продаж товарів в кредит", норми якої застосовувалися до продажу роздрібними торгівельними підприємствами громадянам з розстроченням платежу товарів тривалого користування.

У Цивільному кодексі України (ст. 694), що діє з 01.01.2004 р., товарний кредит трактується як різновид договору купівлі-продажу. Особливістю такого договору є те, що покупець розраховується за отриманий товар не відразу, а з відстроченням платежу.

Слід зазначити, що Цивільний кодекс України розрізняє два різновиду договору купівлі-продажу в кредит: з відстрочкою та з розстрочкою платежу. Відстрочка передбачає, що весь платіж за товар повинен бути здійснений покупцем повністю через/ протягом певного строку після передачі товару. Розстрочка ж включає в себе декілька періодичних платежів. У зв'язку з цим слід зазначити, що рівномірність періодів платежів та їх пропорційність певній базі ніяк не регламентується у діючому Цивільному кодексі.

Нагадаємо, що з відстрочкою або розстрочкою платежу можуть постачатися не тільки товари, але й надаватися послуги (виконуватися роботи). Такий висновок можна зробити з ч. 1 ст. 1057 Цивільного кодексу, що присвячена комерційному кредиту, різновидом якого є товарний кредит: "Договором, виконання якого пов'язано з передачею у власність іншій стороні грошових коштів або речей, визначених родовими ознаками, може передбачатися надання кредиту у якості авансу, попередньої оплати, відстрочки або розстрочки оплати товарів, робіт або послуг (комерційний кредит), якщо інше не встановлено законом".

Таким чином, комерційний кредит припускає надання відстрочки оплати не тільки по відношенню до товарів, але й по відношенню до робіт та послуг.

Зазначимо, що на думку деяких правознавців ч. 1 ст. 1057 Цивільного кодексу сформульована не досить вда-

ло: спочатку говориться про грошові кошти та речі, визначені родовими ознаками, а потім згадуються роботи та послуги [9].

З положень Цивільного кодексу України можна зробити висновок, що термін "товарний кредит" тлумачиться в ньому у вузькому значенні як різновид "комерційного кредиту" при продажу товарів на умовах відстрочки (розстрочки) платежу. Саме цим цивільно-правове розуміння товарного кредиту відрізняється від податкового. Відповідно до податкового законодавства товарний кредит має більш широке значення та охоплює комерційний кредит.

Відповідно ч. 5 ст. 694 Цивільного кодексу договором товарного кредитування можуть бути передбачені два види відсотків:

1. За вартість послуги, пов'язаної з відстрочкою платежу за наданий товар;

2. За прострочення платежу. Такі відсотки є платою за користування чужими грошовими коштами (ст. 536 Цивільного кодексу). Іншими словами, такі відсотки представляють собою фінансові санкції.

Відповідно Цивільного кодексу України, договір товарного кредитування може бути і безвідсотковим, адже абз. 2 ч. 5 ст. 694 Цивільного кодексу передбачає, що договір може, а не повинен передбачати сплату відсотків. Цим товарний кредит в Цивільному кодексі відрізняється від товарного кредиту, визначеного в податковому кодексі України.

Абзац 1 ч. 5 ст. 694 Цивільного кодексу встановлює правила сплати відсотків на прострочену суму, аналогічні встановленим в ч. 1 ст. 536 Цивільного кодексу: "За користування чужими грошовими коштами боржник зобов'язаний сплачувати відсотки, якщо інше не встановлено договором між фізичними особами". Розмір відсотків може встановлюватися договором, законом або іншим актом цивільного законодавства (ч. 2 ст. 536 Цивільного кодексу України).

Щодо моменту переходу права власності на товар по договору товарного кредитування, діє загальне правило: право власності переходить в момент передачі такого товару, якщо інше не встановлено договором або законом. Таким чином, у договорі товарного кредитування може бути передбачено, наприклад, що право власності на товар переходить до покупця після погашення заборгованості за поставлений товар. Одночасно слід звернути увагу, що відповідно до п. 14.1.245 податкового кодексу України, товарний кредит передбачає перехід права власності на товари (результати робіт, послуг) покупцю (замовнику) в момент підписання договору або в момент фізичного отримання товарів (робіт, послуг) таким покупцем (замовником) незалежно від часу погашення заборгованості. Таке протиріччя в нормативних актах, на нашу думку, може викликати податкові спори. Для запобігання цьому має сенс порадити господарюючим суб'єктам при проектуванні договорів товарного кредитування синхронізувати їх норми з нормами податкового законодавства, а саме податкового кодексу України.

У відповідності з п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" фінансова послуга — операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок, або за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, — і за рахунок залучених у інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [10].

Таке визначення фінансової послуги може природно викликати питання: чи є операції товарного кредитування фінансовими послугами?

При вирішенні цього питання слід зазначити: невід'ємною ознакою фінансової послуги є мета здійснення відповідної операції (отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів). Таким чином, на перший погляд наявність відсотків, передба-

чених договором товарного кредитування, формально відповідає меті "прибутковості" фінансової послуги.

На нашу думку, з точки зору юридичної форми, не має підстав кваліфікувати операції товарного кредитування як фінансові послуги. Фінансова послуга — це операція з фінансовими активами, які відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" [10] визначаються як: грошові кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, не віднесені до цінних паперів. Товарний же кредит оперує товарами та послугами по відстроченню платежу.

Крім того, комерційне кредитування (на відміну від договору позики) відбувається не по самостійному договору, а у виконання обов'язків по реалізації товарів, виконанню робіт або наданню послуг, зокрема, для товарного кредитування — шляхом надання відстрочки оплати товарів.

Слід зазначити, що навіть визнання товарного кредитування фінансовою послугою особливих проблем для діяльності підприємств у правових межах не створить. Ч. 4 ст. 5 Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" встановлено, що законодавством визначаються можливість та порядок надання окремих фінансових послуг юридичними особами, які не мають статусу фінансової установи. У даному контексті слід звернути увагу на ст. 1057 "Комерційний кредит" Цивільного кодексу України, яка допускає кредитування одного підприємства іншим. Саме цим комерційний кредит відрізняється від кредитного договору, в якому у якості позичальника виступають банки або інші фінансові установи (ч. 1 ст. 1054 Цивільного кодексу України). Таким чином, в договорі комерційного кредиту суб'єктному складу сторін жорсткі вимоги не пред'являються: такий кредит може бути наданий особою.

Вітчизняний дослідник І. О. Бланк дає наступне визначення товарного кредиту: "... являє собою форму оптової реалізації продукції її продавцем на умовах відстрочки платежу, якщо така відстрочка перевищує звичайні строки банківських розрахунків" [11, с. 335]. Також слід зазначити, що в науковому та практичному середовищі терміни "товарний кредит" та "комерційний кредит" ототожнюються та є синонімами. Приставка "комерційний" робиться наголос на те, що кредит виник (виникає) в результаті здійснення продажу товару продавцем покупцю.

Товарний кредит передбачає передавання права власності на товари (результати робіт, послуг) покупцю (замовнику) у момент підписання договору або в момент фізичного отримання товарів (робіт, послуг) таким покупцем (замовником), незалежно від часу погашення заборгованості.

Найпоширенішим визначенням товарного (комерційного) кредиту є наступне: це кредит, що надається одним функціонуючим підприємцем іншому у вигляді продажу товарів з відстрочкою платежу та під зобов'язання боржника (покупця) погасити у певний строк як суму основного боргу, так і відсотки, що нараховуються [12].

Слід зазначити деякий недолік в такому визначенні саме товарного кредиту. Безумовно, товарний (комерційний) кредит, особливо в сучасних умовах, має платну основу. Однак плата за його використання може бути й не у вигляді відсотків, що нараховуються, а мати більш завуальований (не доступний для спостереження боржником) вигляд — включатися в вартість товару. Таким чином, нарахування відсотків за використання відстрочки платежу не набуло значного поширення в комерційній практиці. Також теоретично не слід усувати можливість надання відстрочки платежу (товарного кредиту) навіть без вимоги кредитора (завуальної або відкритої) заплатити за її використання. Характер боргових відносин багато в чому може залежати від міжгосподарських зв'язків, угод між постачальником (підрядником) і покупцем (замовником).

Особливістю товарного (комерційного) кредиту вважається те, що позика не є головною ціллю. Вона супроводжує акт купівлі-продажу товарів, сприяючи швидкому виконанню процедури реалізації. З точки зору покупця товарний (комерційний) кредит може розглядатися як так зване спонтанне фінансування та відносно дешевий спосіб отримання коштів, що не потребує забезпечення [13]. Таким чином, в залежності від певних умов, у товарному (комерційному) кредиті може бути зацікавлений як продавець (підрядник), так і покупець (замовник) [14].

Товарний (комерційний) кредит володіє ознаками, які відрізняють його від інших видів кредиту. Так, кредиторами і позичальниками при комерційному кредитуванні є виробничі або торгівельні підприємства, тобто не фінансово-кредитні організації, основною діяльністю яких є надання кредитів. Об'єктом кредитування є поточна виробничо-торгівельна діяльність. При цьому відбувається вливання в оборотний капітал позичальника в натуральній формі.

Але не можна не відзначити внутрішнього протиріччя у розвитку товарного кредитування. Це обумовлене тим, що, з одного боку, цей вид кредиту базується на русі позичкового капіталу у вигляді товарів та визначений їм, а з іншого — є однією із форм кредиту взагалі та віддзеркалює загальний стан його розвитку [15].

Товарний (комерційний) кредит у більшості випадків дуже тісним чином пов'язаний з банківським та трансформується у нього. Так, банки проводять акцептування, облік та переоблік комерційних векселів, приймають їх у заставу, проводять факторингові операції, опосередкованим чином кредитують інвестування обігових коштів підприємства у дебіторську заборгованість, тим самим рефінансуючи останню для підприємства.

Західні економісти та аналітики відокремлюють такі основні складові операції з реалізації продукції:

- умови надання комерційного кредиту (кількість гарантів, строк);

- методи платежу (форми розрахунків, часткова сплата або разом, тощо);

- можливість відхилення об'єму товарів у кожній партії від замовленої кількості [16].

Всі ці елементи і є основними передумовами організації механізму товарного кредитування.

Пропозиція і попит товарного (комерційного) кредиту обумовлені кругообігом промислового та торгівельного капіталу. Товарний кредит надається як додаткова послуга, передбачена договором купівлі-продажу. Сторони товарного кредитування вільні у визначенні ціни кредиту, яка встановлюється найчастіше у вигляді знижок за прискорені терміни оплати товару. У цьому полягає одна з переваг товарного кредиту в порівнянні з банківським: плата за банківський кредит у більшості залежить від ситуації на грошовому ринку, від рівня ставки рефінансування і, зазвичай, банківський кредит набагато дорожчий у порівнянні з товарним (комерційним) кредитом [17]. У той же час товарний кредит при порушенні розрахунково-платіжної дисципліни може перетворитися в недобровільне, вимушене кредитування, що негативно впливатиме на всю економіку в цілому.

Український вчений В.П. Козлов [17] вважає, що закінчення торгівельної (комерційної) операції збігається з початком кредитної, яка у свою чергу буде завершена при погашенні підприємством-позичальником заборгованості по позиці. На нашу думку, кредитна операція починається одночасно з торгівельною, а в деяких випадках і в загалі до неї. Так, навіть прийняття рішення надавати відстрочку платежу певному покупцю можна вважати початком кредитної операції.

У сучасних умовах товарне (комерційне) кредитування є головним фінансовим інструментом збуту продукції в оптовій ланці. Проте властива комерційному кредиту загроза порушення ланцюгової платіжної залежності в процесі купівлі-продажу товару обумовлює

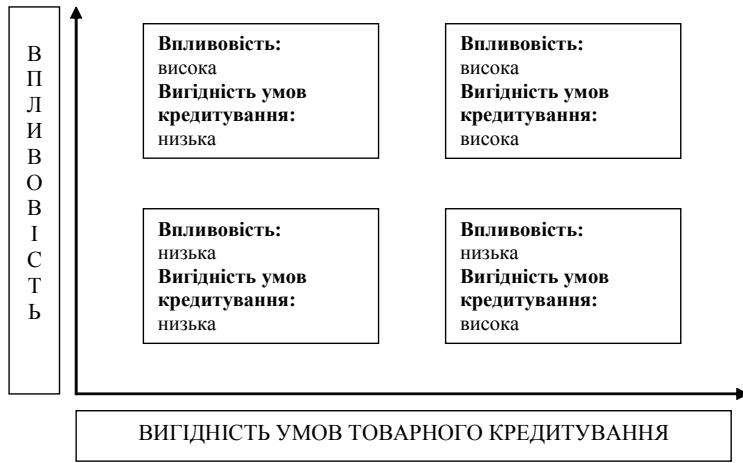

Рис. 1. Матриця дебіторів підприємства

пошук додаткових інструментів рефінансування заборгованості.

У теперішній час практично на всіх світових ринках переважаючою є тенденція до збільшення строків реалізації товарів, причому не тільки в фазах кризи та депресії, але й під час оживлення та підйому [18].

Поряд з розвитком прямого продажу продукції безпосереднім виробником зростає значення гуртових посередників, що сприяє накопиченню великих товарних запасів у різноманітних торговельних ланках.

В останній час прискорено розвивається торгівля споживчими товарами, котра все більш впливає на торгівлю в цілому, на виробничий процес та на розвиток кардинальних зв'язків між виробниками та споживачами. Все це обумовило рівень та форми розвитку товарного (комерційного) кредиту у 80-х роках ХХ століття, в тому числі і в зовнішній торгівлі.

Зростання світового зовнішньоторгового обороту, збільшення часу реалізації товарів, зріст числа посередників, форсування виробництва та реалізації товарів — все це призвело до необхідності для підприємств збільшення обсягів продажу товарів у кредит.

Виділяють п'ять основних способів надання товарного кредиту [17]:

- вексельний спосіб;
- знижка при умові оплати в певний строк;
- сезонний кредит;
- відкритий рахунок;
- консигнація (комісія).

При вексельному способі після поставки товару продавець виставляє тратту на покупця, котрий, отримавши комерційні документи, акцептує її, тобто дає згоду на сплату в зазначений строк.

Другий спосіб — знижка при умові оплати в певний строк. Цей спосіб передбачає умову: якщо платіж буде зроблений покупцем на протязі обумовленого контрактом періоду після виписки рахунку, то із ціни буде врахована знижка. В іншому випадку, вся сума повинна бути сплачена в обумовлений строк. Даний спосіб є дуже розповсюдженим. Одним із його варіантів є застосування системи гнучких знижок, при якій розмір знижки варіює в залежності від періоду, в який відбувається погашення боргу покупцем.

Спосіб сезонного кредитування дозволяє організувати оптовому покупцю необхідний запас товарів перед піком сезонних продажів та відстрочити платіж виробнику до кінця розпродажу. Головна перевага при цьому способі для виробника — можливість випуску продукції без додаткових витрат на складування, зберігання, тощо.

Відповідно договору про відкритий рахунок, що приймається сторонами, покупець може робити періодичну закупівлю без звернення за кредитом у кожному окремому випадку. Звичайний порядок здійснення уго-

ди такий: коли покупець замовляє товар, він негайно відвантажується, а платіж за нього відбувається в обумовлені строки після отримання рахунку.

Консигнація (комісія) — спосіб, при котрому роздрібний (оптовий) торговець може отримати товарно-матеріальні цінності без зобов'язання погасити борг в певні строки. Якщо товар буде проданий, буде здійснений і платіж виробнику, а якщо ні, то роздрібний (оптовий) торговець може повернути товар виробнику без сплати неустойки. Консигнація частіше застосовується при реалізації нових, нетипових товарів, попит на які важко розрахувати.

Слід зазначити, що деякі елементи сезонного кредиту та відкритого рахунку можуть інстальоватися в інші способи комерційного кредитування. Таким чином, можлива більш широка варіація похідних видів товарного кредитування. Основним критерієм, відповідно до якого відбувається дроблення товарного кредиту на окремі способи та підвиди в практичних ситуаціях, є вигідність його умов для продавця (або покупця).

Таким чином, можна зробити висновок, що вибір способу товарного кредитування залежить від таких основних факторів, як особливості ринку даних товарів та впливовість продавця (покупця) товарів.

Відповідно до цього для окремо взятого підприємства можна скласти матрицю дебіторів з огляду на впливовість дебіторів, що аналізуються, та ступінь вигідності обраного виду та умов товарного кредитування для підприємства (рис. 1).

Поняття "кредит" має тісний зв'язок з поняттям "дебіторської заборгованості", але їх ототожнення не припустиме. Так, виникнення дебіторської заборгованості є наслідком проведення кредитної операції. Як і з поняттям кредиту, в спеціальній економічній літературі не має єдності щодо визначення сутності поняття "дебіторська заборгованість".

Також потребує визначення поняття "товарний кредит". Проаналізувавши та систематизувавши сучасні погляди науковців на борг, кредит, проаналізувавши нормативно-правову базу, ми пропонуємо наступне визначення товарного кредиту: комплекс організаційно-економічних та фінансових відносин, що виникають у процесі реалізації товарів (робіт, послуг) та/або їх переміщення по торговельному ланцюгу, починаються в момент прийняття рішення про реалізацію товарів (робіт, послуг) з відстрочкою платежу та закінчуються повним погашенням заборгованості дебітором.

ВИСНОВКИ

Проведений критичний аналіз нормативно-правової бази регулювання товарного кредиту в Україні дав змогу визначити певні ключові моменти законодавчого регулювання, які рекомендується враховувати суб'єктам господарювання в практиці надання товарних кредитів. З'ясовано, що товарний (комерційний) кредит припускає надання відстрочки оплати на тільки по відношенню до товарів, але й по відношенню до робіт та послуг. Встановлено існування протиріччя у Цивільному кодексі України та Податковому кодексі України щодо моменту переходу права власності на товар по договору товарного кредитування, що може привести до виникнення податкових спорів між суб'єктами господарювання та контролюючими органами. Для запобігання цьому рекомендується господарюючим суб'єктам при проектуванні договорів товарного кредитування синхронізувати їх норми з нормами податкового кодексу України.

Вибір способу товарного кредитування залежить від таких основних факторів, як особливості ринку даних товарів та впливовість продавця (покупця) товарів. Відповідно до цього для окремо взятого підприємства рекомендується аналізувати склад дебіторів з огляду на впливовість дебіторів, що аналізуються, та ступінь ви-

гідності обраного виду та умов товарного кредитування для підприємства.

Запропоноване наступне визначення товарного кредиту: комплекс організаційно-економічних та фінансових відносин, що виникають в процесі реалізації товарів (робіт, послуг) та/або їх переміщення по торговельному ланцюгу, починаються в момент прийняття рішення про реалізацію товарів (робіт, послуг) з відстрочкою платежу та закінчуються повним погашенням заборгованості дебітором.

Література:

1. Скілько В.І. Модель прогнозування показників діяльності підприємства в сфері комерційного (товарного) кредитування / В.І. Скілько // Вісник Запорізького національного університету. — 2010. — № 1 (5). — С. 102—112.

2. Сметанко О.В. Внутрішній аудит кредитної політики як ефективний інструмент управління підприємством / О.В. Сметанко // Вісник Хмельницького національного університету. — 2010. — № 2. — Т. 2. — С. 24—28.

3. Макаренко Ю.П. Використання методу дисконтування у нормуванні розміру комерційного кредиту малих форм агробізнесу / Ю.П. Макаренко, М.І. Пістун // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — 2011. — № 4. — С. 125—130.

4. Жураківська О. Товарний кредит з відсотками: правові та облікові аспекти / О. Жураківська // Баланс-агро. — 2014. — № 43 (415). — С. 26—29.

5. Воробйова І.А. Механізм розвитку управління заборгованістю підприємства / І.А. Воробйова, А.О. Лисицина // Збірник наукових праць нук. — 2011. — № 2. — С. 121—128.

6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 13—14, № 15—16, 17. — Ст. 112.

7. Волнин В.А. Кредитная политика предприятия: переход к системному управлению / В.А. Волнин // Финансовый вестник: финансы, налоги, страхование, бухгалтерский учет. — 2010. — № 5. — С. 21—22.

8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40—44. — Ст. 356.

9. Погребняк А. Товарные кредиты: теперь — налоговые подробности / А. Погребняк // Бухгалтер. — 2005. — № 33 (321). — С. 48.

10. Закон України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" від 12.07.2001 р. № 2264-III // Офіційний вісник України. — 2001. — № 32. — Ст. 1457.

11. Бланк И.А. Управление финансовыми ресурсами предприятия [Текст] / И.А. Бланк. — К.: Эльга, 2011. — 574 с.

12. Харчук Т.В. Сутність та значення фінансової стратегії і політики підприємства / Т.В. Харчук // Інвестиції: Практика та досвід. — 2011. — № 9. — С. 48—49.

13. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Кол. авт.; под общ. ред. А.Г.Грязновой. — М.: Финансы и статистика, 2004. — 1168 с.

14. Белозерцев В.С. Механізм управління дебіторською заборгованістю підприємств оптової торгівлі / В.С. Белозерцев // Strategiczne pytania swiatowej nauki — 2011: Materialy VII Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, 07—15 lutego 2011 r. — Przemysl: Sp. z o.o. "Nauka I studia", 2011. — Vol. 2. — S. 52—57.

15. Бутрин А.Г. Методика оптимизации кредитной политики предприятия в концепции логистики / А.Г. Бутрин // Экономика и производство. — 2005. — № 3. — С. 21—25.

16. Погребняк А. Утром деньги — вечером стулья (Товарный кредит от нерезидента; ТК у частного предпринимателя) / А. Погребняк // Бухгалтер. — 2005. — № 35 (323). — С. 58.

17. Козлов В.П. Синтез системы механизмов кредитного менеджмента предприятия: дис. на соиск. ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.06.02 / В.П. Козлов; Донецкий нац. ун-т. — Донецк, 2002. — 206 с.

18. Скала З. Ритейл в Центральной и Восточной Европе / З. Скала, В. Хюбнер // Новая торговля. — 2006. — № 2. — С. 10—14.

References:

1. Skits'ko, V.I. (2010), "Model predictive evaluation of the performance of the enterprise in commercial (marketable) loans", *Visnik Zaporiz'kogo natsional'nogo universitetu*, vol. 1 (5), pp. 102—112.

2. Smetanko, O.V. (2010), "Internal audits of monetary policy as an effective management tool now", *Visnik Khmel'nits'kogo natsional'nogo universitetu*, vol. 2, t. 2, pp. 24—28.

3. Makarenko, Yu.P. (2011), "Using the discount of commercial credit rationing size small forms Agribusiness", *Visnik Poltav's'koi derzhavnoi agrarnoi akademiji*, vol. 4, pp. 125—130.

4. Zhurakivs'ka, O. (2014), "Commodity loan with interest, legal and accounting aspects", *Balans-agro*, vol. 43 (415), pp. 26—29.

5. Vorobyova, I.A. and Lisitsina, A.O. (2011), "The mechanism of debt management company", *Zbirnik naukovikh prats' NUK*, vol. 2, pp. 121—128.

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), "Tax Code of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 13—14, 15—16, 17, p. 112.

7. Volnin, V.A. (2010), "Credit policy of the enterprise: the transition to a system management", *Finansovyy vestnik: finansy, nalogi, ctrakhovanie, bukhgalterskiy uchet*, vol. 5, pp. 21—22.

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Civil Code of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 40—44, p. 356.

9. Pogrebnyak, A. (2005), "Commercial Loans: Now — Tax Details", *Bukhgalter*, vol. 33 (321), p. 48.

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On Financial Services and State Regulation of Financial Markets", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 32, p. 1457.

11. Blank, I.A. (2011), *Upravlenie finansovymi resursami predpriyatiya* [Management of financial resources of the enterprise], El'ga, Kyiv, Ukraine.

12. Kharchuk, T.V. (2011), "The essence and importance of financial strategy and policy of the company", *Investytsii: Praktyka ta dosvid*, vol. 9, pp. 48—49.

13. Gryaznova, A.G. (2004), *Finansovo-kreditnyy entsiklopedicheskiy slovar'* [Financial and Credit Encyclopedic Dictionary], *Finansy i statistika*, Moscow, Russia.

14. Bielozerstev, V.S. (2011), "The mechanism of management of accounts receivable wholesale trade enterprises", *Materialy VII Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji* [Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference], *Strategiczne pytania swiatowej nauki* [Strategic issues in the world of science], *Przemysl*, Poland, 07—15 lutego 2011 r., pp. 52—57.

15. Butrin, A.G. (2005), "Methods of optimizing the credit policy of the enterprise in the logistics concept", *Ekonomika i proizvodstvo*, vol. 3, pp. 21—25.

16. Pogrebnyak, A. (2005), "Money in the morning — evening chairs (Commodity loan from non-resident; commodity loan from a private entrepreneur)", *Bukhgalter*, vol. 35 (323), p. 58.

17. Kozlov, V.P. (2002), "Synthesis of mechanisms for credit management companies", *Abstract of Ph.D. dissertation, Business, management and marketing*, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine.

18. Skala, Z. (2006), "Retail in Central and Eastern Europe", *Novaya torgovlya*, vol. 2, pp. 10—14.

Стаття надійшла до редакції 07.07.2015 р.

УДК 330.322.16

С. В. Шарова,

к. е. н., доцент кафедри "Фінанси і кредит", Запорізький національний технічний університет

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ (РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

S. Sharova,

Ph.D., assistant professor of "Finance and Credit", Zaporizhzhya National Technical University

FINANCIAL ASPECTS OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT IN UKRAINE (REGIONAL ASPECT)

У роботі розглянуто проблеми фінансово-кредитного стимулювання розвитку малого підприємництва Запорізького регіону. Для цього було впроваджено регіональну Програму розвитку малого підприємництва, окремим пунктом якої передбачається фінансово-кредитне стимулювання. Реалізація Програми сприятиме активному включенню населення в процес покращення життя в містах та районах області, розв'язанню проблем зайнятості населення, створенню нових робочих місць, зменшенню рівня безробіття, насиченню товарних ринків відповідною продукцією, наповненню місцевих бюджетів.

In this work the problems of financial and credit incentives for small business development of Zaporizhzhya region. This was implemented a regional Program of small business development, in a single paragraph which provides for financial incentives. The Program will promote the active inclusion of the population in the process of improving life in cities and districts of the region, the decision of problems of employment of the population, creation of new jobs, reduction of unemployment, the saturation of the commodity market in the products concerned, filling local budgets.

Ключові слова: фінансово-кредитне стимулювання, розвиток малого підприємництва, Запорізький регіон, економіка регіону, регіональна програма.

Key words: financial incentives, small business development, Zaporozhye region, regional economy, regional program.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток малого підприємництва є додатковим вагомим фактором, що позитивно впливає на зростання економіки держави та регіону. Його розвиток сприяє усуненню диспропорцій на окремих товарних ринках, створенню додаткових робочих місць і скороченню безробіття, розвитку конкуренції, швидкому насиченню ринку товарами та послугами. Однією з перспектив розвитку малого підприємництва, як й підприємства взагалі, є фінансово-кредитне стимулювання його розвитку.

ОГЛЯД ОСТАННІХ ДжЕРЕЛ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем фінансово-кредитного забезпечення та стимулювання розвитку малого та серед-

нього підприємництва присвячені наукові праці таких відомих вчених: В. Александрової, У. Баумола, А. Бернстайна, О. Волкова, Г. Воляника та Н. Воляник, А. Дагаєва, М. Денисенко, М. Долишної, П. Друкера, М. Козоріз, Н. Кондратьєва, С. Кузнеца, А. Кузнецової, І. Матвієнко, Е. Менсфілда, Е. Морсмана, Н. Кларка, М. Пашути, А. Пересади, А. Поддєрьогіна, А. Поручника, С. Роджерса, Б. Санто, І. Сердюк, Р. Солоу, О. Третьякової, Ч. Фрімена, В. Чабана, А. Чернявського, Й. Шумпетера та ін. Залишається невирішеним перелік питань використання методів та форм фінансово-кредитного забезпечення та стимулювання розвитку малих підприємств. Недостатньо висвітлено є проблема методичного забезпечення формування підходів до визначення інвестиційної привабливості суб'єктів малого підприємництва, інтег-

ральної оцінки ефективності їх інноваційної діяльності.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завданням статті є проведення дослідження проблем фінансово-кредитного стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва Запорізького регіону.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основним джерелом інвестування для малого підприємництва регіону Запоріжжя (саме як і в інших регіонах України) поки що залишаються власні фінансові ресурси та сімейні позики. Слід зазначити, що навіть у найрозвинутіших країнах самофінансування фірм є найпотужнішим джерелом інвестування, і тільки відносно невелика їх частина (10—20%) проходить через систему інвестиційно-фінансової інфраструктури. Але саме ця частка, що є дуже динамічною та здатна на миттєву реакцію, забезпечує гнучкість економіки. Важелем, що зумовлює зрушення, виступає конкуренція. Однак за умов самофінансування її вплив є суперечливим. Слабкість або відсутність конкуренції знижує стимули до ризикованих вкладень, а за умов інсайдерської власності (що, безумовно, актуально для України) — також до пошуку зовнішніх інвесторів. Натомість, надто сильна конкуренція зменшує прибуток, позбавляючи таким чином фірми власних інвестиційних ресурсів та знижуючи їх інвестиційну привабливість. Тому зв'язок може бути як позитивним, так і негативним, причому може вказувати на переважну роль обмежень, пов'язаних зі стимулами чи ресурсами. Іншими словами, зв'язок між конкуренцією та інвестуванням не завжди стабільний, але в жодному разі не є негативним. Це свідчить на користь того, що в Україні відсутність стимулів для ефективного інвестування є більш вагомим, аніж брак ресурсів.

Сьогодні внутрішні джерела фінансування (одержаний прибуток, амортизаційні відрахування, засоби сформованих фондів) для подальшого розвитку підприємств малого бізнесу недостатньо. Особливо гостро постає питання щодо кредитування підприємств, які ще не встигли набути позитивну ділову репутацію і не мають реальних активів, котрі могли б гарантувати повернення запозичених коштів інвестору.

Відсутність достатнього обсягу фінансових ресурсів для забезпечення інвестиційних та обігових потреб малого підприємництва є однією з найбільш складних проблем на шляху розвитку малого підприємництва України. Існує низка чинників, які заважають суб'єктам малого підприємництва використовувати ці ресурси.

Основною метою створення в області стабільної і гнучкої системи фінансово — кредитної підтримки є спрощення доступу малих підприємств до інвестиційних ресурсів. Для реалізації цього завдання необхідно провести об'єднання фінансових можливостей всіх джерел підтримки малого підприємництва в місті, створити оптимальні механізми ефективного цільового використання фінансових та інвестиційних ресурсів, залучення іноземних кредитів та інвестицій. Світовий досвід свідчить, що практично в усіх розвинутих країнах держава бере активну участь у формуванні та розвитку підприємницької діяльності, підтримці найбільш доцільних і ефективних її напрямів. Навіть у таких країнах, де склалися вікові традиції приватного підприємництва, малий бізнес потребує допомоги й одержує її на основі державних програм підтримки малого підприємництва. Одні країни з розвинутою економікою мають розгалужену та чітко усталену систему державної підтримки

малого бізнесу (США, Японія, Німеччина, Франція), в інших — подібна система знаходиться у стадії становлення або розвитку. Враховуючи це, уряд України повинен активніше допомагати становленню малого бізнесу, формуючи відповідну політику щодо його підтримки.

Створення необхідних умов з боку держави та регіональної влади має здійснюватися шляхом допомоги у формуванні стартового капіталу для відкриття підприємства і забезпечення сприятливих умов для подальшого розвитку та функціонування малих та середніх підприємств.

Сьогодні в Україні дуже гостро стоїть проблема кредитування малих підприємств, їх доступу до фінансових ресурсів, одже далеко не кожен суб'єкт малого підприємництва спроможний сплачувати досить високі процентні ставки. Комерційні банки, у свою чергу, не поспішають розвивати відносини з малими підприємствами через підвищений ризик щодо повернення кредитів, тому видають суб'єктам малого підприємництва лише короткострокові кредити. Якщо держава справді має намір допомагати суб'єктам малого підприємництва і бачить у ньому невід'ємний елемент системи ринкових відносин, тоді її фінансово-кредитна політика повинна стимулювати його розвиток [1—3].

Як перший етап формування нової державної політики стосовно малого підприємництва, яке в майбутньому повинно стати одним із важливих секторів економіки, слід вважати впровадження міських та регіональних цільових програм підтримки малого бізнесу. Реалізуючи ці програми, регіональні органи виконавчої влади повинні підтримувати життєздатні господарські структури, діяльність яких відповідає цілям та напрямам розвитку регіону. Фінансова підтримка подібних програм здійснюється як за рахунок коштів місцевих бюджетів, існуючих спеціалізованих фондів, коштів населення, так і міжнародних фінансових організацій

Мале підприємство, яке є найбільш динамічним елементом ринкової економіки, сприяє структурним перетворенням у регіональному секторі, оперативному насиченню ринку товарами та послугами, формуванню конкурентного середовища, забезпеченню зайнятості значної частини населення, пом'якшенню соціальної напруги і демократизації ринкових відносин, створенню широкого прошарку власників, які самостійно забезпечують власний добробут, потребує підтримки як на державному, так і на регіональному рівні. Суб'єктами малого підприємництва є фізичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, а також юридичні особи, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 500 тисяч євро [4—6].

Подальше створення та підтримка сприятливого середовища для формування та функціонування суб'єктів малого підприємництва є одним з пріоритетів у роботі органів місцевої виконавчої влади регіону. Обласна та районні державні адміністрації, міськвиконкоми міст обласного значення здійснюють свою роботу з підтримки та регулювання підприємницької діяльності в межах своїх повноважень, згідно з вимогами чинного законодавства та відповідно до програм розвитку малого підприємництва, що розроблюються [6].

Комплексну програму розвитку малого підприємництва в Запорізькій області на 2008—2015 роки (далі — Програма) розроблено керуючись Законами України "Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні", "Про державну підтримку малого підприємництва", з урахуванням Закону України "Про затвердження Держав-

ної програми зайнятості населення", положень Указів Президента України "Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва", "Про концепцію державної регіональної політики".

Програма розроблена головним управлінням економіки облдержадміністрації із залученням структурних підрозділів облдержадміністрації, Запорізького обласного центру зайнятості, обласної Координаційної ради з питань розвитку підприємництва, територіальних органів центральних органів виконавчої влади з урахуванням методичних рекомендацій Міністерства економіки України та Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, спирається на діючу систему облікової і звітної інформації органів державної статистики, органів державної реєстрації та органів державної податкової адміністрації.

Програма є складовою частиною програм соціально-економічного та культурного розвитку області, визначає мету, пріоритети та завдання щодо розвитку малого підприємництва в області, досягнення яких передбачається в результаті реалізації відповідного комплексу заходів.

Фінансова підтримка малого підприємництва буде здійснюватися шляхом:

- подальшого формування мережі інфраструктури фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва (створення регіональних фондів підтримки підприємництва, установ взаємного кредитування), впровадження гнучкої інвестиційної підтримки (розвиток системи лізингу машин та обладнання);

- проведення виваженої регіональної податкової політики щодо встановлення ставок місцевих податків та зборів на рівні таких, що стимулюють розвиток підприємництва, застосування диференційного підходу при встановленні розміру орендної плати за використання суб'єктами малого підприємництва комунального майна;

- сприяння мінімізації витрат діючих малих підприємств, пов'язаних з отриманням ними фінансових та матеріальних ресурсів, зовнішньоекономічної та іншої інформації.

Кошти, що передбачатимуться на підтримку підприємництва в обласному бюджеті, будуть спрямовуватися на фінансування певних програмних заходів. Фінансування програм та проектів, пов'язаних з виконанням цих заходів, буде здійснюватися через Регіональний фонд підтримки підприємництва по Запорізькій області. До надання на зворотній основі фінансової допомоги суб'єктам малого підприємництва для реалізації власних бізнес-проектів, спрямованих на розширення виробництва, створення нових робочих місць, виробництво нових товарів (послуг) Регіональним фондом підтримки підприємництва по Запорізькій області, планується спрямовувати не менш 300 тисяч гривень щорічно.

Головною метою Програми є спрямування дій місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань підприємців, установ ринкової інфраструктури, на створення і підтримання належних правових та організаційно-економічних умов щодо інтенсивного розвитку малого підприємництва, забезпечення його діяльності, як невід'ємного сектора економіки області.

Головними завданнями Програми є:

- подальша робота та спрямування зусиль місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на забезпечення:

- максимальне поєднання інтересів суб'єктів підприємницької діяльності з інтересами районів та міст області;

- спрощення процедур регулювання підприємницької діяльності та виходу на ринок нових суб'єктів господарювання;

- збільшення кількості суб'єктів сфери малого підприємництва, їх внеску в економіку області (насичення товарних ринків, вирішення соціально-побутових проблем, наповнення місцевих бюджетів);

- створення нових робочих місць, залучення суб'єктів підприємництва до зменшення рівня безробіття, створення умов для самостійної зайнятості населення;

- формування ефективної державно-громадської системи обслуговування, підтримки та захисту суб'єктів малого підприємництва;

- організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для сфери малого підприємництва, залучення молоді до підприємницької діяльності;

- залучення до активної участі у реалізації Програми найбільш широкого кола об'єднань підприємців.

Пріоритетною визначається будь-яка законна підприємницька діяльність, яка буде спрямована на:

- виробництво промислових та продовольчих товарів народного споживання;

- виробництво сільськогосподарської продукції (рослинництва та тваринництва);

- надання інформаційних, освітніх та консалтингових послуг суб'єктам підприємницької діяльності;

- надання послуг населенню;

- створення робочих місць.

У сільській місцевості, крім вищезазначених, пріоритетними напрямками підприємницької діяльності визначаються:

- сервісне обслуговування сільгосптоваровиробників;

- розбудова інфраструктури аграрного ринку;

- надання транспортних послуг населенню;

- торгівельна діяльність та побутове обслуговування населення.

У курортній зоні області — розвиток сфери охорони здоров'я, курортної сфери.

Забезпечення діяльності малих підприємств за визначеними пріоритетами здійснюватиметься шляхом:

- залучення суб'єктів малого підприємництва до участі у тендерах по закупівлі товарів, виконанню робіт, наданню послуг за бюджетні кошти;

- надання в оренду майна (приміщень, будівель, обладнання, тощо), що є у державній, комунальній власності та надання земельних ділянок на пільгових умовах;

- надання комунального майна на умовах лізингу;

- запровадження диференційованого підходу при встановленні ставок місцевих податків та зборів;

- надання на конкурсних засадах фінансової підтримки для реалізації інвестиційних проектів.

Підтримка з боку місцевих органів влади надаватиметься в першу чергу суб'єктам малого підприємництва, які зареєстровані та сплачують податки в межах області. Системне здійснення практичних заходів за напрямками, визначеними у Програмі, за умови вжиття необхідних заходів для розвитку малого підприємництва на державному рівні, забезпечить: збільшення кількості суб'єктів малого підприємництва (малих підприємств, громадян-підприємців, фермерських господарств); створення в малому підприємстві нових робочих місць; збільшення обсягів надходжень до бюджетів всіх рівнів від суб'єктів малого підприємництва та їх питомої ваги у загальному обсязі надходжень (за умови нарощування суб'єктами малого підприємництва обсягів платежів по податках та зборах, більшими темпами ніж іншими

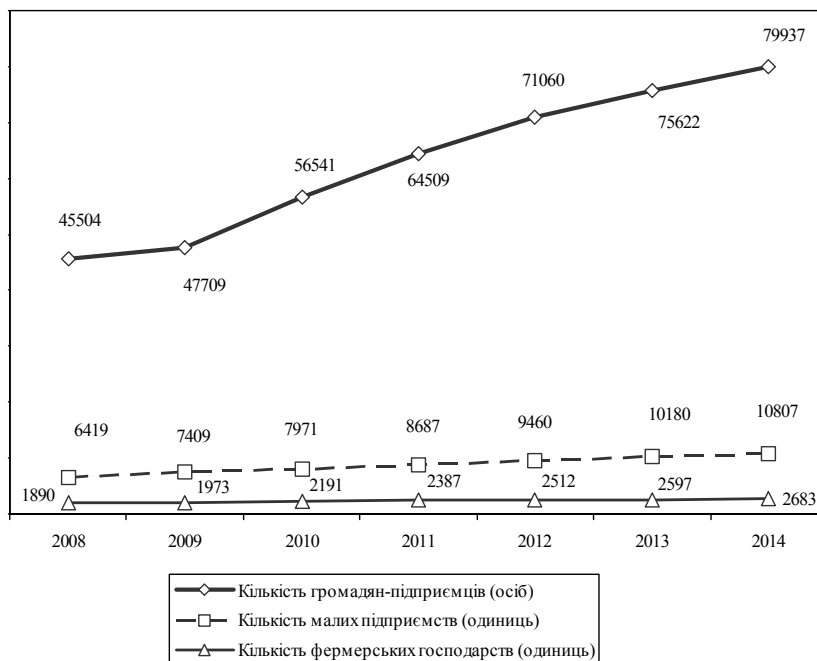

Рис. 1. Перспектива збільшення кількості суб'єктів малого підприємництва

суб'єктами); збільшення малими підприємствами обсягів виробництва товарів, робіт, послуг. Реалізація Програми сприятиме активному включенню населення в процес покращення життя в містах та районах області, розв'язанню проблем зайнятості населення, створенню робочих місць, зменшенню рівня безробіття, насиченню товарних ринків відповідною продукцією, наповненню місцевих бюджетів.

Підтримка з боку місцевих органів влади надаватиметься в першу чергу суб'єктам малого підприємництва, які зареєстровані та сплачують податки в межах області. Системне здійснення практичних заходів за напрямками, визначеними у Програмі, за умови вжиття необхідних заходів для розвитку малого підприємництва на державному рівні, забезпечить: збільшення кількості суб'єктів малого підприємництва (малих підприємств, громадян-підприємців, фермерських господарств); створення в малому підприємстві нових робочих місць; збільшення обсягів надходжень до бюджетів всіх рівнів від суб'єктів малого підприємництва та їх питомої ваги у загальному обсязі надходжень (за умови нарощування суб'єктами малого підприємництва обсягів платежів по податках та зборах, більшими темпами ніж іншими суб'єктами); збільшення малими підприємствами обсягів виробництва товарів, робіт, послуг. Реалізація Програми сприятиме активному включенню населення в процес покращення життя в містах та районах області, розв'язанню проблем зайнятості населення, створенню робочих місць, зменшенню рівня безробіття, насиченню товарних ринків відповідною продукцією, наповненню місцевих бюджетів.

ВИСНОВКИ

Розглянуто проблеми фінансово-кредитного стимулювання розвитку малого та середнього підприємства в Україні на регіональному рівні. В Запорізькій області впроваджено регіональну Програму розвитку малого та середнього підприємства, окремим пунктом якої передбачається фінансово-кредитне стимулювання. Реалізація Програми сприятиме активному включенню населення в процес покращення життя в містах та районах області, розв'язанню проблем зайнятості населення, створенню робочих місць, зменшенню рівня безробіття, насиченню товарних ринків відповідною продукцією, наповненню місцевих бюджетів.

Література:

1. Закон України "Про інвестиційну діяльність" // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 47. — С. 34—40.
2. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора" № 112 від 30.01.1997 р. // Офіційний Вісник України. — 1997. — № 6 — С. 130.
3. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації іноземних інвестицій" № 928 від 07.08.1996 // Урядовий кур'єр. — 1996. — № 186-187. — С. 88—92.
4. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Програми розвитку інвестиційної діяльності на 2008—2015 роки" № 1801 від 28.12.2007 р. // Офіційний Вісник України. — 2007. — № 12. — С. 60—65.
5. Постанова Кабінету Міністрів України "Про заходи щодо підтримки інноваційно-інвестиційних програм" № 1106 від 05.08.2002 р. // Урядовий кур'єр. — 2002. — № 153. — С. 58—70.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), "The Law of Ukraine "On investment activity", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol.47, pp. 34—40.
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (1997), "Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure of State Registration of agreements (contracts) on joint investment with foreign investors", Ofitsijnyj Visnyk Ukrainy, vol. 6, pp. 130.
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (1996), "Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure of state registration of foreign investments", Uriadovij kur'ier, vol. 186—187, pp. 88—92.
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), "Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Program of investment activity for 2008—2015", Ofitsijnyj Visnyk Ukrainy, vol.12, pp. 60—65.
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2002), "Cabinet of Ministers of Ukraine "On measures to support innovation and investment programs", Uriadovij kur'ier, vol.153, pp. 58—70.

Стаття надійшла до редакції 07.07.2015 р.

УДК 338

С. В. Каламбет,
д. е. н., професор,
Дніпродзержинський державний технічний університет, м. Дніпродзержинськ
В. О. Галаганов,
студент,
Дніпродзержинський державний технічний університет, м. Дніпродзержинськ

СТАН ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВІЙНИ

S. Kalambet,
doctor of economics, professor, Dneprodzerzhinsk State Technical University, Dneprodzerzhinsk
V. Galaganov,
student, Dneprodzerzhinsk State Technical University, Dneprodzerzhinsk

STATE OF ENTERPRISES IN CONDITIONS OF WAR

У статті розглянуто стан підприємств країн світу в умовах війни. Досліджено основні фактори, що впливають на діяльність та економічні показники підприємств. Проаналізовано вплив збройних конфліктів на функціонування підприємств різних галузей відповідно до їх зв'язку з війнами. У статті надаються схеми та діаграми, що ілюструють економічні трансформації, які відбуваються у підприємницькому секторі країни в умовах війни. Розглянуто показники діяльності підприємств, що спеціалізуються на виробництві військово-технічного обладнання, та способи отримання прибутку від збройних конфліктів. Встановлено основні тенденції розвитку військової галузі та її вплив на економічне та політичне становище країн світу.

The article shows the standing of countries in war, the basic factors affecting operations and economic performance of enterprises, the effect of armed conflict on the functioning of enterprises in various sectors according to their connection with the war. The article provides charts and diagrams illustrating the economic transformations taking place in the business sector of the country in war. It considers indicators of enterprises specializing in the production of military-technical equipment, and how to profit from armed conflict. In the article was showed basic trends of development of military industry and its impact on economic and political situation of the world.

Ключові слова: підприємницький сектор, збройні конфлікти, економічні трансформації, військово-технічне обладнання, політичні реформи, баланс бюджету, повоєнна відбудова.

Key words: business sector, armed conflicts, economic transformation, military-technical equipment, political reforms, balance of budget, post-war reconstruction.

ВСТУП

Від самого початку свого існування людське суспільство стикалося з проблемами воєн. Неолітична революція і, як наслідок, загальна майнова і соціальна диференціація людей створили умови для майнових та немайнових конфліктів в усьому світі. Та попри війни та конфлікти людство продовжувало розвиватись. Після суспільного поділу праці починається процес формування нової соціально-економічної групи — ремісництва. З часом у даній галузі відбувається ряд трансформацій, які дають початок підприємництву. Але якщо раніше питання взаємозв'язку між війнами та підприємництвом та економікою в цілому не приділяли гідної уваги, то за Доби Просвітництва науковці почали вбачати цей зв'язок. Вже у II половині ХХ сторіччя даним питанням займались професійно, але результатів досліджень у даній

галузі відносно мало. Така результативність пояснюється, здебільшого, тим, що для кожної країни у певний період часу ситуація щодо впливу війни на економіку докорінно відрізняється. Розглядати аналіз досвіду функціонування підприємництва в умовах війни може бути корисним для вітчизняних підприємств.

Актуальність даної статті полягає в тому, що недостатньо розроблена програмно-методологічна база щодо нормальної діяльності вітчизняних підприємств в умовах війни. Даній темі мало приділяли уваги як українські дослідники, так і дослідники сусідніх країн. Також необхідно відзначити відсутність або малу інформативність аналізу статистичних даних щодо стану економіки і підприємництва країн світу в умовах війни. Надана у статті інформація буде особливо корисною для України, для якої це питання залишається актуальним.

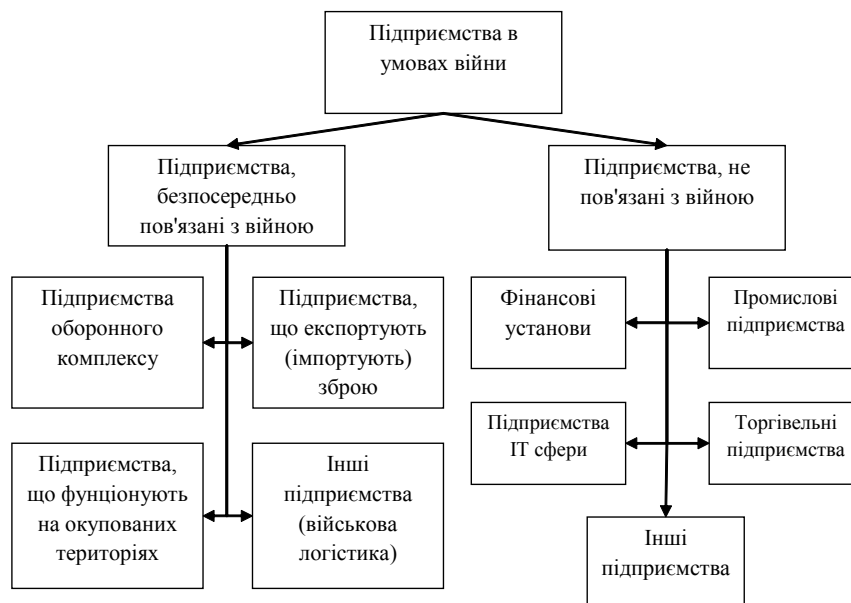

Рис. 1. Підприємства в умовах війни

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Метою даної статті є аналіз ситуації в країнах, у яких проходили воєнні дії та встановлення основних тенденцій розвитку підприємницького сектору в умовах війни з метою формування теоретичних основ функціонування і розвитку підприємницького сектору у воєнний період.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для більш повного розуміння ситуації та чіткіших результатів досліджень дане питання варто розглядати дискретно. Логічним буде розподіл підприємств за схемою (рис. 1).

Підприємства оборонного комплексу постійно потребують фінансових надходжень. Та якщо в мирний час

обсяги відносно невеликі для більшості країн світу, то у стані війни обсяг надходжень з державного бюджету значно збільшується. З питанням фінансування оборонного комплексу тісно пов'язане поняття пропорційності розподілу державних коштів. Для кожної країни необхідно створити гнучку систему перерозподілу коштів відповідно до тих умов, які відбуваються у країні в даний момент. Динаміку зміни військових витрат за останні 20 років ілюструє таблиця 1 [2].

За даними таблиці можна зробити наступні висновки:

— За останні 20 років усі без винятку країни збільшили військові витрати. Збільшення витратів на армію, перш за все, пов'язане з об'єктивною необхідністю в обороні своїх територій від зазіхань країн-агре-

Таблиця 1. Динаміка зміни військових витратів країн за даними SIPRI

Країна	1992	1996	2000	2004	2008	2012	2013	Темп приросту військових витратів, %
США	305141	271417	301697	464672	621131	684780	640221	209,81
КНР	12494	15022	22190	40014	91658	167712	188460	1508,40
Росія	4070	15826	9228	20955	56184	81079	87837	2158,16
Франція	45123	46404	33814	53031	66009	60058	61228	135,69
Німеччина	41965	38989	28150	38025	48081	46488	48790	116,26
Японія	32927	42550	45976	45585	46755	59564	48604	147,61
Італія	25003	23443	22411	34132	41244	33746	32657	130,61
Канада	10789	8616	8299	11337	19342	20379	18460	171,10
Ізраїль	8613	9584	9932	11040	14663	15066	16032	186,14
Нідерланди	7904	7829	5972	9381	12375	10596	30328	383,70
Польща	1882	3083	3146	4779	9351	8986	9257	491,87
Ірак	-	-	-	614	2873	6054	7896	1285,99
Норвегія	3804	3537	2922	4887	6371	7143	7235	190,19
Швеція	6419	6203	4861	5515	6025	6239	6519	101,56
Греція	3623	4613	4564	6270	10574	5917	5939	163,92
Україна	-	1465	1137	1685	4811	4607	5338	585,95

Таблиця 2. Найбільші виробники військової техніки в США

Назва компанії	Напрямок діяльності	Середній обсяг продажів, млрд дол.	Середній прибуток, млрд дол.	Кількість працівників
United Technologies	Військово-повітряна техніка, електроніка	58,2	5,3	199900
L-3 Communications	електроніка	15,2	0,96	61000
Finmeccanica	Військово-повітряна техніка, електроніка, артилерія	24,1	3,2	70470
EADS	Військово-повітряна техніка, електроніка	68,3	1,4	133120
Northrop Grumman	Військово-повітряна техніка, електроніка, кораблі, космічні прилади	26,4	2,1	72500
Raytheon	електроніка	24,9	1,9	71000
General Dynamics	Артилерія, електроніка, військові кораблі, обладнання	32,7	2,5	95100
BAE Systems	Артилерія, електроніка, військові кораблі, обладнання, військово-повітряна техніка	30,7	2,3	93500
Boeing	Військово-повітряна техніка, електроніка	68,7	4	171700
Lockheed Martin	Військово-повітряна техніка, електроніка, космічна апаратура	46,5	2,7	123000

сорів. Крім того, така тенденція пов'язана із поступовим знеціненням грошей і, як наслідок, збільшенням цін на військову техніку та обладнання;

— Найбільші темпи приросту військових видатків в Росії (2158%), КНР (1508,4%), Іраку (1285%), Україні (585,4%), Польщі (491%) та Нідерландах (383,7%). Тобто найвищі темпи приросту військових видатків спостерігаються в Росії. За даними російських аналітиків, починаючи з 2013 року, видатки Росії на оборонний комплекс перевищили відповідні у США, збільшившись на 4,8% або на 88 млрд доларів.

Виходячи з отриманих тенденцій, можна відзначити, що для більшості розвинутих країн та країн Європейського континенту тенденція нарощування військової потужності минулих років буде зберігатись. Виключенням стануть країни Східної Європи та Україна, для яких темпи нарощування військової потужності будуть значно швидшими через агресивні настрої уряду РФ. Як відзначив прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк: "Основні статті витрат: в першу чергу — це грошове забезпечення, це реальні гроші людям. Друге — нові види озброєння. Мною підписано державне оборонне замовлення, і в рамках цього замовлення ми витрачаємо мільярди бюджетні кошти на нові види озброєння" [11]. Значне збільшення видатків на військову галузь очікується в Росії, КНР та КНДР. За свідченням Міністерства Оборони РФ: "Росія планує витратити \$705 млрд та замінити 70% військової техніки до 2020 року" [6]. Дана тенденція є негативною для населення цих країн. Більше того, таке стрімке збільшення витрат на армію є справжньою загрозою для сусідніх країн та світу в цілому. Як пояснює директор програми військових видатків в SIPRI Сем Перло-Фріман: "В той час, як в деяких випадках збільшення військових видатків є природним результатом економічного зростання або відповіддю на реальні потреби в безпеці, в інших випадках збільшення військових бюджетів є наслідком розбазарювання доходів від продажу природних ресурсів, переважання авторитарних режимів або формування регіональної гонки озброєнь" [1].

Не меншої уваги заслуговують приватні підприємства, які займаються виробництвом та продажем військової техніки та обладнання. За останні 100 років війни, окрім політичного конфліктного підґрунтя, зацікавили підприємців з економічної точки зору і на сьогоднішній день є прибутковими. На початку ХХІ сторіччя лідером серед країн, в яких розвивається торгівля зброєю, була США. Лідерство Америки спостерігається і сьогодні, але після приходу Барака Обами обсяг продажів військової техніки значно зменшились. Пояс-

нюється це тим, що США за останні роки зменшила свою присутність в конфліктних зонах світу, прийняла ряд законів, які роблять пріоритетними напрямки розвитку соціальної сфери замість військової. Та попри загальне зменшення продажу зброї в США залишається ряд компаній, якій продовжують збільшувати виробництво товарів даної галузі. За даними видання "USA Today" продажі 100 найбільших компаній світу за останні роки зросли на 51%. Масштабність виробництва військової техніки та обладнання яскраво ілюструє таблиця 2, складена за даними, неведеними в журналі "24/7 Wall Street" [4].

За даними таблиці можна зробити наступні висновки:

- У сфері військової промисловості США працюють понад 1 мільйон людей;
- Серед наведених компаній немає збиткових;
- Найбільший акцент виробники роблять на військово-повітряній техніці та артилерії.

У питанні розвитку приватного підприємництва військового спрямування значних кроків зробив Ізраїль. Вже багато років у країні йде війна, що викликає об'єктивну необхідність в озброєнні та забезпеченні військовою технікою у великих розмірах. За даними німецького журналу Spiegel за останні 10 років в Ізраїлі виросла ціла галузь військово-технічної промисловості. Варто зазначити, що підприємства, що працюють в даній галузі, відрізняються високим рівнем наукоємності, активно співпрацює з іноземними партнерами. Наприклад, автомобілі поставляють американські компанії (здебільшого Ford), деякі електронні запчастини поставляються з країн Європи. Цікавим є той факт, що за останні 8 років кількість працівників даної галузі в Ізраїлі зросла більше, ніж у 7 разів.

Також важливим є розвиток наукових інститутів та лабораторій, які займаються модернізацією військового обладнання та продажем технологій зацікавленим компаніям. За словами директора з маркетингу компанії IWI (Israel Weapon Industries) Джилла Вайнмана, "кількість працівників нашої компанії зростає в геометричній прогресії". Найбільшою гордістю керівництво компанії вважає розробку усюдихідної автоматизованої військової машини G-Nius, яка увібрала в себе найновіші науково-технічні досягнення інженерів усього світу. Також відзначимо, що 90% виробленої продукції IWI і компаній, що пов'язані з нею, йдуть на експорт. За словами Вайнмана, експорт їхньої компанії виріс настільки, що поставки до армії Ізраїлю складають лише невелику частину оборонної промисловості країни. Окрім автоматизованого транспорту і техніки країни

активно виробляє комплексні збройні системи на кшталт дронів. Цікавим є той факт, що у 2013 році Ізраїль обігнав США за обсягами вироблених і експортованих дронів, хоча США займала лідируючу позицію в даній галузі вже багато років [3].

Вищесказане дозволяє зробити ряд висновків:

— Незважаючи на заклики світових організацій до миру більшість країн світу продовжують озброюватись.

— Країни, в яких переважають авторитарні чи тоталітарні режими, нарощують темпи військової помисловості значно більше, ніж країни з демократичними режимами.

— У країнах, в яких відбуваються збройні конфлікти, дуже швидко починають з'являтися компанії, які спеціалізуються на виробництві зброї та військової техніки.

— Виробництво зброї та військової техніки є дуже прибутковою справою і тому незалежні експерти світових організацій не виключають участі даних компаній у підтриманні конфліктів.

Україна упродовж багатьох років входила до десятки найбільших експортерів зброї. У період 2005—2009 років обсяг виробленої і проданої української військової техніки та обладнання складав 2% від світового обсягу, що є значним показником для даної галузі. З 2009 по 2013 рік спостерігається збільшення об'ємів продажу до 3%. Найбільше техніки Україна поставляла до Китаю (двигуни для військових літаків), Камеруну та Нігерії (бронетехніку). У період 2014—2015 років спостерігається тенденція зменшення експорту озброєння за кордон та посилення військової обладнаності української армії. Така ж тенденція спостерігається і в Білорусі, Казахстані, Польщі та інших країнах, що межують або мають зв'язок з Російською Федерацією [18].

Військова логістика є необхідним елементом функціонування збройних сил. Очевидно, що жодна армія не зможе ефективно воювати без належного обладнання та продовольства. Тому кожна держава повинна створити систему, спеціально організовану структуру для підтримання армії у бойовій готовності. Для ефективної реалізації своєї службово-військової діяльності Україна зобов'язана звернути увагу на логістичний підхід. З питання військової логістики тісно пов'язане поняття матеріально-технічного забезпечення. Воно включає комплекс заходів для накопичення необхідних запасів, матеріальних засобів і своєчасного забезпечення ними військових частин і підрозділів, зберігання та підтримання цих засобів у стані, яке забезпечує своєчасне приведення в готовність до бойового застосування, а також освіження зразків озброєння і військової техніки та своєчасне їх оновлення. Також в нього входить підготовка, експлуатація та ремонт шляхів сполучення і фінансове забезпечення частин і підрозділів.

Матеріальне забезпечення — вид матеріально-технічного забезпечення, спрямований на задоволення потреб військових частин і підрозділів в озброєнні, військовій техніці, боєприпасах, паливно — мастильних матеріалах, продовольстві, речовому, медичному, технічному майні та інших матеріальних засобах. Воно включає одержання та створення запасів матеріальних засобів, їх облік, зберігання, видачу, поповнення втрат і витрат, відправлення та підвезення споживачам, а також маневр запасами матеріальних засобів.

Технічне забезпечення — комплекс заходів із забезпечення військ озброєнням, технікою всіх видів, ракетами, боєприпасами, переведення їх у стан бойової готовності, підтримання їх у боездатному стані, евакуація засобів озброєння і військової техніки на ремонтні підприємства, швидке оновлення і повернення в стрій [13].

Говорячи про військову логістику, варто звернути увагу на іноземний досвід організації структур матеріально-технічного забезпечення. Зазначимо, що за кордоном військовим системам постачання з боку держави

відводиться величезна увага. У Збройних Силах Америки, Канади, Німеччини, Франції, Японії на нинішньому етапі їх розвитку досить широко використовуються принципи і правила логістики. Логістика в даному випадку являє собою заготівлю та розподіл ресурсів держави, які виділені на військові цілі і для забезпечення збройних сил. Для прикладу звернемося до організаційної структури логістики в НАТО. Тут логістика містить в собі: матеріально-технічне постачання і збереження матеріально-технічних засобів у справному стані; транспорт і "транспортний справа"; транспортування хворих і поранених і розміщення їх у лазареті; будівництво споруд військового призначення; логістичні зв'язки; адміністративна діяльність.

Не менш цікавою є система організації постачання у Збройних силах Німеччини — "Бундесвері". Тут термін "логістика" використовується здебільшого у великих військових з'єднаннях, а в частинах, починаючи з корпусу і нижче, мова йде лише про постачання. Постачання в даному випадку містить у собі три напрями:

— матеріально-технічне забезпечення (МТЗ) (підвіз, евакуація та збереження в справності матеріально-технічних засобів),

— медико-санітарну службу (лікарський відхід, евакуація і розміщення в госпіталях хворих і поранених),

— грошове постачання, польову пошту і т.д.

З метою оперативного забезпечення підрозділів військовою амуніцією проектується спеціальні ланцюги постачання, які охоплюють шлях безпосередньо від бази постачання до поля бою. Ці ланцюги створюються за рахунок мобільних підрозділів і частин постачання, а також стаціонарних пунктів постачання [12].

В Україні система військової логістики недостатньо розвинена порівняно з країнами НАТО. Дана ситуація зумовлена рядом факторів, до яких можна віднести: концентрацію на виробництві зброї, а не її транспортуванні; відсутність досвіду та практики матеріально-технічного забезпечення війська в умовах реальної війни; недостатє фінансування системи військової логістики. На даний момент великий внесок у постачання української армії продовольством роблять волонтери та добровільні організації, що спеціалізуються на доставці матеріально-технічного обладнання у зону бойових дій. Держава також займається питанням постачання продовольства, але робить більший акцент на військово-технічне обладнання та амуніцію.

Становище підприємств, які працюють на окупованих територіях або у зоні бойових дій, залишається вкрай складним. Підприємствам, що працюють в регіоні пропонують пройти перереєстрацію на території ДНР або ЛНР. Але до кінця завершити процес можна тільки в окремих районах, тоді як безпосередньо проведення перереєстрації пропонують робити на місцях. Виплати соціальним працівникам, у лікарнях, школах, громадських установах і далі здійснюються в гривні. "Гривню віднімають у місцевих і платять всім за однією ставкою мінімальну зарплату — 1—2 тисячі гривень, незалежно від рангу" [20]. Усі великі промислові підприємства Донбасу, котрі потрапили в зону окупації, намагаються продовжувати роботу. Особливо це стосується приватних підприємств. Проте на підприємствах харчової промисловості виникають проблеми з реалізацією їхньої продукції на території України, адже часто українська сторона може не видавати певних дозвільних документів.

Міністерство енергетики та вугільної промисловості України дало команду всім державним шахтам припинити видобуток. Майже в цей час припинилися і всі платіжі: дотації шахтам і оплата за вугілля. А вже його стало неможливо вивозити. Проте деякі шахти ще намагалися добувати вугілля в серпні. Але сьогодні основна кількість держшахт не працює, просто відкачують воду. У зв'язку з цим на Донбасі копанки працюють ще гірше, ніж у найважчі часи під контролем України. А видобуте

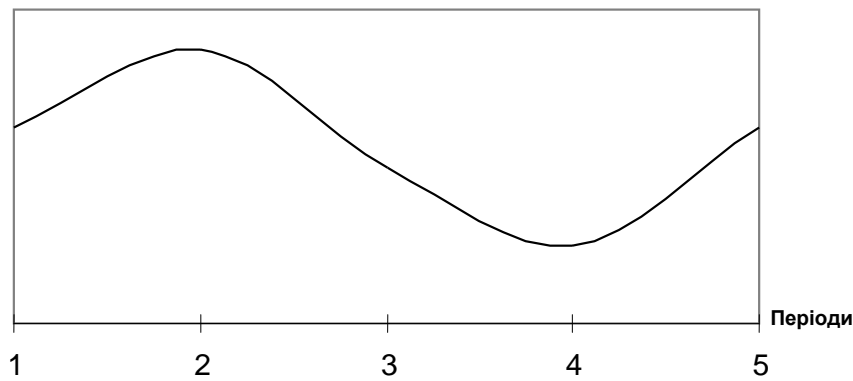

Рис. 2. Динаміка розвитку підприємств в умовах війни

вугілля з держшахт посилено вивозять на територію Росії. Ще 2 жовтня макіївські шахти отримали рознарядку відвантажити на Старобешівську ТЕС 20 000 тонн вугілля. А нещодавно на шахту приїжджав керівник так званої ДНР Захарченко і дав команду припинити видобуток", — розповідає Михайло Волинець, голова Незалежої спілки гірників України [20].

Великі промислові підприємства Донбасу також переживають важкі часи. У Донецькій області зі Сніжнянського машинобудівного заводу, який виробляє унікальні лопатки для турбін вертольотів, літаків-штурмовиків і цивільних двигунів, вивезено унікальні штампи-лекала, що визначають точність виробництва лопаток для авіатурбін, які мають складний геометричний профіль. Невідомо, у якому стані устаткування заводу "Топаз", що виробляло установки радіолокаційного призначення, а саме: "Кольчуга" і "Мандат". За даними Forbes, вивезено обладнання та декілька недобудованих установок. Чи можна буде знову відкрити завод, оцінити важко. У Макіївці бойовики розібрали взуттєву фабрику і вивезли все обладнання в невідомому напрямку. Ринок праці скорочується, фактично людям залишають тільки важкі виробництва на шахтах і супутніх виробництвах, а також у сільському господарстві. За словами голови корпорації "ІСД" Сергія Тарути: "Головні проблеми, з якими ми зіткнулися за останні два тижні, — це залізниця й енергетика. Паралізовано роботу всієї магістралі — неможливо відвантажувати вугілля, забезпечувати сировиною металургійні підприємства. Повністю без сировини Алчевський меткомбінат — він зупинився. Бахмутський аграрний союз працює наполовину — дуже важко завозити ресурси, а харчову продукцію не просто вивозити: її відразу "привласнюють". Із російськими партнерами взаємини змінилися насамперед на особистому рівні" [8].

Та незважаючи на складну ситуацію, багато підприємств продовжує працювати, отримувати прибуток і сплачувати податки в український бюджет. На сьогоднішній день більше п'яти тисяч підприємств, які працюють в окупованих районах Донецької області, переєструвалися на підконтрольних Україні територіях і платять податки в бюджет України. За словами голови Донецької облдержадміністрації Олександра Кіхтенка за 2014 рік ці п'ять тисяч підприємств виплатили понад 19 мільярдів гривень податків і якщо зупинити роботу цих підприємств, то постраждають і ті, які перебувають на підконтрольній Україні території [17].

Окрім компаній, що пов'язані з військовою промисловістю, особливої уваги заслуговують підприємства, які безпосередньо не пов'язані з війнами. Вони включають в себе промислові, торговельні, фінансові компанії та підприємства сфери інформаційних технологій. Очевидно, що на більшість підприємств даної категорії війни та збройні конфлікти впливають негативно. До основних факторів впливу збройних конфліктів на діяльність підприємств можна віднести: руйнацію підприємств у зоні бойових дій; значні втрати людського капіталу, що

виражається у втраті працівників або їх здатності повноцінно виконувати поставлені задачі; поширення панічних настроїв серед населення. Динаміку стану підприємств можна зобразити наступною схемою (рис. 2).

Дана схема дозволяє зробити висновок, що трансформації у підприємницькому секторі в умовах війни розвиваються у 5 етапів:

- 1 — підприємства до війни розвиваються і збільшують прибутковість;
- 2 — підприємства перед початком війни досягають найвищої стадії економічного розвитку;
- 3 — відбувається різкий спад у діяльності та економічних показниках підприємств в умовах війни;
- 4 — критична точка у функціонуванні підприємств;
- 5 — економічне зростання підприємницького сектору та показників діяльності підприємств по завершенні війни, збройного конфлікту.

Говорячи про фінансову сферу, відзначимо, що фінансові установи будь-якої країни піддаються дуже сильному впливу не тільки воєн, а й інших факторів. Пояснюється це тим, що партнери, інвестори та клієнти даних установ можуть по-різному відрегувати на ситуацію, що склалась, і прийняти ряд заходів, що будуть невідгідними для підприємства. Особливо актуальним це питання є в Україні, де переважна кількість клієнтів фінансових установ (банків, інвестиційних компаній) підвладна панічним настроям і за найменших коливань в економіці клієнти масово забирають свої вклади. Дана ситуація ще більше розгойдує ситуацію і ускладнює становище відповідних установ. За даними Національного Банку України за 2014 — I півріччя 2015 року кількість банків знизилась на 19,5 % (зі 180 до 145), а частка іноземного капіталу знизилась з 34 % до 28 %. Але цікавим є той факт, що попри зменшення кількості банків загальна сума активів банків за відповідний період збільшилась на 5,5 % [15]. За отриманими даними можна зробити висновок, що український банківський сектор є доволі чутливим до глобальних змін та потрясінь. Зменшення частки іноземного капіталу пояснюється небажанням інвесторів ризикувати та втрачати свої фінансові ресурси. Але незважаючи на складні економічні умови, банки та інвестиційні компанії продовжують свою діяльність; менш адаптовані підприємства припиняють свою діяльність, а більш адаптовані утримують позиції і навіть розширюються.

Промислові підприємства гостро реагують на політичну та економічну дестабілізацію. В Україні ситуація ускладнюється ще й тим, що більшість промислових підприємств використовують застарілі радянські технології, які не дають можливості витримати конкуренцію як у звичайних, так і у критичних умовах. За даними Державної служби статистики чисельність промислових підприємств України за 2014 рік зменшилась на 8,3 % порівняно з 2013 роком [7]. Варто зазначити, що процес зменшення торкнувся як підприємств добувної, так і переробної промисловості. Найбільше компаній при-

Таблиця 3. Прибуток держави від продажу ліцензій на 3G-зв'язок

Компанія, якій було надано ліцензію	Вартість проданої ліцензії, млрд грн.
«Астеліт» («Life:»)	3,355
«МТС-Україна»	2,715
«Київстар»	2,705
Витрати, пов'язані з конверсією валюти	1,6
Разом	10,375

пинили діяльність в Донецькій та Луганській областях через бойові дії та руйнацію більшості промислових підприємств регіону. За даними аналітиків, дана тенденція буде зберігатись стільки, скільки будуть продовжуватись бойові дії на Сході України.

Компанії, що працюють у сфері інформаційних технологій, виявились найбільш стійкими до негативного впливу воєн та збройних конфліктів. Незважаючи на бойові дії на Сході України, усі інші підприємства даного сектору продовжують роботу в стандартному режимі. За останній час в Україні з'явилося дуже багато "стартапів", тобто компаній, що мають певні ідеї та потребують фінансової підтримки. Здебільшого вони орієнтовані на поширення застосування інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя. Більшість даних проєктів знаходять підтримку інвесторів і намагаються впровадити свої ідеї в життя. На жаль, знаходяться і такі шахраї, які збирають гроші інвесторів та зникають. Пояснюється таке явище відсутністю нормативно-правової бази для регулювання процесу збору коштів та реалізації відповідних проєктів. Та варто відзначити, що їхня кількість незначна і вони орієнтовані на малі суми, що в цілому сильно не зашкодить даному напрямку діяльності [9].

Говорячи про великі компанії, основним напрямом діяльності яких є надання ІТ-послуг, зазначимо, що війни та конфлікти також негативно впливають на показники їхньої діяльності. Наприклад, компанії, що надавали послуги інтернет та мобільного зв'язку, були вимушені припинити свою діяльність на тимчасово окупованих територіях, що відобразилось на кількості абонентів та рівні їхнього прибутку. Та попри це, даним підприємствам було відкрито доступ для використання 3G-інтернету, який має більшу швидкість і кращу якість передачі даних. Рішення про можливість використовувати новий стандарт передачі даних буде прибутковим як для компаній, так і для українського уряду, адже стартова ціна однієї ліцензії складає 2,7 мільярдів гривень. Прибуток, який отримала українська держава від продажу ліцензій на 3G-зв'язок, ілюструє таблиця 3 [16].

Підприємства, що спеціалізуються на оптовій та роздрібній торгівлі, також відчувають негативний вплив збройних конфліктів. За даними Державної служби статистики, у 2014 році порівняно з 2013 кількість підприємств даної галузі зменшилась на 8,9% або на 9898 підприємств [15]. Пояснюється це тим, що багато торговельних компаній знаходились чи були пов'язані з Донбасом і тому у період 2014 року збанкрутіли та припинили діяльність. Від даного конфлікту більше постраждали підприємства Сходу України, які торгували з Росією. Натомість торговельні компанії Західної України зможуть збільшити свої прибутки завдяки договору про Зону вільної торгівлі з ЄС та зацікавленості інвесторів у підприємствах даної галузі у довгостроковій перспективі [19].

Підприємства туристично-рекреаційного комплексу також зазнають значних збитків від конфліктів. Наприклад, Автономна Республіка Крим, яка була туристичним центром України, через політичний конфлікт і анексію Російською Федерацією зазнала значних економічних втрат. Кількість туристів, що відвідували регіон, значно знизилась за останні роки. За даними Центру журналістських розслідувань, кількість відвідувачів Криму у 2014 році порівняно з 2013 роком знизилась у 2—2,5 рази. Якщо на початку сезону у самопроголошеному уряді Криму заявляли про погнозований туристич-

ний потік загальною чисельністю близько 8 мільйонів чоловік, то зараз погнозований показник скоротився до 3 мільйонів [10]. Зменшення кількості туристів викликає об'єктивну необхідність у закритті готелів та будинків відпочинку, що також ускладнює соціальну-економічне становище півострова. Причинами такої негативної тенденції можуть слугувати конфлікти політичне підґрунтя, відсутність повноцінного транспортного сполучення між Росією та Кримом та активна мілітаризація регіону. За даними російських інформаційних агентств на території Криму будуть розташовані ударна авіація, військовий флот та найновітніші системи протиповітряної оборони, що "кардинально змінять підхід до оборони півострова" [5]. Спеціалісти з НАТО, навпаки, зазначають, що активна мілітаризація стане причиною не тільки відтоку туристів, а й підірве міжнародну безпеку в Чорному морі та поставить під питання вирішеність конфлікту в Україні в короткостроковій перспективі [14].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи сказане, відзначимо, що вплив воєнних дій має двоїсту природу і на окремі підприємства впливає по-різному. Для підприємств, що спеціалізуються на виробництві та продажі зброї, продовження та посилення конфліктів у світі є вигідним. Для країн світу та підприємств, що не пов'язані з війною, збройні конфлікти мають абсолютно негативний вплив. Для держав він характеризується перенаправленням бюджетних коштів в оборонну галузь замість соціальних; для підприємств — дестабілізацією загального економічного стану, зниженням попиту та втратою кваліфікованих працівників. Необхідно підкреслити, що найбільш стійкими до впливу воєн виявились підприємства сфери ІТ, а найменш стійкими — промислові підприємства та торговельні компанії, що торгували з РФ. Відповідно до цього для подолання економічних проблем, пов'язаних з війнами, необхідна тісна співпраця між державою та підприємствами. Керівництво держави повинно регулювати свої зовнішньополітичні позиції, приймати рішення, спрямовані на врегулювання конфліктів, контролювати діяльність підприємств, що експортують зброю. Зі свого боку підприємствам необхідно розробити гнучку систему економічної політики, яка дасть можливість втримати свої позиції як всередині країни, так і за її межами.

Література:

1. Trends in world military expenditure, 2014 [Electronic resource]. — <http://books.sipri.org/>
2. SIPRI Military Expenditure Database [Electronic resource]. — <http://www.sipri.org>
3. Spiegel. Israel's war business [Electronic resource] — <http://www.spiegel.de/international/world/defense-industry-the-business-of-war-in-israel-a-988245.html>
4. Top 10 companies profiting the most from war [Electronic resource]. — <http://www.usatoday.com/story/money/business/2013/03/10/10-companies-profiting-most-from-war/1970997/>
5. Анексований Крим чекає мілітаризація та нарощування військового контингенту (Оглядач) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://obozrevatel.com/crime/90428-anneksirovannyj-kryim-zhdet-polnaya-militarizatsiya-i-naraschivanie-voennogo-kontingenta-rf.htm>

6. Военная мощь. Какие страны тратят больше всего на армию и вооружение [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://gordonua.com/news/worldnews/Voennaya-moshch-Kakie-strany-tratyat-bolshe-vsego-na-armiyu-i-vooruzhenie-18593.html>

7. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Інтерв'ю з Сергієм Тарутою (Forbes) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/nation/1376949-15-tez-sergiya-taruti-pro-vijnu-nadonbasi>

9. Інтернет-видання АІН.ua [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ain.ua/category/startupscat>

10. Кількість туристів у Криму впала у 2,5 рази порівняно з минулим роком (УНІАН) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/918116-kilkist-turistiv-u-krimu-vpala-u-25-razi-porivnyano-z-minulim-rokom-ministr.html>

11. Конференція з прем'єр-міністром України Арсенієм Яценюком від 31.07.2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://interfax.com.ua/news/economic/216344.html>

12. Логістика в збройних силах НАТО та Бундесверу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://logisticstime.com/news/logistika-v-vooruzhennyx-silax-nato-i-bundesvera/>

13. Матеріально-технічне забезпечення як ключова ланка військової логістики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://logisticstime.com/news/materialno-technicheskoe-obespechenie-kak-klyuchevoe-zveno-voennoj-logistiki/>

14. Мілітаризація Криму сприяє посиленню військового впливу РФ у Чорному морі (УНІАН) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unian.net/world/1014138-militarizatsiya-kryima-sposobstvuet-usileniyu-voennogo-vliyaniya-v-chernom-more-nato.html>

15. Національний Банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>

16. НКРЗІ продала перші ліцензії на 3G-зв'язок (Діло) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://delo.ua/tech/nkrsi-prodala-pervuju-licenziju-na-3g-svjaz-operatoru-astelit-za-291260/>

17. Підприємства з окупованої території платять податки Україні (Українська Правда) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/04/22/7065505/>

18. Украина входит в десятку крупнейших экспортеров оружия — отчет (ZN.ua) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zn.ua/UKRAINE/ukraina-vhodit-v-desyatku-krupneyshih-eksporterov-oruzhiya-otchet-169913_.html

19. Урядовий портал України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=224167817&cat_id=223345034

20. Як працюють підприємства Донбасу (Forbes) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/business/1383084-biznes-na-pravah-anonimnosti-yak-pracuuyut-pidpriemstva-donbasu>

References:

1. The official site of SIPRI (2014), "Trends in world military expenditure", available at: <http://books.sipri.org/> (Accessed 17 April 2015).

2. The official site of SIPRI Military Expenditure Database (2014), available at: <http://www.sipri.org> (Accessed 21 April 2015).

3. The official site of Spiegel (2015), "Israel's war business", available at: <http://www.spiegel.de/international/world/defense-industry-the-business-of-war-in-israel-a-988245.html> (Accessed 18 April 2015).

4. The official site of "USA Today" (2015), "Top 10 companies profiting the most from war", available at: <http://www.usatoday.com/story/money/business/2013/03/10/10-companies-profiting-most-from-war/1970997/> (Accessed 2 May 2015).

5. Podvyczkij, V. (2014), "Annexed Crimea is waiting militarization and escalating military contingent", Oglyadach, [Online], available at: <http://obozrevatel.com/crime/90428-anneksirovannyj-kryim-zhdet-polnaya-militarizatsiya-i-naraschivanie-voennogo-kontingenta-rf.htm> (Accessed 10 May 2015).

6. Gordon, D.I. (2014), "Military power. Which countries spend the most on the army and armament", Gordon, [Online], available at: <http://gordonua.com/news/worldnews/Voennaya-moshch-Kakie-strany-tratyat-bolshe-vsego-na-armiyu-i-vooruzhenie-18593.html> (Accessed 8 May 2015).

7. The official site of State Statistics Committee of Ukraine (2014), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 25 May 2015).

8. Gordijchuk, A. (2014), "Interview with Sergei Taruta", Forbes, [Online], available at: <http://forbes.ua/ua/nation/1376949-15-tez-sergiya-taruti-pro-vijnu-nadonbasi> (Accessed 25 May 2015).

9. The official site of АІН (2015), available at: <http://ain.ua/category/startupscat> (Accessed 28 May 2015).

10. Ponomar'ov, Yu. (2014), "Number of tourists in Crimea fell by 2.5 times compared to last year", UNIAN, [Online], available at: <http://www.unian.ua/politics/918116-kilkist-turistiv-u-krimu-vpala-u-25-razi-porivnyano-z-minulim-rokom-ministr.html> (Accessed 14 May 2015).

11. The official site of Interfax (2015), "The conference with Prime Minister of Ukraine Arseniy Yatsenyuk", available at: <http://interfax.com.ua/news/economic/216344.html> (Accessed 18 May 2015).

12. Sumecz, A.M. (2014), "Logistics in the armed forces of NATO and the Bundeswehr", LogisticsTime, [Online], available at: <http://logisticstime.com/news/logistika-v-vooruzhennyx-silax-nato-i-bundesvera> (Accessed 20 May 2015).

13. Serby'nenko, B.A. (2014), "Logistical support as a key element of military logistics", LogisticsTime, [Online], available at: <http://logisticstime.com/news/materialno-technicheskoe-obespechenie-kak-klyuchevoe-zveno-voennoj-logistiki/> (Accessed 20 May 2015).

14. Ponomar'ov, Yu. (2014), "The militarization of Crimea enhances military influence of Russia in the Black Sea", UNIAN, [Online], available at: <http://www.unian.net/world/1014138-militarizatsiya-kryima-sposobstvuet-usileniyu-voennogo-vliyaniya-v-chernom-more-nato.html> (Accessed 21 May 2015).

15. The official site of National Bank of Ukraine (2015), available at: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index> (Accessed 18 May 2015).

16. Davy'dova, V. (2015), "NCCIR sold the first license for 3G-connection", Delo, [Online], available at: <http://delo.ua/tech/nkrsi-prodala-pervuju-licenziju-na-3g-svjaz-operatoru-astelit-za-291260/> (Accessed 18 June 2015).

17. Goncharenko, O. (2015), "Companies from the occupied territory pay taxes to Ukraine", Ukrayins'ka Pravda, [Online], available at: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/04/22/7065505/> (Accessed 5 May 2015).

18. The official site of ZN (2015), available at: http://zn.ua/UKRAINE/ukraina-vhodit-v-desyatku-krupneyshih-eksporterov-oruzhiya-otchet-169913_.html (Accessed 23 May 2015).

19. The official site of Government portal of Ukraine (2015), available at: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=224167817&cat_id=223345034 (Accessed 2 June 2015).

20. Dzhangy'rov, D. (2015), "How do enterprises of Donbass", Forbes, [Online], available at: <http://forbes.ua/ua/business/1383084-biznes-na-pravah-anonimnosti-yak-pracuuyut-pidpriemstva-donbasu> (Accessed 14 June 2015).

Стаття надійшла до редакції 02.07.2015 р.

О. М. Паливода,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту сфери послуг,

Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ

К. Д. Лапшина,

магістр, Київський національний університет імені Тараса, м. Київ

СТРАТЕГІЧНА КООПЕРАЦІЯ БАНКІВ НА РИНКУ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ

O. Palyvoda,

Ph.D, associate professor department of management services,

Kyiv National University of Technology and Design, Kyiv

K. Lapshyna,

Master, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

STRATEGIC COOPERATION OF BANKS ON THE CONSUMER CREDIT MARKET

У статті досліджуються тенденції банківської кооперації, як різновиду стратегічного партнерства на ринку споживчого кредитування в Україні. Проаналізовано стан ринку споживчого кредитування України за обсягами, структурою валют, видами та умовами кредитування, виявлено основні тенденції та з'ясовано їх причини в умовах сучасної макроекономічної нестабільності. Доведено закономірність сучасного поширення стратегічних партнерств банків у споживчому кредитуванні населення, виявлено їх характерні ознаки, умови та побудовано схему банківського партнерства. Показано переваги та ризики програм спільного споживчого кредитування банків на ринку України для банків-агентів, банків-кредиторів та фізичних осіб-позичальників.

This paper examines trends in banking cooperation, as a kind of strategic partnership, the consumer lending market in Ukraine. The state of the consumer credit market in terms of Ukraine, currencies structure, types and terms of lending, the main tendencies and their reasons are analysed in the current economic turbulence. Proved modern distribution pattern of strategic partnerships banks in consumer lending, their characteristics, conditions were found and was built a scheme of bank partnerships. The advantages and risks of joint programs of consumer lending banks in the Ukraine for agent banks, creditor banks and individual borrowers.

Ключові слова: кооперація банків, стратегічне партнерство банків, споживче кредитування, спільні банківські програми, кредитний портфель.

Key words: banks cooperation, strategic partnership of banks, consumer lending, banking joint program, the loan portfolio.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення європейських стандартів добробуту населення в Україні неможливе без ефективного функціонування банківського кредитування, насамперед у його споживчому сегменті. Світова фінансова криза, а також економічні та політичні події 2013—2014 рр. в Україні зумовили скорочення вітчизняного споживчого кредитування та спонукали банки до пошуку інноваційних форм його реалізації. Однією з них є банківська кооперація в наданні споживчих кредитів, яка ґрунтується на отриманні синергетичних ефектів від об'єднання можливостей та ресурсів декількох самостійних суб'єктів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі досить широко розглянуто різні теоретичні та прикладні аспекти споживчого кредитування. Зазначеній проблематиці присвячені дослідження В. Базилевича, В. Василенко, Д. Гринькова, А. Евтухи, В. Міщенко, А. Мороз, С. Науменкової, С. Щеглова та ін. Однак в умовах сучасної кризи у вітчизняній економіці, коли банки змінили умови, відсоткові ставки і підвищили вимоги щодо першого внеску, постає необхідність додаткових досліджень спрямованих на вивчення нових аспектів у ринковій поведінці банківських установ. Важливим є й той факт, що одночасне скорочення реальних доходів населення і

ліквідності банківської системи істотно підвищує ризиковість банківської діяльності та несе загрозу дестабілізації вітчизняної банківської системи в цілому. Зазначені проблеми обумовлюють нагальність та практичну значущість подальших наукових досліджень питань споживчого банківського кредитування в Україні.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у виявленні тенденцій банківської кооперації як різновиду стратегічного партнерства на ринку споживчого кредитування в Україні. Для її досягнення поставлені такі завдання: аналіз стану ринку споживчого кредитування України, виявлення основних тенденцій та їх причин, систематизація інформації про стратегічне партнерство вітчизняних банків у споживчому кредитуванні населення, аналіз переваг та ризиків зазначеної кооперації.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Світова фінансова криза, а згодом політичні події 2013—2014 рр. дестабілізували економічний розвиток України і стали основною причиною погіршення стану банківської системи, яка досить успішно розвивалася до другої половини 2008 року. Як результат з'явився ряд негативних тенденцій: зниження якості банківських активів; втрата довіри з боку вкладників; суттєве падіння курсу національної валюти; по-

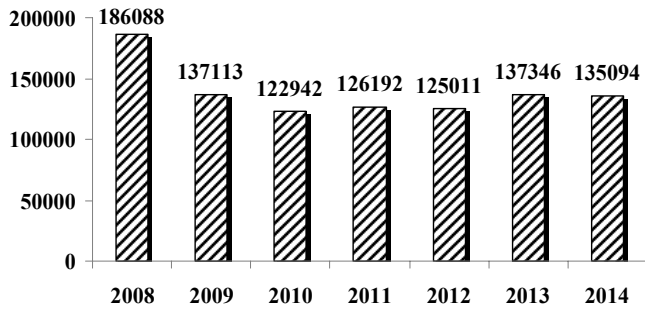

Рис. 1. Динаміка споживчих кредитів за період 2008—2014 рр., млн грн.

Джерело: [2, 5].

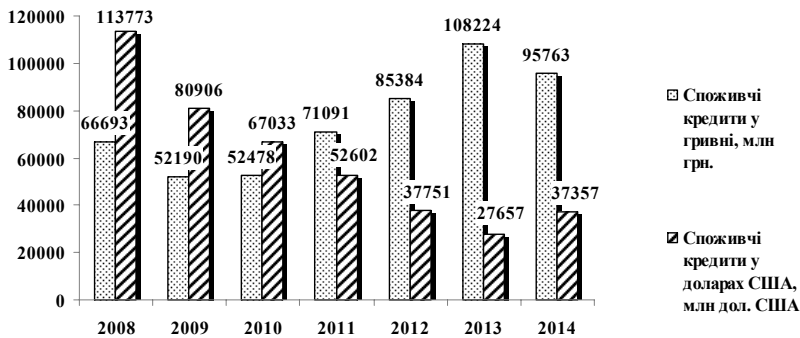

Рис. 2. Динаміка споживчих кредитів у розрізі валют за період 2008—2014 рр.

Джерело: [5].

гіршення показників капіталізації банків; скорочення ресурсної бази банків; зростання відсоткових ставок; збільшення обсягів неповернених кредитів.

Зазначені проблеми, безумовно, відобразилися на показниках кредитної діяльності. Обсяги споживчого кредитування до нині так і не змогли досягнути до кризового рівня (рис. 1). У 2014 році сегмент споживчих по-

зик за офіційною статистикою Національного банку України демонстрував невелике зменшення обсягу на 1,6%. Проте експерти в сфері банкінгу впевнені, що зниження було набагато більшим, ніж показує статистика. Оскільки більше 40% споживчих позик видано в іноземній валюті і падіння курсу гривні автоматично збільшує обсяг кредитного портфеля в національній валюті. Якщо проаналізувати статистичні дані тільки за споживчими позиками, що видані в гривні, то за 2014 р. вони знизилися на 9,5% — з 108,3 до 98 млрд грн.

Найбільшою популярністю на ринку кредитування фізичних осіб користується саме сегмент споживчого кредитування, особливо беззаставного. Незважаючи на його вищу ризиковість, він є більше привабливим для банків, оскільки приносить вищі прибутки і видається на короткі терміни.

Ключовою тенденцією розвитку ринку споживчого кредитування в період 2008—2014 рр. стали істотні зміни в розрізі валюти кредитів (рис. 2). До кризи популярність кредитів в іноземних валютах пояснювалася нижчими відсотковими ставками порівняно з гривневими позиками. В результаті девальвації гривні борги перед банками зросли, що зумовило катастрофічне погіршення стану позичальників і як результат значні обсяги неповернення кредитів.

Негативні тенденції ринку споживчого кредитування проявилися і у скороченні пропозиції споживчих кредитних програм. За даними компанії "Простобанк Консалтинг", кількість банків, що видають нецільові кредити готівкою серед 50-ти лідерів за активами, зменшилася більш ніж на третину. Виняток склали лише нецільові позики строком на п'ять років. Кількість кредиторів за ними збільшилася за рахунок одного банку. Що стосується кількості пропозицій, то вона скоротилася ще більше, ніж кількість кредиторів, а саме впововину (за винятком позик строком на п'ять років).

Основними причинами істотного скорочення споживчого кредитування є погіршення ліквідності банківської

Таблиця 1. Умови спільних програм споживчого кредитування від банків-агентів з числа 50-ти лідерів за активами на 01.01.2015 р.

Банк (агент)	Партнер (кредитор)	Програма	Реальна ставка, % річних	Термін	Макс. сума (у т.ч. без довідки)	
Авант-Банк	Platinum Bank	Мій гаманець	68,07-68,89	12, 18, 24, 30, 36 міс.	10000	
		Персональний кредит	60,49-61,19		75000	
УКРІНБАНК	Центр Фінансових Рішень (Кредит Маркет)	Стандартна	60,49-68,89	1-3 роки	75000 (9999)	
Кредобанк		Мій гаманець Максi	68,07-72,21	6 міс.-3 роки	10000	
		Персональний кредит	60,49-64,04	7 міс.-3 роки	75000	
		Сімейний	60,57-64	8 міс.-3 роки	75000	
		Стандарт без довідки про доходи	96,01	9 міс.-3 роки	20000	
CityCommerce Bank (Міський комерційний банк)		Кредит готівкою	Стандартний	80,22-87,14	1-3 роки	35 000 (20 000)
			Сімейний	60,57-64		75000
Форум Банк	Дельта Банк	Кредит готівкою	70,56-96,01	до 50 міс.	35 000 (20 000)	
Надра Банк		Легкий	53,48-60,49		30 000 (15 000)	
Південкомбанк	Ренесанс Кредит	Швидка готівка	87,97-88,86	1-3 роки	30 000 (15 000)	
Укрсоцбанк, UniCredit Bank™		Кредит готівкою	86,15-87,92	1-3 роки		
	УАВ Банк	Idea Bank	Експрес кредит	61,49-103,55	1-3 роки	20 000, 50 000 (20 000)
Здорова готівка			44,51-54,64	1-3 роки	50 000, 20 000	
		Для Вас	56,76-86,39	1-3 роки	14100	

Джерело: [5].

системи в цілому та незадовільний фінансовий стан позичальників. Компенсаційним механізмом в умовах зростання ризиковості споживчого кредитування стало зростання реальної вартості кредитів. За підсумками 2014 року реальні ставки за беззаставними кредитами строком на 1—3 роки зросли майже на одну п'яту від загального значення або на 11—12,6% і становили 74—77% реальних річних. Вартість кредитів строком на п'ять років зросла до 84% реальних річних, що у 2 рази більше порівняно з попереднім періодом. При цьому кількість кредиторів скоротилася більш ніж удвічі. Всього три установи з числа 50-ти найбільших видають такі позики.

У докризовий період конкуренція між банківськими установами щодо споживчого кредитування стосувалася переважно ціни кредиту та часу на оформлення кредитної заяви. В умовах фінансових труднощів банки стали більше конкурувати за частку ринку. На думку спеціалістів, після подолання фінансової нестабільності подальший розвиток споживчого кредитування матиме такі особливості:

- переваження кредитів у національній валюті для уникнення валютного ризику як для кредиторів, так і для позичальників;

- активізація на ринку позикового капіталу небанківських фінансових установ;

- проведення відкритої кредитної політики щодо інформування потенційних клієнтів про реальну ціну кредиту.

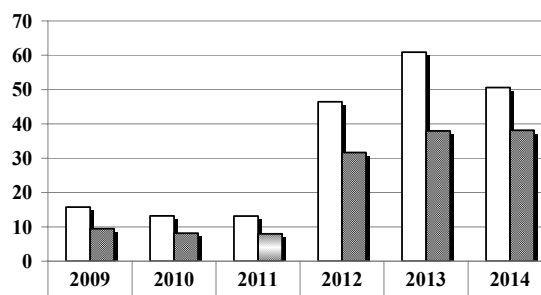
В описаних вище кризових умовах менеджмент банків спрямував свої зусилля на організацію інноваційних форм надання споживчого кредитування. Враховуючи тотальне знецінення доходів позичальника та зростання тенденції неповернення заборгованості за кредитами, починаючи з 2011 р., банки почали активно об'єднувати зусилля щодо організації програм спільного споживчого кредитування. У 2011 р. кредити готівкою на товари в партнерстві з іншими фінансовими установами пропонували лише три банки з 50-ти лідерів за активами (ПАТ "Кредобанк", АТ "Імексбанк" і "Фольксбанк") від двох установ-партнерів: фінансової компанії "Центр Фінансових Рішень" (Кредит Маркет) і ПАТ "Альфа-Банку".

У 2013 р. спільні з іншими установами кредитні програми з'явилися вже у дев'яти установ з числа 50-ти лідерів за активами (табл. 1). Серед них банки: "Platinum Bank", ПАТ "Дельта Банк" і ПАТ "Альфа-Банк" беруть участь у схемі з іншого боку, дозволяючи видавати свої кредити банкам-агентам. Крім цього, кредиторами в таких програмах виступають ПАТ "Ренесанс Кредит" та фінансова компанія ЦФР (Центр фінансових рішень). Разом вони пропонують 18 програм спільного кредитування готівкою, що складає 10% від усіх представлених на ринку програм [5].

Партнерство банків у сегменті кредитування готівкою можна розглядати як інвестицію банку, оскільки організація видачі зазначених кредитів вимагає спеціально відпрацьованих бізнес-процесів, які мають враховувати вимоги клієнтів щодо швидкості видачі кредитів і ціни. Універсальні банки, для яких кеш-кредитування не є профільним продуктом, охоче розглядають пропозиції щодо співпраці і готові пропонувати у своїх відділеннях споживчі кредити, розроблені іншими банками.

Спільні проекти сьогодні здійснюють 18 установ. Така співпраця дозволяє партнерам отримувати додатковий комісійний дохід, збільшувати клієнтську базу, а також доповнити продуктову лінійку банківським товаром, який є привабливим для споживачів.

Позитивний результат такої форми стратегічного партнерства банків можна яскраво продемонструвати на прикладі кредитного портфелю споживчих позик системного банку ПАТ "Укрсоцбанк".

Рік	2009	2010	2011	2012	2013	2014
% у роздрібному кредитному портфелі	15,71	13,16	13,11	46,43	60,91	50,61
% у загальному кредитному портфелі	9,48	8,15	7,97	31,64	37,96	38,16

□ % у роздрібному кредитному портфелі ■ % у загальному кредитному портфелі

Рис. 3. Частка споживчого кредитування в роздрібно та загальному кредитному портфелі Укрсоцбанку за період 2009—2014 рр.

Джерело: [2; 3; 4].

банк". Варто зазначити, що в період 2009—2011 рр. частка споживчого кредитування в загальному кредитному портфелі ПАТ "Укрсоцбанку" займала лише 10%, але протягом 2012—2014 рр. зросла до близько 40%. Проблеми зазначеного банку пояснювалися тим, що пріоритетним напрямом для нього завжди було авто кредитування, обсяги продажу якого істотно знизились після фінансової кризи, що й зменшило частку споживчих кредитів в портфелі за вказаний період (рис. 3).

Проте ПАТ "Укрсоцбанк", не дивлячись на загальну спадну тенденцію на ринку в 2014 році, зумів утримати свою ринкову позицію в зазначеному сегменті та залучити нових клієнтів. Посилення позицій ПАТ "Укрсоцбанк" на ринку відбулося завдяки спільним програмам споживчого кредитування, зокрема з ПАТ "Ренесанс Кредит".

Схема співпраці є прозорою та зрозумілою: установа-агент (ПАТ "Укрсоцбанк") оформляє кредитну заявку потенційного позичальника і передає її банку або компанії-партнеру (ПАТ "Ренесанс Кредит"). Останній в свою чергу приймає рішення і, в разі позитивного, видає кредит. Тобто по суті позичальник, звертаючись до однієї установи, стає боржником зовсім іншої. Схему банківського партнерства на ринку споживчого кредитування на прикладі ПАТ "Укрсоцбанк" та ПАТ "Ренесанс Кредит" представлено на рисунку 4.

Співпраця банків на ринку споживчого кредитування має ряд переваг і недоліків (рис. 5). Для банку-кредитора виграші такої співпраці полягають в розширенні точок продажів своїх позик. Банки, які є активними операторами ринку споживчого кредитування, далеко не завжди мають широко розгалужену мережу банківських філій і відділень. Отже, розширити свою клієнтську базу стає проблематичним завданням. У такій ситуації використання агентської мережі (мережі відділень іншого банку) є надзвичайно вигідним.

Банк-агент також має додатково кілька переваг. По-перше, отримує комісійний дохід, по-друге, може відпрацювати свої технологічні процеси і навчити персонал для запуску власних споживчих кредитних про-

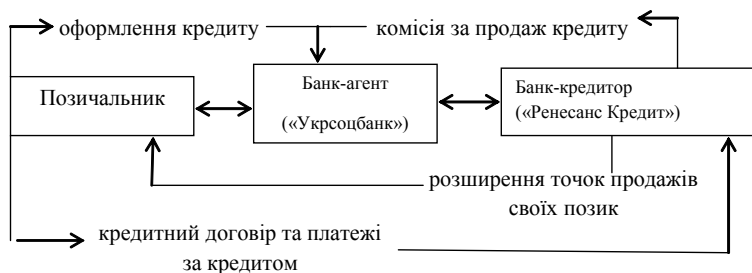

Рис. 4. Схема банківської кооперації з продажу споживчих кредитів фізичним особам

Рис. 5. Переваги та недоліки співпраці з продажу споживчих кредитів для банків-партнерів та позичальника-фізичної особи

грам у майбутньому, отримати інформаційну та маркетингову підтримку продукту [5].

За свідченням банкірів, для позичальника немає суттєвої різниці, до якої установи звертатися: до банку-агента чи безпосередньо до кредитора. Кредити, отримані у фінансових агентів, майже не відрізняються від кредитів, які продає фінансова організація або банк — власник даного кредитного продукту. Слід відзначити, що банк-агент не впливає на умови кредиту, не може змінювати процентну ставку або вводити додаткові комісії. Продаж продукту відбувається за стандартними умовами та технологіями за умови прийняття рішення на портфельній основі. У деяких випадках банк-агент може лише брати на себе функцію первинної оцінки претендента на кредит і відфільтрувати невідповідних кандидатів. Кредитний договір позичальник підписує з банком-кредитором і йому ж перераховує платежі за позику.

Однак на практиці деякі відмінності кредитів, отриманих безпосередньо у кредитора і через агента, все ж таки існують. Основна серед них полягає в тому, що банки, як правило, продають дорожчі продукти через мережу відділень банків-партнерів у порівнянні з кредитами, які продаються в своїй мережі. Наприклад, "Platinum Bank" пропонує кредити готівкою в своїх відділеннях під 32,3—51,4% реальних річних, а через відділення банків-партнерів ("Авант-Банк", ПАТ "Укрінбанк") — під 60,4—68,9% реальних річних. "Дельта Банк" кредитував готівкою у своїх відділеннях під 66,4—81,7% реальних річних, а через партнера (ПАТ "Південкомбанк") — під 86—89% реальних річних.

Варто відзначити й те, що банки-агенти не афішують того факту, що пропонувані ними кредити являються насправді не їхніми. Згадка про те, що позика видається спільно з установою-партнером, було виявлено спеціалістами лише в описі кредитних програм на сайті "Форум Банку" [5].

Як уже було зазначено вище, в деяких випадках звернувшись в банк, позичальник може стати клієнтом іншої фінансової установи. І хоча банківські експерти не бачать в цьому ніяких ризиків для позичальника. Проте вони все ж існують, зокрема позичальнику варто пам'ятати, що діяльність фінансових компаній не регулюється Нацбанком і не підлягає такому суворому контролю, як робота банків. Інший потенційний ризик полягає в тому, що особисті дані претендента на кредит потрапляють не в одну, а відразу в дві установи. Саме тому у випадку відмови у видачі кредиту варто попросити повернути всі підписані документи.

ВИСНОВОК

Можна стверджувати, що починаючи з 2013 року партнерські програми спільного споживчого кредитування стають стійкою тенденцією в банківському секторі України. Вони дозволяють банкам не втратити свої позиції на ринку та продовжити залучати клієнтів у досить несприятливих політичних та економічних умовах. Збільшення числа заз-

начених програм пов'язано для банка-агента з бажанням отримати додаткові прибутки у вигляді комісійного доходу і розширення асортименту банківських продуктів, на які є попит. Банк-кредитор зацікавлений у такій співпраці, оскільки для нього з'являються сприятливі можливості по збільшенню клієнтської бази без додаткових витрат та зусиль по організації нових банківських відділень.

Література:

1. Захаркін О. Шляхи оптимізації споживчого кредитування в Україні в умовах фінансово — економічної кризи [Текст]: монографія / О. Захаркін, Т. С. Мякота // Фінансово — кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. — 2010. — № 1 (8). — С. 79—84.
2. Консолідована річна звітність ПАТ Укрсоцбанк за 2012 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.unicredit.ua/ip_fininter/
3. Консолідована річна звітність ПАТ Укрсоцбанк за 2013 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.unicredit.ua/ip_fininter/
4. Консолідована річна звітність ПАТ Укрсоцбанк за 2014 рік [Електронний ресурс].
5. Кредитори об'єднують зусилля: что представляют собой займы по совместным программам осенью-2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.prostobank.ua/potrebitelskie_kredity/stati/kreditory_obedinyayut_usiliya_chno_predstavlyayut_soboy_zaymy_po_sovmestnym_programmam_osenyu_2013.
6. Куценко. О. Споживче кредитування в Україні: огляд ринку та практики // Розвиток фінансового сектору: проєкт USAID. — К.: Вид-во USAID, 2014. — 26 с.
7. Черкашина К.Ф. Динаміка та структура споживчого кредитування українських банків в посткризовий період [Електронний ресурс] / К. Д. Лапшина, К. Ф. Черкашина // Ефективна економіка. — 2015. — № 4. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3953>
8. Рейтинг проблемності кредитних портфельів — 2014 [Електронний ресурс] // Forbes. — 2014. — Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/business/1379442-rejting-problemnosti-kreditnih-portfeliv-2014>.

References:

1. Zakharkin, O. (2010), "Shliakhy optymizatsii spozhyvchoho kredyтуvannia v Ukraini v umovakh finansovo — ekonomichnoi kryzy" [monohrafiia], Finansovo — kreditna dial'nist': problemy teorii ta praktyky, Zbirnyk naukovykh prats', vol. 1 (8), pp. 79—84.
2. Konsolidovana richna zvitnist' PAT Ukrsoctbank za 2012 rik (2012), available at: http://www.unicredit.ua/ip_fininter/ (Accessed 2 June 2015).
3. Konsolidovana richna zvitnist' PAT Ukrsoctbank za 2013 rik, (2013), available at: www.unicredit.ua/ip_fininter/ (Accessed 5 June 2015).
4. Konsolidovana richna zvitnist' PAT Ukrsoctbank za 2014 rik, (2014), available at: http://www.unicredit.ua/ip_fininter/ (Accessed 5 June 2015).
5. Kredytory ob'edyniaut usyliya: chto predstavliaiut soboy zajmy po sovmestnym programam osen'iu (2013), available at: http://www.prostobank.ua/potrebitelskie_kredity/stati/kreditory_obedinyayut_usiliya_chno_predstavlyayut_soboy_zaymy_po_sovmestnym_programmam_osenyu_2013 (Accessed 5 June 2015).
6. Kutsenko, O. (2014, "Spozhyvche kredyтуvannia v Ukraini: ohliad rynku ta praktyky", Rozvytok finansovoho sektoru: proekt USAID, Vyd-vo USAID, p. 26.
7. Cherkashyna, K. F. and Lapshyna, K. D. "Dynamika ta struktura spozhyvchoho kredyтуvannia ukrains'kykh bankiv v postkryzovij period", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3953> (Accessed 4 Apr 2015).
8. Rejtnyn problemnosti kredytnykh portfeliv-2014, (2014), Forbes, available at: <http://forbes.ua/ua/business/1379442-rejting-problemnosti-kreditnih-portfeliv-2014> (Accessed 14 June 2015).

Стаття надійшла до редакції 30.06.2015 р.

*І. П. Петренко,
к. е. н., старший викладач кафедри банківських інвестицій,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
С. В. Урванцева,
старший викладач кафедри банківських інвестицій,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"*

ДЕРЖАВНИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ КРЕДИТ: ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

*I. Petrenko,
PhD in Economics, Senior Lecturer of Bank Investment Department,
S-G(A)RU "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman"
S. Urvantseva,
Senior Lecturer of Bank Investment Department,
S-G(A)RU "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman"*

STATE INVESTMENT LOAN: DOMESTIC REALITIES

У статті досліджено сучасний стан державного інвестиційного кредитування в Україні. Проаналізовано обсяги та галузеву структуру наданих державних кредитів в інвестиційну діяльність, виявлено тенденції розвитку бюджетного фінансування інвестиційних проектів в сучасних умовах, сформульовано ключові проблеми функціонування механізму державного інвестиційного кредитування та названо основні шляхи їх вирішення.

In the article the current state of public investment lending in Ukraine is researched. Volumes and sectoral structure of state loans for investment activity are analyzed, tendencies of budget financing of investment projects in modern conditions are determined, key problems of the functioning of state investment lending mechanism are formulated and their basic solutions are named.

Ключові слова: державний інвестиційний кредит, державний бюджет, внутрішнє кредитування, зовнішнє кредитування, інвестиційні ресурси, галузі народного господарства.

Key words: state investment loan, the state budget, internal loans, external loans, investment resources, branches of national economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інвестиційний кредит як інструмент акумуляції й перерозподілу фінансових ресурсів забезпечує функціонування потужного механізму стимулювання розвитку інвестиційної та виробничої сфер національної економіки, а також усієї системи суспільно-економічних відносин. В умовах трансформаційних перетворень він набуває рис головного методу постачання інвестиційних ресурсів, забезпечуючи ефективну мобілізацію коштів та економічно доцільне задоволення інвестиційного попиту економічних агентів на ресурси довгострокового характеру.

В Україні специфіка інвестиційного кредитування визначається характером макроекономічних змін, тенденціями розвитку світового фінансового ринку, а також традиційною системою грошових відносин, що сформувалась у процесі становлення ринкового типу економіки. Особливе значення має також видова структура інвестиційного кредиту та місце у ній такої складової, як державний інвестиційний кредит.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЇ

Необхідність дослідження вітчизняних реалій державного інвестиційного кредитування обумовлено тим,

Таблиця 1. Кредитування зі зведеного державного бюджету України у 2011–2015 рр., млн грн.

Показники	2011	2012	2013	2014	2015 (план)
Внутрішнє кредитування	4715,0	3856,3	477,5	4972,1	11715,2
<i>Надання внутрішніх кредитів</i>	<i>7003,6</i>	<i>6188,3</i>	<i>6000,0</i>	<i>6825,4</i>	<i>15741,0</i>
Надання кредитів органам державного управління інших рівнів	0,0	0,0	0,0	0,0	н.д.
Надання кредитів підприємствам, установам, організаціям	6885,0	6028,6	5882,7	6667,9	н.д.
Надання інших внутрішніх кредитів	118,6	159,7	117,4	157,5	н.д.
<i>Повернення внутрішніх кредитів</i>	<i>-2288,7</i>	<i>-2332,0</i>	<i>-5522,6</i>	<i>-1853,3</i>	<i>-4025,8</i>
Повернення кредитів органами державного управління інших рівнів	-153,6	-112,0	0,0	-0,1	н.д.
Повернення кредитів підприємствами, установами, організаціями	-2049,4	-2081,7	-5438,5	-1732,0	н.д.
Повернення інших внутрішніх кредитів	-85,7	-138,3	-84,1	-121,2	н.д.
Зовнішнє кредитування	0,0	0,0	0,0	0,0	н.д.
Надання зовнішніх кредитів	0,0	0,0	0,0	0,0	н.д.
Повернення зовнішніх кредитів	0,0	0,0	0,0	0,0	н.д.
Всього кредитування	4715,0	3856,3	477,5	4972,1	11715,2

Джерело: розроблено авторами за даними [2], [3].

що в Україні тривалий час функція фінансування інвестиційних проектів традиційно належала державі. Й хоча зараз відбуваються трансформаційні процеси в економіці, спрямовані на підвищення рівня інвестиційної активності суб'єктів господарювання приватного сектору, повною мірою виключити державу із механізму фінансування розвитку країни сьогодні не є доцільним. Аргументом на користь такого твердження є висловлювання В.М. Дибби про те, що лише уряд має достатні фінансові можливості для реалізації довгострокових проектів, яких так потребує вітчизняна економіка в умовах глобальних викликів сьогодення [1, с. 146].

Питання економічного змісту державного інвестиційного кредиту, його функції, характерних рис та форм надання досліджували ряд українських вчених: О.Д. Вовчак, Н.М. Руцишин, І.П. Андрушків, А.А. Пересада, Т.В. Майорова, О.І. Стирська, О.М. Сарахман, Д.В. Полозенко та інші. Хоча теоретичні засади державного інвестиційного кредитування та власне схеми, за якими відбувається його реалізація в Україні, досліджені глибоко і детально, поза увагою науковців залишилась проблема аналізу основних параметрів такого кредитування. Водночас динамічна оцінка обсягів і структури наданих державних кредитів в інвестиційну діяльність і виявлення причинно-наслідкових зв'язків між цими показниками та макроекономічними перетво-

реннями дасть змогу визначити інвестиційний потенціал даного інструменту у розвитку країни.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження сучасного стану державного інвестиційного кредитування в Україні, виявлення на основі його результатів ключових проблем реалізації даного механізму фінансування інвестицій та окреслення базових напрямів їх вирішення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Щоб повною мірою визначити особливості розвитку державного інвестиційного кредиту в Україні, проаналізуємо звітність про виконання Державного бюджету України за 2011–2015 рр. [2], Закон України про державний бюджет України на 2015 р. [3], визначимо динаміку державного кредитування економіки країни в цілому та, зрештою, охарактеризуємо основні тенденції державного інвестиційного кредитування.

З таблиці 1, у якій наведено загальну інформацію про обсяги кредитування з державного та місцевих бюджетів, видно, що починаючи з 2012 р. сума, на яку здійснено внутрішнє кредитування, має постійну тенденцію до зниження. Річний темп падіння даного показника склав 11,6% у 2012 р, 3% — у 2013 р., а протягом 2014 р. його абсолютне значення дорівнювало 4972,1 млн

Таблиця 2. Інвестиційні кредити, надані з державного бюджету України у 2011–2015 рр. (залежно від позичальника), млн грн.

Показники	2011	2012	2013	2014	2015 (план)
Міністерство енергетики та вугільної промисловості України	436,72	651,92	1 993,95	2 402,79	6 321,13
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України	4,19	0,67	3,64	1,98	5,10
Міністерство охорони здоров'я України	1,48	0,00	0,00	0,00	0,00
Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном	40,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України	226,40	389,95	458,10	382,54	1 275,08
Міністерство аграрної політики та продовольства України	2 793,11	2 234,01	632,25	20,50	1 429,42
Державна служба автомобільних доріг України	2 504,34	2 545,38	2 661,50	2 027,44	4 707,06
Міністерство фінансів України (загальнодержавні видатки)	997,38	271,14	240,83	1 882,14	2 003,23
Львівська обласна державна адміністрація	0,00	1,39	0,00	0,00	0,00
Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва	0,00	0,00	9,78	0,00	0,00
Усього	7 230,03	6 484,41	6 458,15	6 717,39	17 016,09

Джерело: розроблено авторами за даними [2], [3].

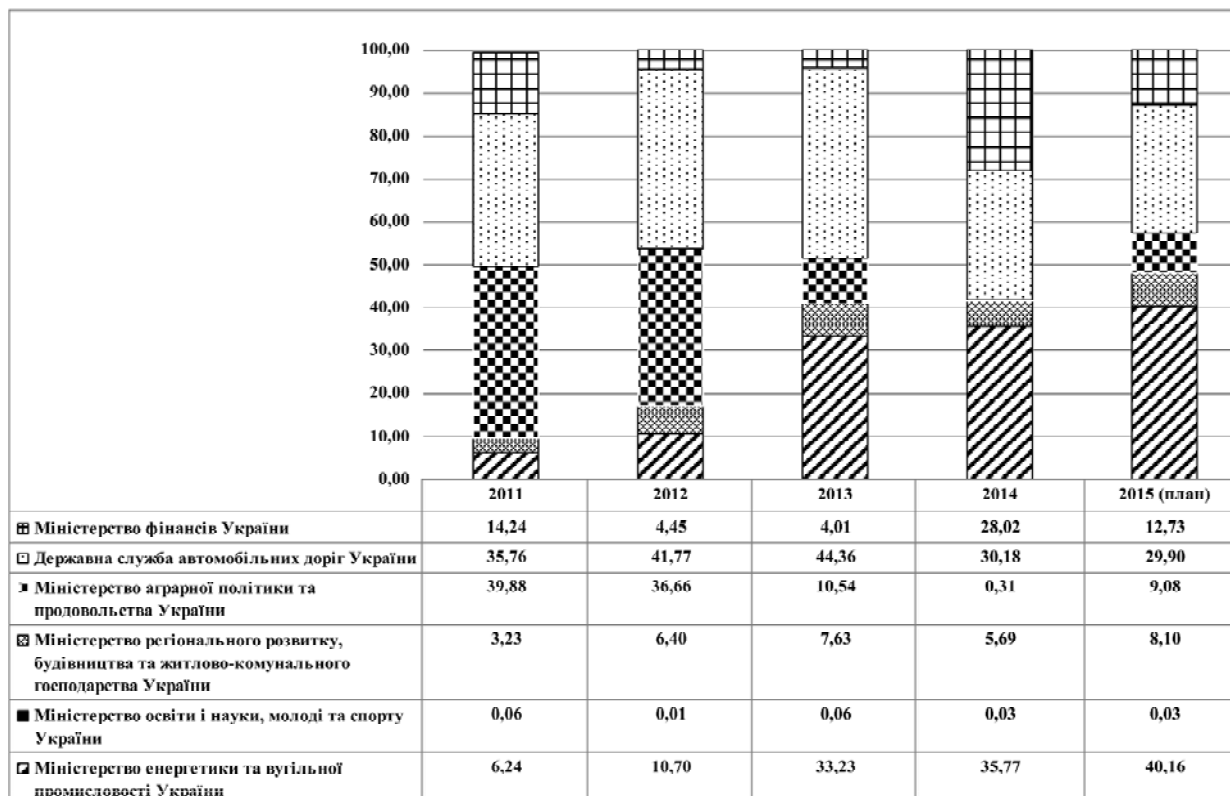

Рис. 1. Структура наданих з державного бюджету інвестиційних кредитів залежно від позичальника у 2011–2015 рр., %

Джерело: розраховано авторами за даними [2], [3].

грн., що в 1,8 рази менше від планового значення. Слід очікувати, що максимального обсягу за досліджуваний період у 2015 р. досягнуто не буде.

Варто зауважити, що у структурі бюджетного кредитування переважають кредити, надані підприємствам, установам, організаціям. Їх частка у 2013 р. становила 98%, а у 2014 р. — 97,7%. Проте, зважаючи на об'єкт нашого дослідження, більш важливим є з'ясування обсягів та динаміки саме інвестиційних державних кредитів. Для цього необхідно детально проаналізувати цільове спрямування позик, виділених з державного бюджету.

Також вивчення статистичних даних, які в цілому характеризують кредитування з державного бюджету, дає змогу констатувати, що лише такі галузі, як енергетика, вугільна промисловість, регіональна та дорожня інфраструктура, житлове будівництво, житлово-комунальне господарство з року в рік можуть розраховувати на фінансування їхніх потреб. Натомість за іншими напрямками держава очікує в основному на повернення раніше наданих позик.

Обсяги ж наданих державних інвестиційних кредитів залежно від позичальника подано у таблиці 2.

Відразу представимо інформацію щодо структури державного інвестиційного кредиту за основними отримувачами коштів (рис. 1) та детально охарактеризуємо напрями їх використання.

Так, одним з найбільш активних позичальників у державному сегменті ринку інвестиційного кредиту виступає Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. Якщо у 2011 р. воно отримало кредитів на суму 436,72 млн грн., що становило лише 6,04% із загального обсягу державних інвестиційних кредитів, то у 2013 р. — вже 1993,95 млн грн. з часткою 30,87%, а у 2014 р. — 2402,79 млн грн. із часткою 35,77%, що є найбільшою за досліджуваний період.

В енергетичні та вугільні галузях держава виступила кредитором інвестиційних проектів наступного ха-

рактеру: підвищення надійності постачання електроенергії в Україні, будівництво ПЛ 750 кВ Рівненська АЕС — Київська; будівництво повітряної лінії 750 кВ Запорізька — Каховська; реконструкція гідроелектростанцій ВАТ "Укргідроенерго"; будівництво, реконструкція та технічне переоснащення об'єктів паливно-енергетичного комплексу. Станом на кінець грудня 2014 р. під ці проекти були видані позики в сумах відповідно 4555,57 млн грн., 865,39 млн грн., 288,50 млн грн., 246,54 млн грн., 546,79 млн грн., що однак в середньому складає 60–70% від річного планового рівня. Очікується, що у 2015 р. рівень кредитування цих проектів зросте відповідно до 6321,13 млн грн., 1113,36 млн грн., 675,92 млн грн., 2017,7 млн грн., 2201,9 млн грн., до них буде додано ще й інвестиційний проект з реконструкції, капітального ремонту та технічного переоснащення магістрального газопроводу Уренгой-Помари-Ужгород на суму 27,2 млн грн. Однак, враховуючи нинішні негативні реалії вітчизняної економіки, виконання цієї складової державного бюджету видається малоімовірною.

Другу позицію серед позичальників держави за інвестиційним напрямом займає Державна служба автомобільних доріг України, що регулярно отримує позики для розвитку автомагістралей та реформи дорожнього сектору. Найбільшою частка такого кредиту була у 2013 р. (44,36%), яка у 2014 р. зменшилась до 30,18% за обсягу 2027,44 млн грн. У Державному бюджеті України на 2015 рік передбачено, що за цим напрямком буде виділено 4707,06 млн грн., що вдвічі перевищує плановий показник 2014 р. і складе 29,9% у загальній структурі наданих державою інвестиційних кредитів.

Значною є й частка кредитів, виділених з державного бюджету Міністерству фінансів України (28,02% у 2014 р., 12,73% планово у 2015 р.), проте це має місце за рахунок виконання державою гарантійних зобов'язань за позичальників, що отримали кредити під державні гарантії, а не фінансування проектів розвитку.

В аграрному секторі держава здійснює кредитування розвитку фермерських господарств, тваринництва, вітчизняної техніки і обладнання для агропромислового комплексу з наступною їх реалізацією сільськогосподарським підприємствам на умовах фінансового лізингу та, головним чином, формування державного інтервенційного фонду разом із придбанням матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників.

У сфері регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства державні інвестиційні кредити надаються під проекти розвитку міської інфраструктури, проведення реконструкції, капітальних та поточних ремонтів об'єктів житлово-комунального господарства, для індивідуальних сільських забудовників. Тривалий час з державного бюджету виділялись кошти для надання пільгового довгострокового державного кредиту молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла, проте через кризові умови у 2015 р. дану програму довелося згорнути.

Отже, в Україні протягом останніх років спостерігається коливання обсягів державного інвестиційного кредитування. Й хоча у 2014 р. обсяг фінансування інвестицій державною зріс на 4%, такий темп приросту не можна вважати задовільним. Окрім того, ця позитивна динаміка стосується виключно для двох міністерств — фінансів, а також енергетики та вугільної промисловості, в той час як за іншими напрямками спостерігається скорочення або повне закриття тих чи інших програм розвитку. За таких обставин можемо стверджувати, що в Україні спостерігається галузеві диспропорції у розподілі коштів державного бюджету.

Також слід зауважити, що за результатами 2015 р. навряд ситуація кардинально поліпшиться. Хоча плановий показник обсягу наданих інвестиційних кредитів з державного бюджету у 2015 р. перевищують аналогічний плановий показник за 2014 р. у 1,8 разів, проте за даними січня — травня 2015 р. фактично бюджет за цим напрямком було виконано лише 14,43% від запланованого рівня [2].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати аналізу сучасного стану державного інвестиційного кредитування в Україні, хочемо підкреслити, що сформовані тенденції його розвитку та нинішня структура обумовлені як загальною політичною та економічною напругою в країні, так і суттєвим зниженням рівня державних заощаджень внаслідок дефіцитного характеру державного бюджету та реалізації бюджетного фінансування інвестицій за залишковим принципом. Головні причини такої ситуації криються, на нашу думку, у недосконалому функціонуванні системи розподілу й перерозподілу централізованих інвестиційних ресурсів, що у свою чергу викликано непрозорим формулюванням основних напрямків державної інвестиційної політики та економічною недоцільною кількістю інвестиційних програм, які фінансуються з державного бюджету. Подолання вказаних вище недоліків потребує, насамперед, чіткого розмежування поточних й інвестиційних бюджетних витрат, розробки і реалізації механізму регулювання дефіциту державного бюджету, удосконалення форм централізованого фінансування інвестицій та запровадження дієвого моніторингу цільового використання бюджетних ресурсів.

Також, усвідомлюючи постійний характер переважання попиту на державні інвестиційні кредити над їх пропозицією, пропонуємо звернути увагу на можливість залучення державою коштів від комерційних банків, підприємств та організацій для вирішення проблем інвестиційного розвитку економіки на засадах державно-приватного партнерства.

Література:

1. Активізація інвестиційного процесу в Україні: колективна монографія / [Т.В. Майорова, М.І. Діба, С.В. Онишко та ін.]. — К.: КНЕУ, 2012. — 472 с.

2. Сайт Державної казначейської служби України. Виконання Державного бюджету за 2011—2015 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>

3. Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від 28.12.2014 № 80-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19>

References:

1. Majorova, T. V. Dyba, M. I. Onyshko, S. V. and others (2012), *Aktivizaciya investycijnogo procesu v Ukrayini* [Activation of the investment process in Ukraine], KNEU, Kyiv, Ukraine.

2. State Treasury Service of Ukraine (2015), "Execution of the State Budget for the years 2011—2015", available at: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477> (Accessed 06 July 2015).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), *The Law of Ukraine "On State Budget of Ukraine for 2015"*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19> (Accessed 07 July 2015).

Стаття надійшла до редакції 08.07.2015 р.

**ІНВЕСТИЦІЇ.
ПРАКТИКА
ТА ДОСВІД**

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з питань

- **ЕКОНОМІКИ**
- **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

(постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 27 травня 2009 р.)

**ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ
24 РАЗИ
НА РІК**

www.investplan.com.ua

Тел: (044) 223 26 28, 537 14 33, 537 14 32
Тел/факс: (044) 458 10 73
E-mail: economy_2008@ukr.net

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ АУДИТУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ ПОМИЛОК

N. Miziakina,

Postgraduate student, Zhytomyr State Technological University, Zhitomir

ANALYSIS OF INTERNATIONAL STANDARDS ON AUDITING OF FINANCIAL STATEMENTS IN ASPECTS OF ERROR DETECTION

У статті розглянуто проблему виявлення помилок у фінансовій звітності підприємств на основі аналізу Міжнародних стандартів аудиту. Досліджено положення стандартів щодо виявлення помилок у фінансовій звітності; проаналізовано основні етапи стандартного процесу аудиту, а також процедури, інструментарій та методи, якими забезпечений аудитор згідно з Міжнародними стандартами аудиту на кожному з етапів процесу аудиту; виявлено проблему у недостатності інформації щодо розробки та використання комп'ютеризованих методів аудиту для пошуку та виявлення помилок у фінансовій звітності підприємств; окреслено шляхи розвитку системи аудиту фінансової звітності в Україні в напрямі розробки комп'ютеризованих методів аудиту для ефективного виявлення помилок.

The article deals with the problem of detecting errors in financial statements based on the analysis of International standards on auditing. Theses of standards are investigated in aspects of detecting errors in financial statements; main stages of the standard audit process as well as procedures, tools and methods that could be used by an auditor at each stage of auditing process are analyzed; the problem in the lack of information on the development and usage of computerized auditing techniques for searching and detecting errors in financial statements is identified; the ways of development of audit system in Ukraine are outlined in the direction of the development of computerized auditing techniques to increase the efficiency of errors detecting.

Ключові слова: аудит, Міжнародні стандарти аудиту, фінансова звітність, виявлення помилок, розвиток системи аудиту.

Key words: audit, International standards on auditing, financial statements, error detection, development of audit.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Напрями і тенденції розвитку системи аудиту фінансової звітності в Україні тісно пов'язані з системою аудиту, що прийнята в розвинутих країнах західної Європи та Північної Америки, враховуючи прагнення України приєднатися до світової економічної спільноти на правах повноправного члена. Факт того, що в Україні в 2003 році втратили чинність Національні нормативи аудиту, і єдиними стандартами в сфері аудиту фінансової звітності, що діють на території нашої держави на сьогоднішній день, є Міжнародні стандарти аудиту (МСА), свідчить про те, що в Україні визнано безумовний авторитет таких стандартів та обрано курс на гармонізацію національних норм ведення аудиту згідно міжнародних зразків. Хоча національні особливості економіки також повинні, на нашу думку, знайти своє відображення в стандартах аудиту фінансової звітності підприємств, для того, щоб забезпечити високу ефективність та широке застосування вказаних стандартів на території України.

Високий рівень світової глобалізації, коли розширюються та поглиблюються міжнародні економічні зв'язки між різними країнами світу, вимагає однакових правил ведення бізнесу, в тому числі і відповідності вимог до складання, представлення, контролю фінансової звітності. Вже в 1998 році МСА в якості національних стандартів використовували 34 країни світу, ще в 35 країнах їх застосовували без значних змін.

На сьогоднішній день особливо гостро постає проблема достовірності інформації, представленої у фінансовій звітності підприємств, що безпосередньо пов'язано з намаганням привести фінансову звітність підприємств України у відповідність до міжнародних стандартів фінансової звітності. Відповідальність за своєчасне виявлення помилок у фінансовій звітності покладено на аудит і контроль. Для удосконалення вітчизняної практики аудиту і контролю помилок у фінансовій звітності необхідно звернутися до міжнародного досвіду щодо методик аудиту, яку визначають положення МСА.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Роль, значення, аспекти використання Міжнародних стандартів аудиту оцінено в роботах З.П. Архарової [1]. Методологію аудиторського судження в контексті Міжнародних стандартів аудиту, а також концептуальні, теоретико-методологічні та організаційні аспекти професійного судження та думки аудитора досліджує у своїх працях І.М. Пожарицька [2]. О.І. Гадзевич [3] представлено аналіз Міжнародних стандартів аудиту в контексті питань процедур аудиторських перевірок щодо виявлення та боротьби з шахрайством. Суті, призначенню, класифікації аудиторських процедур, прийомів та методів приділяє особливу увагу в своїх дослідженнях вітчизняний науковець О.А. Подолянчук [4]. П. Кулішов [5] представив системний підхід до аудиту

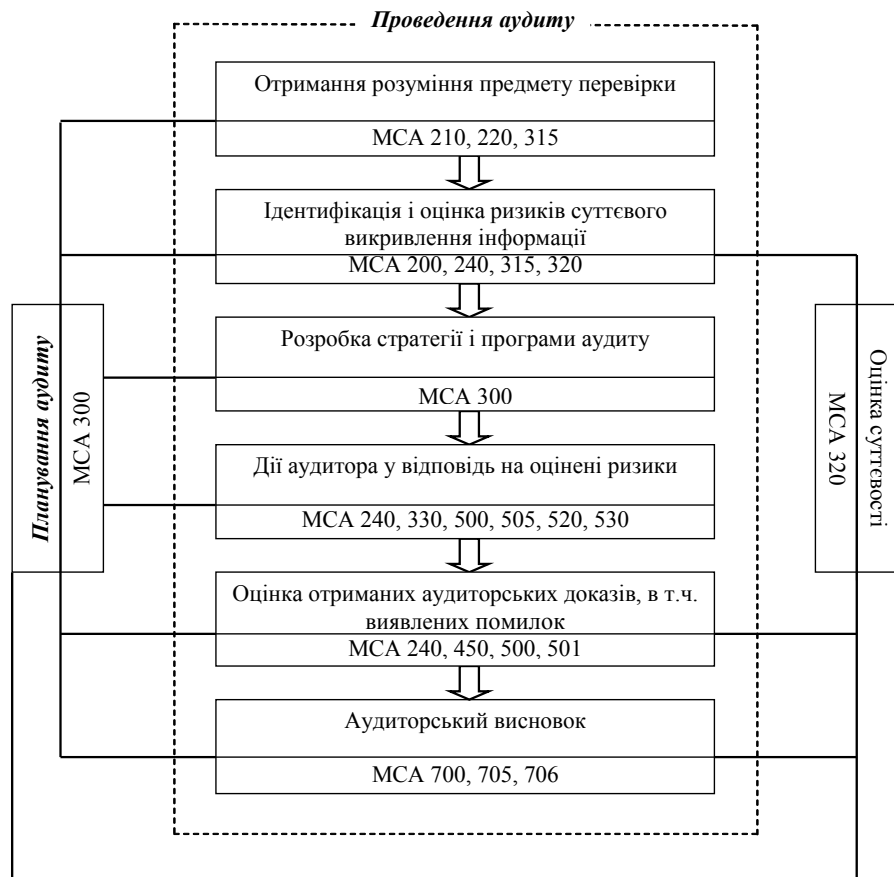

Рис. 1. Стандартний процес аудиту фінансової звітності згідно з Міжнародними стандартами аудиту

Джерело: [7; 9].

ту фінансової звітності на базі Міжнародних стандартів аудиту.

Проте, враховуючи основну мету аудиту, що полягає у виявленні помилок у фінансовій звітності та підтвердженні її достовірності аудитором, а також існуючу проблему частого викривлення даних фінансових звітів, доцільно дослідити й проаналізувати Міжнародні стандарти аудиту саме на предмет регулювання процесів пошуку та виявлення помилок.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження, результати якого викладено у даній статті, є пошук напрямів вдосконалення системи аудиту в Україні на основі аналізу Міжнародних стандартів фінансової звітності підприємств в контексті виявлення помилок.

Для досягнення поставленої мети були виконані наступні завдання: досліджено Міжнародні стандарти аудиту щодо виявлення помилок; проаналізовано стандартну процедуру аудиту фінансової звітності згідно Міжнародних стандартів аудиту; визначено методи, процедури та інструментарій, що використовуються аудитором на окремих етапах процесу аудиту; виявлено проблему відсутності інформації щодо розробки, механізму використання комп'ютеризованих методів аудиту для виявлення помилок у фінансовій звітності; окреслено шляхи розвитку системи аудиту в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Міжнародні стандарти аудиту — документи, що формують єдині базові, загальні вимоги до діяльності аудитора, при дотриманні яких забезпечується відповідний рівень якості аудиту та супутніх йому послуг. Дотримання аудитором стандартів аудиту служить критерієм для оцінювання якості аудиторських послуг. Також Міжнародні стандарти аудиту сприяють впровадженню в ауди-

торську практику нових наукових досягнень, підвищенню кваліфікаційного рівня аудитора, гармонізації національних правил та нормативних документів у галузі аудиту з метою надання високоякісних послуг для всієї світової спільноти, вирішенню спірних питань між аудитором та клієнтом, встановленню рівня відповідальності аудитора, підвищенню суспільного іміджу професії аудитора, забезпеченню зв'язку між окремими елементами та процесами під час аудиту, усуненню зайвого контролю з боку держави, допомогу користувачам у розумінні процесу аудиту [1, с. 8—9; 6, с. 6—7].

МСА [7] видаються Міжнародною федерацією бухгалтерів через Раду з Міжнародних стандартів аудиту та надання впевненості.

В Україні Рішенням Аудиторської палати України від 30.11.2006 року [8] встановлено обов'язкове застосування суб'єктами аудиторської діяльності Міжнародних стандартів аудиту, в якості Національних стандартів, починаючи з 1 січня 2007 року.

Згідно з МСА 200 "Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту" основною метою аудиту фінансової звітності є підвищення ступеня довіри до такої звітності з боку її користувачів. Її досягають через висловлення аудитором думки про те, чи подана фінансова звітність є достовірною в усіх суттєвих аспектах, або чи надає вона правдиву та достовірну інформацію, чи підготовлена відповідно до застосованої концептуальної основи фінансової звітності [7].

Проаналізувати міжнародні стандарти аудиту фінансової звітності щодо виявлення помилок доцільно за допомогою детального розгляду найважливіших тезисів стандартів в порядку їх використання для проведення процедури аудиту згідно МСА, враховуючи те, що весь процес аудиту направлений в цілому на виявлення помилок та підтвердження достовірності фінансової звітності.

У загальному виді стандартний процес аудиту або завдання з надання впевненості згідно МСА можна представити як послідовність наступних етапів (рис. 1):

- 1) отримання розуміння предмету перевірки та інших обставин завдання;
- 2) ідентифікація та оцінка ризиків суттєвого викривлення інформації щодо предмета перевірки;
- 3) розробка стратегії і програми аудиту;
- 4) дії аудитора у відповідь на оцінені ризики (аудиторські процедури для виявлення суттєвих викривлень);
- 5) оцінка отриманих аудиторських доказів, у тому числі виявлених помилок;
- 6) аудиторський висновок (звіт).

Отримання розуміння предмету перевірки, а саме: суб'єкта господарювання та його середовища (галузь, нормативна база, належна концептуальна основа фінансової звітності, облікова політика, цілі і стратегії, внутрішній контроль, система управління, структура, характер, фінансові результати діяльності, інформаційна система, процес фінансової звітності), інших обставин завдання є дуже важливим для планування та виконання завдання з надання впевненості. Аудитор отримує додаткові знання предмету перевірки протягом всього процесу аудиту, що опосередковано впливає на пошук та виявлення помилок у фінансовій звітності. Наприклад, ці знання допоможуть при плануванні необхідних процедур аудиту, визначенні сфери, що вимагатимуть особливої уваги аудитора, оцінюванні аудиторських доказів.

Наступним етапом стандартного процесу аудиту є ідентифікація та оцінка ризиків суттєвого викривлення інформації. Міжнародні стандарти аудиту надають визначення аудиторського ризику та характеризують основні його складові, визначають правила та процедури, які повинен виконати аудитор щодо ідентифікації та оцінки ризиків виникнення викривлення та шахрайства відповідно.

Відповідно до МСА 315 аудитор розглядає ризик суттєвого викривлення на двох рівнях: загальному рівні фінансових звітів; за класами операцій, залишками на рахунках, розкриттям інформації та пов'язаними з нею твердженнями. МСА 320 "Суттєвість в аудиті" надає рекомендації щодо поняття суттєвості та її взаємозв'язків з аудиторським ризиком [7].

Таким чином, зберігаючи професійний скептицизм протягом всього процесу аудиту, аудитор повинен оцінити отриману ним інформацію щодо суб'єкта господарювання та його середовища, включаючи його внутрішній контроль, на предмет існування чинників ризику помилки або шахрайства і в результаті ідентифікувати та оцінити ризик суттєвого викривлення внаслідок помилки або шахрайства. Процедури оцінки ризиків включають подання запитів до управлінського персоналу та інших працівників суб'єкта господарювання, аналітичні процедури, спостереження та перевірку, проте процедури оцінки ризиків самі по собі не надають достатніх та прийнятних аудиторських доказів, на яких ґрунтується думка аудитора. МСА 240, МСА 315 в своїх додатках мають приклади чинників, умов та подій, які можуть свідчити про наявність ризиків суттєвого викривлення.

Таким чином, оцінка ризиків на рівні фінансової звітності в цілому допомагає визначити обсяг робіт з аудиту та сфери їх застосування.

Пояснювальні матеріали до МСА 300 "Планування аудиту фінансової звітності" містять тезис, що планування не є окремим етапом процесу аудиту, а представляє собою повторюваний і безперервний процес [7]. Попередня оцінка аудиторського ризику дозволяє розробити загальну стратегію і програму аудиторської перевірки. Положення МСА 300 описують організаційні моменти не дають відповіді, як саме своєчасно і ефективно виявити помилку у фінансовій звітності.

Основними діями аудитора щодо виявлення помилок у фінансовій звітності згідно Міжнародних стан-

дартів аудиту повинні стати дії у відповідь на оцінені ризики. Цей етап процесу аудиту стосується розробки відповідних аудиторських процедур і тестів для пошуку та ідентифікації помилок у фінансовій звітності. Як і наскільки мають бути розширені аудиторські процедури, визначається аудитором виходячи з професійного судження. Вибір подальших аудиторських процедур, пов'язаний також з їх призначенням (тести заходів контролю або процедури по суті, що включають тести деталей та аналітичні процедури о суті) та типом (перевірка, спостереження, запит, зовнішнє підтвердження, перерахунок, повторне виконання, повторне обчислення або аналітичні процедури).

МСА 330 "Дії аудитора у відповідь на оцінені ризики" регулює розробку та провадження аудиторських процедур, спираючись на попередньо ідентифіковані і оцінені ризики суттєвого викривлення як на рівні фінансової звітності, так і на рівні тверджень. у першому випадку такі дії включають збільшення професійного скептицизму, використання більш досвідченого персоналу або залучення експертів, забезпечення більшого нагляду, внесення додаткових елементів непередбачуваності у відбір додаткових аудиторських процедур, внесення загальних змін до характеру, часу та обсягу аудиторських процедур. Розуміння аудитором середовища контролю впливає на загальний підхід аудитора, який може бути, наприклад, підходом по суті або комплексним, тобто таким, що враховує тести заходів контролю. В другому випадку аудитор виконує процедури по суті за кожним суттєвим класом операцій, залишком на рахунку та розкриттям інформації.

МСА 330 передбачає, що аудитор за певних умов повинен розробити та виконати тести заходів контролю. Незважаючи на те, що в стандарті містяться дані про характер даних тестів, їх можливий обсяг, час та використання, чіткого плану розробки не наведено, що ускладнює даний процес. МСА 520 "Аналітичні процедури" встановлює вимоги та надає рекомендації щодо застосування аналітичних процедур під час аудиту, проте не надає конкретної методики їх розробки. Під час розробки тестів деталей звертаються до МСА 500 "Аудиторські докази". Також існують процедури зовнішнього підтвердження (МСА 505 "Зовнішнє підтвердження"), представлені у формі запитів про отримання підтвердження умов контрактів, угод або операцій між суб'єктом господарювання та іншими сторонами.

МСА 240 також регулює дії у відповідь на оцінені ризики, але пов'язані саме з ризиками шахрайства. Дії аудитора у відповідь на оцінку ризику шахрайства на рівні фінансової звітності ідентичні вимогам МСА 330, зазначеним вище. В самому стандарті міститься загальна характеристика процедур, які може застосовувати аудитор за умови тих або інших обставин. Пояснювальні матеріали ширше розкривають суть та види аудиторських процедур для отримання аудиторських доказів. Наприклад, фізичне спостереження та перевірка певних активів, збільшення обсягів вибірки, застосування комп'ютеризованих методів аудиту, зміна часу процедур по суті, перевірка інвентаризаційних записів, ретроспективний огляд суджень управлінського персоналу щодо облікових оцінок, виконання аналітичних процедур по суті з використанням деталізованих даних, тестування прийнятності журнальних записів та інш. У Додатку 2 до МСА 240 представлені, в якості прикладу, конкретні дії аудитора у відповідь внаслідок неправдивої фінансової звітності та внаслідок незаконного привласнення активів.

Особливої уваги заслуговує той факт, що як в МСА 240, так і в МСА 330 зазначається про забезпечення високої ефективності аудиторської перевірки завдяки використанню комп'ютеризованих методів аудиту. Це дає змогу провести більш розширене тестування електронних операцій та файлів з рахунками, відібрати типові операції, виконати сортування операцій із конкретними ха-

Таблиця 1. Методи, процеси, інструментарій аудиту фінансової звітності згідно з Міжнародними стандартами аудиту

№ з/п	Етапи стандартного процесу аудиту	Методи, процедури, інструментарій
1	Отримання розуміння предмету перевірки та інших обставин завдання	- встановлення наявності передумов для проведення аудиту (визначення прийнятності застосовної концептуальної основи фінансової звітності, узгодження відповідальності управлінського персоналу за складання і достовірне подання звітності, внутрішній контроль, забезпечення аудитора необхідною інформацією); - узгодження умов завдання з аудиту (лист-зобов'язання); - визначення загальних чинників (галузь, характер, структура суб'єкта господарювання, мета та характер фінансової звітності, яким законодавчим або нормативним актом встановлено застосовану концептуальну основу фінансової звітності, існування системи внутрішнього контролю, фінансові результати діяльності та інш.); - оцінка дотримання аудитором відповідних етичних вимог, включаючи незалежність
2	Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвого викривлення інформації щодо предмета перевірки	- подання запитів до управлінського персоналу та інших працівників (щодо обґрунтування вибору облікової політики, заходів контролю, змін маркетингової стратегії, судових процесів, відповідальності осіб в службі внутрішнього аудиту та інших факторів, що впливають на середовище, в якому складається фінансова звітність); - аналітичні процедури (виявлення зв'язків між показниками, закономірностей, незвичайних операцій, подій, сум); - спостереження та перевірка (операцій, документів, звітів, бізнес-планів, записів, протоколів, стратегій, приміщень)
3	Розробка стратегії і програми аудиту	- ресстрація основних рішень для належного планування аудиту стосовно загального обсягу, часу та проведення аудиту (стратегія); - ресстрація запланованих процедур аудиту відповідно до оцінених ризиків (програма)
4	Дії аудитора у відповідь на оцінені ризики	- загальні дії у відповідь (дотримання професійного скептицизму, внесення змін до аудиторських процедур, використання експертів, забезпечення більшого нагляду, внесення елементів непередбачуваності); - подальші процедури: · за призначенням: процедури по суті (тести деталей та аналітичні процедури по суті), тести заходів контролю; · за типом: перевірка (вивчення записів, документів, фізичний огляд активу), спостереження (нагляд за процесом або процедурою), запит (письмове звернення до керівництва і працівників підприємства), зовнішнє підтвердження (отримання письмової відповіді третьої сторони), ретроспективний огляд суджень управлінського персоналу щодо облікових оцінок, повторне обчислення (перевірка правильності математичних засобів), повторне виконання (заходів внутрішнього контролю), аналітичні процедури (виявлення закономірностей між досліджуваними показниками), комп'ютеризовані методи аудиту (які саме не визначено) . Для виконання процедур за призначенням використовують різноманітні комбінації процедур за типом, залежно від контексту, в якому вони застосовуються аудитором
5	Оцінка отриманих аудиторських доказів, в тому числі виявлених помилок	- оцінка виявлених помилок щодо їх суттєвості, як окремо так і сукупно; - оцінка отриманих аудиторських доказів відповідно до їх достатності і прийнятності (базується на судженні аудитора, враховуючи оцінку ризиків суттєвого викривлення, джерело отримання, характер, конкретні обставини отримання доказів)
6	Аудиторський висновок	- формулювання думки про фінансову звітність на основі отриманих аудиторських доказів та чітке письмове її висловлення у формі звіту

Джерело: побудовано авторами на основі даних [7].

рактеристиками, ідентифікувати незвичайні або неочікувані зв'язки між елементами фінансової звітності, уможливує більш докладну перевірку, дозволяє збільшити обсяг вибірки аж до генеральної сукупності. Очевидно, що в час бурхливого розвитку комп'ютерних технологій, аудиторі намагаються застосувати такі переваги в процесі виявлення викривлень у фінансовій звітності підприємств, поєднуючи аналітичні процедури виявлення помилок з комп'ютеризованими методами. Проте жодним стандартом аудиту не визначено конкретно, що це за методи та як їх використовувати, а зазначається лише їх важливість та перспективність.

На підставі виконаних аудиторських процедур та отриманих в результаті аудиторських доказів (МСА 500 "Аудиторські докази") аудитор повинен виконати їх оцінку, що є питанням якості і ґрунтується на судженні аудитора. Якщо в ході аудиту були виявлені помилки потрібно розглянути їх причини, суттєвість їх впливу, необхідність застосування додаткових процедур аудиту. Аудитору слід оцінити, чи свідчить ідентифіковане викривлення про шахрайство і повідомити інформацію про це управлінському персоналу.

У МСА 450 "Оцінка викривлень, ідентифікованих під час аудиту" пояснюється, як застосовується суттєвість під час оцінки впливу ідентифікованих викривлень на сам аудит і впливу невивражених викривлень на фінансову звітність. Стандарти не містять конкретної методики оцінки суттєвості ідентифікованих викривлень, проте вони надають рекомендації, які повинен враховувати аудитор. Аудитор розглядає суттєвість і на рівні фінансових звітів у цілому, а також стосовно сальдо окремих рахунків, класів операцій та інформації, що розкривається [7].

Завершенням процесу аудиту є формулювання аудиторського висновку, що ґрунтується на отриманих аудиторських доказах. МСА 700 "Формулювання думки та надання звіту щодо фінансової звітності" визначає особливості формулювання аудиторської думки, а також форму і зміст аудиторського звіту.

Оскільки аудиторська перевірка фінансової звітності має на меті виявити допущені помилки та сформулювати висновок щодо її достовірності, аудитор повинен чітко визначитися з об'єктами, що будуть досліджуватися, правильно спланувати свої дії, використати

належні аудиторські процедури і в результаті отримати достатні та прийнятні докази для формування об'єктивного висновку. Лише послідовно дотримуючись основних етапів проведення аудиту, аудитор зможе досягти успішної реалізації мети конкретної аудиторської перевірки.

Таким чином, МСА забезпечують процес аудиту фінансової звітності наступними методами, процедурами, інструментарієм (табл. 1), що направлені на допомогу аудиторів у виявленні помилок, вважаючи метою всього процесу аудиту встановлення достовірності фінансових звітів підприємства.

З таблиці 1 видно, що поряд з іншими методами, процедурами, інструментами процесу аудиту фінансової звітності підприємств належне місце посідають комп'ютеризовані методи аудиту, які відносяться до четвертого етапу аудиту, коли аудитор, встановивши достатньо високий рівень ризику існування помилок у фінансовій звітності, повинен здійснити певні заходи у відповідь на оцінені ризики і застосувати відповідні інструменти для виявлення цих помилок, в тому числі і комп'ютеризовані методи аудиту. Проте, на наш погляд, ці методи залишаються недостатньо розробленими.

Міжнародні стандарти аудиту описують дії аудиторів у відповідь на оцінені ризики, пропонуючи застосовувати різні процедури щодо виявлення помилок, такі як спостереження, запит, перевірка, повторне виконання, повторне обчислення, аналітичні процедури. Проте вказані процедури можна назвати, певною мірою, суб'єктивними, тому що вони залежать від професіоналізму, компетенції, досвіду аудитора, спираються на його судження. В свою чергу, комп'ютеризовані методи дають змогу незалежно оцінити представлену аудиторів інформацію щодо виявлення помилок згідно з вказаними критеріями. Отже, поєднання комп'ютеризованих методів аудиту з іншими, більш розробленими, є перспективним напрямком удосконалення та розвитку системи аудиту в Україні.

ВИСНОВКИ

На підставі проведених досліджень можна зробити наступні висновки.

1. Починаючи з 2007 року, в Україні діють Міжнародні стандарти аудиту в якості Національних стандартів, що свідчить про прагнення проведення процесу аудиту ефективно, на високому рівні, у відповідності до світових норм та правил.

2. У теперішній час існує важлива проблема забезпечення аудиту фінансової звітності підприємств з метою виявлення помилок інструментарієм, який би дозволяв проводити аудиторські процедури ефективно, результативно, з незначними витратами часу.

3. Міжнародні стандарти аудиту регулюють процес виявлення помилок у фінансовій звітності, бо визначають етапи та процедури процесу аудиту, який в цілому направлений на виявлення помилок та підтвердження достовірності інформації, відображеної у фінансовій звітності підприємства.

4. Під час аналізу інструментарію, процедур та методів, які застосовує аудитор на певних етапах процесу аудиту, була виявлена проблема у недостатності інформації щодо розробки та використання комп'ютеризованих методів аудиту для пошуку та виявлення помилок у фінансовій звітності, хоча тези Стандартів визначають значну роль даних методів та перспективність їх застосування.

5. Розвиток системи аудиту фінансової звітності повинен відбуватися у напрямку розробки комп'ютерних методів аудиту, які дозволять виявляти помилки у фінансових звітах більш ефективно, особливо, у поєднанні з існуючими більш детально розробленими методами.

Література:

1. Архарова З.П. Международные стандарты аудита (МСА): учебно-методический комплекс. — М.: Изд. центр ЕАОИ, 2011. — 104 с.

2. Пожарицька І.М. Професійне судження у контексті стандартів аудиту // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки". — 2013. — № 4 (70). — С. 454—459.

3. Гадзевич О.І. Проведення аудиту суб'єктів господарювання в антикризових умовах управління // Вісник Національного університету "Львівська політехніка" — 2012. — № 722. — С. 38—42.

4. Подолянчук О.А. Процедури одержання аудиторських доказів // Економічний часопис-XXI. — 2014. № 1 (2). — С. 60—63.

5. Кулишов П. Аудит финансовой отчетности — системный подход // Консультант — 2009. № 13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rosinteraudit.ru/our_articles.html

6. Суворова С.П., Парушина Н.В., Галкина Е.В. Международные стандарты аудита: учеб. пособ. — М.: ИД "ФОРУМ": ИНФРА-М, 2007. — 320 с.

7. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг — 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.apu.com.ua>

8. Рішення АПУ від 30.11.2006 № 168/7 "Про застосування Міжнародних стандартів аудиту видання 2006 року" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/rishennya-apu>

9. Методичні рекомендації щодо проведення аудиту фінансової звітності кредитних спілок відповідно до Міжнародних стандартів аудиту затверджено Рішенням Аудиторської палати України від 01.11.2012 р. № 260/6 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.apu.com.ua/metod_rekomendation.doc

References:

1. Arkharova, Z.P. (2011), *Mezhdunarodnye standarty audita (MSA)* [International standards on auditing (ISA)], Izd. centr EAOI, Moscow, Russian Federation.

2. Pozharytska, I.M. (2013), "Professional judgment in the context of audit standards", *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu*, vol. 4, no. 70, pp. 454—459.

3. Hadzevych, O. I. (2012), "Audit of business entities in consequences of anti-crisis management", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'viv'ska politekhnika"*, vol. 722, pp. 38—42.

4. Podolianchuk, O.A. (2014), "Procedures of auditor's proofs obtaining", *Ekonomichnyj chasopys-XXI*, vol. 1, no. 2, pp. 60—63.

5. Kulyshov, P. (2009), "Audit of financial statements — a system approach", *Konsul'tant*, [Online], vol. 13, available at: http://www.rosinteraudit.ru/our_articles.html (Accessed 5 Jun 2015).

6. Suvorova, S.P. Parushina, N.V. and Galkina, E.V. (2007), *Mezhdunarodnye standarty audita* [International standards on auditing], ID "FORUM": INFRA-M, Moscow, Russian Federation.

7. International Federation of Accountants (2013), "International standards of quality control, auditing, examination, other services connected with confidence ensuring", available at: <http://www.apu.com.ua> (Accessed 5 Jun 2015).

8. The Auditors' Chamber of Ukraine (2006), The Decision No. 168/7 "On the Application of International Standards on Auditing edition 2006", available at: <http://www.apu.com.ua/rishennya-apu> (Accessed 5 Jun 2015).

9. The Auditors' Chamber of Ukraine (2012), "Guidelines for auditing the financial statements of credit unions in accordance with International Standards on Auditing", available at: <http://www.apu.com.ua/rishennya-apu> (Accessed 5 Jun 2015).

Стаття надійшла до редакції 08.06.2015 р.

УДК 368.914:368.014

Я. П. Руденко,
аспірант кафедри економічної кібернетики, УАБС НБУ, м. Суми
В. А. Козирєв,
аспірант кафедри менеджменту, УАБС НБУ, м. Суми

ПЕНСІЙНА РЕФОРМА ЯК БАЗИС СТАНОВЛЕННЯ ОBOB'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО НАКОПИЧУВАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Ya. Rudenko,
UAB NBU graduate, faculty of cybernetic, Sumy.
V. Kozyriv,
UAB NBU graduate, faculty management, Sumy

PENSION REFORM AS THE BASIS OF COMPULSORY STATE FUNDED INSURANCE FORMATION

У статті досліджено роль пенсійної реформи на шляху становлення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Розглянуто параметричні зміни у солідарній системі пенсійного страхування та вплив реформ на розмір спеціальних пенсій.

This article explores the role of pension reform in the establishment of compulsory state pension insurance. There also was considered parametric changes in the PAYG pension insurance and the impact of reforms on the size of special pensions.

Ключові слова: страхування, пенсійна реформа, загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, обов'язкове державне накопичувальне страхування.

Key words: insurance, pension reform, PAYG system, mandatory state funded insurance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ АКТУАЛЬНІСТЬ

Протягом останнього десятиріччя в наукових і політичних колах західних держав та країн з транзитивною економікою розгортаються дискусії щодо реформування систем пенсійного забезпечення, у центрі яких пошук найефективніших страхових методів та механізмів; створення багаторівневих взаємодоповнюючих та взаємопов'язаних пенсійних систем; активне залучення приватного сектору та самих застрахованих до фінансування пенсійних витрат; залучення до процесу колективного та особистого пенсійного страхування осіб, зайнятих на тіньовому ринку праці; створення комплексних інститутів соціального захисту населення похилого віку. Із вищезазначеного витікає актуальність розгляду проблеми впливу пенсійних реформ на формування обов'язкового державного накопичувального страхування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання щодо пенсійної реформи досліджували такі вчені: Е. Лібанова, С. Тігіпко, С. Бідюк, Н. Андруевич, Н. Королевська, В. Тягнирядно, М. Бойко, І. Кравченко, О. Гашинський, Е. Лібанова, О. Макарова, Б. Надточій, О. Мартякова, А. Нечай, В. Новіков, О. Палій, І. Сирота, М. Шаповал, В. Сценко та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження впливу пенсійної реформи на становлення обов'язкового державного накопичувального страхування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Новий етап пенсійної реформи розпочався з прийняття Закону України "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи", який набув чинності 1 жовтня 2011 року. Зміст цього законодавства за тематикою може бути умовно розділений на дві частини:

1) виявлення умов для впровадження та функціонування обов'язкового державного накопичувального страхування (другий рівень): на даний момент ці норми залишаються тільки на папері, адже ще немає точної дати запровадження другого рівня;

2) параметричні реформи системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: такі заходи спрямовані на стимулювання співробітників продовжувати період працевлаштування та активної участі у пенсійному страхуванні. Іншою метою є скорочення нерівності в пенсійному забезпеченні для різних категорій населення, в тому числі гендерної у трудових і соціальних правах.

На нашу думку, необхідним є розгляд параметричних змін у солідарній системі, оскільки вони стосуються як майбутніх, так і нинішніх пенсіонерів. Зміни у пенсійній системі вже реалізуються, тому можна оцінити їх перші результати. Щодо другого рівня пенсійної системи, то необхідно зазначити, що даний проект залишається гіпотетичним з невизначеними перспективами.

Перша зміна — підвищення пенсійного віку. На відміну від більшості постсоціалістичних країн, які збільшили пенсійний вік як для жінок, так і чоловіків на однакову кількість років (тобто, гендерні відмінності залишалися незмінними або трохи зменшилися), в Україні прагнуть зрівняти пенсійний вік для жінок і чоловіків. Такий метод є менш ефективним з точки зору економії пенсійних витрат, проте він є більш адекватним в умовах української демографічної та економічної ситуації, надзвичайно високої смертності серед чоловіків насамперед через їх переважне працевлаштування у більш шкідливих умовах на відміну від жінок.

Ще однією перевагою такого підходу є скорочення гендерної нерівності. Добре відомим є той факт, що нижчий вік виходу на пенсію є одним із ключових факторів дискримінації за віковою ознакою жінок на ринку праці, бо дана норма обмежує їх можливості для подальшого професійного розвитку та кар'єрного зростання та впливає на розмір заробітної плати, оскільки схеми оплати праці, як правило, включають стаж. Крім того, достроковий вихід на пенсію жінок призводить до більш низьких пенсійних виплат, більш тривалих періодів життя на пенсії і більш високий ризик бідності в літньому віці.

Збільшення пенсійного віку для жінок проводиться на основі дати народження з шестимісячним інтервалом. Жінки, які вперше були піддані цій процедурі (народжені між 1 жовтня 1956 та 31 березня 1957) вийшли на пенсію через шість місяців після досягнення 55-річного віку (тобто, в період з 1 квітня 2012 року і 30 вересня 2012). Наступне покоління (народжені між 1 квітня 1957 та 30 вересня 1957) вийшли на пенсію у віці 56 років, і так далі. Дане зрушення не стосується жінок, які працювали у шкідливих умовах праці, матерів, які виховали 5 і більше дітей та які мають дітей з обмеженими можливостями, жінок, які брали участь у військових діях, ліліпутів, нерозмірних карликів, сліпих 1-ї категорії по інвалідності.

Починаючи з 1 січня 2015 закон дозволяє жінкам достроково виходити на пенсію у віці 55 років, з трудовим стажем не менше 25 років (з поетапним збільшенням цього показника до 30 років) і за умови звільнення. У цьому випадку розмір їх пенсії буде зменшуватися на 0,5% за кожен місяць дострокового виходу на пенсію. У той же час, закон пропонує компенсаційні стимули для жінок, які не скористаються можливістю дострокового виходу на пенсію: ті, хто народився до 31 грудня 1961 буде отримати підвищення на 2,5% від базової пенсійної виплати на кожні 6 місяців затримки виходу на пенсію, починаючи з 55 років і до їх 60-річчя.

За повідомленнями Пенсійного фонду, протягом 4-го кварталу 2011 року і в 2012 році, 36700 жінок скористалися своїм правом на достроковий вихід на пенсію зі зменшенням її розміру. У той же час, 102500 жінок-пенсіонерок відповідно до нової межі пенсійного віку (тобто, у віці 55,5 років) отримали компенсаційне збільшення.

Крім підвищення пенсійного віку для жінок, Законом України "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування системи пенсійного забезпечення" передбачено поступове збільшення пенсійного віку для чоловіків, що працюють на державній службі та/або займають інші посади, які надають право спеціальних пенсій (державних службовців в органах місцевого са-

моврядування, науковців, журналістів державних і комунальних засобів масової інформації, членів парламенту та їх помічників/консультантів, прокурорів, суддів і дипломатів).

Практична реалізація цих положень почалася 1 січня 2013 року. Очікується, що пенсійний вік представників цих професій до 2018 року збільшиться до 62 років. Таке зростання має знизити темпи зростання числа "особливих" пенсіонерів і зменшити витрати на їх пенсії. Однак, слід відзначити, що підвищення пенсійного віку для жінок, які претендують на отримання спеціальних пенсій, відбувається з різною швидкістю, а верхня межа для них становить 60 років. Іншими словами, пенсійний вік чоловіків представників вищезазначених професій/спеціальностей як і раніше значно вищий, ніж у жінок. Наприклад, у 2018 році чоловіки-держслужбовці будуть виходити на пенсію у віці 62 років, в той час як жінки, які посідають аналогічні посади, після досягнення 58,5 років.

До 2021 року гендерний розрив у пенсійному віці знизиться до 2 років, проте повного "вирівнювання" не буде досягнуто. Це створює ризик подальшого погіршення ситуації низької представленості жінок на вищих державних посадах, що є показником гендерної нерівності та дискримінації за ознакою статі, відповідно до міжнародних стандартів.

Для створення стимулу участі громадськості у пенсійному страхуванні, уряд збільшив мінімально необхідний страховий стаж для отримання пенсії за віком планується збільшити з 5 до 15 років. Для новопризначених пенсій підвищиться нормативна тривалість страхового стажу для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі для жінок з 20 до 30 років та для чоловіків з 25 до 35 років. Однак, оскільки держава гарантує мінімальні пенсійні виплати в розмірі не нижче прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, на практиці ці заходи мають тільки місцеву дію. Ефект збільшення мінімальної тривалості страхового стажу від 5 до 15 років тягне за собою незначне зниження числа нових пенсіонерів по старості з паралельним збільшенням числа одержувачів державної соціальної допомоги. На практиці, ефект збільшення тривалості страхового стажу, необхідного для отримання пенсії по старості не нижче встановленого мінімуму, тягне за собою скорочення числа осіб, які мають право на підвищення пенсії.

Військовослужбовцям та працівникам інших правоохоронних органів також поступово збільшуватимуть термін служби, який надаватиме право на пенсію за вислугу років — від 20 до 25 років (інтервал "6 місяців в році"; вихід на пенсію особам, які мають стаж роботи 25 років починається 1 жовтня 2020). Що стосується прокурорів і слідчих, нові вимоги стосуватимуться як загального стажу роботи (збільшення від 20 до 25 років), так і роботи на посадах прокурорів і слідчих (збільшення від 10 до 15 років). Процедура буде слідувати за тією ж схемою, як і у випадку з військовими.

Збільшення вигоди від виходу на пенсію за вислугою років почалося ще з 2004 року, проте цей механізм був непопулярним через його несприятливі умови. За один повний рік відстрочки майбутня пенсія у тих, хто не скористався правом виходу на пенсію раніше, зростала всього на 3%, протягом двох років — на 6,71%, протягом трьох років — на 11,83%, а за 10 років — на 85,32%. Такі незначні доходи, на відміну від необмежених можливостей отримувати як пенсію, так і заробітну плату не можуть стимулювати сповільненню виходу на пенсію.

Починаючи з 1 жовтня 2011 року цей механізм був значно поліпшений: базова пенсія в перші 5 років збільшується на 0,5% за кожен місяць роботи після досягнення пенсійного віку за вислугою років і на 0,75% якщо вихід на пенсію відкладається на більш як 5 років.

Таблиця 1. Вплив реформ на розмір спеціальних пенсій

Законо України, в яких зазначаються розміри пенсійних виплат	Розмір спеціальної пенсії, грн.		Різниця, грн.	Відсоток пенсії за віком в розмірі спеціальної пенсії	
	2012	2013		2012	2013
Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (по старості)	1392	1433	41	1,0	1,0
Про стан народного депутата України	12639	7200	-5439	9,1	5,0
Положення про помічника-консультанта народного депутата України	4563	4400	-163	3,3	3,1
Про Національний банк України	7521	6817	705	5,4	4,8
Про прокуратуру	6397	3892	-2505	4,6	2,7
Про судюсуддів і статус суддів	12187	7644	-4543	8,8	5,3
Про судову експертизу	3018	4450	1432	2,2	3,1
Митний кодекс України	4228	3871	-357	3,0	2,7
Про державну службу	3153	2781	-372	2,3	1,9
Про службу в органах місцевого самоврядування	2833	2494	339	2,0	1,7
Правові засади діяльності журналістів в Україні	3424	2895	-529	2,5	2,0

З 1 квітня 2015 багатьом пенсіонерам, які працюють, виплати зменшуються на 15%. Зміни торкнуться не тільки звичайних пенсіонерів, а й "елітних": прокурори, судді та ряд інших чиновників втратять право отримувати одночасно пенсію і зарплату.

У проекті Закону № 2212 "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення" зазначено, всі пенсіонери, які отримують пенсію розміром більше 1423,5 гривні і паралельно працюють, виплати знижені на 15%. Також зазначено, що дані обмеження тимчасові і будуть діяти до 1 січня 2016 року. Винятком є інваліди I та II групи, які працюють, а також інваліди війни III групи, чорнобильці, учасники бойових дій та сім'ї загиблих. Для пенсіонерів, які працюють і отримують пенсію менше вказаної суми виплати не будуть скорочуватися.

Тим не менш, поєднання трудових доходів і пенсій залишається більш вигідним, тому не слід очікувати широкої популярності виходу на пенсію за віком.

Ще одним реформуванням є зміна розрахунку пенсійної формули, а саме: бази розрахунку — середньої заробітної плати. Дані зміни були спрямовані на скорочення розриву між пенсіями тих, хто виходить на пенсію і пенсіонерів. Оскільки розмір середньої заробітної плати в країні збільшується, зростання бази заробітної плати (перший елемент пенсійної формули) робить розмір пенсій "нових" пенсіонерів набагато вищим, ніж тих, хто вийшов на пенсію уже давно. Такий розрахунок є стимулом для пенсіонерів, які працюють.

Продовження терміну, який охоплює заробітну плату для визначення розміру пенсії від одного попереднього року до трьох останніх років знижує результат обчислень пенсійної формули. Іншими словами, це призводить до більш низької базової величини "нових" пенсій. Економічна ефективність цього заходу буде залежати від темпів зростання заробітної плати, з якої робляться відрахування.

Згідно з даними Пенсійного фонду України, середній розмір пенсії за віком, призначеної у 2012 році є майже такою ж, як загальний розмір пенсії: 1433 грн. серед "нових" пенсіонерів та 1427 грн. серед всіх пенсіонерів за віком, а у 2014 році дані показники склали відповідно 1557,76 грн. та 1560,98 грн.

Для боротьби з "міграцією" між типами пенсій, було вирішено при розрахунку використовувати розмір заробітної плати рівний попередньому типу пенсії. Використання поточної бази заробітної плати дозволяється лише при переході від пенсії по інвалідності до пенсії за віком.

Для зменшення нерівності між "спеціальними" і "звичайними" пенсіонерами, були запроваджені наступні кроки:

- встановлення максимального розміру пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність. Ті, хто почав отримувати пенсію до 1 жовтня 2011 року та розмір якої перевищує встановлений максимум, мають отримувати пенсії без індексації та будь-яких інших перерахунків, поки розмір пенсії не досягає встановленого максимального;

- збільшення тривалості періоду, який використовується при розрахунку прибутку для надання "особливої" пенсії від 24 до 60 місяців;

- заборона можливості збільшувати розмір пенсії в разі збільшення терміну служби від 80% до 90% заробітної плати. Ці заходи дозволили значно звужити відмінності між пенсіями, відповідно до закону, який регулює надання цих пенсій. У цьому випадку найбільших "втрат" зазнають нові пенсіонери з числа членів парламенту і суддів (табл. 1).

Таблиця 2. Кількість працюючих пенсіонерів та розмір їх пенсій

Показник	Рік					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Кількість пенсіонерів, які працюють, тис. чол.	2673,6	2789,7	2649,6	2957,4	3094,4	3035,3
Розмір пенсії у відсотках до розміру пенсії пенсіонерів за віком	118,3	125,9	126,8	124,1	121,4	116,5

Дискусії про доцільність обмеження пенсій для працюючих пенсіонерів тривають вже протягом тривалого часу. З одного боку, демографічна ситуація і вікова сегрегація ринку праці вимагають використання трудового потенціалу літніх людей. З іншого боку, повне фінансування пільг для пенсіонерів, які працюють є надто обтяжливим явищем для державних фінансів. Для вирішення цього питання, були введені наступні варіанти:

— індексація пенсій для пенсіонерів, які працюють: пенсії у зв'язку зі зростанням прожиткового мінімуму можуть підвищитися лише після звільнення з роботи;

— пенсіонери, які працюють можуть отримати лише частину своєї пенсії, тобто, передбачено Законом України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", а з 1 квітня 2015 року навіть 85% від зазначеної суми;

— зміни у порядку перерахунків пенсій. Пенсіонери, які працюють зберігають право на перерахунок пенсії, проте вони мають вибрати оптимальний варіант перерахунку:

1) перерахунок на основі "старої" основної заробітної плати (модель, яку використовують для отримання пенсії, яка буде виплачуватися або перераховується), з урахуванням збільшення стажу; у цьому випадку база пенсія буде збільшуватися залежно від кількості років страхового стажу після призначення пенсії, помноженої на 1,35;

2) перерахунок на основі "нової" основної заробітної плати та підвищення стажу, проте всі інші умови також приймаються до уваги (обов'язкове підвищення розміру страхового стажу 30/35 років і так далі); така зміна може бути корисною лише для тих, у кого поточна ставка є вищою (у порівнянні з середньою по країні), ніж до виходу на пенсію.

За даними Пенсійного фонду України, кількість працюючих пенсіонерів у 2013 році дещо знизилася, проте їх частка в загальній структурі пенсіонерів залишилася незмінною (22%, або кожен п'ятий пенсіонер) (табл. 2).

Аналізуючи таблицю 2 також можна зазначити, що розрив між розміром пенсії пенсіонерів, які працюють та за віком знижується: від 25% протягом 2009—2011 рр. до 16,5% в 2013 році.

ВИСНОВКИ

Здійснення реформ у сфері пенсійного забезпечення нашої країни має позитивні і негативні сторони. Підвищення пенсійного віку задля збереження економічної стабільності є чи не єдиним способом подолання кривої неплатоспроможності по зростаючих пенсійних зобов'язаннях, що спричинено старінням населення. Але з іншого боку в Україні рівень тривалості життя є порівняно невисоким, що створює високий ризик не дожиття населення до пенсійного віку.

Література:

1. Боровик П.М. Недоліки механізму державного пенсійного страхування в Україні / П.М. Боровик, І.М. Козлова, А.О. Афанасієва // Інноваційна економіка. — 2012. — № 3 (29). — С. 253—256.
2. Джеймс Э. Новые системы пенсионного обеспечения в старости: эксперименты, опыт и нерешенные вопросы / Э. Джеймс // World Bank Research Observer. — 1998. — № 8 (август) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://info.worldbank.org/library/77186/november2003/newssystem.doc>
3. Дорош Є. Проблеми Пенсійної системи України потрібно вирішувати комплексно / Є. Дорош, М. Білаш // Пенсійний кур'єр. — 2011. — № 3 (401). — С. 2.
4. Зайчук Б. Головна умова успіху пенсійної реформи — це зайнятість і високі зарплати / Б. Зайчук // Дзер-

кало тижня. — 2011. — № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dt.ua/newspaper/articles/73723>

5. Закон України "Про страхування" // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 4. — С. 25.

6. Офіційний веб-сайт пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua>

7. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI // Голос України. — 2011. — 13 вересня (№ 169).

8. Регулювання сфери фінансових послуг у праві Європейського Союзу та перспективи адаптації законодавства України / Т. Вовк, Г. Друзенко, Г. Зугравий та ін. — Харків: Консул, 2002. — 912 с.

9. Сич Є.М. Ринок фінансових послуг: навчальний посібник / Є.М. Сич, В.П. Ільчук, Н.І. Гавриленко. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 428 с.

10. Ходаківська В. П. Ринок фінансових послуг: навчальний посібник / В. П. Ходаківська, О. Д. Данілов. — Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. — 501 с.

Reference:

1. Borovik, P. Kozlova, I. and Afanasieva, A. (2012), "Lacks of mechanism of state pension insurance are in Ukraine" Nedoliki mehanizmu derzhavnogo pensynogo strahuvannya v Ukrayini, The Innovative economy, vol. 3, pp. 253—256.
2. Dorosh, E. and Bilash, M. (2011), "Of Problem of the Pension system of Ukraine it is needed to decide complex" Problemi Pensiynoyi sistemi Ukrayini potribno virishuvati kompleksno, The Pension courier, vol. 3, pp. 2.
3. James, E. (1998), "New of systems of the pension providing of in heads: experiments, experience and open questions" Novye sistemiyi pensionnogo obespecheniya v starosti: eksperimenty, opyt i nereshennyye voprosy, World Bank Research Observer, vol. 8 available at: <http://info.worldbank.org/library/77186/november2003/newssystem.doc> (Accessed 1 June 2015).
4. Khodakiv's'ka, V. P. and Danilov, O. D. (2001), Rynok finansovykh posluh: navchal'nyy posibnyk [Financial Markets: tutorial], Akademiya DPS Ukrayiny, Irpin', Ukraine.
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The law of Ukraine "Measures in relation to the legislative providing of reformation of the pension system" available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3668-17> (Accessed 1 June 2015).
6. Official website of the Pension Fund of Ukraine available at: <http://www.pfu.gov.ua> (Accessed 2 June 2015).
7. Sych, Ye. M. (2012), Rynok finansovykh posluh: navchal'nyy posibnyk [Financial Markets: tutorial], Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "On Insurance", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр> (Accessed 25 May 2015).
9. Vovk, T. Druzenko, H. and Zuhravyy, H. (2002), Rehulyuvannya sfery finansovykh posluh u pravi Yevropeys'koho Soyuzu ta perspektivy adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny [Regulation of financial services in the EU law and the prospects for adaptation of Ukraine], Konsul, Kharkiv, Ukraine.
10. Zaychuk, B. (2011), "The Main condition of success of pension reform, it is employment and high salaries" Golovna umova uspihu pensynoyi reformi — tse zaynyatist i visoki zarplati, Mirror of week, vol. 2, available at: <http://www.dt.ua/newspaper/articles/73723> (Accessed 29 May 2015).

Стаття надійшла до редакції 08.06.2015 р.

О. І. Сідляр,
асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЕЛЕМЕНТИ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В XX—XXI СТОЛІТТЯХ

O. Sidliar,
Assistant, Department of Enterprise Economics and Personnel Management,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ELEMENTS FOR CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE XX—XXI CENTURIES

У статті узагальнено теоретичні положення щодо суті поняття "сталий розвиток", варіантність перекладу терміну з англійської мови, визначено актуальність та проаналізовано аспекти розвитку концепції у XX—XXI століттях на основі міжнародних документів. Окреслено фактори, які впливають на реалізацію концепції сталого розвитку в Україні.

The article summarizes the theoretical position on the merits of the concept of "sustainable development", translation variance term in English, defined and analyzed aspects of the relevance of the concept in the XX—XXI century based on international documents. Outlined the factors that affect the implementation of sustainable development in Ukraine.

Ключові слова: сталий розвиток, елементи сталого розвитку, Всесвітні саміти зі сталого розвитку, стратегія "Європа-2020".

Key words: sustainable development, components of the sustainable development, World Summits on Sustainable Development, Europe 2020 strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Концепція сталого розвитку активно обговорюється світовим співтовариством. Вона об'єднала в собі коло проблематик різних сфер людської діяльності: економіки, екології та інших суміжних секторів. Жодна інша наукова ідеологія не мала такого широкого резонансу в наукових, владних та громадських колах. Враховуючи особливості сучасної динаміки розвитку світу, людство усвідомило, що перебуває на порозі цілого ряду криз — екологічної, економічної, фінансової. Кризовий стан навколишнього середовища, зниження обсягів відновлювальних ресурсів, демографічний "вибух", бідність населення, фінансово-економічні кризи зумовили необхідність формування вектору дій, що б дозволило б подолати виклики, які зародилися як наслідок антропогенного впливу на природу.

Вирішення зазначених питань особливо актуальними є нині, адже вони впливають не лише на сьогоденні умови життя суспільства, але можуть вплинути і на рівень життя прийдешньої генерації. Флагманом на шляху вирішення проблем стала концепція сталого розвит-

ку. Ідейні постулати набули поширення в багатьох країнах, проте одночасно реалізація даної концепції ускладнюється її всеохоплюючим характером. Враховуючи коло проблематик та масштабність залучення кількості учасників процесу реалізації, її можна вважати домінуютьою ідеологією у третьому тисячолітті і можливістю вийти на новий рівень розвитку суспільних відносин. Хоча дана концепція постійно оновлюється і розширюється з метою подолання новітніх викликів, вона базується на працях багатьох вчених. Коріння даної концепції сягає робіт українського вченого Володимира Вернадського, котрий ще на початку XX століття говорив про важливість усвідомлення зв'язку між людиною та природою як єдиного цілого та формування нової категорії "ноосфера". Подальшого розвитку концепція набуває шляхом залучення до обговорень на рівні міжнародних організацій, що свідчить про актуальність та нагальність даної парадигми. Одночасно відкритим залишається питання не просто про декларування цілей сталого розвитку, а й про формування дієвих інструментів реалізації та дотримання визначених постулатів, що дозволить перенести концепцію з ідейної до реальної площини.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Враховуючи надзвичайну актуальність концепції сталого розвитку для багатьох країн світу, відбулися стабільні обговорення в рамках міжнародних самітів, конференцій тощо. Результати даних обговорень стали основою для підсумкових документів, котрі набували подальшого поширення. Вагомий внесок у вивчення теоретичних й практичних проблем сталого розвитку зробили вітчизняні та закордонні науковці, такі як О.М. Бородіна, Б.В. Буркинський, З.В. Герасимчук, Б.Г. Данилишин, Ю.М. Лопатинський, Н.А. Мікула, О.А. Попова, В.М. Трегобчук, О.В. Шубравська та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення теоретичних положень щодо суті поняття "сталий розвиток", визначення аспектів розвитку концепції у ХХІ столітті.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дискусії вітчизняних науковців стосовно концепції сталого розвитку починаються вже з самої її назви. Сумніву піддається поєднання категорій "сталий" і "розвиток", що, на думку ряду вчених, суперечать одна одній і не дозволяють повною мірою розкрити явище, котре має на меті відобразити. Згідно тлумачного словника української мови, під "розвитком" розуміють процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного стану до іншого [4, с. 1235]. В цьому ж словнику "сталий" трактується як "визначеність, сформованість, постійність, збереження постійного складу та величини, що не зазнає коливань, не піддається змінам" [4, с. 1383]. Виходячи з цього, ряд науковців таких, як А.В. Бойко [12, с. 33—35], Л.Г. Мельник [10, с. 7], В.П. Непийвода [9] та інші наголошують на дисонансі поєднання двох слів із протилежним по суті значенням та ратують про необхідність заміни назви "сталий розвиток" на "стійкий розвиток", або "життєзабезпечуючий розвиток", або "збалансований розвиток". Ця ситуація зумовлена різновекторністю підходів, перш за все, до перекладу терміну з інших мов, проте одночасно і пов'язана із міждисциплінарністю підходів до вивчення самої концепції. Так, в науковій сфері застосовується англійський термін "sustainable development", німецькомовний — "nachhaltige Entwicklung", французькомовний — "developpement durable", а в польській мові — "zrównowazony rozwoj". Водночас згадане вище словникове трактування поняття "сталий" лише перше визначення даного слова в словнику. Четверте за рахунком тлумачення звучить: "сталий — це розрахований на довгий час, призначений для тривалого функціонування; не тимчасовий", а шосте тлумачення відображає таке значення слова: "твердий, непохитний; який надійно забезпечує існування, розвиток чого-небудь; остаточно визначений, сформований (про погляди, поняття і т.ін.)" [4, с. 1383]. Розглядаючи різні тлумачення, дані аспекти згаданого визначення не є настільки суперечливими, оскільки сталий розвиток можна трактувати і як остаточно визначений, сформований розвиток. На нашу думку, задля уникнення непорозумінь та двояких асоціацій краще використовувати "стійкий розвиток", але враховуючи закріпленість у вітчизняній нормативній та науковій базі в подальшому будемо використовувати термін "сталий розвиток".

Існує багато трактувань концепції сталого розвитку, проте базовим приймаємо підхід, запропонований Всесвітньою комісією з навколишнього середовища та розвитку ООН, а саме: "сталий розвиток — це розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, проте не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби [8]. Передумовою концепції сталого розвитку є економічна аксіома, суть котрої полягає у тому, що потреби безмежні, а ресурси — обмежені. Так, концепція сталого розвитку ратує, що потре-

би людства постійно зростають, а біосфера не здатна забезпечити належним рівнем не лише майбутні покоління, а й теперішні. Окрім того, ситуація ускладнюється і тим, що людина у процесі своєї життєдіяльності негативно впливає на навколишнє середовище, що лише посилює наслідки пришвидшеної його руйнації. Важко назвати концепцію сталого розвитку лише науковою парадигмою. На користь даного твердження є той факт, що дана концепція набула всесвітнього визнання світовою спільнотою та була задекларована Всесвітніми самітами як шлях до розвитку багатьох країн. Свідченням цього є і те, що протягом тривалого проміжку часу цілі сталого розвитку удосконалювалися згідно із вимогами мінливого зовнішнього середовища.

Концепція сталого розвитку інтегрує різні за характером цілі (економічні, екологічні, соціальні), території (окремий населений пункт, регіон, державу, континент, планету), час (теперішня та майбутня генерація). Ці складові мають велике значення, оскільки різносторонньо забезпечують життєдіяльність і потреби окремого індивідуума та людства в цілому. Суспільний прогрес можливий у випадку інтегрованої реалізації згаданих складових [11, с. 21]. Отже, під сталим розвитком розуміють лише ті зміни, які відповідають інтересам громадян, в результаті сприяючи підвищенню якості їх життя. Важливим при цьому залишається фактор зростання людських можливостей і безпеки, що дозволяють з упевненістю дивитись у майбутнє.

Значні напрацювання були здійснені протягом ХХ та початку ХХІ століття на конференціях, самітах. Одні з найвагоміших віх та основні аспекти на шляху встановлення концепції схематично зображено на рисунку. Спочатку в концепції сталого розвитку домінувала екологічна складова та говорили про пагубний антропогенний вплив на навколишнє середовище. Більшість проголошених ідей стосувалися встановлення гармонії між суспільством та природою. Проте, з плином часу, додалися нові, не менш актуальні аспекти, почали акцентувати увагу на економічних та соціальних факторах. Поняття "сталий розвиток" все частіше вживається разом з категоріями "зелена" економіка, "розумне, всеохоплююче зростання", "промислова безпека" тощо. Це свідчення того, що світове співтовариство всіма методами намагається наблизитися до проголошених цілей. Звісно, сама концепція не є самометою, проте є потужним підґрунтям на шляху до формування нових суспільних відносин.

Актуальність даної концепції підтверджується і тим, що світове співтовариство, не зважаючи на складність реалізації проголошених постулатів, постійно обговорює та вносить корективи до плану дій. Свідченням того є прийнята у 2010 році в Брюсселі стратегія "Європа — 2020", котра проголошує напрям руху до розумного, сталого та всеохоплюючого зростання. У підсумковому документі було визнано, що економіки країн-членів Європейського Союзу тісно пов'язані між собою і це вимагає від урядів окремих країн спільних дій. Ситуація в Європі погіршується на фоні екологічних викликів та старіння населення. У зв'язку з цим "Європа — 2020" пропонує три взаємопосилуючі пріоритети [5]:

— розумне зростання: зростання економіки, що ґрунтується на знаннях та інноваціях;

— стає зростання: сприяння більш ефективному використанню ресурсів, розвитку більш екологічної та конкурентоспроможної економіки;

— всеохоплююче зростання: стимулювання економіки з високим рівнем зайнятості, що сприятиме соціальної та територіальної згуртованості.

Впровадження таких пріоритетів розвитку свідчить про те, що погляди на поняття сталого розвитку трансформуються під призвою постійних змін зовнішнього середовища, загострення невирішених проблем та зосереджують увагу на нових аспектах досягнення подальших цілей (рис. 1).

Варто зауважити, що ситуація щодо сталого розвитку в Україні є відносно несприятливою. Це зумовлено рядом факторів, а саме [7, с. 18]:

- економічна обмеженість;
- соціальна нерівність;
- екологічні проблеми;
- інституційна недосконалість.

Сукупність даних факторів формує загрозливу ситуацію і потребує подальших кроків на шляху забезпечення сталого розвитку в Україні. Першочерговими є формування ширшої нормативної бази, створення відповідної ланки у виконавчій владі, метою діяльності котрої була б розробка, організація, виконання поставлених завдань та контроль на шляху досягнення сталого розвитку та взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Позитивним є той факт, що Україна не залишається осторонь світових тенденцій та переймає досвід передових країн. Так, 12 січня 2015 року Президент України схвалив своїм указом Стратегію сталого розвитку "Україна-2020". Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Задля цього рух уперед здійснюватиметься за такими векторами [13]:

- вектор розвитку — це забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя;
- вектор безпеки — це забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності;
- вектор відповідальності — це забезпечення гарантій, що кожен громадянин матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг у державному та приватному секторах. Територіальні громади самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту і нести муть відповідальність за розвиток всієї країни;

- вектор гордості — це забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт.
- Комбінація даних векторів сприяє подальшому впровадженню сталого розвитку на теренах України та дозволить згрупувати сили навколо вирішення поставлених проблем. Окрім того, проголошені вектори формують ідейну складову реалізації концепції на вітчизняному просторі. На ґрунті даної ідеології формується суспільний договір, що має за основу забезпечення реалізації проголошених цілей та базується на основі відповідальності трьох сторін [13]:

- відповідальність влади;
 - відповідальність бізнесу;
 - відповідальність громадянського суспільства.
- Поєднання зусиль та формування системи відповідальності даних сторін забезпечить збалан-

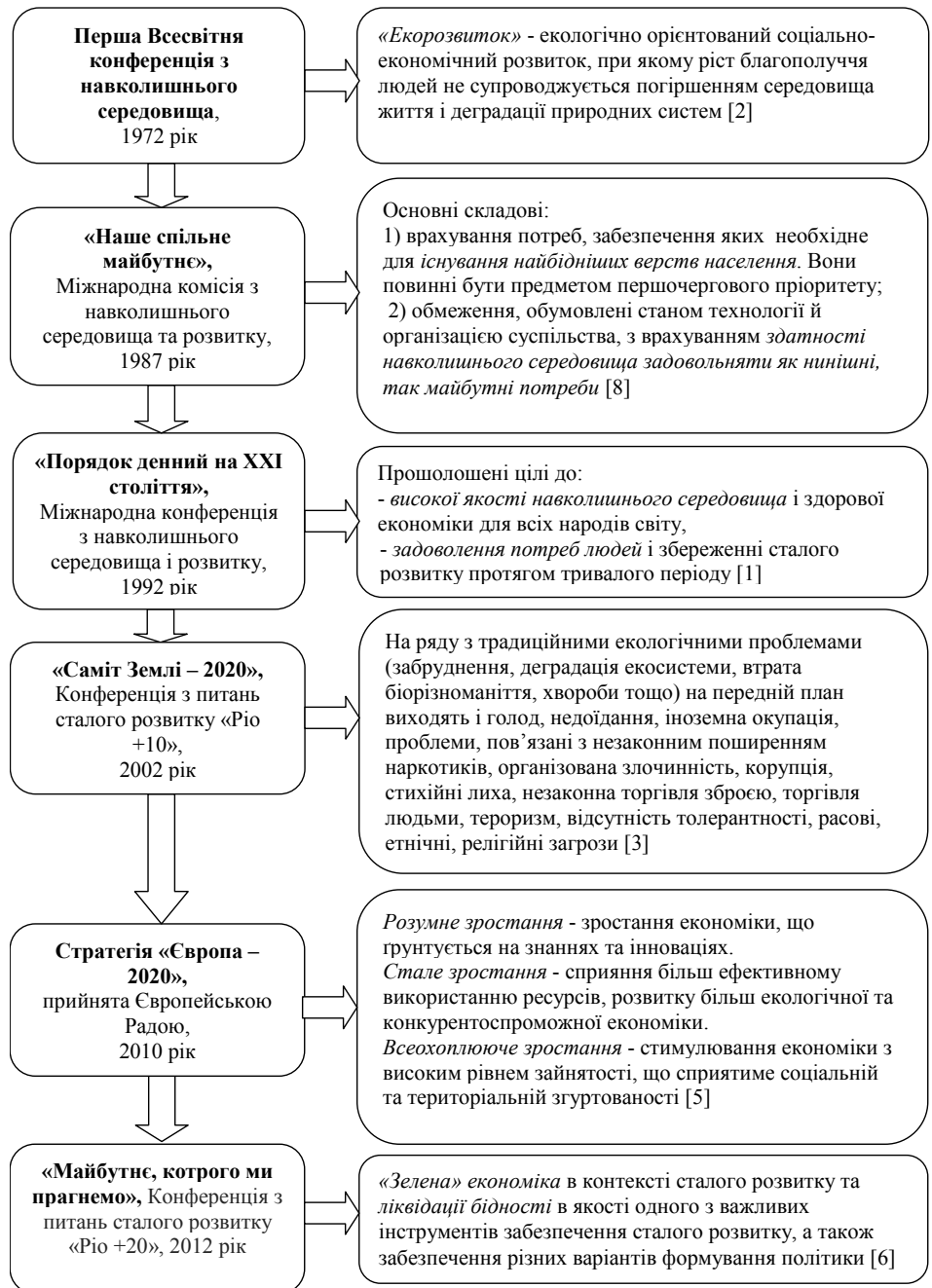

Рис. 1. Аспекти концепції сталого розвитку в міжнародних документах

Джерело: узагальнено автором.

сований шлях до досягнення сталого розвитку. Першочергова увага повинна бути націлена на вивчення базових складових сталого розвитку: економічна, соціальна та екологічна. Проте не варто забувати і про інституційну, організаційно-економічну, технологічну, правову, політичну, духовну складові, котрі відіграють забезпечуючу роль на шляху суспільної взаємодії. Це означає, що реалізація концепції сталого розвитку вимагає системного підходу. Разом із цим, важливою необхідністю є забезпечення взаємодії зацікавлених сторін. Без неї досягнення бажаного результату буде малоімовірним.

На нашу думку, варто виокремити такі подальші напрями дослідження забезпечення сталого розвитку в Україні:

- прийняття нормативної бази, що дозволить налагодити законодавчі механізми регулювання та організації впровадження сталого розвитку;

— створення належної та дієвої інституційної мережі;

— формування стратегічних планів на шляху до досягнення сталого розвитку та деталізація їх за різними сферами людської життєдіяльності;

— створення національної системи індикаторів, що дасть змогу ґрунтовно контролювати та оцінити ступінь досягнення проголошених цілей;

— формування громадської думки та синергія зусиль зацікавлених груп.

Розробка комплексу заходів у даних напрямках дозволить забезпечити належне підґрунтя для реалізації концепції сталого розвитку на теренах України, проте потребує проведення великого обсягу роботи, залучення спеціалістів з різних галузей та інтеграції зусиль з сторони влади, бізнесу та громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ З ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Концепція сталого розвитку невпинно проходить етапи свого удосконалення, свідченням чого є постійний інтерес зі сторони представників різних груп суспільства (науковців, політиків, громадських організацій) та врахування все більшої кількості проблем, з котрими необхідно боротися вже сьогодні, оскільки вони несуть загрозу майбутньому. Хоча історично концепція розглядалася з екологічного боку, сьогодні невід'ємним є врахування економічного та екологічного чинників, що вимагає у процесі дослідження застосування міждисциплінарних підходів. Проте важливо усвідомити, що швидкий перехід до сталого розвитку утруднений, оскільки розвиток завжди пов'язаний із темпами зростання. Головною проблемою є усвідомлення тієї межі, який саме ріст не несе загрози навколишньому середовищу та забезпечує сталість розвитку. Тому розробка конкретних заходів і механізму забезпечення сталого розвитку з врахуванням інтересів зацікавлених сторін становить завдання для подальших наукових досліджень.

Література:

1. Agenda 21: Table of Contents. Earth Summit, 1992 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://habitat.igc.org/agenda21/>
2. Report of the United Nations Conference on the Human Environment, A/CONF.48/14/Rev.1, Stockholm, 5—16 June 1972 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf>
3. Report of the World Summit on Sustainable Development Johannesburg, South Africa 26 August — 4 September 2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: http://www.un.org/jsummit/html/documents/summit_docs/131302_wssd_report_reissued.pdf
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад і голов. ред. В.Т. Бусел. — К, Ірпінь: Перун, 2005. — 1728 с.
5. Європа 2020: стратегія розумного, стійкого і всеосяжного зростання. — К.: Федерація роботодавців автомобільної галузі України, 2014. — 21 с.
6. Итоговый документ Конференции ООН по устойчивому развитию "Рио+20" "Будущее, которого мы хотим" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: www.uncsd2012.org/thefuturewewant.html
7. Лопатинський Ю.М. Сталий розвиток аграрного сектора національної економіки у контексті євроінтеграції / Ю.М. Лопатинський // Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка. — 2015. — Вип. 730—731. — С. 17—20.
8. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР): пер. с англ. — М.: Прогресс, 1989. — 376 с.

9. Непийвода В.П. Проблема відтворення англомовних термінів "sustainable development" та "sustainability" в українській правничій мові / В.П. Непийвода // Екологічний вісник. — 2008. — № 3. — С. 24—26.

10. Основи стійкого розвитку / За заг. ред. д.е.н., проф. А.Г. Мельника. — Суми: Університетська книга, 2005. — 654 с.

11. Попова О.Л. Теоретичні основи стійкого розвитку агросфери та формування адекватної української стратегії / О.Л. Попова // Збірник наукових праць ННЦ "Інститут землеробства УААН". — 2010. — Вип. 3. — С. 18—27.

12. Стійкість національної економіки: теорія, методологія, практика / А.В. Бойко; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. — К., 2014. — 288 с.

13. Стратегія сталого розвитку "Україна — 2020", схвалено Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

References:

1. Earth Summit (1992), Agenda 21: Table of Contents, Rio de Janeiro, Brazil.
2. United Nations Conference on the Human Environment (1972), Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, Sweden, available at: <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf>
3. World Summit on Sustainable Development (2002), Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, available at: http://www.un.org/jsummit/html/documents/summit_docs/131302_wssd_report_reissued.pdf
4. Busel, V.T. (2005), Velykyj tлумачnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy [Great Dictionary of modern Ukrainian language], Perun, Kyiv, Ukraine.
5. Europe 2020: a strategy for smart, sustainable and inclusive growth (2014), Federatsiia robotodavtsiv avtomobil'noi haluzi Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
6. UN Conference on Sustainable Development (2014), "The outcome document of the UN Conference on Sustainable Development "Rio + 20" "The future we want", available at: www.uncsd2012.org/thefuturewewant.html (Accessed 21 Oct 2014).
7. Lopatyns'kyj, Yu.M. "Sustainable development of the agricultural sector of the economy in the context of European integration", Naukovyj visnyk Chernivets'koho universytetu. Ekonomika, vol. 730—731, pp. 17—20.
8. MKOSR (1989), Nashe obschee budushee: Doklad Mezhdunarodnoj komys'syy po okruzhaiuschej srede y razvytyiu [Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development], Prohress, Moscow, Russia.
9. Nepyvoda, V.P. (2008), "Problem playing English speaking terms "sustainable development" and "sustainability" in Ukrainian legal language", Ekolohichnyj visnyk, vol.3, pp. 24—26.
10. Mel'nyka, L.H. (2005), Osnovy stijkoho rozvytku [Basics of sustainable development], Universytets'ka knyha, Sumy, Ukraine.
11. Popova, O.L. (2010), "Theoretical foundations of sustainable development and to establish an adequate atmosphere Ukrainian strategy", Zbirnyk naukovykh prats' NNTs "Instytut zemlerobstva UAAN", vol. 3, pp. 18—27.
12. Bojko, A.V. (2014), Stijkist' natsional'noi ekonomiky: teoriia, metodolohiia, praktyka [The stability of the national economy: theory, methodology, practice], In-t ekon. ta prognosuv. NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
13. Decree of the President Ukraine (2015), Sustainable Development Strategy "Ukraine — 2020", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

Стаття надійшла до редакції 09.06.2015 р.

Ю. П. Байрактар,

здобувач кафедри економіки і менеджменту, Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича — Сагайдачного, м. Київ

ІНСТРУМЕНТАРІЙ СТИМУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ

Y. Bayraktar,

The applicant of the Department of Economics and management,
Kyiv State Maritime Academy after hetman Petro Konashevich Sahaydachniy, Kyiv

THE INSTRUMENTS OF STIMULATING SOCIALLY RESPONSIBLE ACTIVITIES OF COMPANIES IN THE TRANSPORT INDUSTRY

Стаття присвячена аналізу світових тенденцій стимулювання практики корпоративної соціальної відповідальності (далі — КСВ). Було розглянуто та систематизовано актуальні для європейської та вітчизняної практики аспекти стимулювання відповідальної поведінки та основні перешкоди для впровадження соціально відповідальних заходів українськими підприємствами, серед яких: брак коштів, надмірний податковий тиск, відсутність належного інформування громади про основні тенденції КСВ тощо.

Було встановлено, що корпорації приймають рішення про використання практик КСВ під впливом таких основних стимулів: етичне або стале споживання; глобалізація та ринкові сили; обізнаність суспільства та освіта; підготовка співробітників у галузі корпоративної етики; законодавство й регулювання.

За результатами проведеного автором дослідження було узагальнено перелік основних суб'єктів інституційного стимулювання засад КСВ.

Для стимулювання соціально відповідальної діяльності вітчизняних підприємств будь-якої галузі економіки автором було розроблено універсальний комплекс соціальних, економічних та інституційних інструментів, використання яких забезпечить підвищення рівня КСВ. У статті наведено перелік основних питань у сфері КСВ на водному транспорті.

На сучасному етапі розвитку економіки в Україні основним внутрішнім інструментом стимулювання КСВ було визнано формування внутрішньої політики, процедур та принципів ведення бізнесу. Їх наявність забезпечить належний рівень КСВ в організації. Решта інструментів впливає на рівень КСВ, але знаходиться поза межами прямого впливу з боку підприємства.

The article is devoted to the analysis of global trends of stimulating corporate social responsibility (hereinafter CSR). European and domestic relevant aspects of stimulating responsible behavior were reviewed and systematized in the article as well as major barriers for its implementation by Ukrainian enterprises, namely: lack of funds, excessive tax pressure, lack of proper informing about the main CSR trends etc.

It was determined that corporations make decision about the use of CSR practices under the influence of the following major stimuli: ethical or sustainable consumption; globalization and market forces; awareness and education; training of employees in the field of corporate ethics; legislation and regulation.

Setting a goal to stimulate implementation of socially responsible activities by domestic enterprises in any sector of the economy, the author developed the universal complex of social, economic and institutional instruments. The use of these instruments will allow to improve the level of CSR at the enterprises. The article as well lists the major issues in the field of CSR at water transport enterprises.

At the present stage of economy development, in Ukraine formation of internal policies, procedures and business principles was recognized as the main internal tool for stimulating CSR activities. Their (documents) existence will ensure an appropriate level of CSR in the organization. Other tools affect the level of CSR, but are beyond the direct organization's influence.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, стимулювання, відповідальна поведінка, інструменти стимулювання.

Key words: corporate social responsibility, stimulating, responsible behavior, stimulation instruments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Криза, що склалася в країні, похитнула незміцнілу українську практику корпоративної соціальної відпо-

відальності (КСВ). Знизилися обсяги соціальних інвестицій, загальмувалися проекти: благодійні внески, дотації на допомогу незабезпеченим верствам населення,

Таблиця 1. Причини стриманого розвитку соціальної відповідальності на середніх та малих підприємствах

Частка відповідей	%
Недостатність коштів	37,3
Недостатність ноу-хау	14,7
Відсутність технологій	13,7
Недостатність людських ресурсів	10,8
Відсутність прибутку від СВБ	7,8
Невмотивованість працівників	5,9
Відсутність підтримки з боку керівництва	3,9
Інше	5,9

соціальні програми та ін. Наразі КСВ провідних підприємств, зокрема підприємств транспортної галузі, звулилася до збереження існуючих робочих місць.

Автор переконаний, що в умовах кризи, яка знизилася обороти КСВ у країні, найкраще можна визначити, якою саме є система відносин бізнесу, влади та суспільства. Те, що кожен сектор звик вирішувати соціально-економічні проблеми самостійно, в короткостроковий перспективі мало сприяє подоланню кризи, а в довгостроковій — не створює передумов до сталого розвитку. КСВ є однією з небагатьох платформ взаємодії, де стикаються інтереси влади, бізнесу та суспільства й можуть здійснюватися взаємовигідні проекти. Для підтримання впровадження програм та практик КСВ доцільним, перш за все, є визначення інструментарію стимулювання соціально відповідальної діяльності вітчизняних підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням питання корпоративної соціальної відповідальності займаються вітчизняні та зарубіжні вчені: Н. Бібік, А. Гулевська-Черниш, Д. Непочатова, А. Паливода, С. Шендеровський, Д. Баюра, О. Грішнова, Ю. Благгов, Д. Кербі, Н. Дебюссі, С. Діккінсон, М. Крамер, М. Фітцер, А. Лім, А. Раше та багато інших.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розробка комплексу інструментів стимулювання соціально відповідальної діяльності підприємств транспортної галузі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Питання соціально відповідальної діяльності підприємств набувають все більшого значення та поступово стають пріоритетними у виборі споживачів та прийнятті рішень інвесторами.

За результатами глобального дослідження ставлення споживачів до КВС "Cone Communications — Echo Research report" [1] у 2013 році понад 10 000 покупців у всьому світі:

- звертаються до показників КСВ під час прийняття рішення, де працювати, де робити покупки та що купувати (більше 80%);
- вважають імідж компанії більш позитивним, якщо остання впроваджує практики КВС (96% опитуваних);
- будуть більш схильні довіряти цій компанії (94%);
- будуть більш лояльні до продукції та послуг компанії (93%);
- бойкотуватимуть компанію, якщо дізнаються про її безвідповідальну ділову практику (більше 90% опитуваних).

Зважаючи на суспільну думку, міжнародними організаціями розроблено принципи та кодекси, які закликають ділові кола прийняти стандарти соціальної відповідальності бізнесу, що дозволяє поліпшити економічні показники компаній, сприяє вирішенню найгостріших соціальних проблем у тих регіонах, де компанії працюють.

Соціальна відповідальність бізнесу в Україні також поступово розвивається, про що свідчать результати

соціологічних досліджень [2]. Кількість підприємств, які вважають, що бізнес повинен брати активну участь у вирішенні соціальних та екологічних проблем в порівнянні з 2005 роком зростає вдвічі. При цьому половина українських підприємств вважає, що політика та практика соціальної відповідальності має впроваджуватися в кожну компанію. Зростає частка підприємств, які відносять до соціальної відповідальності такі її складові, як: впровадження принципів та практик підзвітності, прозорості й етичної поведінки; застосування в політиці компанії принципів етичного та відповідального ставлення до споживачів; здійснення екологічних проектів та участь у регіональних програмах розвитку. Серед основних чинників, які спонукають компанії впроваджувати соціальні відповідальні заходи, найголовнішими є внутрішні переконання: моральні міркування та внутрішнє спонукання.

Слід зазначити, що соціальна відповідальність внутрішньо властива всім формам сучасного бізнесу. На рівні малого і середнього бізнесу — це створення, збереження і збільшення робочих місць, своєчасна виплата податків та заробітної плати, навчання персоналу, партнерські відносини з постачальниками і споживачами, цивільними та державними інститутами [3, с. 325—326].

Основною причиною, яка стримує розвиток соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу в Україні є дефіцит грошових коштів. Для підприємств менших розмірів більш актуальними для впровадження принципів СВБ є також брак людських ресурсів [4] (табл. 1).

На рівні великих підприємств і компаній соціальна відповідальність, характерна для середніх і малих підприємств, розширюється і поглиблюється. Приходить розуміння необхідності розвитку соціальної сфери та інфраструктури, при цьому соціальна відповідальність орієнтується на вкладання коштів у соціальні інвестиції, об'єктом яких стає власний персонал і місцеві спільноти, нарощування людського капіталу, його здатності здійснювати інноваційну діяльність, бути дієздатним суб'єктом економіки.

На думку деяких авторів [5, с. 25], саме великі компанії є новим центром влади, від якого суспільство очікує такого виконання соціальних функцій, яке можна було б порівняти з обсягами їх ресурсів.

Зі збільшенням розміру підприємства зменшується значення таких чинників, що стають основною перешкодою у здійсненні соціальної відповідальності, як: брак коштів, недостатність інформації про принципи і підходи щодо впровадження соціальної відповідальності та податковий тиск.

Головною перешкодою у здійсненні заходів із соціальної відповідальності для 72 % українських компаній є брак коштів, для третини підприємств (33 %) податковий тиск, для 31 % недосконалість нормативно-правової бази, яка б сприяла впровадженню програм із соціальної відповідальності. Для 28 % українських підприємств основними перешкодами є недостатність інформації (38,5 %) і досвіду (28 %) впровадження соціальної відповідальності, відсутність підтримки з боку державних та недержавних організацій (18 %) [2] (рис. 1).

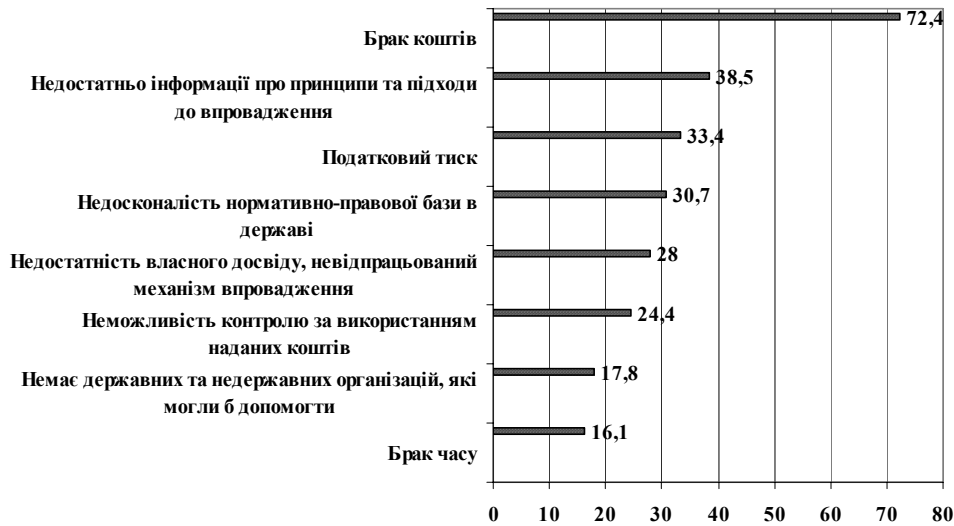

Рис. 1. Перешкоди розвитку соціальної відповідальності вітчизняних підприємств у 2011 р., %

У порівнянні з 2005 роком, головна перешкода у здійсненні соціальної відповідальності залишилася незмінною — брак фінансових ресурсів, проте частка підприємств, для яких фінансовий чинник є головним, збільшилася з 55 % у 2005 році до 72,4 % у 2010 році.

До негативних тенденцій розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні, за результатами соціологічних досліджень [2], можна віднести також те, що для 67% українських компаній реалізація соціальних програм і проектів не є актуальним завданням через дефіцит грошових коштів, а кожна десята компанія вважає, що це функція держави, а не бізнесу. Для більш, ніж половини українських компаній (59,8%) інформація про діяльність компанії у сфері КСВ є доступною тільки для внутрішнього користування. Лише 28,4% підприємств мають кодекси поведінки. Число підприємств, які мають стратегію соціальної відповідальності становить 29,6%, з них тільки 17% мають спеціальний бюджет або статтю в бюджеті для проведення програм або заходів з соціальної відповідальності. Рівень врахування інтересів зацікавлених сторін (стейкхолдерів) досить низький. При розробці соціальних програм та їх реалізації компанії враховують інтереси переважно тільки споживачів і місцевих органів влади, співпраця з іншими стейкхолдерами (громадськими організаціями, ЗМІ, науковими установами) практично відсутня.

Корпорації приймають рішення про використання практик КСВ під впливом багатьох стимулів. Найпоширенішими є п'ять стимулів, наведених на рис. 1 (доповнено автором за [6]):

Розглянемо детальніше кожен з них.

1. Етичне або стале споживання. Разом зі зростанням чисельності населення світу зростає тиск

на обмежені природні ресурси, необхідні для задоволення зростаючого споживчого попиту. Мешканці багатьох країн світу вже приділяють більшу увагу екологічним та соціальним складовим своїх повсякденних споживчих рішень. В умовах економічної нестабільності в Україні також зростає актуальність докорінного перегляду культури споживання та переходу до концепції сталого споживання.

Стале споживання передбачає таку модель, яка призводить до досягнення якісного поліпшення рівня життя населення та стану навколишнього середовища за рахунок переходу до споживання більш "екологічно раціональних товарів і послуг". "Екологічно раціональними" товарами й послугами у цьому контексті визнаються такі товари й послуги, виробництво і (або) реалізація яких не пов'язані зі забруднюючими, руйнівними для навколишнього середовища технологіями, виснаженням природних ресурсів або експлуатацією та порушенням прав людини.

2. Глобалізація і ринкові сили. Завдяки економічній глобалізації досягається економія на витратах виробництва, розширюється асортимент і підвищується якість товарів та послуг в усіх галузях економіки, в тому числі на транспорті. Стають доступними досягнення науки, техніки та культури. Однак дискусії щодо сталого розвитку в епоху глобалізації не вщухають.

Світові корпорації нарощують обсяги виробництва та реалізації, досягаючи неабиякого економічного зростання, шляхом глобалізації. Проте кожного дня вони стикаються з новими викликами, що обмежують їх ріст і потенційні прибутки. Державне регулювання, тарифи, екологічні обмеження і мінливі

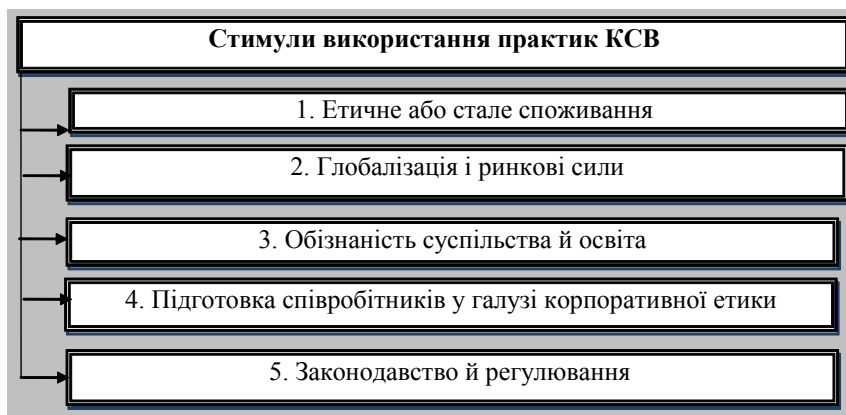

Рис. 2. Стимули КСВ

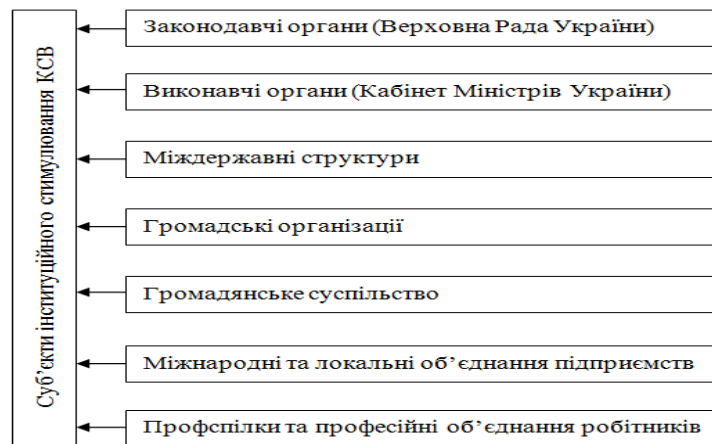

Рис. 3. Суб'єкти інституційного стимулювання засад КСВ

стандарты щодо експлуатації праці являють собою проблеми, які можуть коштувати організаціям мільйони доларів. Деякі з них розглядають етичні питання просто як дорогу перешкоду. Деякі компанії використовують методіку КСВ як стратегічну тактику для отримання громадської підтримки своєї присутності на глобальних ринках, що допомагає їм зберігати конкурентні переваги, використовуючи їх соціальні внески для розповсюдження реклами на підсвідомому рівні.

Глобальна конкуренція здійснює особливий тиск на мультинаціональні корпорації, змушуючи їх перевіряти з точки зору КСВ не тільки свою практику, але й практику всіх їх контрагентів. На сучасному етапі розвитку економіки глобалізація стикається з нерівномірністю розвитку світової економіки, що несе додаткові ризики для національних економік.

3. Обізнаність суспільства й освіта. Протягом останнього десятиріччя значно змінилися роль і значення зацікавлених сторін. На сучасному етапі розвитку економіки вони об'єднали свої зусилля й стали суттєвим інструментом тиску на корпорації. Акціонери та інвестори за допомогою інвестування соціальної відповідальності чинять тиск на корпорації, закликаючи їх до відповідальної поведінки. В цьому процесі все більшу роль відіграють також неурядові організації, використовуючи можливості засобів масової інформації та мережі Інтернет для підвищення свого контролю та колективного активізму в галузі корпоративної поведінки. За допомогою розвитку освіти, обізнаності та діалогу зростає роль спільноти в забезпеченні відповідальності бізнесу за свою діяльність.

4. Підготовка співробітників у галузі корпоративної етики. Підготовка співробітників у галузі корпоратив-

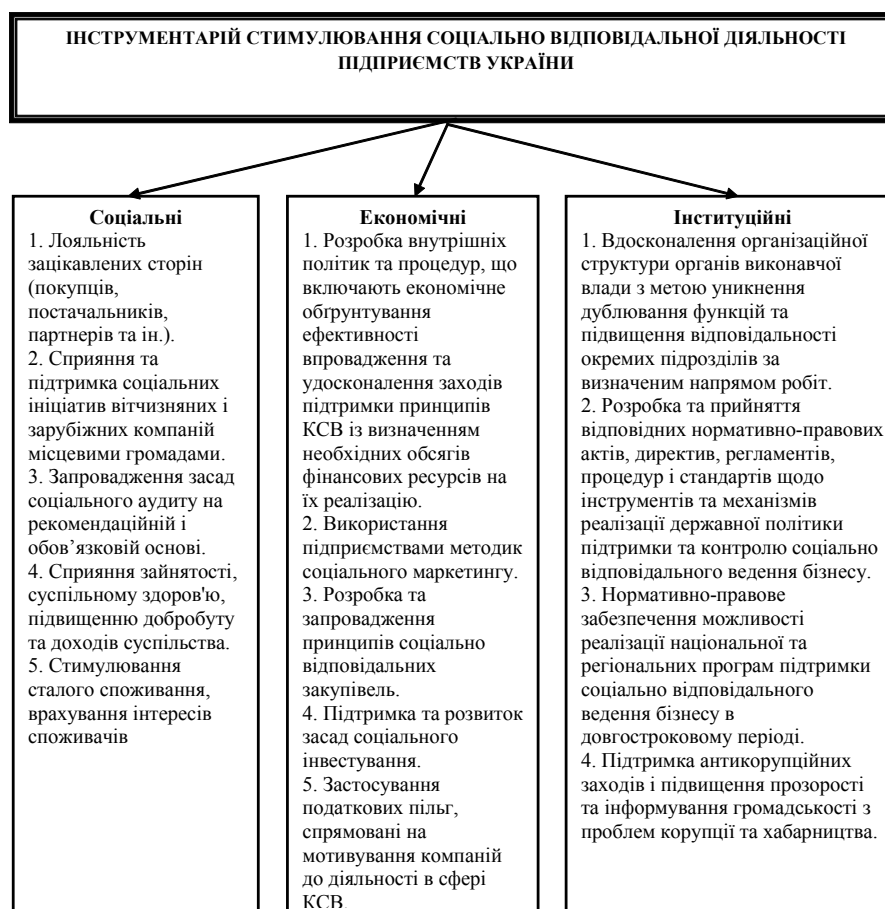

Рис. 4. Інструментарій стимулювання соціально відповідальної діяльності підприємств України

ної етики найчастіше відбувається у відповідності до державних вимог або внутрішніх принципів роботи самих корпорацій. Метою такої підготовки є допомога працівникам у прийнятті етичних рішень у будь-якій бізнес ситуації, що може виникнути під час виконання службових обов'язків. Як наслідок, підвищується лояльність співробітників до організації, в якій вони працюють, що також впливає на покращення іміджу організації в цілому.

5. Законодавство й регулювання. Ще одним з мотивів КСВ є роль незалежних посередників, зокрема, уряду. Їх роль полягає у забезпеченні запобігання нанесення корпораціями шкоди загальному соціальному благу.

Світова практика засвідчує, що зусилля інститутів влади мають бути спрямовані на створення умов для забезпечення засад сталого розвитку через вдосконалення правового поля та створення і просування різних додаткових не законодавчих ініціатив, покликаних переконати бізнес впроваджувати та розширювати практику КСВ.

Розвитку КСВ, окрім державних інститутів, багато в чому сприяють громадські інститути, неурядові організації, спілки та об'єднання. На рисунку 3 наведено загальний перелік інституційних суб'єктів, здатних стимулювати сучасні вітчизняні підприємства до розвитку та реалізації засад КСВ.

В Україні до цього часу не склалися сприятливі умови для розвитку КСВ. Дореволюційна благодійність і радянська система соціальної підтримки не сприяли формуванню інституційних норм КСВ та механізмів соціального партнерства. Навіть активна позиція деяких представників громадянського суспільства не сприяла розвитку та інтеграції питань КСВ і сталого розвитку в сферу публічної політики України, як це відбувається в країнах ЄС. Стримуючими чинниками розвитку КСВ в Україні є низький рівень інтеграції країни до світової економіки та інформаційного простору, а також відсутність традицій корпоративного управління та незадовільний стан громадських інфраструктур.

Для стимулювання соціально відповідальної діяльності автором розроблено універсальний комплекс соціальних, економічних та інституційних інструментів, використання яких забезпечить підвищення рівня КСВ вітчизняних підприємств будь-якої галузі економіки (рис. 4).

В сфері впливу діяльності підприємств у сфері КСВ (внутрішній вплив) найважливішого значення набуває формування внутрішніх політик, процедур та принципів ведення бізнесу. Соціально відповідальні підприємства повинні розробляти перелік відповідних документів з урахуванням специфіки їх діяльності, а саме:

- Кодекс принципів ведення бізнесу (зібрання правил етичного ведення господарської діяльності та добросовісної конкуренції);
- Кодекс корпоративної етики (зібрання правил етичної поведінки співробітників);
- Кодекс постачальників (зібрання правил і норм етичного ведення бізнесу постачальниками);
- Політика компанії щодо основних положень з КСВ (основні положення, права зацікавлених сторін та обов'язки компанії щодо КСВ, яких компанія зобов'язується дотримуватись) та ін.

Даний перелік документів розробляється уповноваженим органом на підприємстві, затверджується щороку та є обов'язковим для дотримання усіма суб'єктами господарської діяльності.

Для підприємств водного транспорту перелік питань у сфері КСВ значно ширший та включає такі питання як забезпечення належних умов праці, особливості нарахування та виплати заробітних плат, компенсації за відпустку, спецодяг, умови транспортування команд, раціон харчування, юридична підтримка та ін.

Формування соціально-відповідальної політики та наявність відповідних процедур забезпечить належний рівень КСВ в організації. Решта інструментів впливає на рівень КСВ, але знаходиться поза межами прямого впливу з боку підприємства.

ВИСНОВКИ

З розвитком бізнесу, а також впровадженням міжнародних стандартів корпоративного управління, деякі власники та керівники українських компаній вже почали впроваджувати систему соціальної відповідальності у повсякденну операційну діяльність. Бізнес почав усвідомлювати, що соціально відповідальна поведінка сприяє зростанню вартості компанії та об'ємів продажів продукції, поліпшенню іміджу, дає більш широкі можливості для мотивації персоналу та інші переваги.

Література:

1. Глобальне дослідження ставлення споживачів до КВС "Cone Communications — Echo Research report" у 2013 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.conecomm.com/stuff/contentmgr/files/0/dfd8ac4a95f78de426c2cb117656b846/files/2013_cone_communicationsecho_global_csr_study.pdf
2. Зінченко А.Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005—2010: стан та перспективи розвитку / А.Г. Зінченко, М.А. Саприкіна. — К.: Вид-во "Фарбова-ний лист", 2010. — 56 с.
3. Булеев И.П. Трансформация общества и экономика: опыт и перспективы: монография / И.П. Булеев / НАН Украины; Ин-т экономики пром-сти. — Донецк, 2006. — 336 с.
4. Корпоративна соціальна відповідальність малого та середнього бізнесу. Експертна оцінка. — Київ, 2008. 31 с.
5. Петрушенко Ю.Н. Формування інституту позитивної соціальної відповідальності / Ю.Н. Петрушенко, О.В. Дудкін // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Донецьк, ДонНТУ, 2009. — Вип. 37-3. — С. 25—31.
6. Бабина И. Социальная ответственность корпораций [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://fb.ru/article/65545/sotsialnaya-otvetstvennost-korporatsiy>

References:

1. Cone Communications (2013), "The 2013 Cone Communications/Echo global CSR study", available at: <http://www.conecomm.com/2013-global-csr-study-release> (Accessed 1 June 2015).
2. Zinchenko, A.H. and Saprykina, M.A. (2010), Korporativna sotsial'na vidpovidal'nist' 2005—2010: stan ta perspektivy rozvytku [Corporate social responsibility 2005—2010: status and prospects of development], Farbovanyy lyst, Kyiv, Ukraine.
3. Buleev, Y.P. (2006), Transformacija obshhestva i jekonomika: opyt i perspektivy: monografija [The transformation of society and economy: experience and prospects: monograph], The national academy of sciences of Ukraine, Donetsk, Ukraine.
4. Centre Corporate Social Responsibility Development (2008), Korporativna sotsial'na vidpovidal'nist' maloho ta seredn'oho biznesu [Corporate social responsibility of small and medium business in Ukraine: an expert analysis], Kyiv, Ukraine.
5. Petrushenko, Yu.N. (2009), "Formation of the Institute of positive social responsibility", Naukovi pratsi Donets'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Seriya: ekonomichna, vol. 37-3, pp. 25—31.
6. Babyna, Y. (2013), "Corporate social responsibility" available at: <http://fb.ru/article/65545/sotsialnaya-otvetstvennost-korporatsiy> (Accessed 1 June 2015).

Стаття надійшла до редакції 11.06.2015 р.

В. Г. Гончар

ПРАКТИКА НАДААННЯ НЕЗАБЕЗПЕЧЕНИХ КОМЕРЦІЙНИХ ПОЗИК ЯК ПЕРЕДУМОВА УТВОРЕННЯ ДЕСТРУКТИВНИХ ПРОЦЕСІВ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІКИ

V. Gonchar

PRACTICE OF GRANTING OF UNSECURED COMMERCIAL LOANS AS A PREREQUISITE OF DESTRUCTIVE PROCESSES IN THE STATE ECONOMY

Досліджено особливості і практику надання незабезпечених комерційних позик. Обґрунтовано вплив надання таких кредитів на утворення деструктивних процесів в економіці країни. Представлено порядок оцінювання платоспроможності позичальника в разі надання йому банківської позики. Досліджено фінансову кризу США 2007 року. Здійснено аналіз деструктивних наслідків іпотечної кризи як для самої країни, так і для економік інших країн. Доведено, що невиконання боргів по іпотечному кредитуванню веде до масштабного дефолту. Досліджено, що на рівні країни знижується довіра населення до держави загалом, а на рівні світової економіки погіршуються стосунки між країнами шляхом введення торгового протекціонізму, створення штучних валютних воєн тощо. Виділено кроки до подолання іпотечної кризи на прикладі США. Запропоновано підходи до удосконалення процесів надання іпотечних позик.

In this work was investigated characteristics and practice of unsecured commercial loans, proved the impact of providing such loans for the formation of destructive processes in the economy, presented procedure for assessing solvency of the borrower in case of giving of bank loan. Studied the US financial crisis in 2007. Analyzed the destructive consequences of the mortgage crisis both for the country economy and economies of other countries. Proved that the non-payment of debts on mortgage lending leads to a massive default. Investigated that at the country level the public confidence is reduced to the state in general, and at the global economy level deteriorating relations between the countries through the introduction of trade protectionism, creation of artificial currency wars and so on. Singled the steps to overcome the mortgage crisis on the example of the United States. Proposed an approaches for improving the processes of mortgage loans.

Ключові слова: незабезпечена комерційна позика, деструктивний процес, іпотечна криза, іпотечне кредитування. Key words: unsecured commercial loan, destructive process, mortgage crisis, mortgage lending.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

При наданні банківського кредиту важливим фактором є оцінка ступеня ризику такої позики, який визначається на основі наявності відповідного матеріально-фінансового забезпечення позики, величини кредиту, строків надання, а також платоспроможності позичальника. Відповідно до цього залежно від величини ризику усі позики загалом можна поділити на 1) стандартні (безризикові), 2) нестандартні (помірний рівень неповернення кредиту), 3) сумнівні (досить високий рівень неповернення) та 4) безнадійні (це фактично втрати банку). Усі позики крім стандартних по великому рахунку можна віднести до незабезпечених кредитів.

Незабезпечені комерційні банківські позики (довірчі) надаються лише під зобов'язання клієнта-позичальника погасити позику без будь-якої застави чи інших гарантій. Для банку у разі надання таких кредитів виникає значний ступінь ризику, що веде за собою необхідність значно ретельнішої перевірки й контролю можливостей та кредитоспроможності клієнта. Такі позики надаються під досить високий відсоток тільки перевіреним постійним клієнтам банку.

У разі надання такого кредиту банк, перш за все, класифікує позику до певної групи відповідно до ступеня ризику. Важливим моментом виступає історія обслуговування самого активу. З врахуванням різноманітних факторів, зокрема, кредитоспроможності і платоспроможності клієнта в першу чергу, банк відносить позику до певної групи ризику.

Предметом постійного інтересу багатьох вчених залишається місце і роль комерційних позик та необхідність їх оптимізації у забезпеченні добробуту населення, ефективності впровадження інновацій та економічного розвитку країни загалом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Загальні аспекти результатів надання незабезпечених комерційних позик, а також особливості деструктивних процесів економіки країни як наслідок такого кредитування в рамках економічної безпеки країни в цілому досліджено такими науковцями, як Д. Маршал [1], В. Івашина [2], Д. Шарфштайн [2], Ф. Баражас [3], Р. Чамі [3], Т. Козімано [3], Д. Хакура [3], М. Бруннермайер [4], Г. Тосунян [5], О.С. Раджабов [6], А.А. Ананьєв [7], Т.В. Илюткина [8], А. Вірал [9], П. Шнабл [9], Цечетті С. [10], Д. Бейкер [11], В. Чарі [12], Л. Крістіано [12], П. Кохе [12], Д. Кочрейн [13], Д. Даймонд [14], С. Азані [15] тощо. Однак, вказаними вченими розглянуто лише загальні поверхневі аспекти вище перелічених проблем. А конкретні особливості й характеристики незабезпечених іпотечних позик, а також їх прямиї пагубний вплив на процеси економіки держави досліджено недостатньо. Крім того, не повністю вивчено і обґрунтовано характерні риси незабезпеченого іпотечного кредитування на прикладі іпотечної кризи США 2007 року, яка наглядно демонструє всю складність фінансового становища країни як результату надання іпотечними компаніями та банківськими установами необдуманих незабезпечених комерційних позик. Також не запропоновано конкретних шляхів до вдосконалення процесу надання іпотечних комерційних позик (в т.ч. незабезпечених) як запоруки фінансової стабільності й безпеки банку та країни загалом.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження — дослідити особливості і практику надання незабезпечених комерційних позик, обґрунтувати їх вплив на утворення деструктивних про-

цесів в економіці країни на прикладі фінансової кризи США 2007 року, а також запропонувати підходи для ефективнішої реалізації іпотечного кредитування.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

Незабезпечені комерційні позики знайшли своє розповсюдження в роздрібній сфері, зокрема, в споживчому кредитуванні. Фізичні особи можуть отримувати такі кредити в борг у межах так званих експрес-програм. Для більш об'ємного фінансування потрібно представити відповідні документи з місця роботи і інші папери, що підтверджують кредитоспроможність позичальника. Банки з більшою готовністю надають кредити особам з ідеальною кредитною історією, постійним клієнтам та людям, що безперервно кладуть кошти на депозит, тому їм значно простіше отримати незабезпечену позику, ніж решті позичальникам.

Незабезпечені позики для юридичних осіб зустрічаються значно рідше, оскільки потреби фірм у грошових коштах значно вищі, ніж у фізичних осіб. Однак варто відмітити, що малий бізнес може обрати виробництво такого продукту, при взятті кредиту на яке відповідне забезпечення не потрібне. Для початківців така можливість є досить вигідною, оскільки вони ще поки-що не можуть розраховувати на поручительство внаслідок незначних строків роботи та відсутності значної суми коштів.

В основному такі позики коштують дорожче, як уже згадувалося вище, ніж кредити під заставу і відповідні гарантії. Варто зауважити, що при незначній величині самого кредиту такого типу і за умов термінової в них потреби такі позики є найбільш прийнятним варіантом. За останні кілька років ставки за такими кредитами в Україні набули досить лояльних рівнів.

Забезпечення незабезпеченої позики може формуватися з таких джерел: 1) неустойка; 2) застара об'єктів нерухомості; 3) вилучення майна позичальника; 4) банківська гарантія; 5) задаток; 6) інші джерела, передбачені кредитним договором чи законом. Серед усіх перелічених методів найбільш надійними вважаються поручительство, застара майна і банківська гарантія. Якість забезпечення визначається ринковою вартістю предметів застави і ступенем їх ліквідності. Ринкова вартість формується в момент оцінювання ризиків по кредиту з врахуванням фактичного і майбутнього стану ринку, а також рівня цін.

Варто зауважити, що вибір системи оцінювання конкурентоспроможності клієнта і порядок її застосування обирається банком самостійно. За всіма позиками банк повинен створити резерв під можливі втрати, розмір якого залежить від особливостей кредиту за ступенем ризику. На момент створення такого резерву його відносять до банківських витрат. По мірі надходжень по погашенню позики за виданим кредитом банк формує своє відношення до позичальника, відносячи його до тієї чи іншої групи ризиків. Зокрема, в разі неплатежів боржника група ризику буде змінена в сторону підвищення, а отже, і розміри відрахувань до резерву будуть збільшуватися. Для позичальника це означатиме труднощі з отриманням кредитів у майбутньому та погіршення відносин з банком.

У разі вчасного погашення незабезпеченого кредиту і процентів, позика вважається закритою, а в день її закриття резерв по ній списується і в даному випадку відноситься на доходи банку. В разі списання безнадійної позики резерв кореспондується по позиковій заборгованості.

Коли некредитоспроможний позичальник не може виплатити свій незабезпечений кредит, наданий банком на непродуманих умовах, то банк не в стані повністю (або частково) повернути вкладникам їх кошти. Така інформація швидко розповсюджується між клієнтами-вкладниками інших банків, що призводить до того, що вони забирають з банку свої заощадження та вкладення, і банківська система міста, країни тощо опиняється у досить скрутній ситуації. За цим слідує встановлення значно жорсткіших умов міжбанківських кредитів, а це, в свою чергу, боляче відображається на усіх банках країни загалом.

Іпотечна криза США у 2007 році зумовлена зростанням кількості неповернених іпотечних кредитів із заставою по житлу, які на протязі декількох років банки США надавали неплатоспроможним позичальникам [12; 14]. Криза розпочалася у 2006 році, однак, її наслідки яскраво проявилися через рік. Варто відмітити, що, на думку багатьох економістів і науковців, саме іпотечна криза 2007 року стала початком загальносвітових масштабних деструктивних процесів в економіках багатьох країн світу, який розпочався у 2008 році.

Криза американського іпотечного кредитування була зумовлена непропорційністю розвитку сегменту так званого нестандартного кредитування, яке полягало у тому, що позичальникам було надано іпотечні позики після відмови у стандартній іпотечі. Такі позичальники мали в недавньому минулому прострочені платежі за іншими кредитами, а також судові рішення та вилучення об'єктів нерухомості як предмета застави. Крім того, ці клієнти мали низьку оцінку кредитних історій та загалом характеризувались неплатоспроможністю.

Варто зауважити, що у 2002 році величина нестандартного іпотечного кредитування складала лише 5% від загальної величини, однак, у 2006 році його частка зростала до критичних 20% [2]. Зокрема серед таких позик найбільше нараховувалось житлових кредитів з плаваючою процентною ставкою, яка щорічно коректувалася після третього року виплат. Багато кредиторів здійснювали надання позик з наступним продажем кредитних обов'язків по кредиту відповідним інвесторам. Це було зумовлено тим, що банки-надавачі іпотечного кредиту практично не мали власних заощаджень і резервів, а тому заручалися короткостроковою фінансовою підтримкою інших банківських установ.

У 2002—2005 рр. вартість нерухомості багатьох штатів США почала швидко зростати, що було спричинено лояльною кредитною політикою кредиторів США. Громадяни США в паніці почали брати кредити на нерухомість, а темпи житлового будівництва зросли в два рази. Однак з отриманих позичених коштів більше 65% вони витрачали на ремонт, оплату боргів по інших кредитах, а також на особисті цілі.

Проте вартість житла почала падати, тому більшість позичальників, що недавно оформили позики, стали відмовлятися їх погашати. Падіння цін на нерухомість не припинялось, вартість грошей росла, а фінансові зобов'язання залишилися на тому ж рівні, в результаті чого громадяни США стали значно біднішими. Це призвело до банкрутства багатьох іпотечних організацій, які припинили надавати позики та звільнили багатьох своїх працівників. Цінні папери таких компаній значно здешевіли, тому іпотечні організації почали брати кредити у банківських установ, що призвело до фінансової кризи останніх. Варто зауважити, що потерпілими також виявилися зарубіжні банки, які вливали кошти в іпотечну систему США.

З економічної історії США можна зауважити, що країна уже знаходилася у кризовому стані в 1929 році (Велика Депресія), у 70-их роках внаслідок підвищення цін на нафту та інфляцію, у 1987 році (біржева криза), у 2000—2002 рр. внаслідок краху акцій інтернет-компаній.

Економіка США з 2005 року і з кожним роком потребувала все більшої величини фінансових ресурсів для рефінансування власних боргів за допомогою використання засобів зовнішніх кредиторів. Міць долара гарантувала ріст внутрішнього споживання шляхом зростання федерального боргу, який у 2006 році склав понад 66% ВВП. Крім того, норма заощаджень стала вкрай низькою, а норма споживання США явно перевищувала його частку в світовому виробництві. Як бачимо, дефіцит бюджету США зростає, платіжний баланс став негативним, тому забезпечити рефінансування боргу виявилось неможливим.

Крах інтернет-компаній у 2000—2002 рр. привів до того, що уряд країни при зниженні податків значно підвищив державні витрати, що призвело у період з 2001 по 2006 роки до дефіциту бюджету в 2,5 разів, дефіциту плат-

іжного балансу в два рази, величини зовнішнього боргу в 2,3 разів [11]. На фондовому ринку США зростання індексів цін склав більше 60%, що привело також до спекуляцій на ринку нерухомості протягом 2002—2005 рр. Що ж сталося? Внадіє на отримання у майбутньому прибутків внаслідок зростання цін, населення масово почало скуповувати житло, тому кількість операцій з покупки нерухомості стала значно перевищувати пропозицію.

Банківські установи в такій ситуації стали пропонувати такі кредити, які відтермінували початкові внески на майбутнє, або й взагалі їх не вимагали. Позичальники кинулись брати кредити з вищезгаданою невисокою плаваючою ставкою. Глава ФРС (Федеральної резервної системи США) А. Гріспен з 2002 року понизив ставку, однак, з 2004 року почав її підвищувати з 1% до 5,25% станом на літо 2006 року [11]. Однак не було враховано такого важливого фактора, як те, що між зниженням ставки і реальним ефектом від цього існує значний лаг [11; 12]. Тому позичальники опинилися в критичній ситуації, оскільки їх щомісячні виплати по процентах значно зросли, платоспроможність, відповідно, впала, в результаті чого банки стали втрачати фінансові ресурси, ринок нерухомості почав валитися. На ринку житла з'явився дефіцит ліквідності, що зумовлено падінням цін на іпотечні облигації і зниженням на них попиту населення, а також закриттям лімітів між банками. Ринкові ризики було оцінено неправильно, тому позичальники і банки понесли збитки.

Зниження вартості житла та падіння ринку акцій привели до зменшення платоспроможності, а, відповідно, і кредитоспроможності населення США. Проблемою була нестача конкретних реабілітаційних заходів в напрямку відродження й стабілізації ринку іпотечного кредитування. Однак було здійснено заморожування процентних ставок за кредитами з можливістю їх рефінансування, а також зниження ФРС у 2007 році процентної ставки до 3,5% річних [11]. Занадто стрімке і значне падіння ставки, прийняте ФРС, могло викликати інфляційні процеси, в результаті чого ставку потрібно знову підвищувати. Крім того, зниження ставок діє на користь платоспроможних позичальників, чого не можна сказати про всіх решту. Склалася така ситуація, що ринок наповнився пропозицією житла по неповернених кредитах, а також нерухомістю, придбаною в надії на перепродаж.

Можна зробити висновок, що внаслідок помилок в іпотечному кредитуванні, зокрема, наданні незабезпечених кредитів іпотечними компаніями США, за це платитимуть не лише громадяни США, а й інвестиційні компанії усіх країн світу, які в свій час придбали американські іпотечні цінні папери.

Отже, як показав очевидний приклад США, у сфері іпотечного кредитування, надання незабезпечених позик зазвичай веде до утворення деструктивних процесів в межах державної економіки в цілому, які, звісно, треба вирішувати. Зокрема, в США такими кроками до подолання наслідків іпотечної кризи були: рефінансування боргу, яке потребувало налагодження стабільності долара і встановлення привабливої ставки, а також підняття економіки загалом з одночасним подоланням кризової ситуації. Однак, зниження ставки зазвичай призводить до послаблення курсу долара, може викликати інфляцію, що спричинить масовий відтік капіталу. Крім того, зниження курсу долара веде до зменшення експорту товарів з країн дальнього Сходу, що негативно відобразиться на економіці США. Однак економіка США є однією з найміцніших, тому вона здатна до саморегуляції та відновлення.

Окрім можливих деструктивних наслідків іпотечної кризи для самої країни, можливі також негативні впливи на економіку інших країн. Зокрема можна сказати, що багато країн чекають на фінансову допомогу США у вигляді влиття коштів в їх фондові ринки. А за наявності фінансової кризи, США не спроможні будуть надати такі ресурси, що негативно відобразиться на інших країнах світу, а це спричинить світову фінансову кризу.

Поняття фінансової нестабільності означає, що економічна система в певній мірі допускає виникнення криз, які провокують фінансові нововведення, що спричиняє виникнення взаємної між гравцями ринку. Тому вважається, що у більш взаємопов'язаній системі значно більше шансів вирішити проблему диверсифікації ризиків, однак, вона частіше піддається впливу системного краху й шоків [6].

Отже, криза у сфері іпотечного кредитування значною мірою відобразилася на багатьох країнах світу та на благополуччя людей як США, так і інших країн. Результатами кризи протягом 2007—2010 рр. стало падіння фондових ринків, капіталізація компаній, зменшення зайнятості з одночасним ростом бюджетного дефіциту, рецесія виробництва, скорочення обсягів кредитування і споживчих витрат. Починаючи з 2007 року промисловість США значно упала. Зростання безробіття підвищилося до майже 10% [6]. Крім того, криза роздрібно іпотечного кредитування потягнула за собою зниження попиту на продукцію довготривалого користування.

У період фінансової кризи у США внаслідок нестандартного іпотечного кредитування (надання незабезпечених комерційних позик) збитки сягнули 763 млрд дол., у Європі — 320 млрд дол., Азії — 31 млрд дол. На рекапіталізацію США витратили 572 млрд дол., Європа — 375 млрд дол., Азія — 55 млрд дол. [6; 16]. Оскільки в банківську систему США станом на початок 2007 року уже було вліто біля одного трильйона дол., то при настанні світової фінансової кризи недостатності ліквідності в ній не було. США взяли курс на націоналізацію іпотечних компаній. Крім того, позичальники на той час повинні були платити не менше 5% вартості житла в якості початкового внеску.

На кінець 2008 року рівень заборгованості усіх суб'єктів економіки становив: в США — 300% від ВВП, в Європі — 300% від ВВП, у Великобританії — 380% від ВВП, у Японії — понад 450% від ВВП тощо [6, 16]. Виходом з такої кризової ситуації може стати емісія резервних валют, емітентами яких стали центральні банки європейських країн та Японії.

Як відомо, на фінансовій кризі наживаються бюрократи та олігархи, які також користуються борговими фінансовими інструментами. Зокрема бюрократи збагачуються за рахунок платників податків, підвищуючи державний борг та мотивуючи це примусовими діями в напрямку недопущення краху великих промислових підприємств. Олігархи же заробляють значні фінансові статки шляхом боргових позик компаніям, а після банкрутства останніх залишаються зі значними сумами на власних рахунках. Варто відзначити, що така хитра схема присутня майже у всіх країнах світу, і в США у т.ч. Таким чином, як бачимо, світова економіка потонула у грандіозних боргах, виплатити які не під силу нікому, так як коштів, необхідних для таких цілей, недостатньо.

Отже, невиклата боргів як на міжнародному рівні, так і на рівні конкретно взятого банку в аспекті іпотечного кредитування, веде до масштабного дефолту, який починається з банку, що надав незабезпечену позику неплатоспроможному клієнту.

Тому автором запропоновано такі підходи для ефективнішої реалізації іпотечного кредитування:

- 1) розширення будівництва житла та інфраструктури за рахунок коштів бюджету;
- 2) субсидування процентних ставок позичальників по їх іпотечних кредитах;
- 3) реструктуризація іпотечних кредитів у разі їх невиклати;
- 4) підвищення вимогливості при розробленні й впровадженні банківської політики в сфері іпотечного кредитування.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Результати іпотечної кризи вийшли далеко за межі США. Здавалось би, проблема лише у незабезпечених

позиках, однак, вона запустила безліч інших механізмів, що призвело до світової фінансової кризи. Почалось усе з надання незабезпечених кредитів та хитрих банківських схем, що потягло за собою паніку вкладників і банків, розпродаж таких активів, посилення фінансового контролю на ряду з корупцією олігархів і бюрократичних структур, банкрутство численних великих промислових підприємств внаслідок неефективності бізнесу, непривабливість умов кредитування внаслідок великих ставок по кредитах, падіння і деструктивні зміни в економіці країни, вплив негативних економічних явищ на економіки інших країн та світову економіку в цілому.

Отже, надання банком незабезпеченої позики неплатоспроможному неперевіреному позичальнику може призвести до катастрофічних наслідків, одним з яких може бути масштабний дефолт. На рівні країни знижується довіра населення до держави загалом, а на рівні світової економіки погіршуються стосунки між країнами шляхом введення торгівельного протекціонізму, розпалювання штучних валютних воєн тощо.

Тому при наданні іпотечних кредитів автором пропонується: 1) на рівні банку — надавати позики лише в разі наявності певної застави, гарантії чи поручительства; реструктуризувати іпотечні кредити, по яких є невивлати; удосконалити банківську політику в сфері надання кредитів на житло, враховуючи помилки інших країн; 2) на рівні країни — активізувати житлове будівництво та інфраструктуру, розробляти та реалізовувати програми відшкодування процентних ставок позичальників за їх іпотечними кредитами.

Перспективами подальших досліджень можна окреслити пошук й обгрунтування антикризових моделей розвитку економіки країни з врахуванням необхідності удосконалення та розширення іпотечного кредитування як необхідної умови стабільності й благополуччя. Крім того, важливим є визначення оптимального об'єкту незабезпечених комерційних позик з метою недопущення настання деструктивних процесів і явищ в економіці країни.

Література:

1. Marshall J. The financial crisis in the US: key events, causes and responses/ Business and transport section. House of commons library // Research paper 09/34. April, 2009.
2. Ivashina V. and D. Scharfstein, 2009, "Bank Lending During the Financial Crisis of 2008," EFA 2009 Bergen Meetings Paper. 2.
3. Adolfo Barajas, Ralph Chami, Thomas Cosimano and Dalia Hakura. U.S. Bank Behavior in the Wake of the 2007—2009 Financial Crisis// International Monetary Fund. 2010. WP/10/131
4. Brunnermeier M., 2009, "Deciphering the Liquidity and Credit Crunch 2007—2008," Journal of Economic Perspectives. — Vol. 23. — No. 1. — P. 77—100.
5. Тосунян Г. Основные риски для экономики и банковской системы России: необходимость изменения подходов // Деньги и кредит. — 2009. — № 10.
6. Раджабов О.С. Деструктивные процессы мировых финансовых рынков и их влияние на банковскую систему / О.С. Раджабов // Вестник Самарского муниципального института управления. — 2011. — № 4 (19). — С. 91—95.
7. Ананьев А.А. Анализ подходов к определению понятия "национальная экономическая безопасность" // Государственное регулирование экономики. — 2011. — С. 22.
8. Илюткина Т.В. Сущностная и структурная характеристика понятия "экономическая безопасность" // Вестник ОГУ. — 2006. — № 8. — С. 14.
9. Acharya, Viral, and Philipp Schnabl. 2009. "Do Global Banks Spread Global Imbalances? The Case of Asset-Backed Commercial Paper during the Financial Crisis of 2007—09." <http://imf.org/external/np/res/seminars/2009/arc/pdf/acharya.pdf>
10. Cecchetti Stephen G., 2009, "Crisis and Responses: The Federal Reserve in the Early Stages of the Financial

Crisis", Journal of Economic Perspectives. — Vol. 23. — No. 1. — P. 51—75.

11. Baker D. "The Housing Bubble and the Financial Crisis", real-world economics review, issue no. 46. — 20 May 2008. — P. 73—81.

12. Chari V.V., Christiano L., and Kehoe P. J. 2009, "Facts and Myths about the Financial Crisis of 2008." Federal Reserve Bank of Minneapolis Working Paper.

13. Cochrane J. H., 2009, "Understanding Fiscal and Monetary Policy in 2008—2009", University of Chicago Working Paper.

14. Diamond D. W. and R. G. Rajan, 2009, "The Credit Crisis: Conjectures about Causes and Remedies," University of Chicago Working Paper.

15. Sarkar Asani, 2009, "Liquidity Risk, Credit Risk, and the Federal Reserve's Responses to the Crisis," Federal Reserve Bank of New York, Staff Report no. 389.

16. Улюкаев А., Куликов М. Глобальная нестабильность и реформа финансовой сферы России // Вопросы экономики. — 2010. — № 9.

References:

1. Marshall, J. (2009), "The financial crisis in the US: key events, causes and responses", Business and transport section. House of commons library, Research paper 09/34.
2. Ivashina, V. and D. Scharfstein, (2009), "Bank Lending During the Financial Crisis of 2008", EFA 2009 Bergen Meetings Paper. 2
3. Adolfo Barajas, Ralph Chami, Thomas Cosimano, and Dalia Hakura. (2010), "U.S. Bank Behavior in the Wake of the 2007—2009 Financial Crisis", International Monetary Fund.
4. Brunnermeier, M. (2009), "Deciphering the Liquidity and Credit Crunch 2007—2008," Journal of Economic Perspectives, vol. 23, no. 1, pp. 77—100.
5. Tosunjan, G. (2009), "The main risks for the economy and the banking system of Russia: the need to change attitudes", Den'gi i kredit, vol. 10.
6. Radzhabov, O.S. (2011), "Destructive processes of global financial markets and their impact on the banking system", Vestnik Samarskogo municipal'nogo instituta upravlenija, vol. 4 (19), pp. 91—95.
7. Anan'ev, A. A. (2011), "Analysis of approaches to the definition of "national economic security", Gosudarstvennoe regulirovanie jekonomiki, p. 22.
8. Iljutkina, T.V. (2006), "The essential and structural characteristics of the concept of "economic security", Vestnik OGU, vol. 8, p. 14.
9. Acharya, V. and Schnabl, P. (2009), "Do Global Banks Spread Global Imbalances? The Case of Asset-Backed Commercial Paper during the Financial Crisis of 2007-09." <http://imf.org/external/np/res/seminars/2009/arc/pdf/acharya.pdf>
10. Cecchetti, S. G. (2009), "Crisis and Responses: The Federal Reserve in the Early Stages of the Financial Crisis", Journal of Economic Perspectives, vol. 23, No. 1, pp. 51—75.
11. Baker, D. (2008), "The Housing Bubble and the Financial Crisis", real-world economics review, issue no. 46, pp. 73—81.
12. Chari, V.V. Christiano, L. and Kehoe, P. J. (2009), "Facts and Myths about the Financial Crisis of 2008." Federal Reserve Bank of Minneapolis Working Paper.
13. Cochrane, J. H. (2009), "Understanding Fiscal and Monetary Policy in 2008—2009", University of Chicago Working Paper.
14. Diamond, D. W. and Rajan, R. G. (2009), "The Credit Crisis: Conjectures about Causes and Remedies," University of Chicago Working Paper.
15. Sarkar, Asani (2009), "Liquidity Risk, Credit Risk, and the Federal Reserve's Responses to the Crisis," Federal Reserve Bank of New York, Staff Report no. 389.
16. Uljukaev, A. and Kulikov, M. (2010), "Global instability and financial sector reform in Russia", Voprosy jekonomiki, vol. 9.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2015 р.

*Б. О. Ходакевич,
аспірант кафедри економіки підприємств,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ*

ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ СУЧАСНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

*B. Khodakevych,
Postgraduate student of business economics
State Higher Educational Institution "Kyiv National Economic University", Kyiv*

EFFECTIVE MANAGEMENT OF MODERN ENTERPRISES

У статті йдеться про постановку проблематики щодо визначення критеріїв оцінки ефективності управління сучасними підприємствами. Проблематика оцінки ефективності, результативності, продуктивності чи прибутковості вже понад два століття знаходиться у центрі досліджень різних галузей економічної науки. Відзначається, що розробка систем оцінки та аналізу ефективності діяльності підприємств є динамічним процесом. На кожному етапі технологічного розвитку, на певному рівні глобалізації економічних процесів віддавалася перевага тим чи іншим підходам до вирішення проблеми ефективності. У даній статті виділяється ряд проблем, які слід враховувати при дослідженні проблеми визначення ефективності управління та розглядається методи і підходи до оцінки ефективності різних авторів. Також, виділяється питання визначення ефективності і прибутковості в Україні, їх відмінності та вплив один на одного.

The article tells about the formulation of the problem to determine the criteria for evaluating efficiency of modern enterprises. Problems of assessing the effectiveness, efficiency, productivity or profitability for over two centuries in the center of studies of various sectors of economics. It is noted that the development of assessment and analysis of the efficiency of enterprises is a dynamic process. At each stage of technological development, at a certain level of globalization of economic processes given preference one way or another approach to the problem of efficiency. This article highlighted a number of issues to be considered in the study of the problem of determining the effectiveness of management and considered methods and approaches to evaluating the effectiveness of different authors. Also released the determination of efficiency and profitability in Ukraine, their differences and influence each other.

*Ключові слова: проблема, ефективність, оцінка, вимірювання, прибутковість.
Key words: problematic, efficiency, estimation, measuring, profitability.*

Прискорення економічних і соціальних процесів як на регіональному, так і на макроекономічному рівнях має наслідком підвищення невизначеності та прискорення швидкості прийняття управлінських рішень. Якщо державні макроекономічні рішення мають певну інертність пов'язану з їх масштабами, політичною складовою та іншими факторами, то на рівні окремого суб'єкту господарювання якість підготовленого рішення прямо впливає на прибутковість діяльності, зростання вартості активів інвесторів, підвищення конкурентоспроможності та інші показники. Фактично орієнтація на адекватні економічні, ринкові, фінансові чи інші результати базується на застосуванні різних аналітичних технологій, які також повинні змінюватися відповідно до реалій сучасного бізнесу. Проблематика оцінки ефективності, результативності, продуктивності чи прибутковості вже понад два століття знаходиться у центрі досліджень різних галузей економічної науки. Основою для цього виступає концепція порівняння результатів від господарської діяльності та витрат понесених на її реалізацію. Сьогодні, інтенсивно ведуться наукові та прикладні дискусії щодо первинності продуктивності чи конкурентоспроможності, щодо зв'язку техніко-техно-

логічної ефективності виробництва продукції та фінансової стабільності підприємства тощо.

Незважаючи на досить традиційну постановку проблематики нашого дослідження слід відзначити, що розробка систем оцінки та аналізу ефективності діяльності підприємств є динамічним процесом. На кожному етапі технологічного розвитку, на певному рівні глобалізації економічних процесів віддавалася перевага тим чи іншим підходам до вирішення проблеми ефективності. Разом з цим нами виділяється ряд проблем, які слід враховувати науковцям при дослідженні цієї предметної сфери:

— Термінологія в межах менеджменту ефективності на поточний момент є недостатньо чіткою, а подекуди неоднозначною.

— Велика кількість різноманітних підходів до визначення та аналізу ефективності діяльності підприємства. Подекуди моделі та підходи різних авторів реалізують зовсім протилежні постулати.

— Завжди існує різноманітність вимог щодо оцінки та аналізу ефективності діяльності конкретного підприємства, тобто виникає проблема побудови уніфікованих підходів на базі гетерогенності компаній.

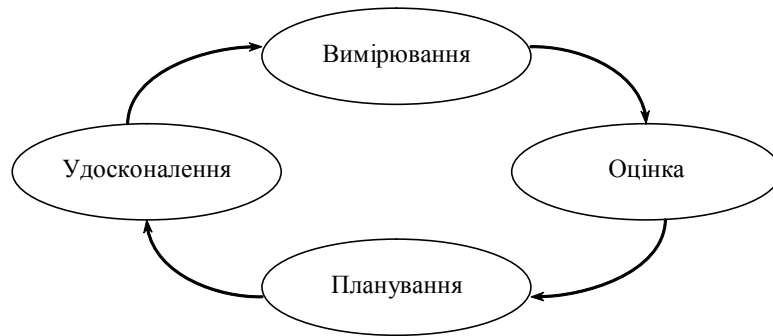

Рис. 1. Цикл менеджменту ефективності

Різні автори трактують ефективності в якості ключового показника оцінки діяльності підприємств. З одного боку, ефективність вживається як основа досягання благополуччя держави, з іншого боку, цей індикатор пов'язується безпосередньо з управлінням виробничими процесами. Фактично доцільно вести мову про чотири рівні аналізу (Kendrick, 1993) [5]:

— На національному рівні ефективність втілює ключовий елемент економічного зростання та результат науково-технічного прогресу. Зростання ефективності пропорційно забезпечує підвищення оплати праці та інших соціальних складових, зростання рівня платоспроможності споживачів, при одночасному зниженні рівня інфляції.

— На галузевому рівні ефективність, яка перевищує середньогалузеву величину, призводить до відносного зниження витрат та цін на одиницю продукції. Слід відзначити, що таке зростання на міжнародних та національних ринках має наслідком підвищення конкурентоспроможності компаній. Особливе значення при цьому має зростання ефективності у високотехнологічних галузях, які досить часто можуть стимулювати певні синергетичні ефекти в інших суміжних сферах.

— На корпоративному рівні ефективність є основою прибутковості та потенціалу довгострокового розвитку компанії. Фактично високий рівень ефективності компанії може бути напряду пов'язаний з підвищенням (вищим за середній) рівнем прибутку, а низький рівень — зі зростанням ризиків банкрутства компанії.

— На персональному рівні ефективність є інтегральною характеристикою самоменеджменту та успішності діяльності працівника. Традиційно системи мотивації та оплати праці пов'язують ефективність працівника з рівнем оплати його праці, стабільністю чи іншими характеристиками робочого місця.

У найбільш узагальненому вигляді цикл менеджменту ефективності складається з трьох взаємопов'язаних блоків (рис. 1).

Ключовою ідеєю цієї схеми є теза, що правильне вимірювання ефективності компаній може бути використано для удосконалення діяльності всіх її бізнес-процесів. Фактично слід говорити про вимірювання ефективності та її оцінку тільки у контексті розробки управлінських рішень (Parker, 2000) [8]: ідентифікації успіху господарської діяльності; ідентифікації відповідності споживчим очікуванням; оцінки якості організації операційних процесів підприємства; визначення проблемних місць діяльності підприємства, рівня бракування продукції та перевитрат ресурсів; обґрунтування управлінських рішень тощо.

З таких позицій оцінку ефективності слід розглядати як поєднання 5 основних аналітичних дій: 1) вибір способу та критеріїв опису проблематики підприємства в цілому чи певної функціональної області; 2) вибір способу фіксації інформації, яка буде використана для подальшого аналізу; 3) ідентифікація впливу структури та обсягів інформаційного масиву на методи вимірювання та аналізу; 4) ідентифікація зв'язку методів аналізу з очікуваними результатами діяльності підприємства;

5) встановлення зв'язку, як використані методи аналізу впливають на інформаційний масив. На основі використання вказаних етапів різні науковці розробили різні аналітичні індикатори, як у подальшому дозволяють організувати ту чи іншу систему управління ефективністю компанії.

На цьому етапі доцільно використати розробки Ghobadian A., Husband T. (1990) [3], які підкресливали, що менеджери розглядають ефективність з різних концептуальних позицій:

— Технологічний підхід — ефективність характеризує взаємозв'язок між коефіцієнтами випуску продукції та спожитими при цьому ресурсами.

— Інженерний підхід — ефективність виражає взаємозв'язок між фактичним результатами діяльності підприємства та їх потенційними значеннями.

— Економічний підхід — ефективність відтворює процес перерозподілу ресурсів залежно від широкого спектру факторів.

Як зазначалося вище, у сучасних економічних дослідженнях використовується велика кількість аналітичних індикаторів. Наприклад, ефективність трактується Sink D.S., Tuttle T.C. (1989) [4] як співвідношення фактичних результатів та запланованих ресурсів (очікуваних для використання). Fisher T.J. (1990) [2] визначає ефективність як коефіцієнт, де в чисельнику стоїть загальний дохід підприємства, а в знаменнику — сума витрат та цільового прибутку підприємства. Jackson, M., Petersson P. (1999) [4] запропонували визначення ефективності діяльності підприємства як витратної ефективності та продуктивності, або як співвідношення часу для створення доданої вартості до загального бюджету часу діяльності підприємства протягом року. Досить цікавим є підхід запропоновано Al-Darrab I. (2000), згідно з яким передбачається розрахунок інтегрального аналітичного показника як добутку ефективності, якості та рівня використання ресурсів (utilization). Варто згадати розробки Moseng B., Rolstadas A. (2001) [7], які запропонували визначати ефективність через оцінку рівня задоволеності потреб споживачів при порівнянні з обсягом спожитих ресурсів для цього. Приблизно такої ж позиції притримувався Bjorkman M., який також розвивав підхід до оцінки ефективності через співвідношення вартості для споживачів та обсягу спожитих ресурсів. Фактично даний підхід у тому чи іншому вигляді вважається домінуючим на поточному етапі. Базова формула розрахунку може бути представлена наступним чином:

$$\text{Ефективність діяльності} = \frac{\text{Споживча вартість}}{\text{Обсяг використаних ресурсів}} \quad (1).$$

Фактично представлена формула та попередні приклади різноманітності підходів до визначення ефективності мають на меті одну ціль — показати в якому напрямку зміщується оцінка. Вважаємо, що можна стверджувати зростання ролі зовнішніх складових в оцінці, а також залучення споживача в процес оцінки результатів

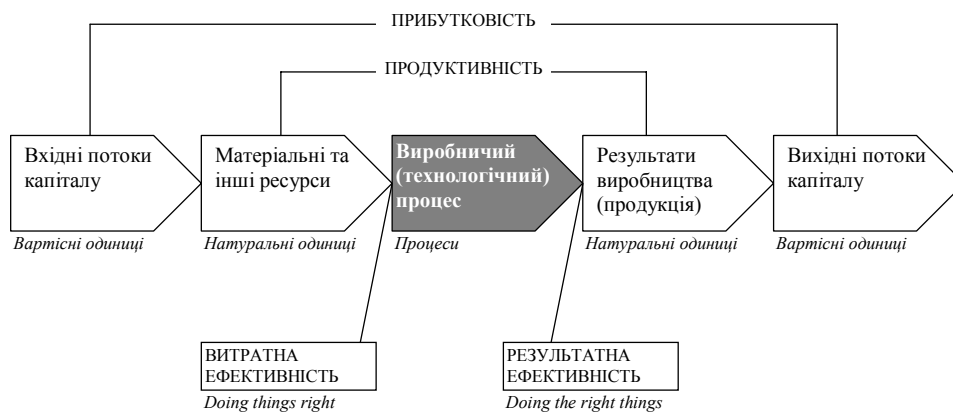

Рис. 2. Зв'язок між ефективністю, продуктивністю та прибутковістю

діяльності підприємства. Загалом, сучасні підприємства орієнтуються в оцінці та управлінні ефективністю їх діяльності на дві основні складові — споживача та його уподобання; процеси створення доданої вартості. Дана тенденція є визначальною для подальшого аналізу проблематики нашої роботи.

Слід також підкреслити відмінності між ефективністю та прибутковістю, яка в Україні традиційно вважається чи не єдиним прикладним показником ефективності в практиці українського управління. Але взаємозв'язок між прибутковістю та ефективністю не такий простий як може здатися на перший погляд. Наприклад, якщо компанія здатна підвищувати ціну продажу своєї продукції швидше, ніж збільшуватимуться її витрати, то її прибутковість зростатиме, але чи можна говорити про підвищення ефективності діяльності. Відповідно до таких випадків і сформувалася практика опису ефективності діяльності не тільки у вартісних одиницях виміру, але й натуральних. Різницю між прибутковістю та ефективністю (продуктивністю) досить чітко показав у своїх дослідженнях Miller D.M. (1984) [6]. Він довів у своїх роботах, що прибутковість може бути виражена на основі суми двох коефіцієнтів — продуктивності та цінового покриття ($\text{profitability} = \text{productivity} + \text{price recovery}$). Слід відзначити, що "цінове покриття" визначається як коефіцієнт співвідношення ціни одиниці продукції до питомих витрат. Спробуємо представити всі ці зв'язки і відмінності у схематичному вигляді (рис. 2).

На базі представленого рисунка доцільно вказати на декілька узагальнень: 1) оцінка ефективності, продуктивності та результативності відбувається на різних стадіях бізнес-процесів підприємства; 2) якщо показники продуктивності та ефективності можуть розраховуватися по натуральних і вартісних одиницях виміру, то прибутковість повинна розраховуватися на основі

тільки вартісних одиниць; 3) визначення витратної (ресурсної) ефективності та результатної ефективності відрізняється за метою та спрямованістю оцінки. Для створення більш прикладної моделі управління ефективністю діяльності підприємства доцільно всі аналітичні індикатори узагальнити у декілька груп, які мають різне призначення і природу. В даному випадку спробуємо запропонувати класифікацію авторів Slack N., Chambers S., Johnston R. (2001) [10]:

- індикатори якості;
- індикатори швидкості;
- індикатори залежності;
- індикатори гнучкості;
- витратні індикатори.

Виходячи з цього, вважаємо за доцільне представити базову модель управління ефективністю розроблену Stainer A. (1997) [11] (рис. 3).

Представлений вище рисунок дозволяє оцінити можливість впливу на той чи інший блок загальної системи. Слід також додати, що використання математичного інструментарію дозволить більш чітко формалізувати взаємозв'язки між цими блоками. На цій основі можливо і доцільно буде використання ієрархічних детермінованих моделей оцінки економічних показників. Використання даної логіки розрахунків чи аналітичних операцій дозволить розробити систему контрольних факторів для будь-якого підприємства для різних сфер бізнесу.

Для кращого розуміння процесів управління ефективністю компаній слід спиратися на групування операцій підприємства, що запропоновано Slack N., Chambers S., Johnston R. (2001) [10]. Автори запропонували виділити 5 груп процесів підприємств:

- "низько витратні процеси" допомагають організувати виробництво та збут продукції на конкурентному рівні для зростання прибутковості;

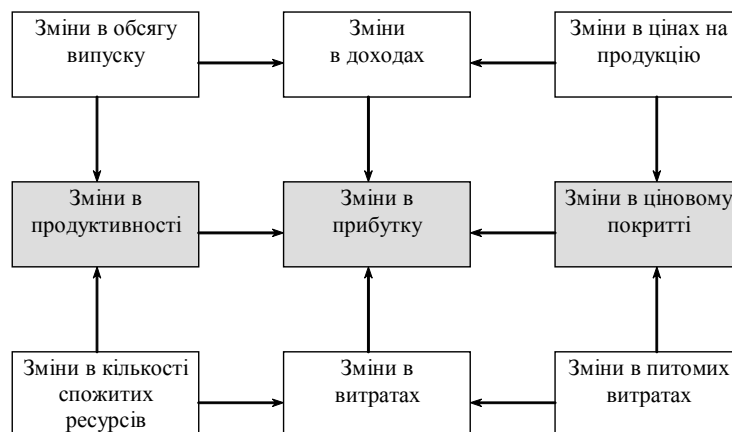

Рис. 3. Модель управління ефективністю діяльності підприємства

— "надійні процеси", які пов'язуються з виробництвом та збутом продукції на запланованому рівні, тобто на рівні оптимального режиму роботи виробничо-технологічної системи підприємства з мінімізацією втрат ресурсів, простоїв тощо;

— "гнучкі процеси", що дозволяють підприємству швидко адаптувати виробничо-господарські процеси до мінливих умов їх реалізації без перерв та втрати режиму роботи інших суміжних процесів;

— "процеси забезпечення високої якості", які об'єднують операції ефективного використання часу, відсутність (або низький рівень) відбракування продукції, а також оптимальний рівень задоволення споживачів;

— "швидкі процеси", які пов'язуються з операціями щодо скорочення між операційних втрат часу, витрат часу на адміністративне регулювання, а також можливість поставки продукції споживачам за принципом "чим раніше тим краще".

Отже, виходячи з вказаних груп процесів на підприємстві доцільно використовувати ту чи іншу комбінацію вимірювання, оцінки й аналізу ефективності. Враховуючи модель рисунка 3, можливо ідентифікувати напрями і сфери зосередження зусиль для отримання бажаного результату у термінах прибутковості чи продуктивності.

Підводячи підсумки цієї роботи варто зазначити, що проблематика оцінки та управління ефективністю господарської чи підприємницької діяльності залишається актуальною сьогодні. З огляду на продовження досліджень вважаємо, що аналітичний інструментарій до цього часу має гетерогенний характер і не може бути уніфіковано використаний на підприємствах різних сфер бізнесу. Всі методики потребують досить інтенсивної підтримки на фазі імплементації, а також передбачають врахування великої кількості деталей і дрібних параметрів.

Однією з необхідних умов запровадження систем управління ефективністю діяльності підприємств є систематичність такої роботи. Такий висновок зроблений нами не тільки на основі теоретичного аналізу, але й відповідно до досліджень різних консультаційних компаній. Слід також відзначити існування певної специфіки ведення бізнесу в Україні, яка свідчить про високу мінливість середовища господарювання. З огляду на цей факт слід звернути увагу на розробки механізмів врахування підвищеного рівня ризику, нестабільності показників, труднощів прогнозування економічних показників та інше. На наш погляд, доцільно вирішувати вказане завдання на основі використання спеціалізованого математичного апарату, а також новітнього інструментарію теорії ігор.

Неоднозначність у трактуванні термінів чи нерозуміння суті ефективності призводить до неадекватності систем планування діяльності підприємства. Але з іншого боку слід відзначити, що проблемою українських компаній також непрозорість облікової роботи, а також існування певних відмінностей у фінансовому, управлінському та бухгалтерському обліках. Більшість методик закордонних авторів не враховують специфіку національної системи обліку на підприємствах. На окремих українських підприємствах використовуються досить застарілі підходи до ведення аналітичної роботи, а це призводить до неможливості формування необхідних інформаційних масивів. Згідно з такими міркуваннями практична цінність таких методик для українських компаній інколи досить обмежена.

Література:

1. Al-Darrab I. (2000), "Relationships between productivity, efficiency, utilisation, and quality", *Work Study*. — Vol. 49 No. 3, pp. 97—103.
2. Fisher T.J. (1990), "Business productivity measurement using standard cost accounting information",

International Journal of Operations and Production Management. — Vol. 10 No. 8, pp. 61—69.

3. Ghobadian A., Husband T. (1990), "Measuring total productivity using production functions", *International Journal of Production Research*. — Vol. 28 No. 8, pp. 1435—1446.

4. Jackson M., Petersson P. (1999), "Productivity — an overall measure of competitiveness", *Proceedings of the Second Workshop on Intelligent Manufacturing Systems*, Leuven, Belgium, pp. 573—581.

5. Kendrick J.W. (1993), "Productivity — Why it matters — How it is measured", in Christopher W.F. and Thor C.G. (Eds) *Handbook for productivity measurement and improvement*, Productivity Press, Cambridge.

6. Miller, D.M. (1984), "Profitability = productivity + price recovery", *Harvard Business Review*, May — June, pp. 145—153.

7. Moseng B., Rolstadas A. (2001), "Success factors in the productivity process" <http://www.catriona.napier.ac.uk/resource/wpc10th/moseng.htm>, Tenth world productivity congress.

8. Parker C. (2000) "Performance measurement", *Work Study*. — Vol. 49. — No. 2, pp. 63—66.

9. Sink D.S., Tuttle T.C. (1989), *Planning and measurement of in your organisation of the future*, Industrial Engineering and Management Press, Norcross, USA.

10. Slack N., Chambers S., Johnston R. (2001), *Operations Management*, 3rd edition, Pearson Education Limited, U.K.

11. Stainer, A. (1997), "Capital input and total productivity management", *Management Decision*. — Vol. 35. — No 3, pp. 224—232.

References:

1. Al-Darrab, I. (2000), "Relationships between productivity, efficiency, utilisation, and quality", *Work Study*, Vol. 49 No. 3, pp. 97—103.

2. Fisher, T.J. (1990), "Business productivity measurement using standard cost accounting information", *International Journal of Operations and Production Management*, Vol. 10 No. 8, pp. 61—69.

3. Ghobadian, A. Husband, T. (1990), "Measuring total productivity using production functions", *International Journal of Production Research*, Vol. 28 No. 8, pp. 1435—1446.

4. Jackson, M. Petersson, P. (1999), "Productivity - an overall measure of competitiveness", *Proceedings of the Second Workshop on Intelligent Manufacturing Systems*, Leuven, Belgium, pp. 573—581.

5. Kendrick, J.W. (1993), "Productivity — Why it matters — How it is measured", in Christopher W.F. and Thor C.G. (Eds) *Handbook for productivity measurement and improvement*, Productivity Press, Cambridge.

6. Miller, D.M. (1984), "Profitability = productivity + price recovery", *Harvard Business Review*, May- June, pp. 145—153.

7. Moseng, B. Rolstadas, A. (2001), "Success factors in the productivity process" <http://www.catriona.napier.ac.uk/resource/wpc10th/moseng.htm>, Tenth world productivity congress.

8. Parker, C. (2000) "Performance measurement", *Work Study*, vol. 49, No. 2, pp. 63—66.

9. Sink, D.S. Tuttle, T.C. (1989), *Planning and measurement of in your organisation of the future*, Industrial Engineering and Management Press, Norcross, USA.

10. Slack, N. Chambers, S. Johnston, R. (2001), *Operations Management*, 3rd edition, Pearson Education Limited, U.K.

11. Stainer, A. (1997), "Capital input and total productivity management", *Management Decision*, vol. 35 No 3, pp. 224—232.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2015 р.

Т. С. Пасажко,
аспірант кафедра фінансів,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

T. Pasazhko,
PhD student at the Department of Finance, Taras Shevchenko National University of Kyiv

HOUSEHOLD FINANCES AS A SOURCE OF INVESTMENT RESOURCES OF UKRAINIAN ECONOMY

У статті розглянуто базові підходи щодо визначення сутності "фінансів домогосподарств" та підсумовано, що найбільш повно "фінанси домогосподарств" варто охарактеризувати як сукупність економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання доходів населення. Крім того, проаналізовано вплив фінансів домогосподарств на валовий внутрішній продукт України, загальний внесок в який в 2014 році досяг 70%.

Виявлено стрімке скорочення обсягів заощаджень населення (майже в двічі за останні п'ять років), на тлі зростання споживання на більше ніж 55% та оподаткування на майже 70% з 2010 по 2014 рр. Для поглиблення розуміння фінансового механізму трансформації фінансів домогосподарств в інвестиційні ресурси в статті розглянуто детальну схему інституційного складу та ключових фінансових потоків у даному аспекті між ланками фінансової системи.

Надано пропозиції, щодо вдосконалення фінансового механізму трансформації заощаджень населення в інвестиційні ресурси економіки України.

The article describes basicical approaches to define the essence of "Household Finance" and assumes that "household finances" should be defined as a set of economic relations on the formation, distribution and usage of household income. In addition, the influence of household finance on Ukrainian gross domestic product is high, as the total contribution of household consumption to it in 2014 reached 70%.

A sharp decline in household savings has been discovered (almost a half in the last five years has been lost), amid growing consumption for more than 55% and taxation for almost 70% from 2010 to 2014. For better understanding of the financial mechanism of transformation household finance into investment resources of the economy the article include scheme of the institutional structure and key financial flows in this aspect between the segments of the financial system.

Proposed a list of actions in order to improve financial mechanism of household savings transformation into investment resourses of Ukrainian economy.

Ключові слова: валовий внутрішній продукт, заощадження населення, інвестиційні ресурси, інвестиційний потенціал, фінанси домогосподарств, фінансовий механізм.

Key words: gross domestic product, household savings, investment resources, investment potential, household finance, financial mechanism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Активізація інвестиційної активності в економіці України є одним із головних завдань не лише держави, але й приватного сектору в цілому. Враховуючи поточний стан економіки України, основною проблемою в процесі активізації інвестиційної активності є обмеженість фінансових та інвестиційних ресурсів.

Одним із основних внутрішніх джерел інвестиційних ресурсів є фінанси домогосподарств, інвестиційна активність яких зараз є дуже низькою та має величезний інвестиційний потенціал, тому дослідження ролі фінансів домогосподарств в інвестиційному процесі є особливо актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню питання фінансів домогосподарств в економіці України в різних аспектах значну увагу у своїх працях такі українські вчені: Базилевич В.Д., Белозьоров С.А., Бойчук Т.В., Василик О.Д., Кізіма Т.О., Навроцький С.А., Нагайчук Н.Г., Опарін В.М., Юрій С.І., та інші.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження потенціалу фінансів домогосподарств як джерела інвестиційних ресурсів економіки. В даному аспекті було поставлено такі завдання:

- визначення категорії "фінанси домогосподарств";
- оцінка впливу фінансів домогосподарств на економіку (ВВП) та їх інвестиційний потенціал;
- аналіз фінансового механізму трансформації коштів населення в інвестиційні ресурси економіки;

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фінанси домогосподарств є одним із ключових сегментів фінансової системи, через залучення майже у всі економічні процеси та здійснення впливу на фінансову систему як з боку споживання — тобто формування доходів підприємств, так і заощаджень — тобто формування потенційних джерел інвестиційних ресурсів для економіки. Крім того, сплата податків є фінансовим потоком який поєднує державні фінанси та фінанси домогосподарств.

В економічній науці існує низка підходів, щодо визначення категорії "фінанси домогосподарств", які базуються на різноманітних підходах, щодо трактування категорії "фінанси". Так, аналізуючи підходи С. Белозьорова, О. Василика, Т. Кізіми та С. Юрія, можна визначити фінанси домогосподарств як сукупність економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання фондів фінансових ресурсів задля задоволення потреб та інтересів домогосподарств [6].

Як стверджує О. Рудницька, соціально-економічна сутність фінансів домогосподарств виявляється через розподільну, регулюючу, контрольну та інвестиційну функції. У більш загальному вигляді ці функції відповідають двом основним завданням: забезпеченню життєвих потреб сім'ї і розподілу доходів [5].

Ключовим економічним інститутом, що забезпечує ефективне функціонування фінансів домогосподарств є інститут "приватної власності", що стимулює виникнення свобода підприємництва, що є основою функціонування конкурентних ринків та стимулом для економічного розвитку. В. Нагайчук наголошує, що оскільки здатність до підприємницької діяльності є особливим фактором виробництва, власником якого може бути лише домогосподарство, тому визначає роль домашніх господарств як:

- забезпечення необхідного рівня споживчого попиту;
- основа для формування людського капіталу;
- інвестування в економіку заощаджених коштів;
- надання пропозиції на ринку факторів виробництва [2].

Таким чином, по суті фінанси домогосподарств є інструментом вартісного розподілу та перерозподілу ВВП населенням за рахунок здійснення кінцевого споживання, сплати податків та формування заощаджень.

В метою ідентифікації співвідношення між доходами населення та ВВП в першу чергу на нашу думку слід розглянути номінальні обсяги доходів населення та ВВП України у вартісному вимірі (табл. 1).

Таблиця 1. Відношення доходів населення до ВВП України, млн грн.

	ВВП	Доходи населення	% від ВВП
2010	1,079,346	1,075,451	99.6%
2011	1,299,991	1,216,877	93.6%
2012	1,404,669	1,394,132	99.2%
2013	1,465,198	1,478,073	100.9%
2014	1,566,728	1,531,070	97.7%

Джерело: розраховано на підставі статистичних даних НБУ.

Аналізуючи дані наведені в таблиці 1. Слід зазначити, що номінально доходи населення майже дорівнюють ВВП України, що фактично підтверджує визначну роль фінансів домогосподарств в процесі формування, розподілу та використання доданої вартості в національній економіці. Так, аналізуючи динаміку відношення доходів населення до ВВП слід зазначити, що цей показник зростає в період 2010—2013 рр. і в 2013 році доходи населення перевищили ВВП, однак за рахунок розгортання фінансово-економічної кризи в 2014 році цей показник знизився до 97,7%.

Для більш повного розуміння ролі фінансів домогосподарств у формуванні ВВП України слід більш детально розглянути внесок домогосподарств у ВВП, при розрахунку за витратним методом. Дана статистика наведена у таблиці 2.

Дані наведені у таблиці 2. свідчать що частка кінцевого споживання домогосподарств в структурі ВВП України протягом останніх 5 років стабільно зростає з 63% у 2010 році до майже 71% у 2014 році. До ключових факторів, що є передумовами подібної динаміки варто віднести:

- зростання номінальних доходів населення, як коригування недооціненої робочої сили в Україні;
- постійне зростання соціальних витраток держави (покрить дефіциту Пенсійного фонду);
- жорстка конкуренція між підприємствами та зниження інвестиційної привабливості економіки;
- значна тінізація бізнесу, зростання корупції в державі (особливо 2010—2013 рр.).

Зважаючи на ключову роль фінансів домогосподарств для економіки, слід більш детально привертати увагу до питання структури розподілу доходів домогосподарств за трьома ключовим напрямками: споживання, податки та обов'язкові внески, заощадження. Статистичні дані, щодо динаміки структури розподілу номінальних доходів домогосподарств за ключовими напрямками наведено на рисунку 1.

Аналізуючи дані на рисунку 1. Слід зазначити декілька ключових фактів, що загалом здійснюють значний вплив на розвиток національної економіки:

- поточне споживання населення зростає протягом усього проаналізованого періоду з середнім темпом приросту на рівні майже 11% щороку;
- податки та інші обов'язкові платежі за проаналізований період зростає з середнім темпом приросту на рівні майже 14% щороку;

Таблиця 2. Формування ВВП України за витратним методом, млн грн.

	Валовий внутрішній продукт, млн грн	Кінцеві споживчі витрати домогосподарств		Інші компоненти ВВП	
		млн грн.	% від ВВП	млн грн.	% від ВВП
2010	1,079,346	680,164	63.0%	399,182	37.0%
2011	1,299,991	858,905	66.1%	441,086	33.9%
2012	1,404,669	950,212	67.6%	454,457	32.4%
2013	1,465,198	1,047,096	71.5%	418,102	28.5%
2014	1,566,728	1,107,819	70.7%	458,909	29.3%

Джерело: розраховано на підставі статистичних даних НБУ.

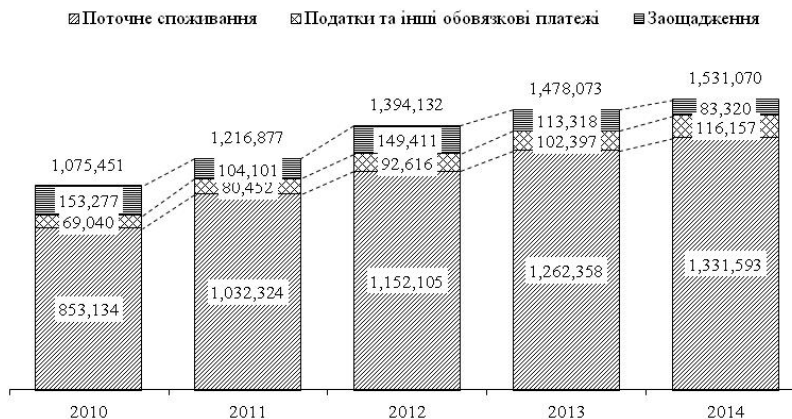

Рис. 1. Динаміка розподілу доходів домогосподарств за 2010–2014 рр., млн грн.

Джерело: розраховано на підставі статистичних даних НБУ.

— заощадження населення є найбільш волатильними та фактично скоротилися з середнім темпом приросту -10% щороку.

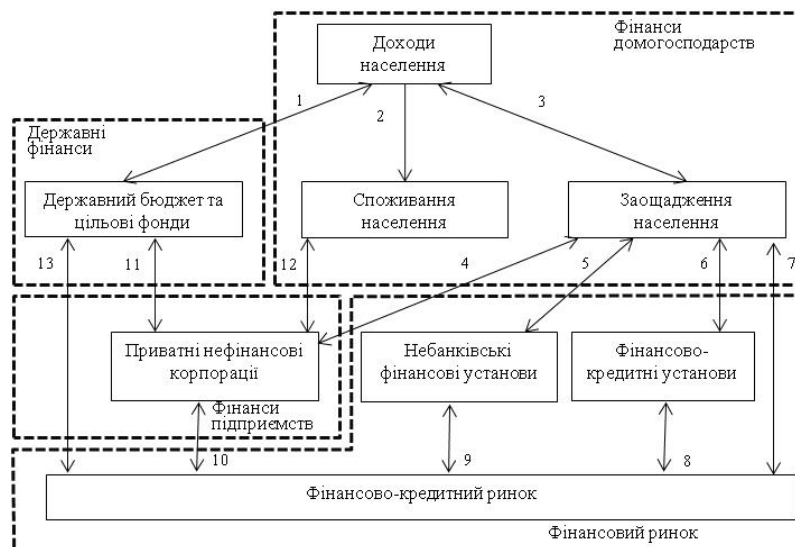
Таким чином, за останні 5 років в структурі фінансів домогосподарств спостерігалось значне скорочення заощаджень, що є дуже негативним фактором, щодо потенційних обсягів інвестиційних ресурсів для економіки. Серед головних факторів скорочення заощаджень населення слід виділити наступні:

- більш повільне зростання доходів, аніж витрат;
- збільшення ефективної ставки оподаткування з 6.5% до 7.5% від загального обсягу доходів населення;
- зростання витрат на споживання в першу чергу через приховану інфляцію, що за різними оцінками в період в 2010 по 2013 рр. складала 10–15% на рік, при

офіційних середніх показниках на рівні близько 4.5%;

- посилення податкового тиску на населення;
- відсутність ефективних інструментів для вкладання вільних коштів населення, крім депозитів;
- зростання ризиків в підприємницькій діяльності.

Розглядаючи вплив фінансів домогосподарств на інвестиційні ресурси економіки та загалом на економічний розвиток економіки України варто зазначити, що стимулювання інвестиційного розвитку економіки одночасно відбувається по двом напрямкам: прямо — через використання заощаджень як ресурсу формування інвестицій (умовно-активні та активні заощадження [4]) та опосередковано — через споживання шляхом стимулювання підприємства здійснювати інвестиції в розвиток з метою задоволення потреб споживачів.

Примітки: фінансові потоки, що виникають в процесі взаємодії суб'єктів:

1. Податки — державні субсидії та пільги.
2. Споживання частини доходу.
3. Заощадження частини доходу — отримання доходу від інвестування.
4. Прямі інвестиції — дивіденди від підприємницької діяльності.
5. Портфельне інвестування — дохід у вигляді дивідендів та зростання вартості активів.
6. Депозитні та ощадні вклади — отримання доходу у вигляді відсотків.
7. Прямі інвестиції на фондовому ринку — дохід у вигляді дивідендів та зростання вартості активів.
8. Інвестування акумульованих коштів — дохід у вигляді дивідендів, відсотків та зростання вартості активів.
9. Портфельне інвестування коштів — дохід у вигляді дивідендів, відсотків та зростання вартості активів.
10. Запозичення та інвестування коштів — сплата відсотків та отримання доходів.
11. Сплата податків — отримання трансфертів та пільг.
12. Придбання споживчих товарів — виробництво.
13. Залучення-розміщення коштів держави на ринку.

Рис. 2. Фінансовий механізм трансформації фінансів домогосподарств в інвестиційні ресурси економіки

Джерело: складено автором.

У цілому в фінансовій системі механізм трансформації фінансів домогосподарств в інвестиційні ресурси, на нашу думку, слід розглянути з точки зору розподілу доходу домогосподарств та взаємодії сегментів фінансової системи (рис. 2).

Аналізуючи наведений на рисунку 2. фінансовий механізм трансформації фінансів домогосподарств в інвестиційні ресурси економіки, слід відмітити, що фінансові потоки, що виникають між суб'єктами фінансового механізму яскраво відображають трансформацію як опосередкований (через споживання) так і прямиї (через розміщення заощаджень) вплив фінансів домогосподарств на інвестиційні ресурси економіки України.

У даному аспекті також, слід зазначити, що не зважаючи на фактичну наявність всіх суб'єктів для інвестиційної активізації заощаджень населення, ефективність таких структур, як небанківські фінансові установи (особливо страхові компанії, недержавні пенсійні фонди та інститути спільного інвестування) та фінансового кредитний ринок (фондова біржа, брокерські та дилерські компанії тощо) є низько ефективними. Причиною цього є:

- низький попит на інвестиційні інструменти;
- незадовільна фінансова грамотність населення;
- слабе юридичне забезпечення прав позичальників;
- нерозвинута інфраструктура фінансового ринку тощо.

При цьому, як зазначає Т. Кізіма, ситуація, що склалася в Україні є показовою, бо фінансовий стан домогосподарств безпосередньо впливає на вибір інструментів інвестування. Так, в більш "бідних" країнах найбільш популярними є консервативні інструменти — банківські депозити (63%), що в "багатших" країнах складають лише 28%, при чому більша частка вкладів розміщується у цінні папери, страхові і пенсійні програми тощо. Світовий досвід переконує, що у країнах, які розвиваються (у тому числі і в Україні), основною метою інвестування готівкової національної та іноземної валюти є не стільки отримання доходу, скільки збереження її вартості в умовах інфляції. Адаже у країнах з нестабільною економікою домашні господарства здійснюють готівкові вкладення, передусім, з метою страхування від інфляційного знецінення, а уже потім, по можливості, з метою використання їх як капіталу [1].

З огляду на це, особливо актуальним є вдосконалення фінансового механізму трансформації коштів населення в інвестиційні ресурси економіки, нестача яких наразі є однією з основних передумов економічної та фінансової кризи.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на визначальну роль фінансів домогосподарств в економіці України та генерування лівової частки ВВП (майже 70%) активізація інвестиційного потенціалу заощаджень населення є особливо актуальним. Крім того, зважаючи на стрімке скорочення як частки, так і абсолютних обсягів заощаджень домогосподарств в їх структурі доходів сукупність дій спрямованих на нарощення заощаджень населення є дуже важливими.

З метою покращення ефективності функціонування фінансового механізму трансформації заощаджень населення в інвестиції економіки доцільними є реформування в напрямках:

- посилення юридичного захисту інвесторів та кредиторів;
- розвитку інфраструктури фінансового ринку загалом та фондового ринку зокрема;
- повноцінне реформування Пенсійної системи із розширенням ролі недержавного пенсійного забезпечення;

— спрощення системи оподаткування прямого інвестування населення в реальний сектор;

— посилення конкурентно-спроможності небанківських фінансових установ, шляхом перегляду системи гарантування вкладів населення в комерційні банки;

— розширення спектру фінансових інструментів на фондовому ринку.

Реалізація даних заходів, на нашу думку, може мати дуже швидкий позитивний ефект на рівень інвестиційного спрямування коштів населення, що мають величезний інвестиційний потенціал для національної економіки.

ПОДАЛЬШЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЬОЇ ТЕМАТИКИ

Дана проблематика буде досліджена в майбутньому в аспекті розробки моделі активізації інвестиційного спрямування заощаджень населення та стимулювання інвестиційної поведінки домогосподарств.

Література:

1. Кізіма Т.О. Заощадження домогосподарств: світовий досвід і вітчизняні реалії [текст] / Т.О. Кізіма // Інноваційна економіка. — 2013. — № 7. — С. 171—176.
2. Нагайчук В.В. Заощадження домогосподарств як джерело інвестицій в національну економіку / В.В. Нагайчук // Економіка. Управління. Інновації. — 2014. — № 2.
3. Одінцева Т.М. Заощадження населення як джерело інвестиційних ресурсів української економіки [текст] / Т. М. Одінцева // Бізнес Інформ. — 2014. — № 7. — С. 89—92.
4. Пасажко Т.С. Шляхи вдосконалення фінансового механізму трансформації заощаджень населення в інвестиційні ресурси економіки України [текст] / Т.С. Пасажко // Інвестиції: практика та досвід. — 2015. — № 10. — С. 85—89.
5. Рудницька О.В. Економічна природа та роль фінансів домогосподарств у фінансовій системі країни / О.В. Рудницька // Економічний вісник університету 2013. — № 20 (1). — С. 173—178.
6. Скриньковський Р.М. Фінанси домогосподарств: регіональний аспект [текст] / Р.М. Скриньковський // Ефективна економіка. — 2015. — № 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3724>
7. Статистичні дані НБУ / Офіційне інтернет-представництво Національного банку України Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57896

References:

1. Kizyma, T. O. (2013), "Household savings: international experience and domestic realities", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 7, pp. 171—176.
2. Nagaychuk, V. V. (2014), "Household savings as a source of investment in the national economy", *Economika. Upravlinnia. Innovatsii*, vol. 2.
3. Odintsova, T. M. (2014), "People's savings as a source of investment resources for Ukrainian economy", *Biznes Inform*, vol. 7, pp. 89—92.
4. Pasazhko, T. S. (2015), "Ways to improve the financial mechanism of transformation household savings into investment resources of Ukrainian economy", *Investitsii: praktyka ta dosvid*, vol. 10, pp. 85—89.
5. Rudnytska, O. V. (2013), "The economic nature of household finance and the role of households in financial system", *Ekonomichniy visnyk universytetu*, vol. 20, pp. 173—178.
6. Skrynkovskyy, R. M. (2015), "Household finance: regional aspect", *Efektivna ekonomika*, vol. 1.
7. National Bank of Ukraine (2015), "Statistical data", available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57896 (Accessed 12 June 2015).

Стаття надійшла до редакції 18.06.2015 р.

*І. В. Точиліна,
науковий співробітник, ДННУ "Академія фінансового управління"*

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ЩОДО НАДАННЯ ПОДАТКОВИХ ПІЛЬГ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

*I. Tochylyna,
researcher, State scientific institution "Academy of Financial Management"*

ANALYSIS OF THE MAIN TRENDS IN PROVIDING TAX INCENTIVES IN UKRAINE
IN THE CONTEXT OF STIMULATION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

У статті досліджено тенденції щодо надання податкових пільг в Україні та їх вплив на інноваційний розвиток національної економіки у період до та після запровадження Податкового кодексу. Показано, що після введення в дію Податкового кодексу України втрати бюджету від надання податкових пільг зросли, незважаючи на те, що перелік пільг було переглянуто і суттєво зменшено. Аналіз розподілу обсягів наданих пільг з податку на прибуток підприємств та ПДВ показав, що найбільшу частку пільг протягом тривалого періоду отримували галузі та види діяльності, які не є інноваційними. Негативним чинником виступає також неупорядкованість процесу адміністрування податкових пільг. Такі тенденції однозначно є негативними, оскільки неефективне надання та використання податкових пільг нівелює взаємозв'язок між їх обсягами та регулюючою функцією податків.

The article explored main trends in tax incentive providing and its impact on innovative development of economy in the period before and after the introduction of Tax Code in Ukraine. It is shown, that after the introduction of Tax Code, tax expenditures have increased despite the reduce the number of tax incentives. The analysis of the distribution amounts of benefits for income tax and VAT shows that the largest share of benefits over a long period treated branches and activities that are not innovative. Disorder in the administration of tax incentives is also a negative factor too. Such negative tendencies lead to the gap interrelations between the volume of tax incentives and its regulatory function.

*Ключові слова: податкові пільги, втрати бюджету, стимулювання інноваційного розвитку.
Key words: tax incentives, revenue losses, tax expenditures, stimulating of innovation.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ухвалення Податкового кодексу сприяло утвердженню в Україні відносно нейтральної податкової системи. За винятком досить обмеженого кола галузей, яким було надано тимчасові пільги з ПДВ і податку на прибуток, та преференцій для малого бізнесу, податкова система не містить інших пільгових режимів. Тим не менше втрати від надання пільг з податку на прибуток в 2011 році порівняно з 2010 роком зросли в 7 раз (з 2097,6 млн до 15409,6 млн грн.) [1]. Дійсно, за даними Міністерства фінансів України щорічні бюджетні втрати від надання пільг зі сплати податків і зборів у 2012 році склали 48,7 млрд грн., у 2013 — 47,5 млрд грн., в 2014 році передбачалося 44,9 млрд грн. [2]. При цьому найбільші втрати припадають на два основних бюджетоутворюючих податки — податок на додану вартість та податок на прибуток підприємств (рис. 1).

Водночас варто зазначити, що статистика щодо впровадження інновацій на промислових підприємствах в Україні хоч і показує незначне зростання (13,6% у 2013-му проти 11,5 в 2010 році), але питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової постійно знижується (протягом 2010—2013 років цей показник впав з 3,8 до 3,3%, в той час як максимальне його значення було 7% у 2002 році).

З огляду на це, постає питання щодо відповідності чинної системи податкових пільг проголошеному курсу на інноваційний розвиток економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблематики щодо надання податкових пільг та їх впливу на динаміку інноваційних процесів в економіці присвячено багато робіт провідних

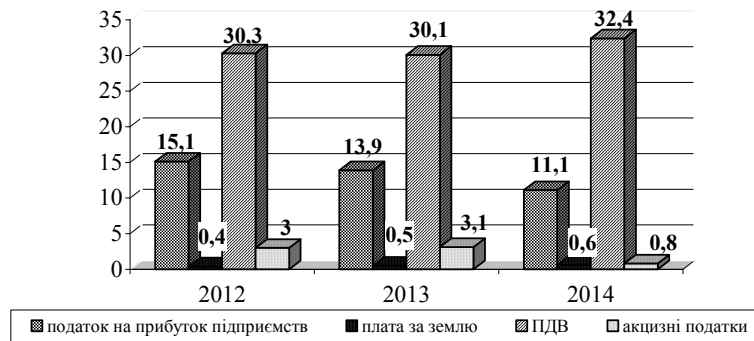

Рис. 1. Бюджетні втрати від надання пільг зі сплати податків і зборів у 2012–2014 роках, млрд грн.

Джерело: побудовано за даними [2].

вітчизняних науковців: А.М. Соколовської [1; 3; 4], Жилінської О.І., Чеберкус Д.В. [5], Л.Л. Тарангул [6], Никифорова А.Є. [7], та ін. Однак питання взаємозв'язку динаміки обсягів податкових пільг, їх галузевого розподілу та показників інноваційного розвитку економіки активності суб'єктів господарювання залишається відкритим.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз основних тенденцій щодо надання податкових пільг в Україні та їх впливу на інноваційний розвиток національної економіки у період до та після запровадження податкового кодексу.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Податкові пільги — це інструменти, що мають широкий діапазон використання для впливу на інноваційний розвиток економіки, і, зокрема, на динаміку інноваційних процесів в економіці. Причому, найбільше можливостей для надання різного виду "інноваційних" пільг притаманна для податків на працю та капітал, податки на споживання в цьому розумінні мають менше регулююче значення. Дійсно, з практичної точки зору, за важливістю для бізнесу на першому місці стоять пільги з податку на прибуток підприємств (Corporate income tax), потім ідуть пільги щодо оподаткування роялті та прибутків від реалізації цінних паперів (Capital gains tax), далі — пільги з податку на доходи фізичних осіб (Personal income tax). Пільги з податку на додану вартість (VAT) для стимулювання інноваційної активності в світовій практиці практично не використовуються.

В Україні для стимулювання інноваційної діяльності в різні періоди було передбачено пільги з податку на прибуток підприємств, ПДВ, мита та плати за землю. Причому характерними рисами сучасного стану податкового стимулювання є те, що загальний податковий режим і, зокрема, система податкових пільг, досі перебувають у процесі становлення.

Як уже зазначалося, після ухвалення Податкового кодексу система податкових пільг зазнала певних змін. Хоча протягом періоду до запровадження ПКУ втрати бюджету від надання податкових пільг були меншими, але загальний тренд був аналогічним: втрати від пільг з податку на додану вартість були найбільшими, на другому місці — пільги з податку на прибуток (табл. 1).

У Довіднику податкових пільг, який періодично видається державними податковими органами пільги розділяються за ознакою того, чи призводять вони до втрат бюджету чи ні. А з 2013 року він виходить у двох томах: довідник пільг, які є втратами бюджету і довідник інших пільг.

Оскільки не всі задекларовані пільги є втратами бюджету, варто також проаналізувати дані щодо обсягів наданих пільг. Обсяги задекларованих пільг з ПДВ зростали з року в рік і в 2010 році сягнули 147 млрд грн., що складає близько 80% загального обсягу пільг. Після змін, запроваджених ПКУ їх частка знизилася до 55—65%. Сума задекларованих пільг з податку на прибуток підприємств максимальною була в 2011 році — 47,5 млрд грн. (31% загального обсягу), але загалом їх частка знаходилася в межах 10—20%. Загальна частка пільг по всіх інших податках не перевищувала 18% і була приблизно однаковою протягом всього аналізованого періоду (рис. 2).

За даними Інституту антикризових досліджень найбільш відчутні недонадходження до бюджету, фіксуються через списання підприємствами збитків минулих років (ця норма вважається пільгою). Обсяги таких втрат сягають 2,8 млрд грн. [9]. На другому місці — пільги по транзиту через митну територію України (11,7 млрд грн.). Третє місце — сільськогосподарські підприємства на єдиному податку (8,3 млрд грн.). На 3 млрд грн. на рік зменшуються доходи бюджету через надання пільг з звільнення від оподаткування окремих ліків та по операціях, що проводяться відповідно до міжнародних договорів про вільну торгівлю. Через пільгове оподаткування поставок зерна, а також лому чорних та кольорових металів бюджет щорічно втрачає

Таблиця 1. Втрати державного бюджету від надання податкових пільг, млрд грн.

Види податків	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Податок на прибуток підприємств	1,08	0,42	0,74	1,06	1,67	2,00	2,10	15,37	15,11	5,53
Плата за землю	0,23	0,22	0,22	0,36	0,48	0,59	0,89	0,25	0,36	0,67
ПДВ	10,80	11,51	12,54	15,97	20,59	25,52	34,04	41,02	30,27	26,20
Акцизні податки	0,42	0,14	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	2,13	2,92	3,22
Інші	0,00	0,04	0,00	0,09	0,09	0,10	0,10	0,00	0,00	0,00
ВСЬОГО	12,53	12,34	13,50	17,47	22,85	28,21	37,13	58,76	48,66	35,63

Джерело: складено автором за даними ДФС.

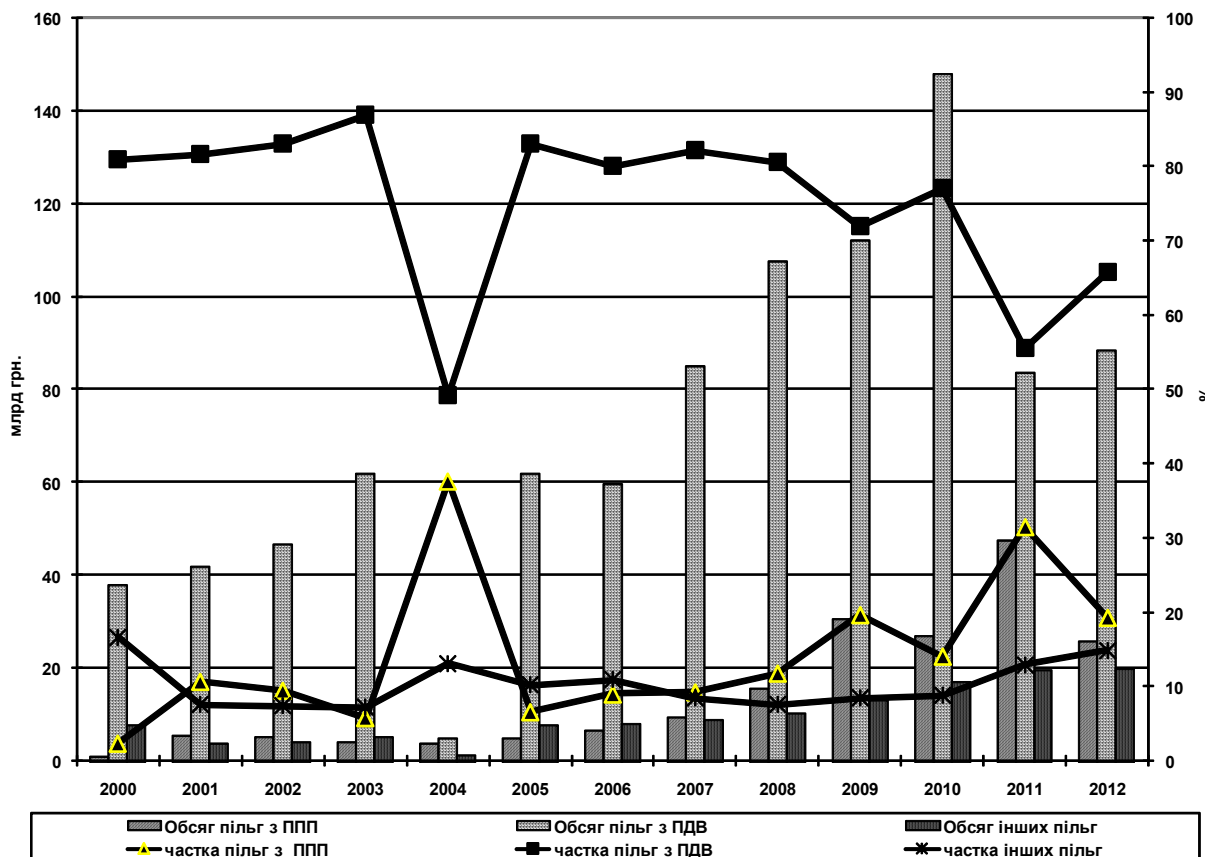

Рис. 2. Суми задекларованих пільг по оподаткуванню та їх частка у загальному обсязі пільг

Джерело: складено автором за даними ДФС.

по 2 млрд грн. [9]. На цьому фоні обсяги пільг, спрямованих на стимулювання інноваційного розвитку, зокрема, фундаментальних та прикладних наукових досліджень, розробки та впровадження нових прогресивних технологій тощо, є незначними.

Податок на прибуток підприємств є одним із тих податків, на які звертають увагу інвестори, в тому числі інноватори. Поступове зниження ставки цього податку в Україні не спричинило очікуваного впливу на рішення інвесторів, вивільнені кошти не обов'язково перетворювалися на інвестиції. Вважається, що найбільш дієвим інструментом у цьому випадку можуть бути податкові пільги, причому умови надання та спосіб їх нарахування мають суттєве значення. Як показує практика, в Україні пільгові режими, які діяли в ті чи інші періоди не були достатньо ефективними. Для прикладу можна навести податкові пільги, які надавалися в рамках економічних експериментів у галузі автомобілебудування та на підприємствах гірничо-металургійного комплексу.

Законом № 394-XIV [10], який передбачав проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу, були передбачені податкові пільги для підприємств-учасників експерименту з податку на прибуток підприємств, податку на додану вартість, збору за забруднення навколишнього природного середовища, та інші.

З метою створення умов для залучення інвестицій (у тому числі іноземних) у вітчизняне автомобілебудування [11], підприємствам по виробництву автомобілів, автобусів та комплектуючих до них надавалися податкові пільги за умови отримання такими підприємствами інвестицій виключно в грошовій формі, що становить суму, еквівалентну не менше 150 мільйонів доларів США за офіційним валютним курсом НБУ. Закон передбачав надання таким підприємствам наступних податкових пільг:

- звільнення від ввізного мита товарів виробничого призначення, в тому числі комплектуючих виробів та машинокомплектів;

- звільнення від податку на додану вартість при ввезенні товарів виробничого призначення, в тому числі комплектуючих виробів та машинокомплектів;

- оподаткування за нульовою ставкою податком на додану вартість операцій з продажу автомобілів власного виробництва;

- звільнення від земельного податку на суму, що залежить від обсягу інвестицій.

Зазначені пільги набирали чинності після повного внесення інвестиції та затвердження інвестиційних програм таких підприємств Кабінетом Міністрів. За невиконання інвестором своїх зобов'язань були передбачені певні санкції [11]. Передбачалося, що інвестори — учасники таких підприємств протягом пільгового періоду реінвестують прибуток, отриманий ними від діяльності цих підприємств, у розвиток виробництва автомобілів, автобусів і комплектуючих виробів до них. Однак за період її дії фонди машинобудівних підприємств не були оновлені, очікувані зміни не відбулися.

Для того, щоб з'ясувати, які галузі та види економічної діяльності були найбільш пільгоємними, ми провели аналіз даних щодо розподілу обсягів пільг з податку на прибуток та податку на додану вартість за видами економічної діяльності з 2005 до 2011 р. Джерелом таких даних є Зведені звіти "Про суми задекларованих пільг по оподаткуванню у розрізі кодів пільг щодо кожного виду податку за КВЕД" надані Державною фіскальною службою. Для зручності та кращої наочності, окремі види діяльності було об'єднано в групи (табл. 2).

Проведений аналіз розподілу обсягів наданих пільг по двох податках (ППП та ПДВ) за видами економічної діяльності показав, що найбільшу частку пільг протягом тривалого періоду отримували галузі та види діяльності, які не є інноваційними (рис. 3—4). Найбільші час-

Таблиця 2. Групування видів економічної діяльності для аналізу

1	Сільське господарство	С/г, мисливство та пов'язані з ними послуги
		Лісове господарство
		Рибальство, рибицтво
2	Добувна промисловість	Добування вугілля, лігніту і торфу
		Добування сирової нафти та природного газу
		Інші галузі добувної промисловості
3	Харчова та легка промисловість	Виробництво харчових продуктів, напоїв
		Текстильне виробництво
		Обробл. деревини та в-во виробів з деревини, крім меблів
		Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність
		Видавнича діяльність
4	Хімічна промисловість	Виробництво коксу
		Виробництво продуктів нафтоперероблення
		Хімічне виробництво
		Виробництво гумових та пластмасових виробів
		Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції
5	Металургійна промисловість	Металургійна промисловість
6	Виробництво машин та устаткування	Виробництво машин та устаткування
7	Будівництво	Будівництво
8	Торгівля, сфера послуг	Виробництво та розподілення електроенергії
		Виробництво та розподілення газу
		Постачання пари та гарячої води
		Збирання, очищення та розподілення води
		Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку
		Діяльність готелів та ресторанів
		Транспорт
		Діяльність пошти та зв'язку
		Надання різних послуг споживачам
9	Фінанси, нерухомість	Грошове та фінансове посередництво
		Операції з нерухомим майном
		Здавання в оренду власного нерухомого майна
10	Діяльність у сфері інформатизації	Діяльність у сфері інформатизації
11	Дослідження і розробки	Дослідження і розробки
12	Соціальна сфера	Державне управління
		Освіта
		Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги
		Діяльність громадських організацій
13	Інші	Інші

Джерело: складено автором.

тки пільг припадають на діяльність у галузі фінансів та нерухомості (грошове та фінансове посередництво, операції з нерухомим майном, здавання його в оренду) та соціальну сферу (освіту, охорону здоров'я, діяльність громадських організацій, державне управління). Такий розподіл мав місце і по податку на прибуток підприємств і по ПДВ, хоча для першого податку відповідна тенденція більш виражена. Характерно, що частка пільг з податку на додану вартість по операціях з нерухомістю та фінансах мала стійку тенденцію до зростання: у 2005 році вона складала 33%, в 2007 — 44%, в 2008 — 55%, а в 2009 сягнула свого максимуму — 60%. В 2011 році, коли

почав діяти Податковий кодекс, картина дещо змінилася. Частка пільг у галузі фінансової діяльності та операцій з нерухомістю зменшилася до 39%, та водночас значно зросла частка пільг, які обліковуються за ознакою "інші" — до 29%. Для порівняння, в період 2005—2010 рр. на цю категорію припадало від 6 до 12% загального обсягу пільг з податку на прибуток підприємств.

З податку на додану вартість розподіл пільг був більш рівномірним: крім згаданих видів діяльності також значні обсяги пільг надавалися у сфері послуг та торгівлі, а також в добувній промисловості та металургії. Категорія "інші" тут займала від 15 до 24%, а в

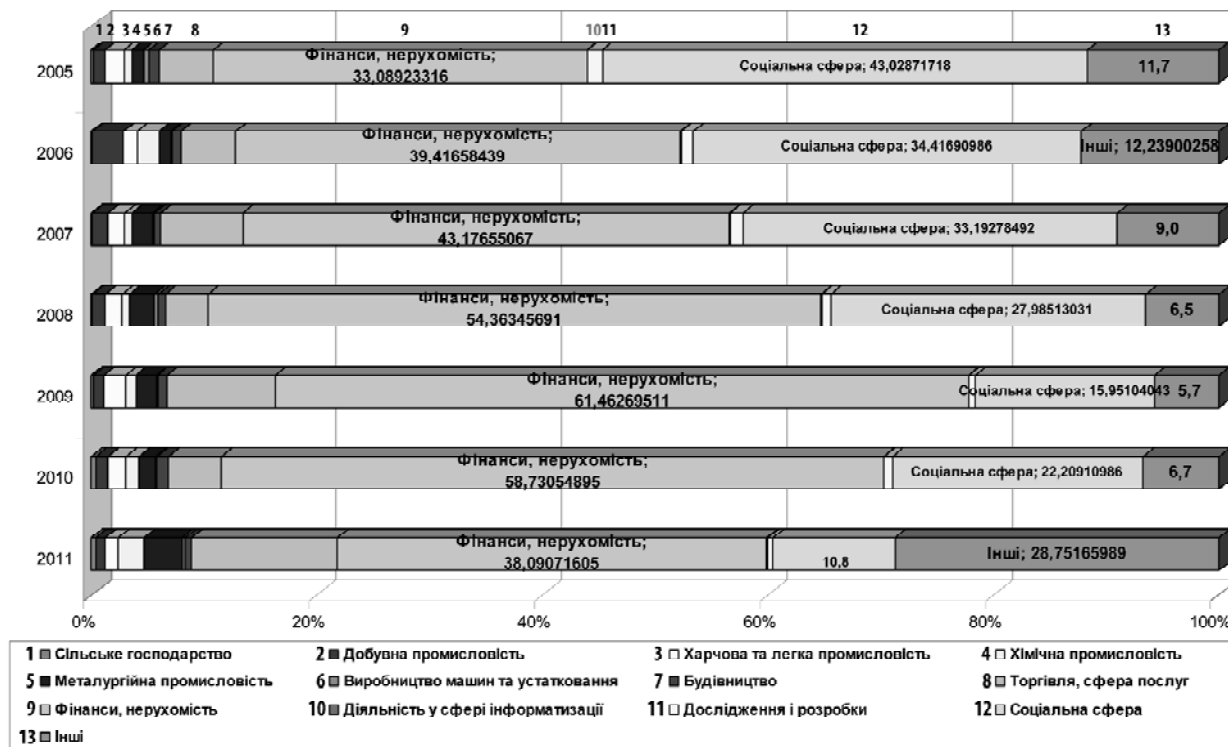

Рис. 3. Розподіл пільг з податку на прибуток підприємств за видами економічної діяльності у 2005–2011 роках
Джерело: складено автором.

2011-му році — 29%. Така висока частка "інших" пільг свідчить про недосконалий механізм обліку та звітності щодо податкових пільг, збільшує невизначеність, ускладнює аналіз та оцінку ефективності та результативності надання податкових пільг. Для прикладу, сума пільг по операціях, які здійснюються в рамках наукового і технологічного співробітництва відповідно до Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво, (...) і були

звільнені від оподаткування ПДВ (код пільги 14010310), у 2005 році склала 31,34 млн грн. з них лише 7,9 тис грн. були пов'язані з виконанням Досліджень і Розробок (НДДКР), решта — у звіті подано як "інші". Чи мають вони відношення до здійснення наукової та інноваційної діяльності визначити неможливо, оцінити ефективність їх застосування — також.

Ще одним свідченням недосконалого та непрозорого обліку пільг є те, що за окремими видами зборів, які

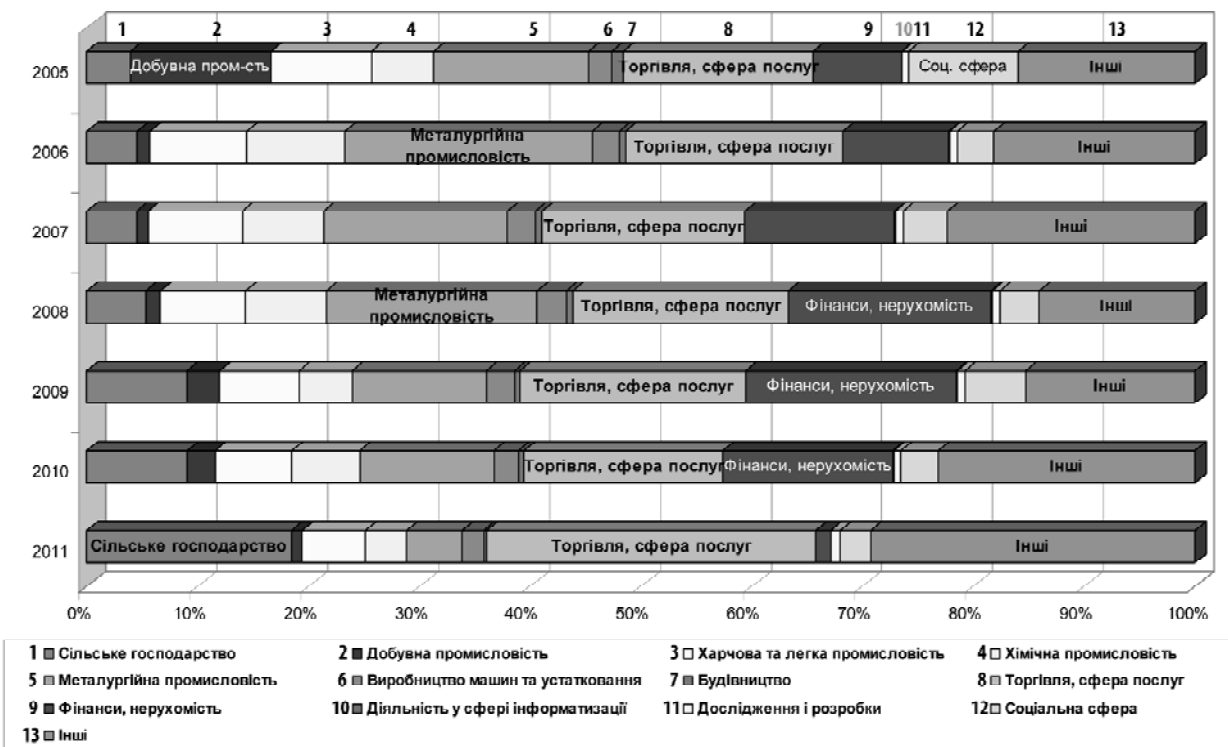

Рис. 4. Розподіл пільг з податку на додану вартість за видами економічної діяльності за 2005–2011 роки
Джерело: складено автором.

мають місцеве значення, взагалі неможливо прослідкувати за якими видами діяльності надавалися пільги. Для прикладу, у згаданому звіті "Про суми задекларованих пільг..." за кодами 50085000 — збір за забруднення навколишнього середовища, 13015000 — збір за спеціальне використання лісових ресурсів, 13035000 — збір за користування надрами оскільки весь обсяг пільги зафіксовано на категорією "інше". Аналогічно складається ситуація щодо акцизного збору — в 2011 році більше 80% пільг — "інші".

Що стосується діяльності у сфері інформатизації — галузі, яка тісно пов'язана з інноваційною діяльністю — то, хоч податкові пільги для її стимулювання передбачені і надаються, та їх частка в загальному обсязі пільг по кожному з аналізованих податків прямує до нуля протягом всього аналізованого періоду. Дослідження і розробки також знаходяться серед тих видів діяльності, яким надавалася найменша підтримка через податкову систему: на цей вид діяльності припадало на більше 1% в загальній сумі пільг з податку на прибуток підприємств та ПДВ. Причому в результаті введення в дію ПКУ ця тенденція не змінилася.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Діюча система податкових пільг як в період до запровадження ПКУ, так і після, не орієнтована на стимулювання прискореного розвитку науки та інновацій. Значні обсяги пільг, які надаються з року в рік не сприяють інноваційному розвитку економіки. Така тенденція однозначно є негативною, оскільки неефективне надання та використання податкових пільг нівелює взаємозв'язок між їх обсягами та регулюючою функцією податків.

Серед податкових пільг, які встановлено в діючому податковому кодексі, на нашу думку, можна виділити такі, що направлені на стимулювання інноваційного розвитку (хоч вони і не позначені як такі і не виділені в окрему групу в законодавстві). Дані щодо аналізу частки податкових пільг інноваційної направленості у загальному обсязі наданих податкових пільг та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення системи податкових пільг в Україні буде представлено у наступних наших публікаціях за даною тематикою.

Література:

1. Соколовська А.М. Налоговая нагрузка на труд и капитал: проблемы распределения и направления корректировки. Доповідь на п'ятому україно-російському симпозіумі "Теорія та практика податкових реформ" [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://ndi-fp.asta.edu.ua/symposium/>
2. Основні показники фінансового стану за 2004-2014 рр. Інфографіка. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?&art_id=398672&cat_id=398671
3. Соколовська А. М. Проблеми моніторингу ефективності надання податкових пільг в Україні / А.М. Соколовська // Фінанси України. — 2011. — № 3. — С. 42—53.
4. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду / Соколовська А.М., Єфименко Т.І., Луніна І.О. та ін. — К.: НДФІ, 2006. — 320 с.
5. Жилінська О.В., Чеберкус Д.В. Пільгове оподаткування витрат на дослідження й розробки: теоретичні та практичні аспекти // Фінанси України. — 2007. — № 12. — С. 60—73.
6. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України: монографія / За заг. ред. Л.А. Тарангул; Нац. ун-т ДПС України. — Ірпінь; К.: Фенікс, 2012. — 532 с.

7. Никифоров А.Є. Інноваційна діяльність: теорія і практика державного управління: монографія / А.Є. Никифоров. — К.: КНЕУ, 2010. — 420 с.

8. Никифоров А.Є. Податкове стимулювання інноваційної діяльності / А.Є. Никифоров, В.М. Діба, В.О. Парнюк // Фінанси України. — 2009. — № 5. — С. 78—86.

9. Озвучены ключевые потери бюджета от действия льгот [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://economics.lb.ua/finances/2013/06/11/205631_ozvucheni_klyucheve_poteri_byudzhet.html

10. Про проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України Верховна Рада України; Закон від 14.07.1999 № 934-XIV (п. 10.1 ст. 10 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств").

11. Про стимулювання виробництва автомобілів в Україні Верховна Рада України; Закон від 19.09.1997 № 535/97-ВР (пп. 22.21.3 п. 22.21 ст. 22 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств").

12. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/nk/>

References:

1. Sokolov's'ka, A.M. The tax burden on labor and capital: the problem of distribution and the direction of changing. Report on the fifth Ukraine-Russian symposium "Theory and practice of tax reforms", available at <http://ndi-fp.asta.edu.ua/symposium/> (Accessed at 14 Dec 2013).
2. The main indicators of financial condition for 2004-2014. Infographics. Ministry of Finance of Ukraine, available at http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?&art_id=398672&cat_id=398671 (Accessed at 15 Oct 2014).
3. Sokolov's'ka, A.M. (2011), "Monitoring problems of efficient allocation of tax relief in Ukraine", *Finances of Ukraine*, vol. 3, pp. 42—53.
4. Sokolov's'ka, A.M., Yefymenko, T.I., Lunina, I.O. (2006), *Systema podatkovykh pil'h v Ukraini u konteksti ievropejs'koho dosvidu* [Tax Incentives System in Ukraine in the context of European experience], NDFI, Kyiv, Ukraine.
5. Zhylyns'ka, O.V., Cheberkus, D.V. (2007), "Relief taxing of expenditures for research: theoretical and practical aspects", *Finances of Ukraine*, vol. 12, pp. 60—73.
6. Tarangul, L.L. edit (2012), *Biudzhetna pidtrymka ta podatkovye stymuliuvannia natsional'noi ekonomiky Ukrainy: monohrafiia* [Budget support and tax incentives in national economy of Ukraine], Feniks, Kyiv, Ukraine.
7. Nykyforov, A.Ye. (2010), *Innovatsijna diial'nist': teoriia i praktyka derzhavnoho upravlinnia: monohrafiia* [Innovative activity: theory and practice of public administration], KNEU, Kyiv, Ukraine.
8. Nykyforov, A.Ye., Dyba, V.M., Parniuk, V.O. (2009), "Tax incentives innovation", *Finances of Ukraine*, vol. 5, p. 78—86.
9. <http://economics.lb.ua> (2013), "The key budget losses from the tax benefits are voiced", available at http://economics.lb.ua/finances/2013/06/11/205631_ozvucheni_klyucheve_poteri_byudzhet.html, (Accessed at 5 Aug 2013).
10. The Verchovna Rada of Ukraine, (2014), "On Economic Experiment at Enterprises of Mining and Metallurgic Complex of Ukraine" available at <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/934-14> (Accessed at Oct 2014).
11. The Verchovna Rada of Ukraine (2014), "On Stimulation of Automobile Production in Ukraine", available at <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/535/97-%D0%B2%D1%80> (Accessed at Oct 2014).
12. State Fiscal Service of Ukraine (2014), "The Tax Code of Ukraine" available at <http://minrd.gov.ua/nk/> (Accessed at Oct 2014).

Стаття надійшла до редакції 27.06.2015 р.

Гусейнов Илькин Адиль оглы,
диссертант кафедры "Международные экономические отношения",
Азербайджанский Государственный Экономический Университет

ПРОГНОЗНАЯ ОЦЕНКА ВНЕШНЕТОРГОВОГО ОБОРОТА МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНОМ И ГЕРМАНИЕЙ

I. Huseynov,
Graduate student of the chair for "International Economic Relations" of Azerbaijan State Economic University

PREDICTIVE ESTIMATE OF THE FOREIGN TRADE TURNOVER BETWEEN AZERBAIJAN AND GERMANY

В статье осуществлена прогнозная оценка внешнеторгового оборота между Азербайджаном и Германией. Указывается на значительную зависимость экономического развития от конъюнктуры национальных рынков. Выполнены расчеты показателей внешней торговли на основе различных прогнозных моделей.

The article presents the predictive estimate of foreign trade turnover between Azerbaijan and Germany. It indicates a significant dependence of economic development on the situation of national markets. Calculations of foreign trade indicators based on various forecasting models.

Ключевые слова: внешнеторговый оборот, экспорт, импорт, методы прогнозирования, модель, товарная структура.

Key words: foreign trade turnover, exports, imports, methods of prediction, model, commodity structure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

На данном этапе интеграции Азербайджана в мировую экономику торговые взаимоотношения со странами Европы, с целью их укрепления и расширения, требуют более глубокого изучения и анализа. Поскольку среди основных торговых партнеров Азербайджана в течение последнего десятилетия преобладают преимущественно страны Западной Европы, вполне обоснованным является отдельное исследование его внешнеторговых связей с этими странами и, в частности, с Германией. Проведенный нами анализ привел к выводу о значительном уровне зависимости внутреннего рынка Азербайджана от доминирующих в импорте из Западной Европы товаров с высоким уровнем добавленной стоимости, а также о существовании во внешней торговле Азербайджана с вышеупомянутой страной существенных диспропорций. Данные процессы увеличивают потребность азербайджанских экспортеров в наличии прогнозных моделей, которые позволяют выявить тенденции и закономерности во внешнеэкономических связях с Германией. Автором предложены различные методы и приемы прогнозирования, описывающие показатели товарной структуры оборота экспорта и импорта Азербайджана и ФРГ. Анализ статистических характеристик данных моделей, проведенный с целью оценки их прогнозных качеств, позволяет сделать вывод о высоком качестве построенных уравнений. Учитывая вышесказанное, модели могут использоваться для разработки имитационных прогнозов при научном обосновании решений в сфере внешней торговли товарами, что определено как направление для дальнейших исследований.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

В экономической литературе имеется целый ряд публикаций, в которых освещаются различные аспекты

торгово-экономического сотрудничества национальных государств с зарубежными странами. В процессе анализа этих проблем автором были использованы научные труды западных экономистов — Д. Аакера, Д. Андерсона, Э. ван Винкуп, Р. Виттингтона, Р. Барро, Ч. Линдлома, П. Линдберта, Д. Мерфи, Д. Норта, Н. Ререйра, С. Франка, М. Фуко, Ч. Хилла, В. Чарлси др. В последние годы различные аспекты данной проблематики в современных условиях достаточно активно разрабатывают ученые постсоветских стран — В. Авдонин, И. Алексеев, В. Асанович, А. Быков, С. Борисов, И. Барыгин, В. Джахадзе, Н. Дроздов, Э. Кузнецов, В. Крамаренко, В. Липатов, А. Мельников, Т. Мансуров, Л. Стровский, Е. Семак, А. Титов, Б. Улин, И. Хмелев, А. Чашин, Г. Черкисов, П. Шимко, В. Шмелева, Р. Фатхутдинов и др. Полезными для написания статьи были теоретические и прикладные труды отечественных ученых — А. Алекперова, А. Байрамова, Ш. Гаджиева, Р. Гасанова, С. Зейналова, Р. Касумова, М. Мамедова, А. Мурадова, И. Фейзуллабейли, Э. Эмир-Ильясовой и др.

Вместе с тем следует признать, что в условиях рыночной экономики Азербайджана проблемы прогнозирования показателей его внешнеторговых связей с развитыми странами не получили должного освещения. В настоящее время возникает большая потребность в разработке прогнозных моделей в сфере двусторонних торгово-экономических отношений, в частности, с Германией, которая по рейтингу своего экономического развития занимает одно из ведущих мест в мире. Недостаточная разработанность указанных вопросов, их актуальность для современной экономической науки и практики обусловили выбор темы и направленность настоящей статьи.

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Целью статьи является прогнозная оценка внешнеторгового оборота Азербайджана и Германии, что по-

Таблица 1. Динамический ряд оборота экспорта Азербайджана с Германией (млн долл.)

Годы	Оборот экспорта товаров (Y)	Показатель динамического ряда (t)	t ²	Y _t
2005	256,3	1	1	256,3
2006	403,8	2	4	807,6
2007	472,1	3	9	1416,3
2008	598,6	4	16	2394,4
2009	554,2	5	25	2771,0
2010	607,1	6	36	3642,6
2011	845,3	7	49	5917,1
2012	780,0	8	64	6240,0
2013	823,0	9	81	7407,0
Всего	5338,2	45	$\sum t^2 = 285$	$\sum Y_t = 30852,3$
Среднее	$\bar{y} = 593,1$	$\bar{t} = 5$		

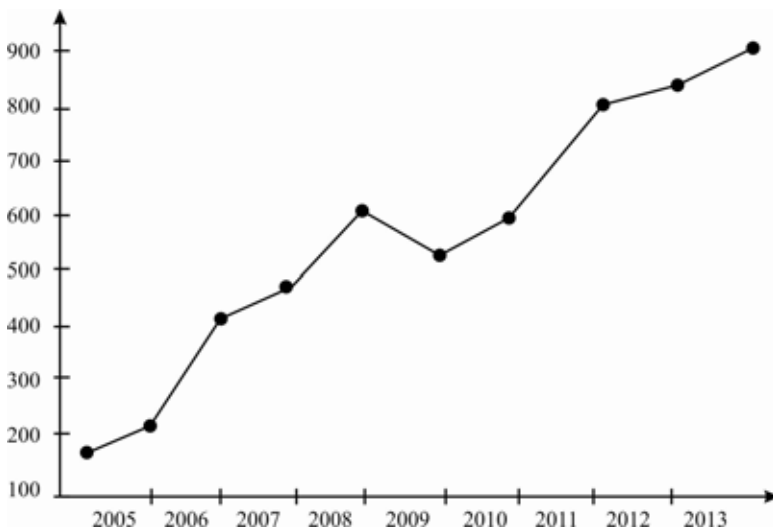

Рис. 1. График динамического ряда оборота экспорта Азербайджана с Германией

зволит выявить конкурентные преимущества Азербайджана в условиях развития этих двусторонних торгово-экономических связей.

ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ

Объектом исследования являются торгово-экономические связи Азербайджана с Германией.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Проведенные исследования в сфере торгово-экономического сотрудничества между Азербайджаном и Германией выявили ряд характерных тенденций разви-

тия этих отношений, что дает нам определенное основание для прогнозной оценки двусторонних внешнеторговых связей.

Во-первых, в целом во внешнеторговом обороте (импорт и экспорт) между Азербайджаном и Германией наблюдается положительная тенденция роста. Во-вторых, отличительной чертой при этом является то, что в Азербайджане экспорт имеет сугубо сырьевую направленность, а в Германии в нем превалирует вывоз готовой продукции. В-третьих, двусторонние торгово-экономические отношения Азербайджана и Германии имеют определенные "изгибы" в сфере

товарной структуры, что требует их выравнивания в перспективе.

По нашему мнению, при прогнозировании двусторонних внешнеторговых отношений Азербайджана и Германии следует учесть вышеперечисленные моменты, что позволит избежать ряда тенденциозных ошибок в прогнозных оценках внешнеторгового оборота двух стран.

Учитывая то, что в ближайшей перспективе сохранится существующая тенденция развития внешнеторговых связей двух стран, следует сделать правильный выбор в методах и приемах прогнозирования, который предлагается осуществить в следующей последовательности:

I. Использование метода "наименьших квадратов" для прогнозирования двустороннего внешнеторгового оборота Азербайджана с Германией, включая оборот экспорта и импорта.

II. Использование гравитационных моделей при прогнозировании внешнеторгового оборота в общей системе внешнеэкономической деятельности двух стран.

III. Использование трендовых моделей с целью прогнозирования товарной структуры оборота экспорта и импорта Германии и Азербайджана.

По нашему мнению, такой подход в выборе методов и приемов прогнозирования создает условия для более достоверной прогнозной оценки внешнеторгового оборота между ФРГ и Азербайджаном.

Проведем конкретные исследования по вышеуказанной направленности.

I. Одним из простых, но в тоже время надежных методов прогнозирования внешнеторгового оборота, является метод наименьших квадратов, который базируется на экстраполяции динамических рядов на основе прямых линий ($y = a + bt$).

Таблица 2. Динамический ряд оборота импорта Германии с Азербайджаном (млн долл.)

Годы	Оборот импорта товаров (Y)	Показатель динамического ряда (t)	t ²	Y _t
2005	34,8	1	1	34,8
2006	9,0	2	4	18,0
2007	19,7	3	9	59,1
2008	205,5	4	16	822
2009	86,7	5	25	433,5
2010	9,9	6	36	59,4
2011	523,4	7	49	3663,8
2012	964,8	8	64	7718,4
2013	1356,7	9	81	12210,3
Всего	3210,5	45	$\sum t^2 = 285$	$\sum y_t = 25019,3$
Среднее	$\bar{Y} = 356,7$	$\bar{t} = 5$		

Параметры данной зависимости определяются следующим образом:

$$b = \frac{\sum(ty) - n \cdot \bar{t} \cdot \bar{y}}{\sum(t)^2 - n(\bar{t})^2};$$

$$a = \bar{y} - b\bar{t},$$

где y — внешнеторговый оборот (оборот экспорта или импорта);

t — период времени, или временной ряд;

n — прогнозный год, или порядковый номер;

\bar{t} — среднее значение временного ряда;

\bar{y} — среднее значение внешнеторгового оборота (оборота экспорта или импорта).

Для прогнозирования внешнеторгового оборота между Германией и Азербайджаном следует составить сводную таблицу, на базе которой составляется график развития динамических рядов оборота экспорта и импорта и в целом внешнеторгового оборота.

Исходные данные при составлении динамических рядов составляет девять точек, т.е. за период с 2005 г. по 2013 г. Прежде всего, в эти исходные должны быть включены оборот экспорта (Y_e), оборот импорта (Y_i), внешнеторговый оборот (Y_o), показатель динамического ряда (t), квадрата динамического ряда (t^2), произведение оборота экспорта, оборота импорта и внешнеторгового оборота на показатель динамического ряда (Yt) [1, с. 165—166]. Соответствующие исходные данные представлены в таблицах 1 и 2, а также на рисунках 1 и 2.

Прогнозная оценка оборота экспорта Азербайджана с Германией требует определения параметра a и b уравнения линейной прямой:

$$b = \frac{30352,3 - 9 \cdot 5 \cdot 593,1}{285 - 9 \cdot 25} = \frac{30852,3 - 26689,5}{285 - 225} = \frac{4162,8}{60} = 69,4$$

$$a = 593,2 - |69,4 \cdot 5| = 593,2 - |347| = 246,2$$

Отсюда прогнозная оценка оборота экспорта:

$$Y_{2014(\text{экспорт})} = 246,2 + 10 \times 69,4 = 246,2 + 694,0 = 940,2 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2015(\text{экспорт})} = 246,2 + 11 \times 69,4 = 246,2 + 763,4 = 1009,6 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2016(\text{экспорт})} = 246,2 + 12 \times 69,4 = 246,2 + 832,8 = 1078,9 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2017(\text{экспорт})} = 246,2 + 13 \times 69,4 = 246,2 + 902,2 = 1148,4 \text{ млн долл.}$$

Далее проведем исследования по определению прогнозных значений оборота импорта Германии с Азербайджаном по вышеуказанной последовательности.

Прежде всего, определим параметры a и b уравнения линейной прямой¹.

$$b = \frac{25019 - 9 \cdot 5 \cdot 356,7}{285 - 9 \cdot 25} = \frac{25019 - 16051,5}{285 - 225} = \frac{8967,5}{60} = 149,4$$

$$a = 356,7 - |149,4 \cdot 5| = 356,7 - |747| = 390,3$$

Отсюда прогнозная оценка оборота импорта:

$$Y_{2014(\text{импорт})} = 390,3 + 149,4 \cdot 10 = 390,3 + 1494,0 = 1884,3 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2015(\text{импорт})} = 390,3 + 149,4 \cdot 11 = 390,3 + 1643,4 = 2033,7 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2016(\text{импорт})} = 390,3 + 149,4 \cdot 12 = 390,3 + 1792,8 = 2183,1 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2017(\text{импорт})} = 390,3 + 149,4 \cdot 13 = 390,3 + 1942,2 = 2332,5 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2018(\text{импорт})} = 390,3 + 149,4 \cdot 14 = 390,3 + 2091,6 = 2481,9 \text{ млн долл.}$$

¹ Следует отметить, что при выборе уравнения линейной прямой при прогнозировании оборота импорта мы основывались на том, что за период 2005—2010 гг. данный показатель был весьма низким, а в 2011—2013 гг. представляет собой часто прямую линию.

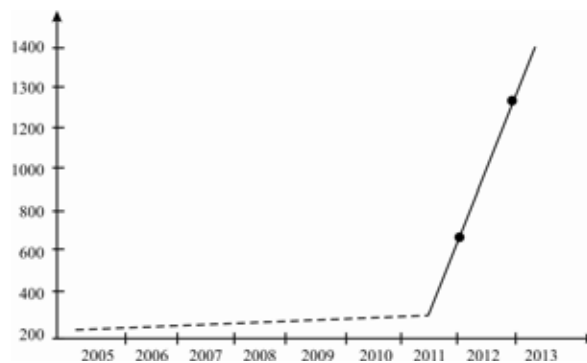

Рис. 2. График динамического ряда оборота импорта Азербайджана с Германией

Таблица 3. Динамический ряд внешнеторгового оборота (оборота импорта и экспорта) Германии с Азербайджаном (млн долл. США)

Годы	Внешнеторговый оборот (Y)	Показатель динамического ряда (t)	t ²	Yt
2005	291,1	1	1	291,1
2006	412,8	2	4	825,6
2007	491,8	3	9	1475,4
2008	804,1	4	16	3216,4
2009	640,9	5	25	3204,5
2010	617,0	6	36	3702,0
2011	1368,6	7	49	9580,2
2012	1744,7	8	64	13955,2
2013	2179,7	9	81	19617,3
Всего	8551,3	45	$\sum t^2 = 285$	$\sum yt = 55867,7$
Среднее	$\bar{y} = 950,1$	$\bar{t} = 5$		

Таким образом, определив прогнозную оценку оборота экспорта и импорта, можно дать прогнозную оценку внешнеторгового оборота Азербайджана с Германией:

$$Y_{2014(\text{внешнеторговый оборот})} = 940,2 + 1884,3 = 2824,5 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2015(\text{внешнеторговый оборот})} = 1009,6 + 2033,7 = 3043,3 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2016(\text{внешнеторговый оборот})} = 1078,9 + 2183,1 = 3262,0 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2017(\text{внешнеторговый оборот})} = 1148,4 + 2332,5 = 3480,9 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2018(\text{внешнеторговый оборот})} = 1217,8 + 2481,9 = 3699,7 \text{ млн долл.}$$

Однако, несмотря на полученные прогнозны результаты общего внешнеторгового оборота Азербайджана и Германии, нами также были составлены таблица и график динамического ряда данного показателя с

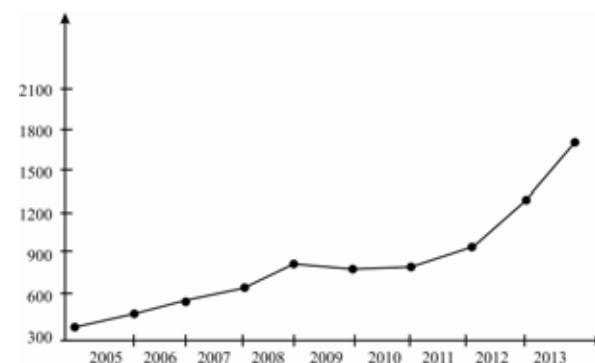

Рис. 3. График динамического ряда внешнеторгового оборота Германии с Азербайджаном

Таблица 4. Гравитационные модели прогнозирования внешнеторгового оборота Я. Тинбергера и Х. Линнемана

Подход Я. Тинбергера	Подход Х. Линнемана
$O_{ij} = K_0 (Y_1)^{K_1} (Y_2)^{K_2} (S)^{K_3} + e$, где O_{ij} - взаимный товарооборот между странами; Y_1, Y_2 - валовый внутренний продукт двух стран; S - расстояние между странами, км.; K_1, K_2, K_3 - соответствующие коэффициенты эластичности экспорта от ВВП; K_0 - свободный член управления; e - случайная ошибка	$O_{ij} = K_0 (Y_1)^{K_1} (Y_2)^{K_2} (Ч)^{K_3} (S)^{K_4} \cdot (F)^{K_5} (T)^{K_6} + e$, где O_{ij} - взаимный товарооборот между странами; $Ч$ - численность населения двух стран; F - благоприятные факторы; T - имеющиеся торговые соглашения; $K_1, K_2, K_3, K_4, K_5, K_6$ - соответствующие коэффициенты

Джерело: [2, с. 174—175; 3, с. 38—39].

2005 по 2013 гг. (табл. 3, рис. 3). Но в данном случае применение уравнения прямой линии несколько не приемлемо и целесообразным представляется применение степенного уравнения ($Y = a^x$). Такой вывод вытекает из того, что применение уравнения $Y = a + bt$ дало весьма низкие результаты.

Так, например, определив параметры a и b , получаем:

$$b = \frac{55867,7 - 9 \cdot 5 \cdot 950,1}{285 - 9 \cdot 25} = \frac{55867,7 - 42754,5}{285 - 225} = \frac{13113,2}{60} = 218,5$$

$$a = 950,1 - |218,5 \cdot 5| = 950,1 - |1092,5| = 142,4$$

Отсюда:

$$Y_{2014} = 218,5 + 10 \cdot 142,4 = 218,5 + 1424,0 = 1642,5 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2015} = 218,5 + 11 \cdot 142,4 = 218,5 + 1566,4 = 1784,9 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2016} = 218,5 + 12 \cdot 142,4 = 218,5 + 1708,8 = 1927,3 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2017} = 218,5 + 13 \cdot 142,4 = 218,5 + 1851,2 = 2069,7 \text{ млн долл.}$$

$$Y_{2018} = 218,5 + 14 \cdot 142,4 = 218,5 + 1993,6 = 2212,1 \text{ млн долл.}$$

Сравнивая полученные прогнозные оценки внешнеторгового оборота Азербайджана с Германией (по $Y = a + bt$) с полученными суммарными данными по обороту экспорта и импорта в предыдущих исследованиях, наблюдаем весьма значительные отклонения и считаем наиболее верным подходом "суммарный", так как он учитывает особенности, как экспорта, так и импорта.

II. Зачастую в процессе прогнозирования внешнеторгового оборота используются гравитационные модели типа Я.Тинбергера и Х.Линнемана (см. табл. 4).

Для расчетных данных вышеуказанных гравитационных моделей необходимо определить основные параметры гравитационной модели (см. табл. 5).

Как видно, к основным параметрам гравитационной модели Германии и Азербайджана относятся: внешнеторговый оборот Германии с Азербайджаном; валовые внутренние продукты двух стран; население Германии и Азербайджана. Анализ показал, что доля внешнеторгового оборота двух стран в валовом продукте Германии (2011—2013 гг.) хоть и мизерный, но имеет тенденцию к увеличению с 0,0004% до 0,0005%, а по Азербайджану

Таблица 5. Основные параметры гравитационной модели Германии и Азербайджана, млн евро

Год	Внешнеторговый оборот Германии с Азербайджаном	Валовый внутренний продукт Германии	Валовый внутренний продукт Азербайджана	Население Германии, млн. чел.	Население Азербайджана, млн. чел.
2011	1006,3	2609900	47377,4	80,2	9,2
2012	1282,8	2666400	54180,2	81,9	9,3
2013	1602,7	2737600	55371,5	82,3	9,5
Год	Внешнеторговый оборот к ВВП Германии, %	Внешнеторговый оборот к ВВП Азербайджана, %	Внешнеторговый оборот на душу населения Германии, евро	Внешнеторговый оборот на душу населения Азербайджана, евро	Соотношение среднелюшевого показателя
2011	0,0004	0,02	12,5	109,3	0,114
2012	0,0005	0,02	15,7	137,9	0,114
2013	0,0006	0,03	19,5	168,7	0,115
Средний показатель	0,0005	0,02	11,73	138,6	0,114

Таблица 6. Удельный вес энергетического сектора (включая сырье) и готовых изделий во внешнеторговом обороте Азербайджана и Германии, %*

Показатели	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Экспорт:						
Энергетический сектор (включая сырье)	-	-	-	0,127	0,969	0,986
Готовые изделия	1,0	1,0	1,0	0,873	0,031	0,014
Импорт:						
Энергетический сектор (включая сырье)	-	-	-	-	-	-
Готовые изделия	0,655	0,718	0,754	0,779	0,851	0,889

* Соотношение определялось на основе суммарного выражения в долларах США по данным Госкомитета Азербайджанской Республики по статистике за соответствующие годы.

Таблица 7. Исходные параметры динамического ряда товарной структуры импорта Германии и Азербайджана согласно классификации Международного Стандарта для составления трендовой прогнозной оценки, в % к предыдущему году *

Товарные структуры импорта	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Средний тренд
Пищевые продукты и живой скот	1,51	1,52	1,12	1,14	0,51	0,63	1,072
Напитки и табак	0,97	0,90	0,89	0,87	0,88	0,75	0,877
Минеральное топливо, смазочные масла	0,95	1,38	1,75	1,81	0,62	0,59	1,183
Масла животного и растительного происхождения	2,51	3,97	1,29	1,09	0,96	0,85	1,778
Химическая продукция	0,79	0,89	1,09	5,19	4,67	2,91	2,590
Промышленные товары по видам продукции	1,91	1,75	1,69	1,78	1,81	1,73	1,778
Транспортное оборудование и машины	1,81	1,62	1,51	1,66	1,33	1,43	1,560
Готовая продукция	1,74	1,61	1,69	1,71	1,75	1,68	1,697
Другие категории товаров	1,25	1,31	1,37	1,29	1,33	1,29	1,307

* Таблица составлена и рассчитана автором по данным Госкомитета Азербайджанской Республики по статистике за соответствующие годы [4].

жану — с 0,02% до 0,03%. Соответственно за данный период увеличился внешнеторговый оборот на душу населения Германии с 12,5 евро до 19,5 евро, а по Азербайджану — с 109,3 евро до 168,7 евро. Соотношение последнего показателя также увеличилось с 0,114 до 0,115.

В случае, когда экспорт стран в основном представляется товарами энергетического сектора и сырья, а импорт — товарами готовых изделий, могут быть использованы прогнозные регрессивные модели следующего типа [3]:

$$O_3 = K_1 C_{re}^{k_1} \cdot V^{k_2},$$

$$C_T = K_2 C_{ru}^{k_3} \cdot V^{k_4},$$

где O_3 — сумма экспорта товара; $C_{re}^{k_1}$ — сопоставимость внутренних и экспортных цен;

V — экспортно-ориентированная валовая продукция обрабатывающей промышленности; C_T — сумма импорта товара; $C_{ru}^{k_3}$ — сопоставимость внутренних и импортных цен; K_1, K_2, K_3, K_4 — параметры регрессионных уравнений.

Следует отметить, что вышеуказанная регрессионная модель в целом отражает состояние внешнеторгового оборота Азербайджана и Германии. Для обоснования данного положения необходимо выявить в структуре внешнеторгового оборота Азербайджана и Германии долю энергетического сектора и сырья, с одной стороны, и готовых изделий — с другой (табл. 6).

Как видно из данных таблицы 6, за период 2008—2013 гг. в экспорте республики удельный вес энергетического сектора (включая сырье) во внешнеторговых связях с Германией увеличился с 0 до 0,986, а готовых

Таблица 8. Исходные параметры динамического ряда товарной структуры экспорта Германии и Азербайджана согласно классификации Международного Стандарта для составления трендовой прогнозной оценки, в % к предыдущему году *

Товарные структуры экспорта	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Средний тренд
Пищевые продукты и живой скот	2,152	4,994	0,432	1,805	0,674	0,574	1,77
Напитки и табак	1,011	1,032	1,113	-	-	-	0,526
Минеральное топливо, смазочные масла	-	-	-	-	1,881	2,155	0,673
Масла животного и растительного происхождения	-	--	-	-	-	-	-
Химическая продукция	-	-	-	0,989	1,261	1,321	0,594
Промышленные товары по видам продукции	-	-	-	-	-	-	-
Транспортное оборудование и машины	--	-	-	-	-	-	-
Готовая продукция	1,04	1,076	0,348	2,906	-	-	0,895
Другие категории товаров	-	-	-	-	-	-	-

* Таблица составлена и рассчитана автором по данным Госкомитета Азербайджанской Республики по статистике за соответствующие годы [4].

изделий — соответственно снизилось с 1,0 до 0,014. В тоже время соотношение готовых изделий в обороте импорта республики увеличилось с 0,655 до 0,889.

Учитывая полученные данные, можно в целом составить прогнозную регрессионную модель внешнеторгового оборота Азербайджана и Германии:

$O_3 = K_1 \cdot 0,986^{k_1} \cdot 951670,1^{k_2}$ (оборот энергетического сектора);

$C_T = K_2 \cdot 0,889^{k_3} \cdot 1206000,0^{k_4}$ (оборот готовых изделий).

Таким образом, используя данную прогнозную регрессионную модель внешнеторгового оборота Азербайджана и Германии, можно дать прогнозную оценку соотношения энергетического сектора (включая сырье) и готовой продукции, как в экспорте, так и импорте товаров двух стран.

III. Однако, для более глубокого исследования в сфере прогнозирования экспортно-импортных операций следует рассмотреть их товарную структуру и дать им прогнозную оценку. Для этого необходимо выявить исходные параметры динамического ряда прогнозирования товарной структуры экспорта и импорта по системе международных стандартов торговли. Чтобы составить динамические ряды по товарной структуре экспорта и импорта, нужны относительные показатели, на базе которого составляются трендовые модели и дается прогнозная оценка. Кроме того, вышеуказанные данные приведены в официальных статистических сборниках республики в обобщенных показателях, без ограничения их по отдельным странам.

В настоящее время в официальных статистических сборниках страны приведены данные по товарной структуре с отдельными странами, которые не соответствуют международным стандартам торговли. Поэтому необходимо сделать самостоятельную выборку товарной структуры экспорта и импорта между Азербайджаном и Германией.

В частности, в таблице 7 приведены расчетные исходные параметры динамического ряда товарной структуры импорта Германии и Азербайджана согласно классификации Международного Стандарта Торговли за период 2008—2013 гг. Относительно небольшой трендовый период связан с тем, что за предыдущие годы торгово-экономические связи Азербайджана и Германии были нестабильны.

Следует подчеркнуть, что полученные результаты основывались не на количественные показатели импорта (тонн, штук), а на суммарные показатели в долларах США.

Из таблицы видно, что средние трендовые показатели товарной структуры импорта Германии и Азербайджана сложились следующим образом:

1. Пищевые продукты и живой скот — 1,072, отсюда прогнозная оценка соответственно по годам: 2014 г. — 2,144; 2015 г. — 3,216; 2016 г. — 4,288; 2017 г. — 5,36; 2018 г. — 6,432.

2. Напитки и табак — 0,877, отсюда прогнозная оценка соответственно по годам: 2014 г. — 1,774; 2015 г. — 2,631; 2016 г. — 3,508; 2017 г. — 4,385; 2018 г. — 5,322.

3. Минеральное топливо и смазочные масла — 1,183, отсюда прогнозная оценка соответственно по годам: 2014 г. — 2,366; 2015 г. — 3,549; 2016 г. — 4,732; 2017 г. — 5,915; 2018 г. — 7,098.

4. — Масла животного и растительного происхождения — 1,778, отсюда прогнозная оценка соответственно по годам: 2014 г. — 3,556; 2015 г. — 5,334; 2016 г. — 7,112; 2017 г. — 8,890; 2018 г. — 10,668.

5. Химическая продукция — 2,590, отсюда прогнозная оценка соответственно по годам: 2014 г. — 3,387; 2015 г. — 4,196; 2016 г. — 5,732; 2017 г. — 6,495; 2018 г. — 7,824.

6. Промышленные товары (по видам продукции) — 1,778, отсюда прогнозная оценка соответственно по годам: 2014 г. — 3,556; 2015 г. — 5,334; 2016 г. — 7,112; 2017 г. — 8,890; 2018 г. — 10,668.

7. Машины и транспортные оборудования — 1,560, отсюда прогнозная оценка соответственно по годам: 2014 г. — 3,12; 2015 г. — 4,68; 2016 г. — 6,24; 2017 г. — 7,80; 2018 г. — 9,36.

Далее были получены средние трендовые показатели товарной структуры экспорта Азербайджана и Германии, прогнозная оценка которой сложилась следующим образом (табл. 8).

ВЫВОДЫ

Таким образом, прогнозные оценки внешнеторгового оборота Азербайджана и Германии дали следующие результаты:

— прогнозная оценка, на базе метода "наименьших квадратов", по обороту экспорта между Азербайджаном и Германией (базовая оценка в 2013 г. составила 823 млн долл.) может достичь в 2014 г. — 940,2 млн долл.; 2015 г. — 1009,6; 2016 г. — 1078,9; 2017 г. — 1148,4; 2018 г. — 1217,8 млн долл.;

— соответственно, по обороту импорта между Германией и Азербайджаном (базовая оценка в 2013 г. составила 1356,7 млн долл.) в 2014 г. — 1884,3 млн долл.; 2015 г. — 2033,7; 2016 г. — 2183,1; 2017 — 2332,5; 2018 г. — 2481,9 млн долл.;

— общая прогнозная оценка внешнеторгового оборота между двумя странами (базовая оценка в 2013 г. составила 2179,7 млн долл.) в 2014 г. — 2824,5 млн долл.; 2015 г. — 3043,3; 2016 г. — 3262,0; 2017 — 3480,9; 2018 г. — 3699,7 млн долл.;

— прогнозная оценка на базе гравитационных моделей внешнеторгового оборота Германии с Азербайджаном на ближайшие пять лет по отношению их ВВП составит соответственно 0,0005% и 0,02%;

— что касается прогнозных оценки на базе трендовых моделей, товарной структуры импорта и экспорта, то они подробно определены по каждой товарной группе, средний годовой тренд которых может колебаться с 0,5% до 3,0%.

Литература:

1. Столмов Л.Ф. Рынокведение. — Москва: Экономика, 1983. — 232 с.
2. Anderson, J. E., van Wincoop, E. Gravity with gravitas: a solution to the border puzzle // American Economic Review. — 2003. — Vol. 93. — No. 1. — P. 170—192.
3. Асанович, В.Я. Экономико-математические методы и модели в международных экономических отношениях. Минск.: БГЭУ, 2003. — 99 с.
4. Внешнеторговые связи Азербайджана. Статистический сборник. Баку: Госкомстат Азербайджанской Республики, 2013.

References:

1. Stolmov, L.F. (1983), Rynkovedenie [Market-conduct], Jekonomika, Moskva, Russia.
2. Anderson, J. E. and van Wincoop, E. (2003), "Gravity with gravitas: a solution to the border puzzle", American Economic Review, Vol. 93, No. 1, pp. 170—192.
3. Asanovich, V.Ja. (2003), Jekonomiko-matematicheskie metody i modeli v mezhdunarodnyh jekonomicheskijh otnoshenijah [Economic-mathematical methods and models in international economic relations], BGJeU, Minsk, Belarus.
4. Goskomstat Azerbajdzhanskoj Respubliki (2013), Vneshnetorgovyje svjazi Azerbajdzhana. Statisticheskij sbornik [Foreign trade of Azerbaijan. Statistical publication], Goskomstat Azerbajdzhanskoj Respubliki, Baku, Azerbaijan.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2015 р.

О. О. Стрекаль,
аспірант економічного факультету,
Київський національний університет ім. Т. Шевченка

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА БАЗОВІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ПІДПРИЄМСТВ НАФТОГАЗОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

О. Strekal,
graduate economic faculty of Kyiv national Taras Shevchenko University

THEORETICAL BACKGROUND AND BASIC APPROACHES TO THE ORGANIZATION OF THE STATE FINANCIAL CONTROL OF THE OIL AND GAS SECTOR OF UKRAINE

У статті здійснено дослідження ролі держави в розвитку нафтогазового сектору; підкреслюється особливе значення ефективного управління підприємствами нафтогазового сектору країни. Одним з дієвих інструментів такого управління, на застосування якого держава має право не лише як регулятор нафтогазового ринку, але й як власник нафтогазових підприємств, є організація державного фінансового контролю підприємств нафтогазового сектору. В статті висвітлено теоретичні засади та базові підходи до організації державного фінансового контролю підприємств нафтогазового сектору України, проаналізовано світові тенденції та визначено доцільність застосування певних теоретико-методологічних аспектів даної проблематики в умовах України, охарактеризовано особливості реалізації інструментарію державного фінансового контролю нафтогазових підприємств в умовах розвитку вітчизняного нафтогазового сектору.

The article studies the state's role in the development of the oil and gas sector; a particular importance of effective management of the enterprises in oil and gas sector is emphasized. One of the effective tools of such management is the organization of financial control of the enterprises of oil and gas sector. The state has the right to apply such management not only as a regulator of the oil and gas market but also as the owner of oil and gas enterprises. The article covers the theoretical principles and basic approaches to public financial control of enterprises in oil and gas sector of Ukraine; the world trends are analyzed and the feasibility of certain theoretical and methodological aspects of this problem in terms of Ukraine is determined, the peculiarities of the implementation of instruments of state financial control of oil and gas enterprises in terms of the development of domestic oil and gas sector are described.

Ключові слова: державні нафтогазові підприємства, фінансовий контроль підприємств, нафтогазовий сектор, ринок нафти та газу, державний фінансовий контроль.

Key words: state oil and gas enterprises, financial control of enterprises, oil and gas sector, oil and gas market, state financial control.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Визначення ролі держави в економіці є одним з центральних дослідницьких питань економічної науки. Так, відображаючи зв'язок між теорією фінансів та практикою державного втручання в фінансову діяльність, відомий вчений Дж. Кейнс теоретично довів [4], що механізм ринкової конкуренції за нових умов економічного розвитку не в змозі самостійно, без втручання держави забезпечити ефективне використання головних факторів виробництва й відповідну рівновагу розширеного відтворення. Цим Кейнс протиставив теорію попиту на гроші уявленням значної кількості економістів та вче-

них про внутрішню збалансованість ринкової економіки, та обгрунтував висновок, що гроші активно впливають на мотиви поведінки суб'єкта економіки, в тому числі — держави, як власника певних активів, та їх господарські рішення.

Хоча на даний момент розбіжності між економістами в цьому питанні значно менші ніж кількадесят років тому, чому сприяли і роботи таких класиків, як Дж. Кейнс, і дослідження інших авторитетних науковців [16; 18], проблеми ефективності і формування інструментарію державного впливу на економіку як на макrorівні, так і на рівні підприємств з метою контролю дотримання державних інтересів залишаються предметом дискусії. Важливість цього питання в останні роки було додатково підсилене внаслідок глобальної економічної

кризи, оскільки співвідношення держава-ринок визначає вісь головної суперечки як в дебатах на тему джерел кризових явищ, так і в дискусіях щодо способів протидії їх наслідкам.

Державні нафтогазові підприємства, що входять до складу НАК "Нафтогаз України", що діє на ринку не лише як провідне підприємство нафтогазового сектору країни, але й в якості найбільшого підприємства країни взагалі, визначають ефективність функціонування даного сектору та, в значній мірі — економічну стабільність та розвиток економіки країни через особливу роль компанії енергетичного комплексу в національній економіці, вплив аспекту безпеки і політичного аспекту. Натомість, дотепер невирішеною проблемою є питання форм та методів державного контролю над нафтогазовим сектором.

З проблемою державного контролю нафтогазових підприємств пов'язане питання кадрової політики. Голови і члени правлінь ключових нафтогазових підприємств України переважно виконують свої функції значно менший проміжок часу, ніж триває пересічний інвестиційний цикл, наслідком такої ситуації є недостатня кількість інвестиційних проектів, що фактично реалізовувалися. Іншою проблемою є часто недостатня компетенція призначених державою членів наглядових рад, а часом і членів правлінь державних нафтогазових підприємств. Отже, у випадку нафтогазового сектора України, недостатність використання всього лише стратегії керованого менеджменту показує, що контроль держави має реалізуватися головним чином через юридичні інструменти та інструментарій фінансового контролю, а не лише участь держави у менеджменті державних підприємств сектора.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є огляд і аналіз чинників, що обумовлюють описані вище процеси та узагальнення теоретичних засад та базових підходів до організації державного фінансового контролю підприємств нафтогазового сектору України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, ЯКИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ДАНА СТАТТЯ

Зарубіжні вчені та фахівці інтенсивно досліджують проблеми аналізу процесів руху капіталу підприємств [16; 17] та контролю держави за цим рухом. Проте серед вітчизняних науковців і практиків увага до цих проблем значно менша. Слід відзначити роботи В. Гейця, Г. Задорожного, В. Баліцької, Р. Лисенка, Р. Набоки, С. Науменкової, Т. Смовженко, В. Зінченка як загальнотеоретичне підґрунтя організації державного фінансового менеджменту та фінансового контролю як його функції. В цьому сенсі дослідницька база України, як і більшості країн, що розвиваються, обмежуються лише аналізом процесів формування капіталу [2; 5], тоді як у розвинених країнах приділяється більше уваги більш комплексному формуванню напрямів впливу на процеси формування позичкового та реального капіталу, контролю за його рухом з урахуванням економічних ризиків [16; 17; 18]. Ініціатором досліджень у цій сфері є МВФ та група Світового банку [6; 12].

Варто відзначити, що як в теоретичному, так і в методологічному плані держава має у розпорядженні багато знарядь реалізації поставлених перед нею завдань, і про це свідчать роботи провідних науковців з питань державного фінансового менеджменту та контролю. Проте у сучасній економічній науці обговорюється перш за все специфіка і дієвість фіскальних (податки, субсидії), кадрових (призначення керівництва та оцінка ефективності його рішень), а також регульовальних (за-

борони і накази) інструментів, натомість питання дотримання контролю державних інтересів у процесі виходу державної власності її використання знаходяться на другому плані [15].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

З кінця II світової війни аж до початку 80-х років XX століття, як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються, зростало значення господарських функцій держави, що було обумовлене перш за все досвідом Великої Кризи тридцятих років XX ст., розвитком кейнсіанства як доктрини, домінуючої в економічних науках, а також діями, пов'язаними з відбудовою економіки після II світової війни [18]. У двох останніх декадах XX ст. наступила відчутна зміна, головними причинами якої були:

- розповсюдження неоліберальної доктрини господарської політики значної частини країн світу (Вашингтонський консенсус), що акцентує увагу на неефективності державних (гіпертрофія працевлаштування, низька інноваційність тощо) підприємств;

- зміни в глобальній економіці, пов'язані із занепадом соціалістичних систем, в яких держава відігравала домінуючу роль, однаково як у сфері регулювання, так і як головний власник активів.

Наслідком цих змін було істотне зменшення сфери державного етатизму (від фр. Etat — держава, — напрям політичної думки, який розглядає державу як найвищий результат і мету суспільного розвитку), що виявлялось у відступленні урядів від функції володіння та контролю власності у багатьох країнах світу, в першу чергу — розвинутих [17].

На думку дослідників [10], в останні роки зростало і далі збільшуватиметься значення підприємств в окремих економіках країн. Причини цього дослідники вбачають в змінах у глобальній структурі економіки, які відбувались в останні роки, а також в змінах у сфері управління державними підприємствами і власницькому нагляду та контролі держави над ними.

Однією з найважливіших актуальних розробок на тему державних підприємств є рапорт ОЕСР "The Size and Composition of the SOE Sector in OECF Countries", що досліджує 27 з 34 країна-учасників. Сумарні результати вказують на те, що в країнах ОЕСР в державних (із стовідсотковими або мажоритарними внесками держави) працевлаштованих підприємствах працює разом понад 6 млн осіб, а вартість цих компаній наближена до 2 трлн доларів. Якби вищезгадані дані враховували підприємства, в яких держава має не мажоритарну участь, але достатню для виконання ефективного контролю, то ці цифри потрібно збільшити відповідно про близько 3 млн осіб і 1 трлн доларів. У розробці була також проаналізована галузева структура державних підприємств. Половину з них можна зарахувати до так званих мережевих (транспорт і енергетика) секторів, велика участь (чверть) — фінансових. Отже, можна стверджувати, що державні підприємства особливо присутні в секторах економіки з великим значенням для економіки в цілому [9].

Про роль, яку відіграють державні підприємства в сфері видобування та розподілу природних ресурсів, найкраще може свідчити факт, що вони контролюють 3/4 світових резервів нафти та газу [8, р. 9; 14]. У 2007 році The Financial Times, посилаючись на класичне визначення, введене Enrico Mattei, як "сім нових сестер" визначив великі нафтохімічні концерни — арабський Saudi Aramco, російський Газпром, китайське CNPC, іранське NIOC, венесуельське PDVSA, бразильський Petrobras і малайзійський Petronas. Тільки ці сім підприємств (всі з них — державні) контролюють третину світового видобутку нафти і природного газу а також третину світових резервів цих запасів.

Таблиця 1. Кількість державних підприємств у рейтингу Fortune Global 500 за галузями

Галузі економіки	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Банківська сфера	10	11	10	11	15	18	15	16	17	16
Інвестування	1	2	2	2	5	6	8	10	13	15
Телекомунікації і транспорт	11	9	10	9	9	8	10	10	12	12
Будівництво		3	3	5	5	5	8	9	10	9
Нафта і газ	12	14	15	13	15	15	17	17	18	18
Послуги соціального значення	10	10	8	8	9	10	10	12	12	12

Джерело: власна розробка на підставі даних Fortune Global 500 [11].

Міжнародне Енергетичне Агентство оцінює, що в найближчі 25 років 90% приросту виробництва нафти на світі походить з Близького Сходу і Північної Африки, збільшуючи участь ОПЕК у валовій продукції до більш ніж 50% в 2035 р. Поточна ситуація є результатом прогресуючого в ХХ ст. процесу націоналізації сировинних запасів, розпочатої в Мексиці в 30 роках., продовжуваної на Близькому Сході в 70 роках. Нині цей процес має свій вираз в діях влади, наприклад, у Венесуелі та Росії.

Аргументом щодо тези про зростаюче значення державних підприємств в сфері нафти та газу в останніх роки може бути аналіз Fortune Global 500 (табл. 1).

Згідно з даними Світового Банку ("Held bi the Visible. Hand The Challenge of SOE Corporate Governance Emerging Markets"), значення державних підприємств у країнах, що розвиваються, обумовлене їх використанням в ключових для економіки цих країн галузях [13]. Цей випадок є актуальним для прикладу України. Участь державних підприємств в економіках цих країн диференційована. Вклад до формування ВВП (за виключенням фінсектора) вагається від близько 30% (Китай, Бразилія, В'єтнам) до кільканадцяти (12% — Сінгапур, 13,1% — Індія, 14% — Туреччина), або навіть до 2—3% (Індонезія, Мексика) [15; 16].

Зміни, які ставалися в Україні в секторах нафти і газу впродовж минулих двадцяти років, були у величезній мірі ефектом політики держави, яка, попри виконання регуляторної функції, залишалась власником або співвласником практично всіх найважливіших суб'єктів, діючих в цій галузі. На жаль, крім утримування під контролем всіх необхідних інструментів, українська держава не була здатна виробити і послідовно реалізовувати довгострокову стратегію розвитку даного сектору, яка дієво підтримувала б розвиток державних підприємств, дбаючи водночас про інтереси споживачів і інших секторів економіки, гарантувала енергетичну безпеку, виконання зростаючих вимог конкурентного середовища, а також контролювати реалізацію даної стратегії.

Створення систем фінансового контролю державних підприємств, що мають значення для забезпечення стабільності функціонування та розвитку економіки країни, є частиною політики державного регулювання та контролю розвинутих країн, спрямованої на підвищення відкритості і прозорості діяльності державних підприємств та інформування керівництва підприємств щодо можливості впливу на них потенційних ризиків.

Характеризуючи значення державних нафтогазових підприємств в економіці України, слід виходити з наступних критеріїв:

- структура сектора державних нафтогазових підприємств, їх присутність в стратегічних галузях, зокрема — нафтогазовому секторі;
- кількісна участь державних нафтогазових підприємств в економіці;
- величина самих підприємств тощо.

У процесі управління фінансами нафтогазових підприємств України на рівні держави проведення державного фінансового

контролю дозволяє забезпечити інтереси і права як держави і підприємств у її власності, так і усіх інших економічних суб'єктів.

Державний фінансовий контроль нафтогазових підприємств призначений для реалізації фінансової політики держави, створення умов для фінансової стабілізації і є контролем законодавчих і виконавчих органів влади усіх рівнів, а також спеціально створених установ за фінансовою діяльністю цих підприємств із застосуванням особливих методів. Він включає наступні етапи (рис. 1).

Важливу роль в здійсненні фінансового контролю відіграє організація бухгалтерського, податкового і бюджетного обліку. Фінансовий контроль з боку держави недержавних підприємств нафтогазової сфери зачіпає [1; 5]:

- якість виконання грошових зобов'язань перед державою, включаючи податки і інші обов'язкові платежі;

- дотримання законності і доцільності при витраті виділених бюджетних субсидій і кредитів;

- правил організації грошових розрахунків;

- правил ведення обліку і звітності.

Фінансовий контроль за діяльністю державних нафтогазових підприємств включає окрім вищевказаного переліку контроль з боку держави як головного акціонера і внутрішній контроль [3; 7]:

- контроль використання грошових ресурсів (власних, позикових і залучених);

- аналіз і контроль фінансових результатів;

- контроль правильності і достовірності фінансової звітності;

- контроль фінансового стану і ліквідності.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДАНОЇ ТЕМИ

Державний фінансовий контроль нафтогазових підприємств призначений для реалізації фінансової по-

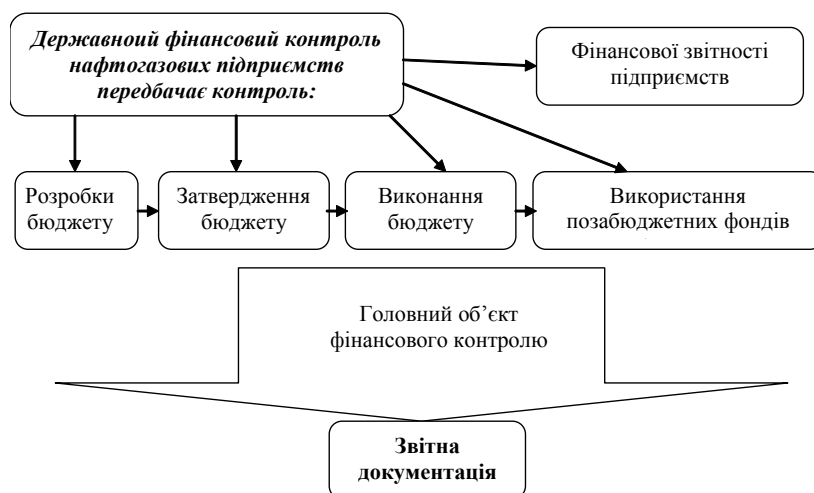

Рис. 1. Етапи здійснення та об'єкти державного фінансового контролю нафтогазових підприємств

Джерело: розроблено автором.

літики держави та в умовах ринкових трансформацій, що відбуваються в Україні, та, зокрема, в нафтогазовому секторі країни, проблемна сфера використання його інструментарію повинна все більше змінюватись від контролю фінансових результатів у бік контролю з метою запобігання проблем. Як наслідок, повинен поглиблюватись аналіз доцільності і економічної ефективності витрачання ресурсів нафтогазових підприємств при затвердженні проектів державного бюджету і позабюджетних фондів.

Таким чином, державний фінансовий контроль у сучасних умовах стає важливим елементом системи управління фінансами нафтогазових підприємств України, що дозволяє порівняти фактичний фінансовий результат з прогнозованим, аналізувати і усунути причини виявленої невідповідності, сформулювати шляхи зниження витрат і поліпшення методів фінансового прогнозування на підприємстві. В статті висвітлено теоретичні засади та базові підходи до організації державного фінансового контролю підприємств нафтогазового сектору України, визначено доцільність застосування певних теоретико-методологічних аспектів даної проблематики в умовах України, охарактеризовано особливості реалізації інструментарію державного фінансового контролю нафтогазових підприємств в умовах розвитку вітчизняного нафтогазового сектору.

Література:

1. Андрійко О.Ф. Державний контроль: теорія і практика / О.Ф. Андрійко. — К.: Національна Академія наук України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Відділ проблем державного управління і адміністративного права, 1999. — 23 с.
2. Білик М.Д. Фінансові проблеми державних підприємств / М.Д. Білик // Фінанси України. — 2004. — № 6. — С. 70—82.
3. Дрозд І.К. Державний фінансовий контроль / І.К. Дрозд, В.О. Шевчук. — К.: ТОВ "Імекс — ЛТД", 2007. — 304 с.
4. Кейнс Дж. М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей / Дж.М. Кейнс. — К.: АУБ, 1999. — 189 с.
5. Мотриченко В.М. Сфери діяльності та функції державних підприємств / В.М. Мотриченко // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 5(71). — С. 120—127.
6. Перспективи розвитку мирової економіки: Європа. — Вашингтон: Міжнарод. валют. фонд, 2007. — 63 с.
7. Удовицька Є. А. Комерціалізації державних промислових підприємств: теорія і практика / Є.А. Удовицька // Економіка та держава. — 2006. — № 4. — С. 73—74.
8. Bremmer I. The end of the free market. Who wins the kip'яtok between states and corporations? Portfolio. — New York, 2010.
9. Christiansen H. The Size and Composition of the SOE Sector in OECD Countries, OECD 2011, s. 5. P. Kowalski i in., State-Owned Enterprises: Trade Effects and Policy Implications, OECD Trade Policy Paper, No. 147, OECD Publishing 2013.
10. Flores-Macias F., Musacchio A. The Return of State-Owned Enterprises, "Harvard International Review", <http://hir.harvard.edu/the-return-of-state-owned-enterprises>
11. Fortune Global 500 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://fortune.com/global500/>
12. Global Financial Stability Report. Containing Systemic Risks and Restoring Financial Soundness. — Washington: International Monetary Fund. — April 2008. — 192 p.
13. Held by visible hand. The challenge of SOE corporate governance for emerging markets, World Bank 2006.
14. Hoyos C. The new Seven Sisters: oil and gas giants dwarf rivals, "The Financial Times" 2007, March 27.

15. Indicators of Product Market Regulation (PMR), <http://stats.oecd.org/>

16. Lazzarini S. G., Musacchio A., Leviathan in business: varieties of state capitalism and their implications for economic performance, Working Paper, Harvard Business School, 2012.

17. Por. A. O. Hirschman, Shifting involvements: Private interest and public action, Princeton University Press, New Jersey 1982. — P. 3—4.

18. Toninelli P.A., The rise and fall of public enterprise: The Framework, The rise and fall of state-owned enterprise in the Western world, P.A. Toninelli (red.). — Cambridge University Press, Cambridge, 2000. — P. 18—20.

References:

1. Andrew, A. F. (1999), Derzhavnyy kontrol': teoriya i praktyka [State control: theory and practice], Natsional'na Akademiya nauk Ukrainy, Instytut derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho. Viddil problem derzhavnoho upravlinnya i administratyvnoho prava, p. 23.
2. Bilyk, N. D. (2004), "Financial problems of public enterprises", Finansy Ukrainy, Kiev, no. 6, pp. 70—82.
3. Drozd, I. K. (2007), Derzhavnyy finansovyy kontrol' [State financial control], Kiev, TOV "Imeks — LTD", p. 304.
4. Keynes, J. M. (1999), Traktat pro hroshovu reformu. Zahal'na teoriya zaynyatosti, protsenta ta hroshey [A treatise on monetary reform. The General theory of employment, interest and money], Kiev, AUB, p. 189.
5. Motrichenko, V. M. (2007), "The scope and functions of public enterprises", Aktual'ni problemy ekonomiky, no. 5 (71), pp. 120—127.
6. Perspektivy razvitija mirovoj jekonomiki: Evropa. — Vashington (2007), [Prospects for the global economy: Europe. — Washington], Mezhdunar. valjut. Fond, p. 63.
7. Udovytka, E. A. (2006), "Commercialization of state-owned enterprises: theory and practice", Ekonomika ta derzhava, no. 4, pp. 73—74
8. Bremmer, I. (2010), The end of the free market. Who wins the kip'яtok between states and corporations?, Portfolio, New York.
9. Christiansen, H. (2013), The Size and Composition of the SOE Sector in OECD Countries, OECD 2011, s. 5. P. Kowalski i in., State-Owned Enterprises: Trade Effects and Policy Implications, OECD Trade Policy Paper, no. 147, OECD Publishing.
10. Flores-Macias, F. Musacchio, A. The Return of State-Owned Enterprises, "Harvard International Review", available at: <http://hir.harvard.edu/the-return-of-state-owned-enterprises>
11. Fortune Global 500, available at: <http://fortune.com/global500/>
12. Global Financial Stability Report. Containing Systemic Risks and Restoring Financial Soundness (2008), Washington: International Monetary Fund, 192 p.
13. Held by visible hand. The challenge of SOE corporate governance for emerging markets (2006), World Bank.
14. Hoyos, C. (2007), The new Seven Sisters: oil and gas giants dwarf rivals, "The Financial Times".
15. Indicators of Product Market Regulation (PMR), available at: <http://stats.oecd.org/>
16. Lazzarini, S. G. Musacchio, A. (2012), Leviathan in business: varieties of state capitalism and their implications for economic performance, Working Paper, Harvard Business School.
17. Por, A. O. (1982), Hirschman, Shifting involvements: Private interest and public action, Princeton University Press, New Jersey, pp. 3—4.
18. Toninelli, P.A. (2000), The rise and fall of public enterprise: The Framework, The rise and fall of state-owned enterprise in the Western world, P.A. Toninelli (red.), Cambridge University Press, Cambridge, pp. 18—20.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2015 р.

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОМПАНІЙ ЗІ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

V. Zaderey,

student, Taras Shevchenko National University of Kyiv

FEATURES OF INVESTMENT ACTIVITY OF LIFE INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню інвестиційної діяльності компаній зі страхування життя в Україні. Розглянуто особливості здійснення інвестиційної діяльності компаніями зі страхування життя, надано рекомендації щодо усунення негативних тенденцій та явищ, які спостерігаються на страховому ринку та пропозиції щодо формування передумов активізації інвестиційної діяльності страхових компаній України. З'ясовано загальні обмеження для компаній зі страхування життя, дотримання яких є необхідною умовою у процесі здійснення інвестиційної діяльності страховика. Визначено, що критерієм відбору активів до інвестиційного портфеля є можливість дотримання усіх принципів інвестиційної діяльності страховика — диверсифікації, повернення, прибутковості та ліквідності. З метою оптимізації інвестиційного портфеля проаналізовано структуру інвестиційного портфеля страхової компанії на страховому ринку України.

The article is devoted to investigation on investment activity of life insurance companies in Ukraine. Peculiarities of investment activity of life insurance companies, problems of the insurance market development, ways of improving of conducting investment activity on the insurance market are considered in the article. General restrictions for the life insurance company, compliance with which is a requirement in the investment activities of the insurer are studied. Determined that criterion for selection of assets to the investment portfolio is the ability to comply with all principles of investment activity of insurer — diversification return, profitability and liquidity. The ways of optimization of investment activity of insurance company that considering limits established by the state to diversify its assets are determined.

Ключові слова: фінансовий ринок, компанії зі страхування життя, інвестиційна діяльність, інвестиційний портфель.

Key words: financial market, insurance companies, investment activity, investment portfolio.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Концентрація страховими організаціями значних фінансових ресурсів перетворює страхування у важливий фактор розвитку економіки шляхом активної інвестиційної політики. Страхові компанії перетворюють пасивні кошти, отримані від різних страхувальників в активний капітал, що діє на ринку. У процесі здійснення своєї діяльності вони залучають кошти в якості внесків клієнтів, які згодом трансформуються в страхові резерви, які є гарантією виплати відшкодування в результаті виникнення страхового випадку. Таким чином, з моменту надходження цих коштів у страхову компанію до моменту виплати відшкодування, такі ресурси залишаються тимчасово вільними, що призводить до потреби формування ними інвестиційного портфеля. На сьогодні в Україні недостатність внутрішнього капіталу є серйозною проблемою, тому збільшення обсягу інвестиційних можливостей вітчизняних страховиків є одним із най-

важливіших чинників, які впливають на збільшення економічного ефекту від страхування. Володіючи значними фінансовими ресурсами, страхові компанії можуть надати свої грошові фонди для реалізації найрізноманітніших проектів загальнодержавного значення, забезпечуючи цим самим значне фінансування пріоритетних галузей національної економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Інвестиційна діяльність стала невід'ємною частиною страхового бізнесу і це відзначають у своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Базилевич, З. Ватаманюк, Е. Жуков, О. Заруба, Ю. Кравченко, Б. Міркін, А. Правдивцев, О. Ромащенко, В. Суторміна, Н. Ткаченко, Ф. Фабоцці, Т. Шульга та ін. Низка вчених досліджують інвестиційні можливості страхових компаній: В.М. Фурман комплексно дослідив і оцінив ризики в інвестиційній та фінансовій діяльності страхових компаній.

Таблиця 1. Особливості інвестиційної діяльності компаній зі страхування життя

Параметр	Особливість
Строковість	Тривалі терміни договорів утворюють довгострокові інвестиційні процеси
Прибутковість	Необхідне одержання стабільного доходу, адже прибуток враховується при визначенні страхової премії
Ліквідність	Потреба коштів покривається за рахунок узгодження термінів виплат із термінами інвестування
Інфляційні процеси	Необхідно враховувати, адже договори довгострокові
Обсяг інвестування	Значний, зростає за рахунок капіталізації
Узгодження термінів виплат	Визначені у договорах страхування

Джерело: побудовано автором на основі [4].

І. Майданченко на основі фінансової звітності страхових компаній аналізує структуру страхових резервів та причини нерозвиненості реального інвестування у сфері страхових відносин. Німецькі дослідники Рікардо Джуччі, Фолькер Хенке досліджують структуру активів українських страхових компаній та дають рекомендації для удосконалення економічної політики держави щодо ринку страхових послуг.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення основних аспектів здійснення інвестиційної діяльності страховими компаніями та факторів оптимізації формування ефективного інвестиційного портфеля.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розмір статутного капіталу, необхідний при створенні компанії зі страхування життя в Україні, з 17 травня 2013 року підвищився з 1,5 млн євро (в еквіваленті) до 10 млн євро. Відповідно до Закону "Про страхування" ця норма вступила в дію через 5 років після входження України до СОТ.

Дані вимоги ввелися для того, щоб вирівняти вимоги до філій та представництв закордонних страхових компаній, які можуть бути відкриті в Україні з 17 травня 2013 року і не поширюватися на страхові компанії зі страхування життя, які були засновані раніше [7].

Нормативно-правовими актами визначено також основні категорії активів для представлення страхових резервів страховими компаніями, окремо для тих, що займаються страхуванням життя та страхуванням іншим, ніж страхування життя. Відповідно до міжнародних директив щодо нагляду за інвестиційною діяльністю страховиків встановлюються кількісні співвідношення цих категорій активів у портфелі вкладень страхових компаній.

Для математичних резервів беруться в покриття такі форми інвестицій і в таких обсягах:

— банківські вклади та депозити — не більше 50 % загального обсягу математичних резервів (не більше 10 % — в одному банку);

— грошові кошти на розрахункових рахунках — не більше 10 та 5 % загального обсягу резервних коштів страховиків відповідно для страхування життя;

— акції та облигації — не більше 40 та 50 % коштів, що беруться в покриття відповідно резервів зі страхування життя, в:

— акції та облигації українських емітентів — для компаній зі страхування життя не більше 30 % загального обсягу вкладень в акції і 40 % загального обсягу вкладень в облигації та не більше 5 % — в акції одного емітента і не більше 10 % — в облигації одного емітента;

— цінні папери, в тому числі акції та облигації іноземних емітентів та іноземних держав, не більше 20 % обсягу математичних резервів;

— іпотечні цінні папери (сертифікати) — не більше 10 % обсягу коштів, що беруться в покриття математичних резервів без обмеження за обсягом вкладень в іпотечні цінні папери одного емітента;

— нерухоме майно — не більше 20 % загального обсягу математичних резервів (не більше

5 % — в один об'єкт нерухомості);

— державні цінні папери — не більше 50 % математичних резервів;

— права вимог до перестраховиків — не більше 40 % загального обсягу математичних резервів;

— банківські метали — не більше 10 % загального обсягу коштів, що беруться в покриття страхових резервів зі страхування життя;

— кредити страхувальникам — не більше 10 % загального обсягу математичних резервів [6].

В Україні ринок страхових послуг під впливом низки внутрішніх і зовнішніх чинників зазнає кількісних та якісних змін. Так, у 2014 було функціонувало 57 компаній зі страхування життя. Незважаючи на значну кількість компаній, фактично на ринку компаній зі страхування життя основну частку валових страхових премій акумулюють 33,1% всіх компаній зі страхування життя [1].

У структурі ВВП станом на кінець 2014 р. частка страхування в середньому складала 6—10% та спостерігалася тенденція до зростання. Але питома вага страхування у загальній вартості товарів, робіт, послуг, що надані в Україні, є незначною, а тому ступінь впливу страхових компаній на функціонування національної економіки залишається невисоким. Особливо це проявляється при дослідженні впливу інвестиційної діяльності страховиків на стан української економіки. Так, з усієї сукупності страхових організацій лише невелика їхня частина має ретельно сплановану інвестиційну політику. За висновками експертів, в Україні компанії зі страхування життя пріоритетним вважають поєднання страхової та інвестиційної діяльності [2].

На протигагу вітчизняному страховому ринку, на ринку страхових послуг розвинених країн компанії зі страхування життя активно використовують власний інвестиційний потенціал, перетворюючи пасивні кошти, отримані від реалізації полісів, в активний капітал, що

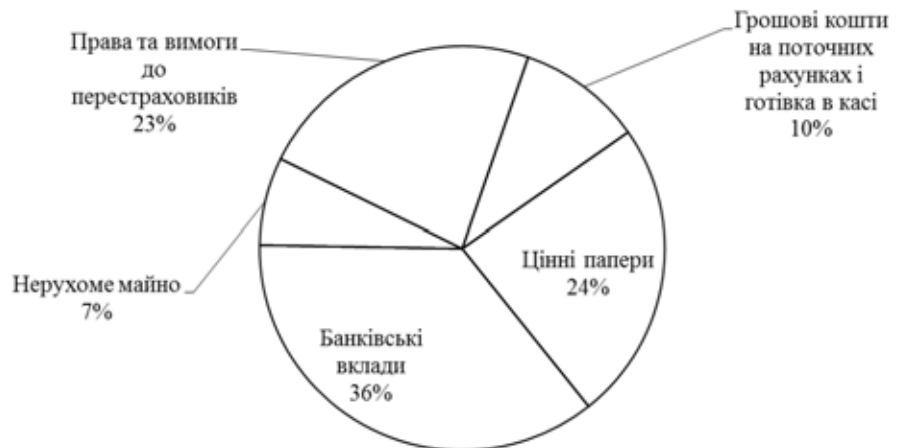

Рис. 1. Структура активів, якими представлено кошти страхових резервів компаній зі страхування життя в Україні у 2014 році

Джерело: побудовано автором на основі [4].

Таблиця 2. Показники діяльності компаній зі страхування життя в Україні за 2010–2014 рр., млн грн.

Показник	Рік				
	2010	2011	2012	2013	2014
Компаній зі страхування життя	62	64	64	62	57
Активи	3722,48	4629,07	5331,19	5043,47	6861,63
Страхові премії	905,39	1322,37	1809,54	2476,68	1965,97
Страхові виплати	66,68	72,61	91,54	149,19	193,41
Страхові резерви	2130,71	2611,67	3148,79	3571,79	5028,85
Інвестиційний дохід	136,12	155,35	230,18	323,07	350,52

Джерело: побудовано автором на основі [4].

обертається на ринку, а це, у свою чергу, значно збільшує фінансові можливості страховиків, забезпечує їх додатковими ресурсами, сприяє розширенню асортименту послуг і залученню нових клієнтів [3].

Зокрема компанії зі страхування життя мають унікальні можливості для мобілізації довгострокових ресурсів. Це пов'язано з тим, що договори страхування життя переважно укладаються на 5, 10, 20, 30 років, а обов'язки з виплати страхувальникам, як правило, значно віддалені в часі і піддаються досить точному прогнозуванню (табл. 1).

Аналізуючи структуру активів компаній зі страхування життя, якими представлені кошти страхових резервів, можна зазначити, що найбільшу питому вагу на кінець 2014 р. мають банківські вклади — 36% та цінні папери — 24%, з них акції — 12% (рис. 1).

Так, порівнюючи з 2013 роком, обсяг коштів у банківських вкладах зріс на 16,5%; на 30,8% збільшились обсяги коштів, представлені як права вимоги до перестраховиків; на 4,7% зменшились обсяги коштів, вкладені в акції, та майже на 80% збільшились обсяги коштів, вкладені в цінні папери, що ремітуються державою. Найменш поширеними інструментами інвестування є іпотечні сертифікати, облігації, банківські метали, кредити страхувальникам, інвестиції в економіку, визначені Кабінетом Міністрів України.

Однією з причин низької активності страхових компаній у ролі інвесторів є незначні обсяги статутних капіталів, активів і страхових резервів. Страховики не акумулюють вагомих обсягів інвестиційних ресурсів для процесів розширеного відтворення, зростання економіки країни та добробуту громадян. Нині у конкуренції із залученням фінансових ресурсів страховий ринок значно поступається банківській системі, хоча залишається найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків. Також стримують розви-

ток інвестиційної діяльності страхових організацій низька привабливість набору інвестиційних інструментів та обмеженість їх вибору; недосконалість фінансового законодавства; нерозвиненість фондового ринку, ринку нерухомості; відсутність інвестиційної стратегії та досвідченого персоналу в страхових компаніях; відносно низька капіталізація страхового [2].

Серед чинників, які протягом 2014 р. мали негативний вплив на інвестиційну діяльність страхових компаній в Україні, можна зазначити: замороження банківських депозитів учасників фінансового ринку у проблемних банках і зниження ринкової вартості фінансових інструментів.

Можливість страховиків реалізовувати свій інвестиційний потенціал напряму залежить від загального рівня розвитку страхового ринку. Ринок страхових послуг залишається найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків. Окреслимо основні показники зміни страхового ринку України за 2010–2014 рр. у таблиці 2.

За останній рік кількість компаній зі страхування життя зменшилася з 62 до 57. Але активи страхових компаній збільшилися майже на 3 млрд грн. До 2013 року обсяг страхових премій постійно збільшувався, але у 2014 знизився приблизно на 20%. Страхові виплати продовжують зростати на 50 млн грн. щороку, починаючи з 2012 року. У 2014 році цей показник збільшився утричі в порівнянні з 2010 роком.

Кожен із показників у період з 2010 по 2014 рік постійно збільшувався в абсолютному значенні в порівнянні з попереднім роком. Лише активи компаній зі страхування життя в Україні у 2013 році були меншими ніж у 2012 та інвестиційний дохід компаній зі страхування життя у 2013 був нижчим, ніж у 2014 році.

Компанії зі страхування життя продовжують нарощувати свої резерви і у 2014 році обсяг страхових резервів майже зрівнявся з обсягом активів компаній зі страхування життя за 2013 р. Незважаючи на те що обсяг страхових резервів за останній рік зріс майже на 50% — інвестиційний дохід компаній зі страхування життя виріс лише на 10%, або на 2 млн грн. (рис. 2).

Незважаючи на те, що активи компаній зі страхування життя у 2013 році зменшилися в порівнянні з 2012 роком — страхові резерви компаній збільшувалися, відповідно ріс й інвестиційний дохід. У 2014 році спостерігається різке підвищення вартості активів і страхо-

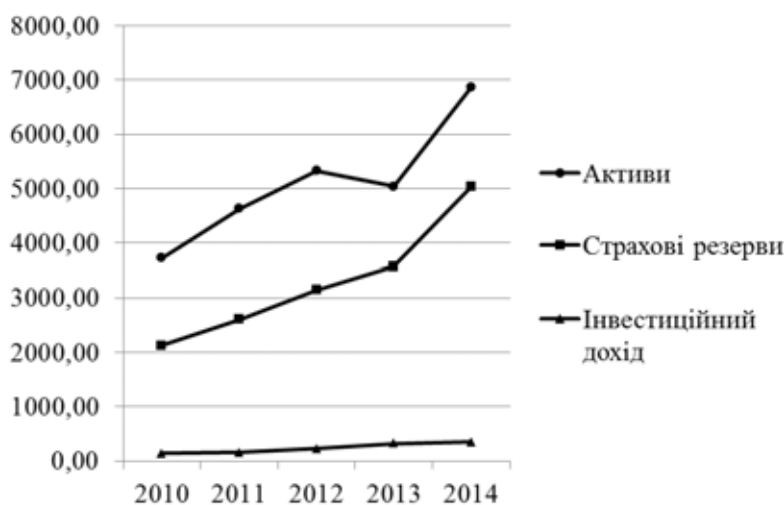

Рис. 2. Динаміка росту основних показників діяльності компаній зі страхування життя в Україні за 2010–2014 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [4].

Таблиця 3. Структура активів компаній зі страхування життя в Україні за 2010–2014 рр., %

Види активів	Рік				
	2010	2011	2012	2013	2014
Грошові кошти на поточних рахунках	6,4	6,4	7,2	5,3	7,9
Акції	25,0	23,3	27,3	25,1	29,8
Банківські метали	0,4	0,3	0,2	0,1	0,3
Нерухоме майно	8,4	7,9	7,2	6,0	7,2
Банківські депозити	40,2	39,4	43,7	49,0	37,5
Облігації	2,3	2,4	2,7	3,1	2,3
Іпотечні сертифікати	0,1	0,2	0,3	0,4	0,5
Цінні папери, що емітуються державою	3,7	5,5	5,1	6,7	8,8
Права вимоги до перестраховиків	12,9	14,2	5,8	4,0	5,3
Інвестиції в економіку України за напрямками визначеними КМУ	0,3	0,3	0,3	0,3	0,1
Інші активи	0,3	0,1	0,2	0,0	0,1
Разом	100	100	100	100	100

Джерело: побудовано автором на основі [4].

вих резервів компаній зі страхування життя, проте інвестиційний дохід цих компаній виріс не так стрімко. На нашу думку, таке стрімке зростання страхових резервів компаній зі страхування життя не може не відбитися на інвестиційному доході компанії. І у наступних періодах інвестиційних доходів цих компаній різко зросте.

Інвестиційна діяльність компаній зі страхування життя в Україні нині є перспективним видом діяльності. У відповідності з вітчизняним законодавством основними об'єктами інвестування компаній зі страхування життя є банківські депозити, нерухомість, цінні папери, прями інвестиції за напрямками, затвердженими Кабінетом Міністрів України.

Розглянемо детальніше структуру розміщення активів страхових компаній в Україні (табл. 3).

Вітчизняні компанії зі страхування життя при здійсненні інвестиційної діяльності розміщують близько 40% вільних грошових коштів у банківських вкладах та металах. З огляду на сучасний рівень розвитку фінансового ринку України депозити залишаються найбільш інвестиційно привабливим фінансовим інструментом для страхових компаній.

Незважаючи на переваги інвестування у банківські вклади, останніми роками виникла тенденція до зменшення їх питомої ваги в структурі інвестиційних портфельів компаній зі страхування життя унаслідок падіння відсоткових ставок та постійних кризових явищ у банківській системі. Так, за підсумками 2014 року більше, ніж 40% активів страхових компаній зосереджено в цінних паперах (акціях, облігаціях, іпотечних сертифікатах та цінних паперах, що емітуються державою).

ВИСНОВОК

Таким чином, потрібно дотримуватися законодавчих обмежень щодо сум страхових резервів та їх розподілу при розміщенні грошових коштів. Так забезпечується стабільність страхового ринку та захист страхувальників від втрат у результаті невиконання страховими організаціями своїх зобов'язань. Досвід функціонування вітчизняних компаній зі страхування життя засвідчує недостатню активність у сфері управління активами компанії. Вплив компаній зі страхування життя на функціонування національної економіки є незначним. Водночас слід зазначити, що останніми роками відбувається поступове нарощення обсягів операцій з професійного управління активами страхових компаній.

Література:

1. Балюк Т.М. Особливості інвестиційної діяльності страхових компаній у розвинених країнах // Дослідження міжнародної економіки: Збірник наукових праць. — 2011. — № 2 (67). — С. 209—223.
2. Інвестиційна діяльність страхових компаній [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України: [сайт]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/739/>
3. Нестерова Д.С. Інвестиційна діяльність компаній зі страхування життя // Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України. — 2013. — С. 15—17.
4. Основні показники ринку страхування життя в Україні [Електронний ресурс] // Forinsurer: [сайт]. — Режим доступу: <http://www.forinsurer.com/UA/uk/Services/Tax/Transfer-pricing-and-tax-effective-supply-chain-management/Articles-on-transfer-pricing>

5. Податковий кодекс України: за станом на 15 червня 2014 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР) — офіційне видання. — К., 2010.

6. Постанова КМУ "Щодо розміщення страхових резервів" від 23 жовтня 2013 р. № 865-р. [Електронний ресурс] // Міністерство доходів і зборів [сайт]. — Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/postanovi-kabinetu-ministr/62892.html>

7. Проект Закону "Про страхування" № 4527 від 24.03.2014" [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50367

8. Розпорядження КМУ "Про перелік офшорних зон". — 2011. — № 143р. [Електронний ресурс] // Законодавство України: [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/143-2011-%D1%80>

References:

1. Baliuk, T.M. (2011), "Features of investment activity of insurance companies in the expansion countries", *Doslidzhennia mizhnarodnoi ekonomiky: Zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 2, pp. 209—223.
2. Investment activity of insurance companies (2013), "Government regulation of transfer pricing in Ukraine as a means of combating capital flight" available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/739/>
3. Nesterova, D.S. (2013), "Investment activity of life insurance companies", *Svitovi tendentsii ta perspektivy rozvytku finansovoi systemy Ukrainy* [Global trends and prospects of Ukraine's financial system], National University, Kyiv, Ukraine, pp. 15—17.
4. The official site of Forinsurer (2013), "Main indicators of life insurance market in Ukraine", <http://www.forinsurer.com/UA/uk/Services/Tax/Transfer-pricing-and-tax-effective-supply-chain-management/Articles-on-transfer-pricing> (Accessed 15 April 2013).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), *The tax code of Ukraine, Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)* — ofitsijne vydannia, K., 2010 (Accessed 15 June 2014).
6. The official site of Ministry of income and charges (2013), "As for the placement of investment reserves "On approving the list of specialized business publications for the purpose of transfer pricing", <http://minrd.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/postanovi-kabinetu-ministr/62892.html> (Accessed 15 April 2013).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), "The draft law "About insurance", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50367 (Accessed 15 April 2013).
8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), "Decree of the Cabinet of Ministers "On the list of offshore zones", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/143-2011-%D1%80> (Accessed 15 April 2013).

Стаття надійшла до редакції 29.06.2015 р.

РЕЦЕНЗІЯ

НА КНИЖКУ "АГРАРНА РЕФОРМА Л. Д. КУЧМИ В УКРАЇНІ"
(АВТОР — П. І. ГАЙДУЦЬКИЙ)

Книга академіка, директора Інституту стратегічних оцінок при Президентському фонді Леоніда Кучми "Україна" Павла Івановича Гайдуцького "Аграрна реформа Л.Д. Кучми в Україні" викликала нашу неабияку зацікавленість, адже по надрукованих про нього і ним раніше публікаціях, книгах, автобіографії ми вбачали в особі колишнього Президента України представника промисловості, радше військово-промислового комплексу та аж ніяк не аграрної сфери. В запропонованій читачеві книзі розкриваються нові грані таланту державного діяча, політика, чий помисли були спрямовані не лише на забезпечення технологічного прориву у ведучих галузях економіки в 90-ті роки, але й у повній мірі забезпечити населення продовольством.

За браком часу не все вдалося, але основи реформування сільського господарства було закладено і вони діють, в основному, успішно.

Новітні технологічні, економічні і соціальні тенденції, що відбуваються в процесі формування постіндустріального суспільства, вимагали в перші роки незалежності України нових підходів до зміни управління національною економікою, подолання усталених стереотипів розвитку галузей економіки, перебудови діючих господарської, фінансової, соціальної та інших систем, в тому числі аграрної сфери, найменші перебої якої відразу відчувало все суспільство.

Як видно з книги, Л.Д. Кучма розумів в якому напрямі постійного розвитку перебувають глибокі глобалізаційні процеси, які спрямовані на результат все більш інтенсивної і різноманітної по формах конкурентної боротьби на світових ринках виробників товарів і послуг національних держав та континентів. У результаті істотно збільшується фінансове навантаження на державу, оскільки стратегічні чинники розвитку економіки, суспільства і самої людини — наукові знання, рівень і якість освіти, стан здоров'я, спорт, дозвілля, довкілля та інші, в тій чи іншій мірі формуються в рамках суспільного сектора.

За 20 років від початку аграрної реформи в аграрному секторі України відбулися радикальні зміни, які привели до запровадження паювання земель і майна колгоспів та радгоспів, до оренди земельних і майнових паїв, обов'язковості сплати орендарями орендної плати селянам за їх паї, введення в дію фіксованого податку пільгових кредитів та інших економічних преференцій.

У зв'язку із цим науковий інтерес та практичне значення становлять практично всі розділи книги, де автор, на основі історичного підходу, опрацювання великого масиву статистичного матеріалу, власного досвіду розкриває еволюцію аграрних реформ у країнах світу та порівнює їх з Україною, зазначає ведучу роль в цих перетвореннях діючого в той час Президента України Леоніда Даниловича Кучми.

Цікавими і змістовними є символічні порівняння століпінської аграрної реформи з кучмівською, обидві з яких відбувалися на зламі століть. Проте їх результати різні. Перша мала на меті завершити селянську реформу 1861 року та вберегти царську Росію від революції, що їй не вдалося, друга — повернути цивілізованим способом землю селянам, зробити їх дійсними господарями землі, що стало дійсністю. Особливу увагу приділено земельній, господарській, фінансовій та соціальній реформам.

Структура книги підпорядкована її меті, завданням і складається з трьох великих за обсягом розділів та відповідних підрозділів, післямови, висновків, оцінок та пропозицій. В них стисло, чітко і послідовно викладено хро-

нологію дій Президента України для забезпечення поставленої мети — в стислі строки провести реформування аграрного сектору економіки.

Практично, у кожному розділі показана роль лідера нашої держави Л.Д. Кучми на його тернистому шляху до започаткування реформи в аграрній сфері. "Через тернії до зірок", так, за влучним висловом письменників, можна прослідкувати нелегкий шлях до реформи, який починався з організації навколо себе однодумців, фахівців, новаторів кардинальних земельних перетворень, з боротьби проти запеклої опозиції, підготовки десятків нормативно-правових документів, які забезпечували прозорість і порядок використання землі та управління земельними відносинами. Перетворення проходили не просто, але незмінним показником обраного шляху залишалося одне — забезпечення населення продовольством. І феномен успіху реформ спрацював — наполегливість, політична воля, масштабність та терміни впровадження забезпечили її успіх. Отже, відповідь на питання чому аграрну реформу в Україні називають кучмівською знайшла своє підтвердження.

Проте за браком часу президенства Л.Д. Кучми багато питань залишилися не вирішеними, а темп продовження започаткованої реформи його наступниками було втрачено, що призвело до наступних в'яло текучих змін. Так, наприклад, до цього часу не унормовано питання про виробничу діяльність та фінансові підзвітність агрохолдингів, не вирішене просторове розміщення трудових ресурсів, залишається розвальною соціальна інфраструктура, а відсутність житлових, комунальних та побутових послуг суттєво вплинула на міграційний рух населення селомісто, особливо молоді, залишаються не вирішеними питання кредитування, оподаткування, транспортної доступності.

Потребує адаптації до стандартів Євросоюзу та вимог СОТ вітчизняне законодавство, необхідні нові, ринкові форми співпраці науки і виробництва, соціального партнерства, постійна, дійова і конкретна підтримка сільськогосподарських підприємств усіх форм власності з боку держави.

У цілому, слід зазначити, що положення та висновки, оцінки та пропозиції які містяться в книзі П.І. Гайдуцького "Аграрна реформа Л.Д. Кучми в Україні", є обґрунтованими і доведеними до логічного завершення. Вони можуть та повинні бути використані як у подальших теоретико-методологічних дослідженнях науковців у даній сфері економічних знань, так і в практиці державного управління.

Перед нашою державою, яка має сприятливі природні умови для розвитку сільського господарства і перейшла до ринкових відносин, з'являється широкий простір для успішного розвитку. В сільському господарстві України виникає багато проблем, вирішення яких дасть змогу вийти на рівень порівняно з показниками країн Західної Європи. Тому слід звернути особливо увагу на подолання наслідків економічної кризи, фінансове оздоровлення, забезпечення прискорення економічного зростання. Особливе значення необхідно надати реформуванню аграрного ринку, розвитку аграрної науки.

Вважаємо, що запропонована читачам книга дасть новий поштовх до роздумів про майбутній розвиток села, надихне науковців, політологів, аспірантів, студентів і практиків на нові реальні кроки подальшого розвитку "кучмівської" аграрної реформи.

Рецензенти:

Федоренко В. Г., доктор економічних наук, професор, науковий співробітник Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

Гнибіденко І. Ф., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України